

BLAZOVICH JÁKÓ O. S. B.

BUDAPEST, 1942
KORDA R. T. KIADÁSA

KRISZTUS EMBERE

IRTA:
BLAZOVICH JAKÓ
O. S. B.

BUDAPEST, 1942
KORDA R. T. KIADÁSA

Nihil obstat. Dr. Marcellinus Faludi O. S. B. censor dioecesanus.
Nr. 277/1942. Imprimatur. In S. Monte Pannoniae, die 28. Februarii
1942. Chrysostomus Kelemen, Archiabbas et Ordinarius.

Nyomatott: Korda R. T. nyomdájában, Bpest, VIII., Csepregy-u. 2.

Előszó

E munka Krisztus embere számára íródott. Olvasóit nem a kereszténységtől távol állók, hanem a Krisztus-hívők soraiban keresi. Nem öleli föl az evangéliumi embertan egészét, annak csak egy fejezete akar lenni. Sok megfigyelésből, szerető eszmélődésből leszűrt véleményünk, hogy a mai Krisztus-hívő lelkiségében a legfőbb gondozásra a hit szorul. A krisztusi hit öntudatosításában, elmélyítésében, izmosításában látjuk korunk legégetőbb katolikus valláséleti feladatát. Meggyőződésünket két korjelenség is igazolja.

*Évszázados nagy szellemi áramlatok megtörésének, felszámolásának kora vagyunk. Ezek az áramlatok nem hagyták érintetlenül a Krisztus emberét sem. Különösen az újkor túlzó intellektualizmusa a Krisztus-hívők sorai-
ban is éppen a krisztusi hit fogalma, ismerete körül nagy zűrzavart keltett. Ebben a zűrzavarban rendet kell teremteni. Krisztus emberének tisztán, határozottan kell látnia, mit jelent Krisztusban hinni. Csak szent hitének mély, szerető ismerete fogja a Ma útvesztőin eligazítani.*

Az újkori nagy szellemi áramlatok felszámolásával lázas, forradalmi ártértékelés kapcsolatos. Nem egy ponton ma bűnné lesz, ami tegnap erény volt, értékke válik, ami tegnap értéktelen volt. Ebből a nagy kavargásból sértetlenül, tisztán ki kell menteni az emberiség legnagyobb kincsét, minden életértékek koronáját: a krisztusi hitet. Ez viszont az értékek szörnyű felforgatottságában csak úgy lehetséges, ha ismerjük a krisztusi hit lényegét, lelkét.

Célkitűzésünk határozta meg módszerünket. Meggyőződésünk, hogy Krisztus emberét nem kívülről jövő meg-

világításban, hanem az evangéliumok rajzában kell nézni. Valljuk Romano Guardinival, akinek gazdag gondolatvilágából sokat merítettünk, hogy a krisztusi hit lelkét is csak az látja, aki belülről nézi. A mai Krisztus-hívő hitéleti igényeinek kielégítésére legalkalmasabbnak azt az irányt tartjuk, amely élénk figyelemmel kíséri a kor lelkiségének alakulását, sajátos szükségleteit, de e mellett egy pillanatra sem szakítja meg eleven kapcsolatát a kereszténység ősforrásaival. Minden vonatkozásban ehhez az irányhoz törekedtünk igazodni.

A magyar katolikus értelmiség hitének gondozását, meggyökereztetését szeretnők szolgálni. Úgy látjuk, hogy ezen a ponton komoly szükségletek várnak kielégítésre. Értelmiségünk vallási élete öröndetes emelkedést, élénkület mutat. E kegyelmes folyamat tartóssága csak úgy lesz biztosítható, ha egészséges gyökérzetű, erős hitből táplálkozik. Krisztus hűséges embere csak az erős hit embere lehet.

HOMO CHRISTIANUS

Korunk jellegzetes igénye az egész, a totalitás. Az analízis, földarabolás lázának esésével ráeszméltünk arra, hogy a valóságok nem egyszerűen alkatrészeik összege, hanem olyan lényegi többletet mutatnak, aminek szellemi birtokbavétele csak úgy lehetséges, ha az egyes létalanyokat a maguk egészében fogjuk át. Ez a korigény félreismerhetetlenül jelentkezik időnk történet szemléletében is. A történelem, az Isten nagy drámája egyre jobban veszít abból a földaraboltságból, mozaikszerűségből, ahogyan még a közelmúlt is szemlélte a lezajlott századokat, évezredekét. Igényünk, hogy a multat szerves egészként lássuk. Ezzel az igénnyel kapcsolatos egy másik sajátosságunk, hogy tudniillik a különböző korok lelkének megéreztetése, plasztikus kifejezése céljából szívesen fordulunk a történelmi tipizálás módszeréhez. Egy-egy korszakot, eszmevilágot szeretünk embertípusban kikristályosítani. Beszélünk antik emberről, barokk emberről, fausti emberről stb.

Ha ezzel a módszerrel közeledünk az utolsó kétezer év történelméhez, egy hatalmas embertípus körvonalai bontakoznak ki előttünk. A típus neve is már kétezer éves: Homo Christianus — Krisztus-hívő. Ez az ember az utolsó két évezred alatt a Földközi-tenger medencéje körüli világ, de különösen Európa történetének főszereplője, hordozója, lényegi alanya. Kétezer év történelméből időben, térben, munkában, alkotásokban, kultúrában a legnagyobb rész őt illeti meg. El sem tudjuk képzelni, mi lett volna nélküle Európából. Voltak századok, amelyeknek kultúráját, lelkét úgyszólván kizárólag ő adta. Nemcsak a különböző korok vallási igényei elégültek ki benne, hanem az egyetemes élet medrét is ő ásta

meg. Az ő mély, hasonlíthatlan hatása érződik a századok gazdasági és társadalmi életében, tudományában, művészetében, államéletében. Körülötte ismételten minden megváltozott: társadalmak, dinasztiák, nemzetek, kultúrák tűntek el — ő mindig volt, a történelem színpadáról soha le nem szorult. A hívő lelkület ennél többet is tud: mindig lesz. A Krisztus-hívők nagy családja megfogyatkozhatik, de teljesen e Föld színéről nem hiányozhatik.

Ki, mi ez a páratlan embertípus?

A Homo Christianus Krisztus történelmi nagy diadala. Krisztus elfogatása előtt a halál árnyékában hatalmas beszéddel búcsúzott el tanítványaitól. A búcsúbeszédet Szent János evangéliuma nagy részletességgel, három fejezeten át közli. A három fejezet a Szentírás leggazdagabb lapjai közé tartozik. A búcsúzó Krisztus ajkáról sok csodálatos melegségű, isteni mélységű mondat csendült el. A legmeglepőbb ezek között az utolsó, a befejező volt: „Bízzatok, én legyőztem a világot.” A mondat súlya, merészsége félelmetes: egy szerény jeruzsálemi szobában hangzott el, a világ ugyancsak nem vett tudomást róla. Aki megfogalmazta s búcsúzóul elmondotta, a hivatalos zsidóság gyűlöletének gyújtópontjában álló, halálra kerecsent Rabbi volt. Nem alapított bölcseleti iskolát, nem épített piramisokat, Akropolist, thermákat, nem állt mögötte hadsereg — mindennek inkább látszott, mint a világ legyőzőjének. S akiknek a merész mondat szólt? Számban, súlyban, egyéniségben egyaránt kicsiny hallgatóság. Mindössze tizenegyen voltak — a tizenkettedik közvetlenül a búcsúbeszéd elhangzása előtt lett árulóvá — a legalsóbb néprétegből valók, minden jóakarattal együtt is szerény szellemi erővel rendelkező, törekény, kicsiny emberek. Még Mesterükbe vetett hitük is sok kívánnivalót hagyott hátra. A búcsúbeszéd nagy mondatának legmélyebb titka, hogy nemcsak történelmivé, hanem történelemmé vált: Krisztus győzött.

Krisztusnak a világ fölött kivívott győzelme sokrétegű. Gondolatai, eszméi át- meg átjárták az emberiség szellemi világát. Etikájából, ha annak sokszor csak ron-

csaiból is, évezredek élnek. Keresztje koronák díszé lett. Csodálatos egyénisége megbűvölte a művészeteket. A krisztusi győzelem legértékesebb gyümölcsei mégsem ezek, hanem az a világtörténelmi tény, hogy megszületett a Krisztus-hívő. A Homo Christianus Krisztus legnagyobb diadala. Ennek a trófeának elnyeréséért folyt a harminchárom éves küzdelem, ezért történt minden, ami Palesztinában történt. Krisztus nem új társadalmi rend fölépítéséért, nem földi hatalom elnyeréséért, nem új kultúrkorszak elindítása kedvéért vállalt történelmi szerepet. Egyetlen célja, hogy a tökéletes életet a Földön lehetővé tegye, azaz: embert üdvözítsen. E cél megvalósulását hirdeti kétezer éve a Homo Christianus.

A Homo Christianus tehát Krisztus szülötte. Aki történelmi útjára elindította, nem legendák, mondák, mitoszok hőse, hanem az akkor már két évezrede tudatosan történelmi életet élő nép soraiból kiemelkedő, a szó legszűkebb értelmében történelmi egyéniség. Krisztus nem titokzatos, évszázadokon át érlelődő, formálódó vallástörténeti erők eszközeként, hanem legsajátabb kezdeményezésből, elhatározásból, tökéletes történelmi világítás mellett állította bele a világba a Krisztus-hívőt. A Homo Christianus nem mitológikus időkből, ködből, titokzatos, ismeretlen utakon lopakodik bele a történelembe, hanem létének első pillanatától kezdve történelmi valóság. Pontosan ismerjük az időt, a körülményeket, amikor, illetőleg amelyek közt a történelem színpadára lépett.

Időnk szeret relativálni, mindent a fejlődés misztériumából kimagyarázni. Ez a történet szemléleti szenvedély a Krisztus-hívőt is szeretné szerves ízként beilleszteni a vallástörténeti fejlődés folyamatába, mint a homo religiosus, azaz a lényünkben gyökerező vallási igényeket tudatosító ember legtökéletesebb típusát. E szerint a Homo Christianus testvére a Konfúcius-, Buddha-, Oziris-, Dionysos-, Baldur-hívőnek, legközelebbi őse a Jehova-hívő. Lényege szerint nem egyéb, mint a zsidó, görög és római homo religiosus történelmi egybeszővése. A fejlődés vonala vele sem zárul le — máris hallunk neochristianizmust, új kereszténységet emlegetni.

A Krisztus-hívőnek a vallástörténeti fejlődés vonalába való beerőszakolása a kereszténység lényegének, lelkének teljes félreismerésén alapszik. Ha majd sikerül ez utóbbiba benyomulni, nem lesz nehéz meggyőződni, hogy a Homo Christianus nem vallástörténeti fejlődésből kitökéletesedő típus, hogy lényegében sem ősei, sem testvérei nincsenek: őstelen, példátlan, egyszeri történelmi valóság. Még az igaz Istent imádó ószövetségi zsidó sem őse, hanem csak úrjövetes történelmi előkészítője. A Krisztus-hívő vallási életének külső megnyilvánulásaiban, rituális berendezkedésében, hitigazságainak kiaknázására, rendezésére irányuló teológiai eszmélődéseiben kereshetünk idegen vallástörténeti hatásokat, de lényege, lelke szerint a Homo Christianus „nova creatura”, új teremtmény, tehát valaki-valami, aki-ami addig nem volt. Nem mitológikus fejlődés, nem névtelen, irracionális történelmi erők alakították ki, hanem amiként az idők kezdetén Isten az embert, akként az idők teljében Krisztus a Krisztus-hívőt hívta létre. Pontosan ismerjük ennek az új teremtnésnek idejét, helyét, körülményeit.

A Homo Christianus Keletről jött, de nem Kelet lelkét hozta. Történelmi jelentkezése idején a Földközi-tenger körüli kultúrvilágot — a görög-római szellem oikumenéjét — az elkeletiesedés veszélye fenyegette. Hogy ez a terület a maga egész kultúrállományával, szellemével nem lett a kaotikus, nirvánás eszmélődésekben elmerülő Kelet martaléka, az elsősorban a kereszténység elévülhetetlen művelődéstörténeti érdeme. Az a szellemi, lelki dinamizmus, amely a görög-római kultúra örökségével párosultan a nyugati kultúrvilágot megteremtette, a Homo Christianus lelkiségének kisugárzása volt. „A kereszténység a hellénisztikus világot nem mélyebben Kelethez, hanem újra önmagához vezette vissza. Éppen az a tény, amit a kereszténységnek ma oly gyakran szemére hánynak, hogy tudnillik hüen kitartott a Kinyilatkoztatás könyvei mellett, hogy dogmákban fektette le a maga hittartalmát... háritotta el a legnagyobb veszélyt, amely a Földközi-tenger körüli világot fenyegette, nevezetesen az India példájára kialakult elerőtle-

nító misztikában való elmerülést" — állapítja meg az antik világ egyik kitűnő ismerője, H. W. Rüssel.

A Homo Christianus nem hatalmi vágytól fűtve, politikai célzattal, forradalmi szándékkal lépett e világba. Nem hozott sem új állameszmét, sem új társadalom-szemléletet, sem forradalmi, gazdasági reformokat. Egy új ország polgárának vallotta ugyan magát, de ez az ország nem e világról való. Az antik emberrel szemben az élet legfőbb üdvét nem az államtól várta, de törvényül kapta, hogy a császárnak meg kell adnia, ami a császáré. Nem volt rabja a vérségi, faji, nemzeti kötelékeknek, mert az ember legfőbb értékét a lélekben látta, de a családi élet megmentője, megszentelője lett, nemzetének, hazájának mindenkori az élet föláldozásáig hű fia akart és tudott lenni. Nem forgatta föl forradalmi úton a társadalmat, de kezdettől fogva hirdette, hogy a társadalmi rend alapja csak az igazságosság és szeretet lehet. Európa társadalomtörténetének legszebb lapjai az ő nevéhez fűződnek. Nem vakította el az arany fénye, nem volt hajlandó a Mammont szolgálni, nem félt a szegénységtől, de mindig tanította, hogy amiként a madár repülésre, akként az ember munkára van teremtve: a leg-tökéletesebb munkaetikát ő hozta a világnak. Sohasem hirdette minden nyomor megszüntetését, sohasem ígért földi paradicsomot, de rendületlenül hitte, hogy szegénységében, megpróbáltatásaiban, szenvedéseiben is vele van a gondviselő Isten: a szegényeknek, szenvedőknek mindig melegszívű, áldozatos barátja volt, embertestvért megkülönböztetés nélkül szeretni csak ő tudott.

Nem ígért új kultúrát sem a világnak. Kezdetől fogva változatlanul vallotta a szellem felsőbbségét az anyagi világ fölött, a kultúrának tehát mindig magasértékűséget tulajdonított, de ugyanakkor minden kultúránál fontosabbnak látta az emberi lélek örök sorsának biztosítását. Sohasem volt kultúrabálványozó, de minden igazságban, szépségben az örök Isten visszaverődését látta az alkotó ember lelkén. Az a csodálatos értékvilág, amelyet ma büszke öntudattal nyugati szellemiség, kultúra néven emlegetünk, a Krisztus-hívő lelkiségének Európába való

beáramlása nélkül sohasem született volna meg. Egész kultúránk senkinek — még a klasszikus világnak sem annyival adósa, mint a Homo Christianusnak. Athén, Róma kultúrahagyatékát már régen betemette volna a történelem futóhomokja, ha nem a Homo Christianus állt volna őrt mellette.

A Krisztus-hívő a maga sajátos szellemének termékenyítő, teremtő erőin túl fölmérhetetlen értékű adományokkal jött.

Mindenekelőtt evangéliumot, azaz jó híreket hozott. Nevezetesen meghozta a hírét a kozmikus eseménynek, hogy az Isten leszállt a Földre, emberré lett s közöttünk lakozott. Az Isten utáni örök vágy, nosztalgia, amely sohasem aludt ki bennünk, ha sokszor szörnyen eltorzulva, bűnözéssel párosulva is jelentkezett vallási erőfeszítéseinkben, bölcséletünk viaskodásaiban, íme, kielégült: Krisztusban nemcsak közénk jött, de velünk is maradt az Isten. Amiért évezredek át a próféták, vatesek, sibyllák kara esdekelt, valósággá vált: mienk lett az Isten. S ez az emberré lett Isten jó volt hozzánk: szeretett bennünket a halálig, mégpedig a kereszt haláláig. Látható emberalakban harminchárom évet töltött közöttünk. A harminchárom éves istenemberi élet eseményeiről, gazdagságáról, titkairól, lángoló szeretetéről csodálatos dolgokat beszélt a Homo Christianus a világnak. Meghozta annak áldott hírét, hogy Krisztus kiengesztelte a haragvó Istent, áthidalta a bűn robbantotta szakadékot az Isten s az ember között, évezredek istenkeresésének sötét labirintusából kivezette a világot s utat vágott számára az Istenhez. A Homo Christianus megjelenése a történelemben azt jelentette, hogy az emberiség adóslevele — e döbbenetes tehertétel — ki van egyenlítve, a világ meg van váltva, rabszolgasorsból, bukott emberekből újra királyi nemzetség, az Isten gyermekei lettünk. Ezeknél jobb hírek a Földre sohasem érkeztek.

A Homo Christianus nemcsak jó hírekkel jött, hanem hallatlan adományokat is hozott. Isteni Küldőjéről az egyik apostol, Szent János azt írta, hogy „az igazi világosság volt, mely megvilágít minden világra jövő embert”.

(Ján. 1, 9.) Ez a világosság gyulladt ki a Homo Christianusban a Föld számtalan pontján s törte meg az évezredes sötétséget az emberiség nagy kérdései körül. Az új fényben megszólalt a nagy Szfinx, beszédesebbé lett a Lét. Nem tárta föl természetesen minden titkát, de amennyit róla tudnunk kell, hogy benne egyéni életünkkel, nagy keresésünkben el ne tévedjünk, annyit megtudtunk. A Homo Christianus létszemléletében a nagy valóságok: világ, történelem, ember, Isten végre megkapták igaz, helyes távlatukat.

A Homo Christianus biztos, nagyvonalú világnézetet hozott. Nem volt asztrológus, a világegyetemet illetőleg nem épített ki megkapó elméletet, nem tudatosított, fogalmazott meg természettörvényeket, nem fődte föl sem az élő, sem az élettelen világ titkait, de az utolsó nagy kérdésekre meghozta a választ. Mennyit viaskodtak az emberiség legnagyobb szellemei a tér és idő kategóriái közt örökké változó, hullámozó világ eredetének, rendeltetésének, sorsának kérdéseivel. Hány különböző felelettel jött csak a görög bölcelet, hányféle magyarázatot adtak Kelet csillagvizsgálói. Mennyit nyugtalanította az emberiséget a kérdés: vajjon a világ Gonosznak vagy Jónak született? Hány különböző irányban tapogatództak feleletért a Krisztus előtti közvetlen évezred nagy világvallásai.

A Létet elborító titokzatosság fölött a Homo Christianus sem lett úrrá, de a legfontosabb pontokon világosságot gyújtott. Tőle tudtuk meg, hogy sem Ég, sem Föld nem öröktől fogva van, hanem kezdetben Isten teremtette. Volt úgy, hogy világ nem volt. Hogy lett, nem személytelen, ismeretlen erők, hanem a háromszemélyű, egy-lényegű Isten műve: Isten szabad elhatározással, szerezetből teremtette. Nem úgy, ahogy a művész alkot, tehát meglévő anyagból, hanem ahogy csak Isten alkothat: semmiből. Ez a világ nem az Isten képzeletének játéka, ahogy az indus gondolkozás vélte, hanem valóság. Nem is ismeretlen áonok játékszere, nem vak Moira, Fátum áldozata, hanem az Isten legszeretőbb gondoskodásának tárgya. Hogy mégis diszharmoníák sikongatnak ki belőle,

annak oka, hogy a világra is rávetődött az első bűn árnyéka. A Krisztus-hívő azt is tudja, hogy a világegyetem félelmetes, felséges drámája egyszer lepereg, apokaliptikus erők fölkorlácsolják a Lét végtelen tengerét s az erők viharában újjászületik Ég és Föld. Ez a világ, amely most minket hordoz, amint nem mindig volt, akként nem mindig lesz.

A világegyetem drámájával párhuzamosan fut egy másik dráma: a történelemé. Embermilliók jönnek-mennek a földtekén, megállás nélkül vágat, száguld a történelem szekere. Van-e valaminő értelme, célja annak a pillanatra sem szűnő lüktetésnek, kavargásnak, amit világtörténelemnek nevezünk el?

A történelem nagy rejtélyének legfőbb magyarázatát is a Krisztus-hívő hozta. Létszemléletében nemcsak a világegyetem, de az embertörténelem is az Isten drámája. Isten két filmje fut az időből és térből szőtt vásznon: a világegyetemé s a történelemé. Mindkettőnek alkotója, forgatója s ura az Isten. Amiként az elsőnek, a másodiknak is számtalan a titka, amelyek sohasem nyílnak meg előttünk. A Homo Christianus is néma hódolattal áll előttünk. Egyet azonban, a legfontosabbat a Krisztus-hívőn keresztül megtudtuk: a történelem nem céltalan, örökös körbenforgás, nem homokóra, amelyet ismeretlen kezek meg-megfordítanak, hanem szakaszokra bomló, egyszeri, meg nem ismétlődő folyamat, amelynek forrása a Teremtés, szörnyű medertörése a Bűnbeesés, középpontja a Megváltás s záró szakasza a Civitas Dei, az Isten országának győzelme. A nagy folyam messze elkanyarodhatik az Istentől, de Urának föltétlen hatalma alól soha ki nem bújhat.

A történelem hordozója, a Lét további nagy valósága az ember. Mi mondani-, adnivalója van a Homo Christianusnak az ember számára?

A Krisztus-hívő tökéletes embertannal jött. Nem a bennünk lappangó anatómiai, élettani, lélektani stb. rejtélyek kulcsát hozta, hanem pontos, végleges feleletet a nagy kérdésre: mi szándéka van Istennek velünk? Menynyit viaskodtak a különböző kultúrák az Ember-miszté-

rium körül! Kínának és Indiának is, Athénnek is más volt a felelete a kérdésre: mi is az ember? Az egyik fájlalta létét, valaminő megsemmisülés, nirvána felé terelte, a másik a szép és jó álmodozóját látta benne. Mindegyik sejtett valamit magasabb rendeltetéséről, a világban elfoglalt különleges helyzetéről, a belőle kisugárzó lélekről. Tudjuk, hogy az antik görög embereszme szépsége mily igézőleg tudott hatni egész napjainkig. De a leg-tökéletesebb pogány embertanokat is milyen tragikus tévedések keresztezik, torzítják. Honnan jön, mit keres a Földön, hová megy az embercsoda, s száz más kérdés hiába várt feleletet tőlük. Lehetetlen megrendülés nélkül figyelni a szellemtörténet embertani viaskodásait.

Az Ember-misztérium a Krisztus-hívőben sem árulta el minden titkát, de az utolsó nagy kérdések itt is nyugvópontra jutottak. A Homo Christianusban tárultak föl a világ előtt az Isten embereszméjének mélységei. Nem valaminő örök körforgásban lévő életfolyam egy-egy hulláma, nem evolúciós fejlődmény, hanem az Isten teremtménye vagyunk. Létünk tehát érték. Lelkünk nagyobb érték, mint a világ minden kincse. Megrendítő tragikumunk, hogy mérgezett gyökér hajtása vagyunk: amit Isten rólunk gondolt, annak csak élettelen roncsaival indulunk. Az Isten vadóca vagyunk: csak Krisztusban nemesedünk meg s leszünk új élet hordozóivá. Ez az új élet létünk boldog kiteljesedésének záloga, forrása. A kiteljesedés csak a földi létszakasz után következhetik be: e Földön nincs maradandó helyünk, az örökkévalóság vándorai vagyunk. Vándorutunkon az Isten gondja vagyunk, minden lépésünkben támogatására számíthatunk. E támogatásra lépten-nyomon rá is szorulunk, Isten kegyelme nélkül semmit sem tehetünk. Minden földi élet végén a halál kapuja meredezik. E kapun átlépve az élet azonos alannyal, de megváltozott létformában vég nélkül folytatódik. A halál tehát elmúlás és születés. A földi életfilm sem vissza nem forgatható, sem meg nem ismételtető. Létkiteljesedésünk szent titka az Isten bírása: egész boldog emberek csak az Istenben leszünk. Nagy, megrendítően nagy dolog embernek lenni.

Amilyen magasságokba és mélységekbe vesző a Homo Christianus-hozta embertan, oly felséges, biztos mérlegű az etikája.

A világ többi létalányaival szemben magasabb-rendűségünk és rendeltetésünk egyik legdöntőbb bizonyítéka, hogy jó és rossz között különböztetünk, a magunk és embertársaink cselekedeteit erkölcsileg értékeljük. Bármilyen mélyre is süllyedt egy-egy egyéni élet vagy történelmi korszak, valaminő erkölcsi világrend létének tartós tagadásáig sohasem jutott. Amoralistáink, erkölcsi nihilistáink is csak önmagukat csalták, amikor a jó és rossz közti különböztetésen való felülemelkedésükről beszéltek. De milyen döbbenetes zűrzavar tárul elénk, amikor a különböző etikákhoz azzal a kérdéssel fordulunk: mi a jó, mi a rossz? Amit az egyik bűnnek minősített, azt a másik erénynek értékelte. Mennyi árnyékfoltja van még a plátói vagy arisztoteleszi etikának is!

A különböző etikák bábeli nyelvzavarába a Krisztus-hívó vitt felséges rendet. A krisztusi etika biztos kézzel építi föl a maga erkölcsi értékvilágát. Sehol a tévózás legkisebb nyoma a cselekedetek erkölcsi minősítése körül. A Krisztus-hívó az egyes erkölcsi értékekkel szemben alkudozást nem ismer. Az evangéliumok erkölcsi világrendjében szuverén hatalmasságot lát, amelynek minden körülmények közt hódolattal tartozik. A hódolat megtagadása bűnt jelent. Erkölcsi értékvilága örök és változhatatlan, semmiféle relativálás föl nem ér hozzá: amit egyszer bűnnek minősített, nyilvánított, sohasem öltheti magára az erény köntösét. A Krisztus-hívó az erkölcsi értékelésben való hajthatatlanságáért a történelem folyamán súlyos árakat fizetett, de erkölcsi eszményeit soha el nem árulta. A világ váltogathatja etikáját a különböző igényeknek megfelelően, Krisztus erkölcsi világrendje örök és változhatatlan.

Ha a Homo Christianus erkölcsstanának hajlíthatatlansága, föltétlen szuverénitása megdöbrent, tökéletessége, szépsége a kívülről is megkapja, megigézi. Az az értékvilág, amelynek szolgálatába a Krisztus-hívó

állítja a maga életét, erkölcsi erőfeszítéseit, magán hordja az isteni eredet jellegét. Erkölcsi fejlődése, tökéletesedése mindenestül Isten felé irányított. Törekvéseinek, küzdelmeinek, viaskodásainak változatlan végcélja az Isten tökéletességének megközelítése. „Legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes.” Mily messze marad ettől a felséges célkitűzéstől minden embereszmény, amit a magára maradt ember valaha ki tudott alakítani... Újabban sokat hallunk az antik görög embertípus szépségéről. Nem szenved kétséget, hogy valóban sok a vonzó, szép vonás rajta. Festészete, szobrászata, költészete, bölcsellete ezt élénken igazolja. De az evangéliumi embereszménnyel összehasonlítva mily tragikusan emberi, mennyire távlattalan. Avagy mily szegény, mennyire nevetlen a Homo Christianushoz viszonyítva a nietzschei Übermensch, aki pedig ugyancsak veszedelmesen kísért napjainkban.

A Krisztus-hívő felséges embereszméjével kapcsolatban szükségszerűen fölvetődik a kérdés: mi az útja a megvalósulásnak? A kérdésre Krisztus félreérthetetlenül felelt: „Ego sum via — sequere me!” — én vagyok az út, engem kövess! A Homo Christianus egész erkölcsi kódexe így foglalható össze: az élet legyen Krisztus követése. A Krisztus-hívőt a maga erkölcsi erőfeszítéseiben, viaskodásaiban egy cél vezeti: lelkiségét, egész énjét minél tökéletesebben Krisztus lelkiségéhez hasonlítóvá tenni. Krisztus lelkiségének két gyújtópontja van: alázatosság és szeretet. Krisztus követésének titka tehát az alázatos és szerető lelkület kialakítása. Mi krisztusi értelmezésben az alázatosság? Az igazság készséges, szerető vállalása. Krisztus a megtestesüléssel önként, végtelen szeretetből vállalta az emberi természet s annak — a bűn kivételével — minden velejáróját, terhét. A Megváltás megrendítő drámájában még a világ bűneinek teljes súlyát is hordozta. Krisztus végtelenül igaz, azaz alázatos volt. Hogy e mellett a legáldozatosabb, legizibb szeretet isteni hőse is volt, arról azoknak is tanúskodniuk kell, akik egyébként ellene szegülnek.

A Homo Christianus tehát mindenekelőtt alázatos

ember. Ez más szóval annyit jelent, hogy igaz ember, azaz embervoltának minden következményét vállalja. Tudja, hogy Isten állította a létbe. Tudja azt is, hogy minden, ami benne esetleg érték: szép, jó, nemes — nem saját erőinek műve, hanem Isten kegyelmének tükröződése. Ismeri az egyén erkölcsi törekénységét, a bűn lépten-nyomon lappangó veszélyeit is, ezért bűnbánatos lelkületű. A bűnbánatban nem az emberi méltósággal ellenkező magatartást, hanem Isten egyik legnagyobb kegyét látja. Sem alázata, sem bűnbánatos lelkülete nem fagyasztja meg életében a tiszta, nagy örömeit, ettől megóvjá őt etikájának másik nagy törvénye: a szeretet. Erkölcsi életének végső célja, hogy a krisztusi szeretet hősvé legyen. Két legnagyobb parancsa: szeretet az Isten s szeretet az embertestvérek iránt. A felebaráti szeretet törvénye ismer fokozatokat, de nem ismeri a parancs fölfüggesztésének lehetőségét — még az ellenséggel szemben sem. A Homo Christianus életének vágya, koronája, végső kiteljesedése a szeretet. Boldogságát a feléje áramló, végső értékét a belőle Isten és embertársai felé sugárzó szeretet adja meg. A Homo Christianus az áldozatos, nagy, szent szeretet embere.

A legnagyobb ajándék, amit a világ a Homo Christianustól kapott, az evangéliumi isteneszme, teológia volt.

Az isteneszmét az emberiség tudatvilágából a legmélyebb süllyedtség sem tudta kioltani. Nincsen nép, amelynek valaminő vallástörténete nem volna. De milyen szörnyű eltévelyedések döbbsentenek reánk, ha a különböző korok, népek isteneszméjét vizsgáljuk. Nincs az a borzalom, amit a különböző mitológiák, az emberi tévelyedés e szomorú tanúi az Isten nevéhez ne fűztek volna. Még a világtörténelem egyik legnagyobb büszkeségének, a görög-római kultúrvilágnak is milyen fonák, torzult fogalmai voltak az Istenről. Az esztéta lelkendezhetik az Olympos költői szépségeiért, az igaz Istent kereső ember szomorúan néz erre az istengyülekezetre, amelynek tagjai az emberi gyarlóságoktól, bűnöktől sem mentesek. Plato, Aristoteles messze eljutottak az igaz Isten keresésében, de még az ő isteneszméjük is mily tökéletlen

árnyképe annak az Istennek, akiről az evangéliumok beszélnek.

Az emberiség legnagyobb kérdésére: ki-mi az Isten? — a Krisztus-hívő hozta meg a végső feleletet. Senki sem volt nálánál hivatottabb elmondani a világnak, milyen az igaz Isten: ő volt az első, aki nem tükörképben nézte, hanem Krisztusban szemtől-szemben látta az Istent. Az utolsó állítmány szószerint veendő. Nemcsak látta: hallotta is szavát. Krisztus három éven át sokat beszélt arról, milyen az Isten. A Homo Christianus teológiája Krisztustól való. Ez a teológia tanított meg bennünket, hogy szent, igazságos, imádandó, erős, irgalmas az Isten, hogy örök szeretettel szeret minket.

A Homo Christianus-hozta teológia legnagyobb áldása, hogy végre rendezte az ember viszonyát az Istenhez. Mennyi kísértetkezésről, eltévelyedésről tud a vallástörténet az Isten s az ember közti viszony magyarázata körül. Mennyi döbbenetes tévedés járja át az Istennek az emberrel szemben támasztott igényeire vonatkozó különböző mitológikus magyarázatokat. Milyen szörnyűségekre érezte magát sokszor kötelezve a különböző valóságok embere a felsőbb hatalmakkal szemben. Mint annyi más téren, ebbe a tragikus zűrzavarba is a Homo Christianus hozott rendet. Rendezése oly tökéletes, hogy sem az Isten felségén, sem az emberi méltóságon nem esett csorba.

A Krisztus-hívő világában az Isten s az ember közti viszonyt két nagy tény határozza meg: Isten teremtményei s Krisztus megváltottjai vagyunk. Mint teremtmények az Isten tulajdona vagyunk, kötelezve mindarra, amivel a birtok tulajdonosának, a szolga urának tartozik. Teljes engedelmesség, föltétlen hódolat és imádás a teremtmény örök adója Teremtőjének. Azonban Krisztus óta a teremtménynél több is vagyunk: Isten házi-népe, választott nemzetség, Istennek vérrrel megváltott, a keresztségben a Szentlélek által új életre szült gyermekei. Mint ilyeneknek, viszonyunk a teremtmény Istenhez az atya és gyermekei közti viszonyra magasztosul. A Homo Christianusban az emberiséget évezredek óta

nyugtalanító vágy az Isten után végre tökéletes kielégülést nyert: oly közelségbe jutottunk az Istenhez, amilyen közel áll a fiú az atyához. Nemcsak porba hullanunk kell az isteni Felség előtt, hanem az Istent szeretnünk is szabad. Nemcsak szabad: egész létünk legfőbb törvénye, hogy Istent mindenekfölött, minden erőnkkel szeressük. A Lét nagy titka a szeretet. E titok fényében kell kigyulladnia minden emberi életnek. „Szeretetből lett minden, szeretetté kell áttüzesednie mindennek” — ez a Homo Christianus élethimnusza.

A Krisztus-hívó kozmikus, megrendítő események hírével, felséges célkitűzéssel, végtelen távlatú eszményekkel jött. Csak a Homo Christianus-hordozta ember-eszme fényében döbrentünk rá annak nagyságára, mit jelent embernek lenni. Sorsunknak talán legnagyobb tehertétele, hogy minél magasabb az életünkben kiaknázandó értékeszmény, annál nagyobb a megvalósulást fenyegető veszély. A Krisztus-hívó nagy álma az emberiség megsemmisítő tragikumává válnék, ha megvalósítása merően emberi erőtartalékokra volna bízva. S itt jutunk el a Homo Christianus áldott titkának legmélyére: ez az ember nemcsak nagy események hírével, eszmények sugároztatásával, hanem új, törhetetlen, kiapadhatatlan erők boldog birtokosaként is jött.

A Föld, a rajta tipródó ember létének első percétől kezdve a Teremtő titokzatos erőinek, a kegyelmi erőknek sugárzatában áll. Amiként napfény nélkül nincs virágos rét, akként kegyelem nélkül nincsen véges Lét. A véges Lét autarchiájának tana a bűnök bűne: léttanunk alaptétele, hogy Isten nélkül semmit sem tehetünk. A Homo Christianus történelmi valósága új létformát hirdet. Ugyanaz a végtelen isteni szeretet, amely az új létformát megalkotta, annak megvalósításához szükséges erőforrásokat is fakasztott. A Krisztus-hívót az első pünkösd kegyelemvihara ajándékozta a történelemnek, e kegyelemsugárzás azóta egy pillanatra sem gyengült. A Homo Christianus megjelenésével valóban a Föld színe megújult: megszámlálhatatlan új kegyelemforrás tört föl, új kegyelemcsatornák támadtak, új teremtetők álltak

munkába. Az ember teremtése óta ennél felségesebb kultúrmunka nem indult meg.

A Homo Christianus tehát tanban, igazságban, eszményben, erőben mérhetetlenül gazdag ember. Arról is gondoskodás történt, hogy ez a nagy vagyon tönkre ne menjen: Krisztus minden romboló erővel szemben immunis őrt, megejthetetlen kezelőt állított melléje. A történelem Ecclesiának, Egyháznak nevezte el. Ez az Egyház a Homo Christianus szülőháza, neveltetésének, alakulásának, harcainak, Istennel való találkozásainak, istenszolgálatának színhelye, a Krisztus-hívők nagy családjának otthona. Ez az otthon csak a lélek céljaira épült. Benne halmazódik föl minden érték, minden energia, amire a Homo Christianusnak valaha szüksége lehet. Kétezer éve mint Krisztus nagy gondolatának megtestesítője, örök szeretetének halhatatlan műve áll a történelem sodrában. Sem tűz, sem víz, sem földrengés, sem emberi ármány, sőt még a Pokol erői sem pusztíthatják el. Faláról lehullhat egy-egy darab vakolat, tetőzetét megbolygathatják a viharok, belekerülhet ádáz harcok pergőtüzébe, de léte egy pillanatra sincs veszélyeztetve. Addig fog állni, amíg Homo Christianus él e földtekén — tehát a történelmi záróráig. Homo Christianus s Egyház nemcsak történelmileg, de lényegileg is egybeforró valóságok: létükért Krisztus szavatol.

Igy bontakozik ki előttünk a történelem felől az Isten áldott valósága, a Krisztus-hívő. Történelmi szemszögből az utolsó kétezer év leghatalmasabb embertípusát kell látnunk benne. Lényege szerint nem egy típus a sok közül, hanem mint a krisztusi embereszme megvalósítására törő élet hordozója, a végső felelet a nagy kérdésre: mi az ember? „A katolicizmus mindig határozott típusokban valósul meg, amint azok az egyes egyének, népek, korok lélektani, társadalmi, népi sajátosságaiban adva vannak. Maga a katolicizmus azonban — ezt a legújabb idők tipizáló és viszonylagosító hajlamosságával szemben nyomatékosan hangsúlyoznunk kell — nem típus... A katolicizmus, miként maga az élet, magában foglal minden típuslehetőséget.” (R. Guardini.) Amivé a Krisztus-hívő akar

lenni, az nem egyéb, mint aminek az embert Isten szánta: a krisztusi embertan a maga abszolútum-igényéről a kereszténység lényegének föladata nélkül soha le nem mondhat.

Embertani kérdések kötik le egyre nagyobb erővel időnk figyelmét. Minduntalan jelentkezik egy-egy munka, amely az ember-rejtély megoldására vállalkozik. Ez a kortűnet is beszédes jele annak a nagy szellemi-lelki elváltozásnak, amely időnket a 19. századtól oly élesen megkülönbözteti. A 19. század a maga fölényes optimizmusában azt gondolta, hogy már birtokában van mindazon ismereteknek, amelyek végső feleletet adnak a kérdésre, mi is az ember? A kérdés ma újra a maga teljes súlyával nehezedik szellemi világunkra. Ilyen körülmények között a katolicizmus egyik legégetőbb korfeladata, hogy a krisztusi embereszme tisztasága, épsége fölött éberén őrködjék, örök szépségeit, mélységeit a világnak föltárja. Az ember-misztériumot elborító ködöt csak ennek az embereszmeének töretlen, isteni fénye elűzni.

KRISZTUS EMBERE

A Krisztus-hívőt nem a véges létet át- meg átjáró természetes vallási erők, a religiosum alkották meg, hanem Krisztus nagy szíve ajándékozta a világnak. A Krisztus-hívő Krisztus megváltói működésének, húsvéti győzelmének áldott gyümölcse. A Megváltás nemcsak az emberiség évezredes adósságának törlesztése, az első bűn által megbomlott létrend visszaállítása, hanem új teremtetés is volt, mégpedig a Krisztus-hívőben jelentkező új teremtmény megteremtése. Krisztus kereszthalála nem történelmi katasztrófa, nem is egy vallási lángelme vértanúi hűsége hirdetett eszméihez, hanem az Istenembernek a teremtéssel egyenrangú nagy ténye: a Krisztus-hívő létbehívása.

Ki-mi történelmi szerepén túl a maga valójában, lényegében a Krisztus-hívő?

A kérdés végighúzódik a két évezreden, amely a Krisztus-hívő mögött áll. Számtalan válasz hangzott el már rá. A sok felelet közül minket csak egy érdekel: az evangéliumoké, Krisztusé.

Mintha az utolsó századok alatt Krisztus világának kutatásában, magyarázatában a kelleténél nagyobb mértékben támaszkodtunk volna a különböző emberi tudományokra s elhanyagoltuk volna az ősforrásokat. A gótikus dóm szépségeiből egyet-mást megsejt a kívülről szemlélő is, de teljes, igaz szépségét, a benne viharzó lelket csak a belülről érzi meg. Krisztus világát is belül-

ről, Krisztus magyarázatában kell látni. Nem becsüljük le, még kevésbé vetjük meg azt a támogatást, amelyet az evangéliumi munkában a különböző tudományok nyújtanak, de legelső és legfontosabb feladatunkat abban látjuk, hogy lehatoljunk magának a kereszténynek gyökérzetéhez, azokhoz a forrásokhoz, amelyekből az ó- és középkor Krisztus-hívője táplálkozott. A kereszténység lelkét Krisztus hozta, — hogy mit adott benne a világnak, annak magyarázatára Krisztus hivatott. Minden törekvés, amely kívülről szemlélődve, a krisztusi Ki nyilatkoztatás megkerülésével, merően racionalisztikus utakon akarja a kereszténység lényegét, lelkét föltárni, csak kudarccal végződhetik. Ezt bőven igazolja az a számtalan meddő kísérlet, amely a kereszténység két-ezeréves történetét végigkíséri. Valljuk Guardinival: „A katolicizmusnak újra azt a maga valójának megfelelő magatartást kell elsajátítania, amely teljesen saját lényének átfogó, tudatos birtoklásából él s nem ismer más ellenfelet, mint a tagadást.”

A Krisztus-hívő léttana

Legelső kérdésünk, amelyre feleletet keresünk: mit mond Krisztus, mit mondanak apostolai, evangélistái a Krisztus-hívőről?

Kezdjük Szent Pállal, a Krisztus-hívő felséges típusának időben és nagyságban egyik legelső megtestesítőjével. A Galata-levélben adott meghatározás szerint a Krisztus-hívő „nova creatura” — új teremtmény, tehát valaki-valami, aki-ami azelőtt nem volt. A filippieknek ezt írja: „Számomra az élet Krisztus.” A Krisztus-hívő tehát ember, akinek az élet értelme, célja, föladata, tartalma Krisztus. Ember, aki az utolsó nagy kérdésekben úgy gondolkodik, mint Krisztus, úgy értékeli, mint Krisztus, úgy akar akarni, mint Krisztus, úgy akar érezni, mint Krisztus.

A szentpáli meghatározások magyarázatra, részletezésre szorulnak. Ezt is megkapjuk, mégpedig magától Krisztustól.

Kérdésünkre Krisztus sok feleletet adott. Egyik legkimerítőbbet Szent János evangéliuma jegyezte föl. A feleletet Krisztus egy kegyelmes estén Nikodémusnak, a korabeli zsidó értelmiség egyik előkelő tagjának — az evangélium „a zsidók egyik főembere” címével tünteti ki — kérdésére adta. Nikodémust ugyanaz a kérdés nyugtalanította, amelyre mi is feleletet keresünk: Mit jelent Krisztus-hívőnek lenni? A kérdéssel Krisztushoz fordul. Krisztus, amikor Nikodémus előtt föl akarja tárni az evangéliumi létforma lelkét, ezzel a kijelentéssel kezdi: „Bizony, bizony mondom neked, hacsak valaki újonnan nem születik, nem láthatja meg az Isten országát.” Nikodémus nem érti a súlyos mondatot. Érzékien magyarázza Krisztus szavait: lehetetlen az életet vissza-

szorítani a maga embrionális állapotába! Krisztus válasza egészen különös. Nem ad szavainak képleges, szimbolikus magyarázatot, hanem újból kihangsúlyozza azt a szót, amely Nikodémust zavarba hozta s a mondatot két lényeges alkatrésszel kibővíti: „Bizony, bizony mondom neked, ha valaki újra nem születik vízből és Szentlélekből, nem mehet be az Isten országába.” (Jn. 3, 1—5.) Az új igazság, amelyet Krisztus Nikodémuson keresztül a világnak, ad, tehát ez: Krisztus-hívővé az ember vízből és Szentlélekből születik.

Feleletkeresésünkben tehát egy fontos lépéssel előbbre jutottunk. Krisztus-hívővé úgy leszünk, hogy újjá születünk. Nem az emberi történelmen végigvonuló religiosum, vallásigénylet hol erősebben, hol gyengébben, de mindig érvényesülő erői alakítják ki a vallástörténeti fejlődés egy bizonyos fokán a Krisztus-hívőt, hanem a Szentlélek kegyelméből, a keresztség vizéből, tehát természetfölötti, pneumatikus erőhatásokból születik. A mondat szorosan értelmezendő: a krisztusi létforma titka, megteremtője az újjászületés, új élet elindítása az egyénben. Az eredeti bűnnel megvert ember-vadócba a Szentlélek keze a keresztség szentségében új, természetfölötti létszemet olt, s ezzel az egyén új, nemesebb létalannyá nemesedik, valamivé lesz, ami addig nem volt: az Isten gyermeke. Az újjászületettnek természetes életana, pszichológiája semmi változást sem mutat, s mégis az egyén új, természetfölötti létsíkra lendült. A Krisztus-hívő Istennek nemcsak egyszerűen teremtménye, hanem gyermeke s mint ilyen örökös is, aki Krisztus biztatására imáját így kezdi: „Mi Atyánk”.

Hogy az istenfiúság létformájának kialakulását, a Krisztus-hívőben új élet kigyulladását az emberi értelem számára áttörhetetlen titok fogja körül? De vajjon nem örökké hallgatag, néma szfinks-e maga a természetes élet is?! Biokémiánk, élettanunk sok mindent tud az élet megindulásának misztériumáról mondani, de áthatolni rajta sohasem fog. A véges emberi elme sorsa a természetes élet titkával szemben is az „Ignoramus et ignorabimus”. Hogy ábrándozhatnánk akkor a természetfölötti

élet szfinxének megszólaltatásáról? A természetfölötti élet nagy valóságaihoz csak egy út vezet: a gyermeki hité.

A Krisztus-hívő tehát „vízből és Szentlélekből”, azaz a kerestség szentségén keresztül ható kegyelmi erők sugárzatában születik. A kérdésnek szükségképpen föl kell merülnie: hogyan vált lehetségessé ez a felséges, titokzatos életébredés? A felelet rövid: „Per Dominum nostrum Jesum Christum” — a mi Urunk Jézus Krisztus által. A Krisztus-hívő létének forrása Krisztus. Krisztus-hívőnek lenni annyit jelent, mint Krisztusból, Krisztusban élni. A Krisztus-hívő a maga létének minden szálával Krisztushoz van kötve. Ez a kapcsolat nem egyszerűen lélektani, hanem ontológiai, úgyhogy szétszakítása a Krisztus-hívő létének megtörésével azonos. A Krisztus-hívő élettanának, ontológiájának ezen alaptételét Krisztus számtalanszor hangoztatta. Talán legmélyebb fogalmazásban a nagycsütörtöki búcsúbeszéd eleje hozza. Ezt az evangéliumi részt át kell elmélnünk.

A búcsúzó Krisztus látja tanítványainak a nagy bizonytalanság előtt riadozó lelkét. Ismeri sorsukat, tudja, hogy a következő órák földrengése, vihara milyen pusztítást végez majd bennük. Megkísérli a tanítványok félelmének megtörését. A tanítványokra ólálkodó éjtszakában nagy igazságok fáklyáját lobogtatja meg. „Ne nyugtalankodjék szívetek... Ahová én megyek, tudjátok, az utat is tudjátok.” Tamás leverten, csüggedten szól közbe: „Uram, nem tudjuk, hová még, miképpen tudhatnók az utat?” Krisztus tekintete az apostolra esik, tudja, hogy benne eljövendő évezredek nyugtalankodnak, viaskodnak a kétellyel. Felelete is nemcsak Tamásnak, hanem a következő évezredeknek is szól. Tudja azt is, hogy Tamás most nem fogja megérteni a mondatot, de eljő az idő, amikor Tamásnak is, az évezredeknek is ez a mondat lesz a vezércsillaguk. A legtitokzatosabb csütörtök estbe tehát belecsendül Krisztus válasza Tamásnak, s az élet célját, titkát kutató évezredeknek: „Én vagyok az út, az igazság és az élet. Senki sem jut az Atyához másképp, mint én általam.” A nagy est nagy mondata felelet a mi kérdésünkre is: mit jelent Krisztus-hívőnek lenni? A mondat

mély. Mély, mint Krisztus lelke: a Krisztus-hívő egész élettana tükröződik benne. A Krisztus-hívő ember, akinek számára Krisztus jelenti az utat, amelyet járnia kell, az igazságot, amelyet előtt hódolnia kell, az életet, amelyet élnie kell.

A Krisztus-hívő útja Krisztus. Természetesen az Istenhez vezető útról van szó, tehát arról, amelyről az emberiiséget a bűn térítette el. Figyeljük meg jól Krisztus szavait. Nem azt mondja, megmutatom nektek az elvesztett utat, hanem: „Én vagyok az út”. Második mondata közelebbi meghatározást is ad: „Senki sem jut az Atyához másképp, mint én általam”. Krisztus óta Istenhez jutni csak Krisztusban lehet. „Mindennek, ami akár az Istentől hozánk jó, akár tőlünk az Istenhez törekszük, Krisztuson át kell mennie.” (R. Guardini.) Mindent, amit az Isten nekünk szánt, Krisztus kezéből kell kapnunk. Krisztus nyíltan beszél: „Nekem adatott meg minden hatalom”. Az Egyház ezt kezdettől fogva tudja, ezért zárja úgyszólván minden imáját „a mi Urunk Jézus Krisztus által”-lal. Istent keresni, sőt megközelíteni is több úton lehet, de megtalálni, azaz bírni, csak egyen: Krisztusban.

A Krisztus-hívő számára az igazság Krisztus. Nem a lét, természet részleges igazságairól van szó, amelyek után az emberi tudomány nyomoz, hanem azokról, amelyekből az egész, tökéletes, boldog ember születik. Krisztus fogalmazása itt is meglepő. Nem azt mondja: Én megtanítlak az igazságra — mintha Krisztus s az igazság két különböző valóság volna, hanem: „Én vagyok az igazság”. Nem Tőlem, hanem Bennem kapjátok az igazságot. Egy-egy bölcséleti rendszer igazságai elvonatkoztatathatók, függetleníthetők a rendszert megalkotó bölcselőtől — a krisztusi igazságok elválaszthatatlanok Krisztustól. Mintha Krisztus e mondatát egyenesen a mai embernek szánta volna, aki hajlamos a léttani lehetetlenségekre: kereszténységről álmodozni Krisztus nélkül. Ilyen nincsen, mert Krisztus nélkül nincs Igazság. A Krisztus-hívőnek létföltétele, hogy Krisztus s az Igazság azonosságát vallja, élje. Számára Krisztus annyira igazság, hogy magát Istent is csak Krisztusban látja. Isten tükörképe a csillagos égtől

az atom világaig számtalan ponton fellelhető — Istent látnunk csak Krisztusban adatott. Az „Én vagyok az Igazság” mondatnak ikertestvére a nagycsütörtöki est másik mondata: „Aki engem (Krisztust) látott, látta az Atyát is”.

A Krisztus-hívő élete Krisztus. Krisztus földrejövetelének célját abban jelölte meg, hogy az embereknek életük legyen, mégpedig bőségesen legyen. Annak az életnek, amelyet Krisztus híveinek ígért, forrása, formája, lényege a Krisztussal, mégpedig a megdicsőült Krisztussal való együttélés. Ez az együttélés, szimbiózis nem merő lélektani ráhangolódás Krisztusra mint eszményre, azaz nemcsak annyit jelent, hogy a Krisztus-hívő hódolatos tisztelettel veszi körül Mesterét, emlékét őrzi, példáján lelkesedik, iránta szeretetet érez, hanem jelenti azt a titokzatos kegyelmi dinamizmust, amely a keresztségben kapott természetfölötti életcsíráat kibontakoztatja, az istenfiúság életét kifejleszti s az „új embert”, akiről Szent Pál különböző híveinek annyiszor beszélt, olyan „férfiúi tökéletességre” neveli (amint az efezusiakhoz írt levél sürgeti), melynek eszménye, mértéke „Krisztus teljessége”. Ebben az „új emberben” „Krisztus értelme vagyon” — írja a korintusiakhoz írt első levél. Szent Pál a filippiek után „Jézus Krisztus szeretetében” vágyódik, tehát érzelmi világa is a Krisztusé! A Krisztussal való együttélésnek oly szorosnak, mélynek kell lennie, hogy a Galata-levél szerint „Krisztusnak kell kialakulnia” bennünk. S Szent Pál boldogan ujságolja ugyancsak a galatáknak: „Én a (krisztusi) törvény által meghaltam a (mózesi) törvénynek, hogy Istennek éljek; Krisztussal együtt keresztre szegeztem, élek pedig már nem én, hanem Krisztus él bennem.” Szent Pál megértette Krisztust, amikor a búcsúbeszéd nagy mondatát: „Én vagyok az élet”, a maga küzdelmes, sokszor lázadozó, nehéz életével így verte vissza: „Krisztus él bennem”. A Krisztus-hívőnek Krisztus akarata szerint „alter Christus”-nak, Krisztus másának kell lennie. ... Ez minden igaz Krisztus-hívőnek utolsó vágya, legszebb álma, léttanának, lényegének Istenben elvesző csúcsa ...

Az „új teremtmény“, a krisztusi „homo novus“ megjelenésével a történelem nagy drámája új felvonáshoz ért. Az „új embert“ követi majd a Jelenések könyve-hirdette „új ég és föld“. A Krisztus-hívő első fecskéje annak a kitavaszkodásnak, amely után az egész Lét sóvárog, amikor „Isten majd letöröl minden könnyet és halál nem lesz többé, sem gyász, sem jajkiáltás, sem fájdalom nem leszen többé“. (Jel. 21, 4.)

A Krisztus-hívőt Szent Pál a római levélben „igaz“ embernek mondja. Kit illet ez a súlyos, királyi jelző? Igazak csak akkor lehetünk, ha egész életünk nem egyéb, mint annak az embereszmének megvalósítására irányuló szolgálát, amellyel Isten a létbe állított bennünket. Már a pogány görög lángelméjűség felküzdötte magát annak az igazságnak felismeréséhez, hogy minden létalany egy-egy isteni eszme hordozója, kifejezője. Isten mindegyikünkről gondolt valamit, amikor a létbe hívott, s létünk egyetlen értelme és célja, hogy ez a „valami“ bennünk, általunk megvalósuljon, hogy az isteni embereszme életünkben testet öltjön. Minden lépés, ami az Isten gondolatának életünkben való megtestesülését gátolja, forradalmi lépés s a lét legszörnyűbb lehetősége felé visz: a céltévesztettséghez. Hogy viszont Isten mit gondolt rólunk, azt Krisztustól tudjuk. A Krisztus-hívő azért „igaz“ ember, mert az isteni embereszme valósul meg benne.

Egy fontos kérdés vár még feleletre: mi abban a feladatok átalakulásban, amelyből a Krisztus-hívő születik, az ember szerepe? Mert nyilvánvaló, hogy ilyen is van. „Qui creavit te sine te, non salvabit te sine te“ — aki nélküled teremtetett, nem fog nélküled üdvözíteni.

A Krisztus-hívő kegyelmi erők szülötte. Amiként a természetes életre anyánk szült, akként a természetfölötti életre a keresztség szentségében a Szentlélek szül bennünket. Hogy azonban a keresztségben belénk oltott új életcsíra megeredjen, kihajtsa s a Krisztus-hívő gazdag, termékeny életévé bontakozzék ki, terebélyesedjék el, annak van egy lényegi föltétele.

Szent Lukács az Apostolok cselekedeteinek 8. fejezetében elmondja, miként lett az etióp királynénak, Kan-

dakének udvari tisztjéből Krisztus-hívő. A tiszt Jeruzsálemből hazájába utaztában Izaiás prófétát olvassa. Nem érti a szöveget, bár lelke fogékony. A Szentlélek csodálatos módon Fülöp apostolt adja melléje útítársul és hit-oktatóul. „Véled-e, hogy érted, amiket olvasol?” — veti föl a kérdést az apostol. „Hogyan bírnám, ha nincs, aki megmagyarázza nekem?” Megkéré tehát Fülöpöt, hogy szálljon fel (a kocsira) és üljön melléje... Fülöp megnyitván száját s kiindulva amaz Írásból (amit a tiszt olvasott), hirdette neki Jézust. S amint az úton haladnak vala, valami vízhez jutának, erre az udvari tiszt mondá: Íme a víz, mi gátol abban, hogy meg ne keresztelkedjem? Fülöp erre azt mondá: Ha hiszesz teljes szívedből, szabad. Az felelvén, mondá: Hiszem, hogy Jézus Krisztus az Isten fia. S megállítá a kocsit s mindketten lemenének a vízbe, Fülöp és az udvari tiszt és megkeresztelé őt.” Krisztus-hívővé tehát úgy leszünk, hogy „teljes szívünkben” Krisztusban hiszünk. Az istenfiúsági élet megindulásának föltétele az ember felől a hit. Szent Pál leveleiben sokszor hangoztatja a keresztség és a hit lényegi kapcsolatát. Szerinte ez a kapcsolat oly szoros, hogy hinni és megkeresztelkedni majdnem ugyanazt jelenti.

Ugyanaz a Szent Pál azt is tudja, hogy nemcsak a Krisztus-hívő életének megindulásához föltétlen kellék a hit, hanem hogy a megindult élet kibontakozásának, fönttartásának is a hit a titka. A Római-levél első fejezetében írta ezt a mély mondatot: „Az igaz a hitből él”.

Csak az előbb láttuk, hogy a szentpáli meghatározás szerint a Krisztus-hívő az „igaz ember”. Erről az igazról a Római-levél azt hangoztatja, hogy él. Krisztus-hívővé tehát nem merő eszmélődésből, világnézeti állásfoglalás által, hanem lényünk minden erőit igénybevevő szakadatlan tevékenységből, azaz élet által leszünk. Krisztus nem azért jött, hogy az emberi szellemtörténet egy bármennyire is magasztos gondolatvilággal gazdagodjék, hanem hogy nyomában a krisztusi embereszme minél tökéletesebb megvalósítására törő élet fakadjon. A szentpáli mondat ennek az életnek forrását is megjelöli: az igaz a hitből él. A Krisztus-hívő életének alapja, a krisztusi lelkiség

gyökérzete a hit. Szent Pál taglalt mondata cseng vissza az Egyháznak a tridenti zsinaton elhangzott nyilatkozatában, amely szerint „a hit minden megigazulásnak gyökere és alapja”.

Igy bontakozik ki előttünk Krisztus és apostolainak magyarázatában a Krisztus-hívő lényege, léttana. Hogy Krisztus-hívőkké lehetünk, Krisztusnak köszönjük. Hogy valóban azokká is legyünk, hinnünk kell Krisztusban. A hit a krisztusi világ geonikus, életet fakasztó és hordozó ereje. Nagyokká csak azok lesznek, akik nagyon hisznek. A Krisztus-hívők sorában is.

A hit krisztusi értékelése

A Krisztus-hívő életgyökérzete, létének alapja a hit. Mielőtt a hit lelkének, lényegének feltárásába fognánk, vessük fel a kérdést: milyen értéket tulajdonít maga Krisztus a hitnek? Krisztus értékelése sokkal több evangéliumi érdekességnél.

Krisztus nyilvános működése közel három évet töltött ki. Ha munkásságát munkaminőségi szempontból figyeljük, különös sajátosság tűnik a szemünkbe. Krisztus nem szervezte híveit, mindössze tizenkét apostolt választott ki. Nem keresztelt, nem indította el az Egyház tevékenységét, csak alapját rakta le, noha számtalanszor sugárzó szeretettel beszélt róla. Nem maga írta meg a világnak, amit neki szánt. Faluról-falura, városról-városra, tartományból-tartományba járt, tanított, gyűjtögette az új igazságok fényét. Három küzdelmes esztendő úgyszólván minden gondja, minden lépése, minden munkája, minden vágya egy pontra irányult, hogy hinni tanítsa meg a világot. Hol a zsinagógában, hol egy-egy magánházban, hol egy hajó fedélzetéről, hol az Isten szabad ege alatt tanít, oktat ez az isteni Katekéta. Hogy lobog, izzik a lelke, amikor két kézzel szórja az új élet magvait, pedig tudja, hogy a legtöbbje nem termékeny talajra hull. Ennek az isteni munkának lendületét még a sok csalódás, fájó eredménytelenség sem tudja megtörni.

Hogy a tanok igazsága, isteni eredete minél élesebben lássék, Krisztus minduntalan egy-egy csoda fényét gyűjtja ki. Csodatételei is sajátosságok: majdnem mindig a Feléje forduló, Benne bízó hit jutalmai. Hányszor hangzott el ajkáról a testi-lelki nyomor, megpróbáltatások szerencsétlen áldozatai felé a megváltó szó: „A te hited

meggyógyított téged". A százados, a vérfolyásos asszony, a két vak, a kánaáni asszony, a jerikói vak, Mária Magdolna — mind-mind az erős hit jutalmazottai.

A három éven át szakadatlanul katekizáló, hitet építő, a hitet csodával jutalmazó Krisztus az első súlyos felelet arra a kérdésre: mi a hit? Olyan érték, amelyért Krisztus három éven át lankadatlanul dolgozott, fáradott, amelynek jutalmazására megtette azt is, amit a Heródesek hiába vártak Tőle: természet törvények érvényesülését keresztezte, illetőleg függesztette föl, csodát tett.

Ez a három éven át töretlenül hangzó felelet sokat nyer színezetben, teltségben, melegségben, ha az evangéliumok nyomán kutatjuk, milyen hatást váltott ki Krisztus meleg lelkéből a hit kigyulladás, izmosodása vagy gyengülése, kialvása. Az, aki szent könyveink mögött áll, gondoskodott róla, hogy erről is tudomást szerezzünk. Ime, néhány kép az evangéliumokból.

Tamás nem volt jelen, amikor a tanítványoknak Krisztus feltámadása után először megjelent. Apostoltársai örömmel beszélnek el neki a nagy élményt: „Láttuk az Urat”. Tamás nem hisz, bizonyítékokat követel. Megkapja őket, de Krisztusnak a húsvét győzelmes örömétől boldog lelke is egy pillanatra elborul, amikor apostolának kételyét kell eloszlatnia: „Mivelhogy láttál engem, Tamás, hittél; boldogok, akik nem láttak és hittek.” (Jn. 20, 29.)

Egy másik beszédes kép. Krisztus búcsúzóban van. Mennybemenetele előtt újra megjelenik a tizenegyznek és „szemükre hányá hitetlenségüket és szívük keménységét, hogy azoknak, kik őt feltámadása után látták, nem hittek”. (Márk 16, 14.) Állítsuk csak be egészen emberi pszichológiával ezt a Márk-befejezőt. Az Úrnak már csak percei vannak, hogy közvetlenül válthasson szót apostolaival. A búcsúzás percei rendesen el szokták némítani a szemrehányásokat, keserőségeket. S lám, az Úr még az utolsó percekben is szemrehány, dorgál! Milyen hatalmas, abszolút értéknek kell lennie a hitnek, hogy tétovázása, hiánya a távozás pillanatában is ilyen szavakat vált ki az Úrból!

Amennyire fáj Krisztusnak a kétely, hitetlenség, oly

meghatódott, boldog öröm fogja el mindannyiszor, ahányszor eleven, meleg hit sugárzik Feléje. Ki ne emlékezne a kánaáni asszony történetére! Krisztus látszólag ridegen utasítja el a pogány édesanyát, aki gyermekéért könyörög. „Nem helyes elvenni a gyermekek kenyerét és az ebeknek vetni.” Megijedünk a kemény mondattól. A kánaáni asszony azonban nem riad vissza. Mély alázattal, törhetetlen hittel tovább ostromolja Krisztust. „Úgy van, Uram! Csakhogy a kis kutyák is esznek a morzsákból, amelyek lehullanak uraik asztaláról.” Krisztus mélyen meghatódik — nem morzsákat szór a pogány anya felé, hanem egész jóságával fordul a hitvalló felé: „Ó asszony! nagy a te hited, legyen neked, amint kívánod!” (Mt. 15, 21—28.) A fölkiáltószavas mondat kötetnyi eszmélődésnél is többet mond a rendületlen hit értékéről Krisztus szemében.

Hogy Krisztus lelkében milyen visszhangot ver az eleven, töretlen hitvallás, azt világtörténelmi távlatú képben Máté 16. fejezete örökítette meg.

Krisztus utolsó jeruzsálemi útja előtt áll — az isteni dráma a kifejelethez közeledik. Súlyos igazságok várnak még közlésre, pedig hitet törő események előszele hallik már. Mielőtt a vihar kitörne, a megszületendő új világ két legnagyobb igazságának ki kell gyűlnia. Krisztus úgy akarta, hogy az egyik igazság kinyilatkoztatása maga is hitvallás, a másik pedig hitvallás jutalma legyen. Az ünnepélyes hitvallomás előkészítésére Krisztus kérdéssel fordul tanítványaihoz: „Kinek tartják az emberek az Emberfiát?” Különböző feleletek hangzanak el, de a nagy igazságot egyik sem hozza. A nélkül, hogy a feleletekre megjegyzést tenne, Krisztus egy másik kérdéssel jön: „Hát ti kinek mondotok engem?” A kérdésre annak kell felelnie, akinek hitéért Krisztus maga imádkozott. Péter lelkében felujjong a kegyelem-szülte hit, ajkáról világgá csendül a nagy vallomás: „Te vagy a Krisztus, az élő Isten Fia.” Azaz: „Te hisztorikus, empirikus ember, te Isten vagy. Lelked, szemed, szád van, de a lelked legmélyén egyesítve vagy az Isten fiával; te vagy az.” (Prohászka.)

Péter lelkes, ünnepélyes Credójára Krisztus nem maradhatott szótlán. Tudja ugyan, hogy ez a lelkesülten hitet valló Péter hamarosan gyáván tagadni fog, de most hisz s ezt a hitet jutalmazni kell. Krisztus tehát felel. Felelete nemcsak az üdvtörténetnek, de az egyetemes történelemnek is egyik legsúlyosabb nyilatkozata. „Boldog vagy, Simon, Jónás fia! mert nem a test és vér nyilatkoztatta ki ezt neked, hanem az én Atyám, ki mennyekben vagyon. Én is mondom tehát neked, hogy te Péter vagy és erre a kösziklára fogom építeni Egyházamat és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta. És neked adom a mennyek országa kulcsait.” (Mt. 16, 13—19.) Az vagyok, Simon, akinek mondtál: a Megváltótok vagyok, az Atyának Vele egylényegű Fia. Kegyelmes hited jutalmául halld, hogy te ki leszel: születendő Egyházam feje, a mennyország kulcsainak őre! Boldog vagy, mert hittél.

Ez a felséges kép, amelynek háttérében már a Golgota sötétlik, amelyet a művészet annyiszor örökített meg, hatalmasan hirdeti a krisztusi hit értékét, nagyságát.

Krisztus természetesen nemcsak közvetve, hanem kifejezetten is megjelöli a hit helyét az evangéliumi értékvilágban. Az evangéliumok számtalan sorát kellene idéznünk, ha e feleleteket fel akarnók sorakoztatni. A sok-sok felelet egybehangzóan hirdeti Krisztus tanát: a hit pótolhatatlan, nélkülözhetetlen érték. Krisztus lépten-nyomon hangoztatja, hogy hit nélkül lehetetlen az Isten keresésében eligazodni — pedig az élet egyetlen célja, értelme, hogy az Istent megtalálja. „Én világosságul jöttem e világra, — hangzanak föl szavai földi életének utolsó napjaiból — hogy aki énbennem hisz, sötétségben ne maradjon.” (Ján. 12, 46.) Aki tehát hisz, az lát — látja az Istenhez vezető utat, tehát az élet legfontosabb útját. A hit azonban nemcsak az utat világítja be, hanem a célrajutást is biztosítja. „Atyámnak akarata, aki engem küldött, hogy aki a Fiút látja és hisz őbenne, örök élete legyen.” (Jn. 6, 40.) Szent Márk tanúsága szerint Krisztus ugyanakkor, amikor megdorgálta apostolait hitetlenségük miatt, földi tartózkodásának utolsó perceiben, mégegyszer ünnepélyesen hirdeti a hit abszolút, királyi értékét: „Aki

hiszen és megkeresztelkedik, üdvözül, aki pedig nem hiszen, elkárhozik." (Márk 16, 16.)

Hogy a hitnek Krisztus mérlegén ilyen magas értéke van, annak egyszerű a magyarázata. Krisztus, a nagy életigenlő egyetlen vágya, hogy embertestvéreit boldog élethez juttassa. A boldog élet titka a teremtmény számára, hogy eleven, szerető kapcsolatba lépjen Azzal, akiben léte források. A tölgy azzal biztosítja életét, hogy gyökérzetével a földbe kapaszkodik, koronájával a nap felé nyújtózik. Nekünk, hogy a teljes élet birtokosai lehessünk, az Istenbe kell kapaszkodnunk. A mi Istenbe kapaszkodásunk, Isten felé nyújtózkodásunk a hit: a hit kötelék, kapcsolat Isten és teremtmény között. Innen annak a ténynek magyarázata, hogy Krisztus tanításának annyiszor a hit a tárgya. Számtalanszor, ünnepélyesen hirdette, hogy a létünkben való kiteljesedésnek hit a feltétele. „Bizony, bizony mondom nektek: Aki hisz énbenem, örök élete vagyon.” (Jn. 6, 47.)

A hit lelke

I.

Az evangéliumok számtalanszor foglalkoznak a hit kérdésével. Annak a világnak, amelynek fölépítésére íródtak, alapja a hit. Nem csoda tehát, ha a szent írókat oly sokszor foglalkoztatja.

A hit problémájával kapcsolatos evangéliumi részek közt találjuk Krisztus egy katekézisét is a hit mibenlétéről, lelkéről. A katekézis, amelyet Máté evangéliumának 14. fejezete örökített meg, szép és mély. Először annak magyarázatában lássuk a hit lényegét.

A csodálatos kenyérszaporítás után vagyunk. Jézus lelke tele van az Újszövetség legnagyobb, legmelegebb misztériumának, az Oltáriszentségnek gondolatával. A kenyérszaporítás csodája már ennek a szent misztériumnak szolgálatában állott: Krisztus első lépcsőül szánta a gyarló ember számára, bár magáról az Oltáriszentség titkáról a kenyérszaporítást megelőző tanításban még nem esett szó. Ez utóbbi súlyos feladat másnapra várt: a kafarnaumi beszéd fogja a misztérium lényegét kinyilatkoztatni. A kafarnaumi beszéd s a kenyérszaporítás közé egy éjszaka ékelődik: ezt az éjszakát Jézus nagyon kihasználja. Egyedül akar maradni. Elbocsátja a tömeget, apostolait is előre küldi Kafarnaumba — ő maga pedig „fölméne a hegyre egyedül imádkozni. Beállván pedig az est, egyedül vala ottan.” Mi, emberek úgy mondanók: az Úr Jézus készül a kafarnaumi nagy napra. Hajnali 3 óráig vigiliáz. Ekkor útra kel tanítványai után. „A hajócskát a tenger közepén hányák-veték a hullámok, mert ellen-

kező szél vala. Az éjszakának negyedik őrsváltásakor (tehát hajnali 3 órakor) pedig hozzájuk méne Jézus, a tengeren járván. Mikor látták őt a tanítványok a tengeren járni, megrémültek, mondván: Ez kísértet; és félelmükben kiáltának. És mindjárt megszólítá őket Jézus, mondván: Bizzatok, én vagyok, ne féljete! Felelvén pedig Péter, monda: Uram! ha te vagy, parancsold, hogy hozzád menjek a vízen. Ő pedig monda: Jer! És kiszállván Péter a hajócskából, a vízen jár vala, hogy Jézushoz menjen. Látván pedig az erős szelet, megijedt, és midőn merülni kezdett, kiáltá, mondván: Uram! ments meg engem. És Jézus azonnal kinyujtván kezét, megfogá őt és monda neki: Kicsinyhitű, miért kételkedtél? És midőn beszálltak a hajócskába, elállá a szél. Akik pedig a hajócskában valának, odamentek és imádkák őt, mondván: Valóban Isten Fia vagy!" (Mt. 14, 22—33.)

Mit mond az idézett szakasz?

Elmond egy eseményt, amely kétségkívül Isten akaratából szövődött bele az üdvtörténetbe. Az esemény megelőzi Krisztus egyik legevangeliumibb beszédét, az „égből szálló kenyérről” szót, — azt, amelyet a hallgatók közül csak néhányan hisznek majd el, amely után „sokan visszavonulának az ő tanítványai közül és már nem járnak vala vele”. Mielőtt Krisztus az Oltáriszentség nagy titkát kihirdetné, katekézist ad tanítványainak a krisztusi hitről. A katekézis szemléltető alakban történik: a Máté-elbeszélte esemény alakjában. Nem véletlen az sem, hogy az alany, amelyen Krisztus szemléltet, Péter. Péter lesz majdan a krisztusi hit legfőbb őre: rajta revelálódjék a hit lényege, ereje, veszélye. Tekintetünket a mátéi szakasz rajzolta képre függesztve kíséreljük meg a krisztusi katekézis kiaknázását.

A háborgó tavon, az éjszakában fölhangzik Krisztus szava: „Bizzatok, én vagyok, ne féljete!” Hogy tudjunk hinni igaz hittel, az eltévelyedés veszélye nélkül, annak első föltétele, hogy a történelem zajlásában, az első bűn nyomán ránk tört éjszakában Isten szava hallassék.

A világtörténelem egyik legáldottabb, legkegyelmesebb ténye, hogy Isten nem maradt szótlan. Megtehetette volna, hogy örök, áttörhetetlen hallgatásba burkolózik. Pascalt megdöbbenette a világűr halálos csendje, hallgatása — milyen döbbenetes lett volna a szótlan, hallgató Isten! Nem — nem ezt tette velünk Isten. „Multifariam multisque modis” — sokrendben és sokféle módon szólt, beszélt hozzánk. Sokféle közvetítéssel juttatta el az emberiséghez, amit igazságban, erkölcsi fölvilágosításban, biztatásban, ígéretben, eszményben neki szánt. A világ nagysága, szépsége, félelmetes erői, titokzatossága, a belőle sarjadó és táplálkozó élet csodái, történelme mind megannyi Isten-küldönc — megbízva, hogy az évezredeknek Küldőjük létéről, hatalmáról, jóságáról, felségéről beszéljenek. A világűr is, amelynek csendjétől Pascal úgy félt, visszhangzik az Isten nevének dicséretétől.

A teremtet világból az idők kezdetétől fogva töretlenül, szüntelenül hangzó evangéliummal Isten nem elégedett meg. A történelembe beleszótt revelátumos, kinyilatkoztatásos szakaszokat. Egymást váltják föl, egymásnak adják át a szót a „homo Dei”-k, az Isten emberei, a próféták, szentírók, a Szentlélek külön megbízottjai, íródeákjai. Az „Isten könyveinek” száma évszázadról-évszázadra nőtt. Amikor ez a szám már 45-re emelkedett s az „idők telje” is bekövetkezett, Betlehemben leszállt a Földre az Isten „legatus natus”-a, öröktől fogva született teljhatalmú követe: Krisztus. „Sok rendben és sokféle módon szólván hajdan Isten az atyákhoz a próféták által, legutóbb ezekben a napokban Fia által szólott hozzánk.” (Zsid. 1, 1—2.) Három éven át e földtekén Isten szava hangzott. A tényen sokáig lehet gondolkozni... Nem csoda, hogy az Isten könyveinek száma rövid évek alatt 27-tel gyarapodott. S milyen áldott könyvekkel! A négy elsőben — olyan találóan neveztük el őket „eu-angellion”-nak, jó hírnek — lépten-nyomon nem a „homo Dei”-k, hanem maga a „Homo-Deus”, az Istenember beszél... Amivel a próféták az isteni üzenetek lejegyzését, továbbshármaztatását gyakran bevezették: „Dominus locutus est” — szólott az Úr, az most a szó legszorosabb értel-

mében valósággá, történelmi tényé lett: Isten beszélt hozzánk.

Krisztus a maga három éves tanításával sem elégedett meg. Tudta, milyen nehezen értő a világ. „Még sok mondanivalóm volna nektek, de most nem vagytok hozzá elég erősek. Mikor pedig eljövend ő, az igazságnak Lelke, ő majd eligazít titeket minden igazságban.” (Jn. 16, 12—13.) Alighogy a nagy harcot győzelmesen megvívta, siet vissza az Atyához, mert „ha el nem megyek, a Vigasztaló nem jövend el tihozzátok”. (Jn. 16, 7.) Siet tehát s küldi a Lelket, a minden igazság ősforrását. Zúg, lángol, gyújt a Lélek pünkösdsvasárnapján, fényétől először az apostolok, azután vagy háromezren, alig néhány év leforgása alatt milliók lesznek látókká.

Krisztus nagylelkűsége még itt sem áll meg. Tudja jól, mi az igazság sorsa emberi kezekben. Amit a világnak adott, annak nem szabad elvesznie. Beépíti tehát a világtörténelem sodrába a „Cathedra Petri”-t, egy csodálatos tanszéket, amelyet hit és erkölcs dolgában a tévedés szelleme soha meg nem környékezhetsen, amely fölött Krisztus fogalmazásában ez a szöveg izzik: „Aki titeket hallgat, engem hallgat és aki titeket megvet, engem vet meg.” (Lk. 10, 16.) Aki megpróbált viaskodni egy-egy igazságért, aki előtt megnyílt már az emberi igazság-keresés örök tragikuma, az tudja, mit adott Krisztus a világnak a „Cathedra Petri”-vel, a hit és erkölcs dolgában tévedhetetlen tanszékkal. Milyen jó, hogy e Földön van valaki, aki évezredek, kultúrák, világnézetek kavargásában, tévelygései közepette hűségesen, csorbítatlanul őrzi Krisztus örökét...

Ime, az Isten nem szóltan... A hit első föltétele megvan.

Krisztus szava nem hiába csendült bele az éjszakába, a vihar zúgásába, a tanítványok, főleg Péter meghallották. Lehetett volna úgy is, hogy hallatlanba veszik. Nem ez történt. A krisztusi hit második föltétele, hogy meg-

halljuk a hozzánk beszélő, kinyilatkoztató Istent. Meghalljuk a hétköznapi szürkeségében, megpróbáltatások, szenvedések sötétségében, a szerencse vakító fényében, a szenvedélyek zúgó viharában, a történelem zajlásában egyaránt. A mai ember hitgyengeségének egyik súlyos oka, hogy nem hallgat az Istenre. Hallgat ujságjára, rádiójára, kedvenc írójára, a divat szavára, szenvedélyére és sok mindenre, de nehezen hall, amikor az Isten szavát kellene meghallania. Érzéketlenül, süketen járjuk a természetet. Mennyit tudtak mondani Prohászkanak a pilisi hegyek, a hömpölygő Duna, a csobogó forrás, a virágzó rét. Miért nem tudunk ráfeledkezni egy-egy természetcsodára! Miért csak akkor rezzenünk össze, amikor a különböző természeti erőket rombolásukban látjuk? Még nagyobb baj, hogy Krisztus közvetlen szavát is alig-alig halljuk. Hány könyvespolcra hiányoznak az „Isten könyvei”? Milyen ritkán vagy talán sohasem állunk kitérve, fogékony, tiszta gyermeki lelkesítéssel az evangéliumok előtt? Evezünk, halásztunk-e valaha e csodálatos fejezetek mély vizein? Próbáltunk-e néha-néha lemerülni Krisztus egy-egy titokzatos mondatának mélységébe? Ráfeledkeztünk-e valaha az imában virrasztó Krisztusra, a tanítványok lábait mosó Mesterre, a nagy-péntek Vádlottjára, a húsvétséggel győzelmes Cézárjára, az áldozócsüdtörtök szárnyak, motor nélkül az Égbe repülő isteni Pilótájára? Csak azokból lesznek igaz Krisztus-hívők, akik hallgatnak az Isten szavára.

Péter nemcsak meghallotta, hanem el is hitte Krisztus szavát. Nem okoskodott, nem tárgyalta meg apostolaival az ügyet, nem bölcselkedett, nem kezdett párbeszédbe Krisztussal, nem kért bizonyítékokat Tőle, hanem szíve egyszerűségében, mint egy igaz, nagy gyermek, hitt Krisztusnak. Krisztusi hittel hinni annyit jelent, mint Krisztusnak mindig igazat adni, mint igazságként tisztelni mindazt, ami akár közvetlenül, akár az Egyház közvetítésével Krisztustól jó. S ezzel már a Krisztus-hit lényegét érintjük. A Krisztus-hívő minden hitigazságot —

az időrendben legutolsó dogmától, a pápai csalatkozhatatlanság hittételétől az Isten létének igazságáig — azért hisz, mert Krisztusnak hisz, mert minden hitigazság forrása, záloga, bizonyítéka Krisztus. Jól tudjuk, hogy Isten arca tükröződik a természetben, a történelemben, a csillagos égbolton, saját énünk tengerszemében. Az emberi értelem Krisztus, a Kinyilatkoztatás biztosítása nélkül is fölismeri Isten létét, tökéletességét, a lélek halhatatlanságát stb. A krisztusi hit azonban ezen igazságokhoz sem az emberi értelem-fonta hágcsókon kapaszkodik föl, hanem ezeket is Krisztusnak, Krisztus miatt hiszi. A krisztusi hit e lényegi követelményét Szent Pál így fogalmazta meg: „Hitetek ne nyugodjék emberek bölcseségén, hanem Isten erején.” (I Kor. 2, 5.)

Szent Pált emlegettük. De hiszen ugyanaz a Szent Pál azt is hangoztatja, hogy hitünknek „rationabile obsequium”-nak, értelmes meghódolásnak kell lennie! Természetesen Szent Pálnak ebben is igaza van. Hogy az Egyház is mindig így gondolkozott, annak hatalmas bizonyítéka az a ma már szinte beláthatatlan, óriási teológiai irodalom, amelynek jelentős része nem egyéb, mint titáni erőfeszítések a krisztusi tanoknak az emberi értelem erőivel való igazolására. Nemcsak jogunk, de kötelességünk is hitünket az emberi ész támogatásában részesíteni. Jól értjük meg a szót: támogatásról s nem megalapozásról beszélünk. A Krisztus-hívó először hisz, mégpedig Krisztusnak, Krisztus szavára hisz — a krisztusi hit lényege szerint hűségi kötelek (pistis, fides) — azután érvel, bizonyít, új lelkesen, minden erejének latbavetésével teológiát. „Hiszek, azután törekszem érteni” — ez Cant. Szent Anzelm, a középkor egyik legnagyobb intellektualistájának fogalmazásában a krisztusi hit lelkének egyik része.

Péter nem elégszik meg annak megállapításával, hogy az éjszakában Krisztus beszél, mégpedig igazat beszél, nem elégszik meg Krisztus szavainak egyszerű elhívésével sem, hanem cselekvésbe fog. Kiugrik a hajócskából s Krisztus felé fut. Ez a Krisztus hívására Krisztus felé törtető Péter — ez a krisztusi hit! Szent János szerint

Krisztusban hinni annyit jelent, mint Kriszushoz menni. Ezt teszi Péter. A krisztusi hit nem világnézeti, bölcseleti vagy akár vallási eszmélődés, hanem tevékenység, élet. Nem azért hiszünk, hogy több-kevesebb igazsággal gazdagabbak legyünk, azok szépségében, mélységében gyönyörködjünk — ebből csak teológusok lennénk — hanem hogy életünk legyen, mégpedig bőségesebben legyen. A cselekedetek nélküli hitről Szent Jakab kemény ítéletet mond: azt, hogy holt. A krisztusi tanok szerint berendezett élet legbiztosabb igazolója azok igazságának. Krisztusnak van egy mélyértelmű figyelmeztetése: „Tegyétek, amit mondok nektek, s meg fogtok győződni, hogy az igazságból jó.”

Miért fut Péter Krisztus felé? Mert közelében akar lenni, mert szereti. A krisztusi hit az ember felől végső elemzésben szeretetvallomás. „Csak az tud hinni Istenben, aki szereti Őt.” (R. Guardini.) Szent Pál szerint értéke csak annak a hitnek van, „amely szeretet által munkálkodik”. (Gal. 5, 6.) A szeretet a hitkételyek leg-erősebb jégtörője. Akit szeretünk, annak könnyen hiszünk, akit nem szeretünk, annak sokszor az igazságot sem hisszük el. Az élet erről sokat tud beszélni. A gyermek azért hisz oly föltétlenül édesanyjának, mert szereti őt. Szent Pál szerint „a szeretet mindent elhisz”. (I Kor. 13, 7.) Nem mintha hit szeretet nélkül egyszerűen lehetetlen volna. „Te hiszed, hogy egy az Isten. Jól teszed: az ördögök is hiszik ezt és remegnek” — írja Szent Jakab. (Jak. 2, 19.) Hit szeretet nélkül a rémület hite. Erről az állapotról írja az első korintusi levél: „Legyen bár oly teljes hitem, hogy a hegyeket áthelyezem: ha szeretetem nincs, semmi sem vagyok.” (I Kor. 13, 2.) Hogy a hit azzá lehessen, aminek lennie kell: törtetés, szárnyalás az Isten felé, szeretettől átfűtöttnek, szeretetben izzónak kell lennie.

Péter egész hittel indult el Krisztus felé. A szél hirtelen erősebb roamba fog s Péter hite máris inog. A kételkedő süllyedni kezd. Hogy a krisztusi katekézis a hitről teljes legyen, ennek is be kellett következnie. A jelenet minden Krisztus-hívó életében számtalanszor ismétlődik. Ki ne ismerné a hit elsötétedésének szomorú, hideg, fáradt óráit, napjait, talán éveit, amikor kétségek viaskodnak a hit igazságaival, amikor az ész dacosan, gőgösen néz Egyházra, Evangéliumra, Krisztusra! Ki ne nyögött volna már föl: miért oly nehéz néha a hit, miért jár oly messze tőlünk az Isten, hogy már alig látjuk!? Mit kezdünk ezekkel a sötét, hideg napfogyatkozásokkal, ezekkel a rögs emmauszi útszakaszokkal? Különböző fegyverekkel vehetjük föl a hit válságai, kételyei ellen a harcot — erről külön is szónak kell majd esnie — a legbiztosabb Péteré volt. Esdő tekintettel Krisztusra nézett: „Uram, ments meg engem!” Ne kezdünk a hitkéteyekkel szellemi harcot, ne lássunk bennük elsősorban noétikai, ismereti problémát, hanem kísértést! Tegyük úgy, ahogy a középkori ember tett: először mint kísértéssel bánjunk el, valljunk hitet s csak azután hívjuk segítségül az értelmet. Ez a hitvallás lehet akarati erőink latbavetésével magunkból kicsiholt „Hiszek, Uram!”, vagy lehet ima, mint Péteré volt, vagy az ördögtől megkínzott néma gyermek édesatyjáié: „Hiszek, Uram! segíts az én hitelenségemen!” (Márk 9, 23.) Péter óta milliók — közöttük lángelmék, nagy intellektualisták — vívták meg, vívják ma is ezzel a fegyverrel győzelmesen a hitkéteyek elleni harcot.

S most mégegyszer a maga egészében fogjuk át a mátéi szakasz-rajzolta képet! Egy pillanatig sem lehet kétségünk, hogy ami történt, nem Péter, hanem Krisztus erejéből történt. Péter sohasem törte volna meg a gravitációs erőt vagy fokozta volna úgy föl a Genezáret vizének közegellenállását, hogy rajta járni lehessen. Mindent — a kétely kivételével — Krisztus adott.

Krisztus-hívővé nem a magunk erejéből, hanem Isten kegyelméből leszünk.

Igy tárul föl a hit lelke a krisztusi katekézis tükrében. A hit misztérium. A Genezáret-tavi magyarázat után is az marad. De amennyit róla tudnunk kell, mindazt Krisztus magyarázatában megkaptuk. Sajnos, mint annyi evangéliumi érték, gondolat, eszme, a krisztusi hit fogalma, lélektana is a különböző újkori szellemi áramlatok áldozata lett: elhomályosult, eltorzult. Az eddig mondottakat még ki kell egészítenünk.

II.

A katolikus teológia Szent Pál óta hatalmas munkát végzett a krisztusi hit lényegének, lelkének minél mélyebb fölismerésére. A munka két vezéralakja Szent Ágoston és Szent Tamás. Szent Ágoston a nagy szív, Szent Tamás a nagy elme hőse. Nem kell hangoztatnunk, hogy mind a kettő hatalmas munkáiban a legtisztább *Catholicum* fénylik. Szent Ágoston az értékek világán keresztül nézte Istent, a kereszténységet, Szent Tamás, a metafizikus lángelme kivételes erőivel viaskodik a Lét, a krisztusi teológia nagy kérdéseivel. Mind a ketten a Krisztus-hívőnek felelhetetlenül sokat adtak.

A krisztusi hit kérdése körül nagy zavart keltett a reformáció. A hitújítás emberei végzetes lépéssel a kereszténységet kiszolgáltatták az újkor individualisztikus áramlatának. A hit kérdésében is szélsőséges szubjektívizmusnak nyújtottak tág teret, amikor az Egyháztól megtagadták a Kinyilatkoztatás őrzésének, magyarázatának jogát s azt mindenestül az egyénnek szolgáltatták ki. A krisztusi hit tárgyi világa, hitigazságai merően egyéni élmény függvényeivé lettek. Volt protestáns irányzat, amely a hit élményéből magát a történeti Kinyilatkoztatást is kizárta. A legújabb időkben látunk törekvéseket, amelyek a hit forrásául újra a Kinyilatkoztatást teszik meg, de az Egyház közvetítői, tanítói hivatását az egyén s a Kinyilatkoztatás között ez az irányzat sem ismeri el, tehát lényegében szintén a szubjektívizmusban merül el.

A Krisztus-hívő legnagyobb értékét, a hitet fenyegető veszélyekkel, tévedésekkel szemben az Egyház ünnepélyes nyilatkozatokban, félreérthetetlen fogalmazásban állapította meg a krisztusi tant a hitre vonatkozólag. Legutóbb a vatikáni zsinat határozta meg pontosan a hit fogalmát. E szerint „a hitet, amely az emberi üdvösség kezdete, a katolikus Egyház természetfölötti erénynek vallja, amellyel az Isten kegyelmétől ihletve és segítve a Tőle kinyilatkoztatott tanokat igazaknak fogadjuk el, nem mert eszünk természetes világával átlátjuk azok belső igazságát, hanem a kinyilatkoztató Isten tekintélye alapján, aki sem nem tévedhet, sem nem téveszthet”. A krisztusi hit lényegének, lelkének föltárására irányuló munkánk e meghatározásra támaszkodik.

A meghatározás már az első tekintetre két lényegi elemet mutat a krisztusi hit fogalmában: egy alanyit s egy tárgyt. A tárgyi elemet, a hit tartalmát bizonyos hittételek összessége adja. Az alanyi elem az egyénnek e hittételek előtti meghódolása, a hittételeknek igazságként való birtokbavétele.

Az egyetemes vallástörténet ismer vallási rendszereket, amelyek a vallási hit lényegét annak alanyi elemében keresik, tárgyi tartalmát pedig kiszolgáltatják az emberi szellem örök hullámlásának, vergődéseinek. Más szavakkal: nem az a fontos, mit hiszünk, hanem az, hogy valamit higgyünk — a hit objektívuma áldozatul van vetve a szubjektívumnak.

Aki járatos a mai ember lelki világának útvesztőin, az utóbbi tünettel gyakran találkozik. Időnknek egy veszedelme az igazság iránti közömbösség, az igazság igénylésének, tiszteletének hanyatlása. A kortünetet bőven lehetne példákkal igazolni. Ez a lelkeség a vallási hitben is közömbös lesz az igazságokkal, a hittételekkel szemben, katolikus hite merő alanyisággá, szubjektívummá zsugorodik. Így születik meg az a katolikus torz-típus, akinek szemében például a démonok világa, a Pokol a középkor rémlátomása, a személyi halhatatlanság színes álom, a szentségek merő szimbolumok, rituális külsőségek. Ma hallhatunk kereszténységet emlegetni

keresztény hitigazságok nélkül. Egyike a legveszedelmesebb paradoxonnak, amely a kereszténységet létében, lelkében kezdi ki.

A krisztusi hit nem merő alanyiség, hanem felséges objektívum is. Mi Krisztus jóságából olyan igazságok birtokába jutottunk, amelyek fényt vetnek létünk utolsó lehetőségeire, igényeire, törvényeire. Ezen igazságok előtti meghódolás nem lehet az egyéni önkény, tetszés kérdése. Ezek az igazságok az isteni lényeg egyik tulajdonságának birtokosai: szentek, mint maga az Isten. Hozzá nem akadémikus jellegűek, nem egy a légűrben lebegő bölcseleti rendszer tételei, hanem ezer ponton az életbe kapcsolódnak bele, révükön, a belőlük kisugárzó erők hatása alatt egyéni és közösségi életnek kell formálódnia. Krisztus nem azért jött, hogy az emberi szellemtörténet egy bármennyire is magasztos gondolatvilággal gazdagodjék, hanem hogy nyomában a tökéletes embereszme megvalósítására törő élet sarjadjon. Élő kereszténység élő hit nélkül, a kereszténység nagy igazságai előtti őszinte meghódolás nélkül nincsen.

A krisztusi hit az egyén hódolata a kinyilatkoztató Isten előtt. Szellemi világunk, lelkiségünk minő erői munkálkodnak e hódolat meghozatalában? A katolikus felelet a kérdésre röviden ez: a krisztusi hit összes szellemi erőink együttes munkájának gyümölcse, az egész ember ténykedése.

A hit mindenekelőtt „actus elicited intellectus” — tehát az értelemről fakadó tény, amelyet maga az értelem hív létre. Az értelemnek a hit életében kettős szerepe van. Mindenekelőtt föl tudja ismerni, hogy „Isten létezik s hogy Isten a legnagyobb jó, amely semmi más jóra nem szorul”. (Cant. Szent Anzelm.) Hasonlóképpen átlátja egy isteni kinyilatkoztatás lehetséges voltát is. Ha pedig Isten nyilatkozott, lényénél fogva csak igazságot adhatott. Az isteni Kinyilatkoztatás elfogadása tehát, amennyiben van ilyen, „észszerű hódolat”. A legközelebbi feladat, amelynek megoldása elsősorban ugyancsak az értelemre szorul, a Kinyilatkoztatás tényének és tartalmának megismerése. Értelmünk megismeri az evangé-

liumi hit tanait, azok forrásait, tartalmát, súlyát, egymás-közi viszonyát, az igazságtartalmukat magyarázó, igazoló érveket. A hitigazságoknak az egyes egyén szellemi igényeinek, színvonalának megfelelő tartalmú és mélységű ismerete a krisztusi hit életének legelső feltétele. Igen sokszor a hit gyengeségének magyarázata itt keresendő. Szellemi szintünk emelkedik, tágul, ellenben a kereszténység ismerete azon a színvonalon marad, amelyre az iskola padjaiban emeltük, sőt legtöbbször még ezzel szemben is süllyedést mutat.

A röviden jelzett munka előkészítő jellegű. A nyomában kialakuló meggyőződés még nem krisztusi hit, hanem annak csak úttörője. Maga a krisztusi hit a megismert hittételeknek, mint Istentől kinyilatkoztatott igazságoknak birtokbavétele, — használjuk az elkopott szót — átélése. Ez az értelem második feladata a krisztusi hit kialakításában. A hittételek merő ismeretében az azok előtti hódolat nélkül lehetünk teológusok, de nem Krisztus-hívók. E hódolatos meghajlás sajátos jellegű s e jellegzetességben a krisztusi hit egyik lényegi vonása fejeződik ki. Nevezetesen a hódolat megadásának alapja, oka, indítéka a kinyilatkoztató Isten tekintélye. A vatikáni meghatározás nyomatékosan tanítja, hogy az Istentől kinyilatkoztatott tanokat nem azért fogadjuk el igazaknak, mert értelmünknek természetes világosságával átlátjuk azok belső igazságát, hanem mert meghódolunk a kinyilatkoztató Isten tekintélye előtt. A krisztusi hit nem lélektani, etikai, bölcséleti okoskodások révén kapaszkodik föl az Istenhez és az ő igazságaihoz, hanem a Kinyilatkoztatáson, Krisztuson keresztül. Vigyázzunk jól a szavakra! Egy pillanatra sem tagadjuk, hogy az Isten arca tükröződik a természetben, a történelemben, a világmindenségben. Szent hitünk egyik tétele, hogy az emberi értelem külön isteni kinyilatkoztatás nélkül is fölismeri Isten létét, tökéletességét. A keresztény bölcsélet, teológiánk közel két évezrede a legnemesebb erők latbavetésével fáradozik azon, hogy Isten tükröképeit a létből számunkra minél élesebben kiemelje. A keresztény hitnek mégsem ez a forrása, indítéka, biz-

tosítéka. Ez a hit minden hittétel előtt azért hajol meg gyermeki alázattal, mert Krisztus tanítja. Jogunk, sőt kötelességünk, hogy a keresztény hitnek a földről az égbe nyúló tornyait értelmi erőinkkel kívülről megtámasszuk, de az alap, tehát az igazi tartó erő csak egy lehet: Krisztus. A mondottakat röviden így foglalhatnók össze: a krisztusi hit a kinyilatkoztató Isten iránti engedelmesség. Amint a gyermek nem azért hisz édesanyjának, mert szavainak igazságát átlátja, hanem mert édesanyja mondja, úgy a Krisztus-hívő is gyermeki engedelmességből hisz.

Az értelem tehát a hit egyik fontos, de nem kizárólagos életgyökere. Szent Pál komolyan figyelmezteti a korintusiakat: „Hitetek ne nyugodjék emberek bölcseségén, hanem Isten erején.” Hogy ez a figyelmeztető nemcsak a korintusiaknak, hanem minden idők emberének szól, annak egyik igazolása az újkor. Az újkori ember századról-századra fokozódó hitgyengeségének egyik leg súlyosabb oka itt keresendő. Ez az ember a krisztusi hitet szinte kizárólag „actus intellectus”-szá, értelmi tevékenységgé torzította el. Mintha a keresztény tanok nem volnának egyebek, mint az értelem által kovácsolt következtetések utolsó láncszemei. Ezzel szemben hangoztatnunk kell, hogy a krisztusi hit nemcsak noëtikai kategóriába tartozó lelki tevékenység. A középkor nagy bencés teológusa, Cant. Szent Anzelm érdekesen mutat rá a krisztusi hit lelkére. „Nem törekszem megértésre azért, hogy higgyek, hanem hiszek, hogy azután értsek. Sőt azt is vallom, hogy ha nem hiszek, nem jutok ismeret-hez.” Szerinte az értelem ama fontos munkáját, amellyel a hittételek igazságtartalmának megismerésére tör, meg kell előznie az erős hitnek. „A helyes rend megköveteli, hogy a keresztény hit mélységeit először higgyük, s csak azután próbáljuk meg értelmünkkel kikutatni azokat... Senki se merészkedjék ki az isteni kérdések mélységeire, ha nincs a hitben meggyökerezve.” Krisztus világának helyes megismeréséhez az első föltétel a hit. A hitigazságok helyes ismeretéhez csak a hívő juthat el. Szent Anzelm ezt a követelményt lélektanilag is megalapozza.

„Aki nem hisz, az nem tapasztal, aki pedig nem tapasztal, az nem juthat ismerethez.” A hit tehát a természetfölötti életrendben a megismerés szempontjából azt a szerepet tölti be, amit természetes lelki életünkben az érzékelés, szemlélet. A színvak sohasem juthat el a színek szépségének helyes, teljes ismeretéhez. A süket előtt zárva marad a hangok, melódiák csodálatos világa. Így vagyunk a hit világának igazságaival, szépségeivel is: csak a hívő előtt tárulnak föl. A Krisztus világába behatolni akaró számára a hit az érzékszerv: a szem, a fül.

A mondottak már rávilágítanak a krisztusi hit másik főgyökerére s ez az ákarat. Szent Ágoston szerint „valaki az Egyházba jöhet akaratlanul, az oltár elé mehet akaratlanul, szentségekhez járulhat akaratlanul, hinni nem tud, csak akarva”. „Fides est actus imperatus a voluntate” — a hit az akarat által parancsolt tény, cselekvés. Az akarat szerepe már a szorosan vett hódolat meghozatala előtt kezdődik. Az akarat föladata „energikusan elhárítani azokat a lelki és erkölcsi akadályokat, amelyek útját állják, hogy az elme meghódoljon a kinyilatkoztató Isten tekintélyének. Ilyenek a bűnös szenvedélyek, nevezetesen: kevélység és kegyetlenség, hitetlen és közömbös olvasmány és társaság, a hit szerinti élettől irtózó kényelmesség, az érzéki világba tapadó földhözragadtság, napjainkban pedig főként egy általános lelki elgyöngült-ség és a hit világával szemben való ideges vakoskodás.” (Schütz A.) A hit előtt súlyos akadályok meredeznek: megrögzött balítéletek, tetszetős álérvek, hangzatos jel-szavak, a tudomány köntösében jelentkező féligazságok, divatos áramlatok, mitológiák stb. „A nehézségek e sűrűjén át csak az igazságot éhező és szomjúhozó lelki-let, csak a legfőbb kincs keresésére indult szívós kitartás, egészséges, élni akaró, a beteges kétség és agyaskodás árnyait energikusan tovaűző életlendület tud utat vágni a hitkötelezettség imperativuszához.” (Schütz A.) A krisztusi hit nem igazságok passzív értelmi birtoklása, nem bölcséleti állásfoglalás, hanem élő valóság, amely értékek megvalósítására, birtokbavételére tör. Minél

elevenebb bennünk az értékek utáni vágy, annál könnyebb a hit hódolata. Aki egész lelkével a szépet, jót, igazat keresi, eltalál az Istenhez. A nagy francia romantikus, Chateaubriand egyszer egy társaságban ezeket mondotta: „Vallják meg, uraim, nem volna-e erejük hinni, ha volna erejük becsületesen, tisztán élni?” A Hiszek-egyhez a legrövidebb és legbiztosabb út a Tízparancsolatlan keresztül vezet, ezt pedig az akaratnak kell kiépítenie.

Az akarat szerepe a krisztusi hit élménye körül nem merül ki annak előkészítésében, megkönnyítésében. Maga a hódolat meghozatala is részben akarati tény. Láttuk, hogy a krisztusi hit indítéka nem az értelmi meggyőződés, a hittételek igazságos voltának racionális igazolása, hanem a kinyilatkoztató Isten tekintélye. A hit lényege szerint engedelmesség, tehát akarati tény is. S ez annál nagyobb fokban, minél mélyebb titkot rejtegetnek az egyes hittételek. A hit a mellett, hogy engedelmesség, egyúttal igazságok birtokbavétele is. Minden igazság-élményben van akarati elem. Ez áll olyan igazságokra is, amelyek igazolása nem haladja meg értelmünk erőit.

Az igazság tárgyilag a valóság s annak bennünk kialakult lelki képe közti egyezés („adaequatio rei et intellectus”). Az igazságban mint élményben két elem különböztethető meg: magának az említett egyezésnek, adaequationak ténye s ennek az egyén részéről való átélése. Ha egy gondolat tartalma igazságként illeszkedik bele szellemi világunkba, az élményt jelent. Ebben az átélésben mindig akarati erők is tevékenyek. Fokozottan áll ez a keresztény tanok mint igazságok elfogadására. A hitigazságok nem bölcséleti tételek, amelyek elfogadása vagy elvetése az élethalakítás szempontjából közömbös. A hitigazságok szoros értelemben életigazságok, elfogadásuk kihat az életvezetésre. Az életet vezető, alakító erők közt pedig egyik legfontosabb éppen az akarat. A hit egyéni elhatározás, tehát akarati tény is. Amit akarunk, azt könnyen elhiszük — nem ritkán akkor is, amikor nem igaz.

Az akarat nem állhat meg az Isten előtti hódolat

egyszeri meghozatalánál, hanem talán még fontosabb feladata a hitnek mint élő valóságnak megőrzése. „Az emberi szellemnek — sürgeti Szent Anzelm — nem szabad a magasabb valóságok megismerésére törnie a nélkül, hogy hinne s az Isten parancsait megtartaná. De nemcsak ez — a már megszerzett ismeret is elveszhet, maga a hit is meginoghat, ha a lelkiismeret helyes életét elhanyagoljuk.” A hitnek megőrzése nem bízható csak az értelemre, legerősebb biztosítéka a hitigazságok szerint berendezett élet. A hittel szemben elkövetett hűtlenséget majd mindig a krisztusi életeszménynek elárulása, a krisztusi erkölcsstan földadása előzi meg. A hitetlenség legtermékenyebb melegágya az egyéni, társadalmi erkölcsromok. A történelem, az élet erről sokat tud beszélni.

A hit az ember felől végső elemzésben a szeretet ténye. R. Guardini szerint „Istenben az ember csak úgy hihet, ha szereti Őt”. Akit szeretünk, annak könnyen hiszünk — sokszor olyankor is, amikor nem igazságot nyújt felénk. Akit nem szeretünk, annak sokszor az igazságot sem hisszük el. Szent Pál szerint „a szeretet mindent hisz”. A gyermek azért hisz oly feltétlenül édesanyjának, mert szereti őt. Van ugyan hit szeretet nélkül is, de az Szent Jakab szerint holt. A krisztusi hit a maga legszebb kivirágzásában a szeretet vallomása.

Ime, a krisztusi hit az egész ember ténykedése, összes szellemi és lelki erőink együttes munkájának gyümölcse. De bármennyire is fölfokoznók az emberben mindezeket a természetes erőket, önmaguk sohasem gyujtanák ki a lélekben a krisztusi hit világosságát, életét. A vatikáni zsinat ezen a ponton is világosan beszél, amikor a hitet „természetfölötti erénynek” nevezi, amelynek birtokosává csak „az Isten kegyelmétől ihletve és segítve” lehetünk. A hit minden mozzanatában az isteni kegyelem ajándéka, ténye. Hogy is mondotta Krisztus? „Nélkülem semmit sem tehettek” — tehát nem is hihettek. A krisztusi hit magaslatára az ember sohasem juthat föl a maga erejével, hanem csak az isteni kegyelem támogatásával,

segítségével. Ezért nevezte el teológiánk a hitet „belénk öntött isteni erénynek”.

A krisztusi hit „isteni erény” — tehát az Isten erénye: valami, amit az Isten végtelen fokban birtokol. Mit birtokol az Isten? Önmagát, mint végtelen, örök, szent, igaz valóságot. Ennek az isteni erőnek egy szikrája a krisztusi hit, amelyet az Isten keze gyújt ki a lélekben. „Hívővé annak az isteni cselekvésnek hatásaképpen leszünk, amely megérint, megvilágít, magához vonz bennünket, maga azonban a kegyelem leple alatt marad.” (R. Guardini.) A krisztusi hitben az Istent bírjuk — úgy természetesen, ahogy a véges a Végtelent bírhatja. A krisztusi hit az Isten létének s az emberhez való viszonyának tudatosulása. Ebben a tudatosulásban az Istent nem mint elvont Eszmét, hanem mint három személyű, egylényegű, imádandó Valóságot fogjuk át, aki teremtett, megváltott s megszentel bennünket. A Krisztus-hívő hitével nem valaminő, bármennyire is felséges, de elvont Eszmébe kapcsolódik. Az újkor racionalisztikus szelleme az Isten eszméjét is úgy halálra spiritualizálta, hogy végre Isten nem lett egyéb, mint az igazság, jóság, szépség tökéletes eszméje. Nem: az Isten nem fogalom, hanem maga az örök Valóság. Nem a szépség, jóság, igazság örök eszméje, hanem maga az örök Szépség, Jóság, Igazság. Amiként a jóbarát a barátjában, a férj a feleségében, az apa a gyermekében nem a barátság, a hitves, a gyermek eszméjét, hanem igaz, való barátot, feleséget, gyermeket mond a magáénak, akként a Krisztus-hívő hitével nem az Isten eszméjét, hanem magát a való, élő Istent fogja át. Ez az Isten annyira Valóság, hogy Krisztus egyenes utasítására így kell hozzá imádkoznunk: „Mi Atyánk!” Akiben a Krisztus-hívő hisz, annyira Valóság, hogy amiként apa nélkül nincsen fiú, akként Nélküle mi sem lennénk. Ez a szent, nagy, imádandó Valóság Krisztusban láthatóvá is lett, az idők sodrában is állt, e földtekén is járt, tehát történelmivé vált és mi „látók az ő dicsőségét, mint az Atya egyszülöttének dicsőségét, aki tele volt malaszttal és igazsággal”. (Jn. 1, 14.)

A hit, azaz valaminek az egyén részéről az igazság rangfokozatára való fölemelése azért, mert valaki szavától érte, a véges értelmes lénynek legdöbbenetesebb, legtragikusabb ereje. Minden nagy emberi alkotás, minden nagy pusztulás előidéző okainak sorában a hit áll. Azzal, hogy hiszünk, egy rajtunk kívül álló tényezőt kapcsolunk be életsorsunkba. Ez a kívülálló tényező lehet a hazugság fejedelme is. Az ember tragédiája a hit tragédiája. Ennek a tragédiának legmélye a Bűnbetés. Hittünk a hazugság fejedelmének, de nem hittünk az Istennek, így lettünk a siralomvölgye... A völgy mélysége a hegy magasságát hirdeti. Milyen kegyelmes tény, hogy a hit nemcsak szakadékokba taszíthat, hanem magaslatokra is lendíthet...

A hívő ember döbbenetes tragikumán keresztül nézzük a krisztusi hitet s akkor megcsuklik a térdünk, Isten iránti forró hálával telik meg a lelkünk, hogy Krisztusban hinnünk adatott...

Hit és Egyház

A Krisztus-hívő az élet értelmét, célját abban látja, hogy megvalósítsa azt az embereszmét, amellyel Isten a létbe állította. E cél szolgálata a legfőbb életfeladat. Ez a nagy munka folyhatnék individualisztikus egyedülvalóságban is. Lehetne úgy, hogy Isten mindazt a segítséget, támogatást, amit az egyénnek szánt, hogy egész, igaz emberré lehessen, közvetlenül nyujtáná az egyeseknek, hogy tehát a Krisztusban megnyilatkozó, az ember segítségére siető Isten s az ember között senki és semmi se állna.

Eleve sejthető, hogy Krisztus nem így fog határozni. Krisztus mint a Szentháromság második személye, a legtökéletesebb, imádandó Közösségből lépett a történelembe, hogy az emberiséget elesettségéből fölemelje s az új élet felé elindítsa. Nem valószínű tehát, hogy a Szentháromság lényegi Közösségéből jövő Udvözítő az ezer veszélynek kitett, törékeny, gyarló embert lelke üdvének munkálásában individualisztikus elszigeteltségben hagyja. Aki az Általa elindítandó új élet második főparancsát így fogalmazza majd meg: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!”, arról több mint valószínű, hogy az emberiséget a maga Isten-keresésében valaminő közösségbe fogja fogni. Így is tett: Krisztus Egyházat alapított.

Más ok is sürgette az Egyház létbehívását. Krisztus három éven át hirdette, mi az Isten szándéka velünk. Mindent megadott, amire szükségünk van, hogy valóban azzá is legyünk, aminek Isten szánt. Nemcsak tant, igazságokat, embereszmét kaptunk, hanem ezek megvalósítására szükséges erőforrásokat is. Krisztus végtelen értékeket hagyott itt a Földön. Szent Pál találta el legjobban

a szót, amikor azt írta, hogy „exinanivit semetipsum” — Krisztus kifosztotta önmagát, hogy a világot gazdaggá tegye. Mi lesz ebből a krisztusi örökségből a gyarló ember kezében, aki úgy tud torzítani, tékozozni! Milyen tragikus az eszmék, igazságok sorsa az emberi szellem-történetben! Ha Krisztus mindazt, amit harminchárom éven át adott, az évezredek számára is biztosítani akarta, az örökség mellé őrt is kellett állítania. Valakit, akit Krisztus örökének őrzésében, megtartásában még a Pokol erői sem tudnak megejteni. Így született meg az Egyház, a krisztusi hit őre, a Krisztus-hívők otthona.

Az Egyház nem történelmi fejlődés, történelmi erők egybefonódó munkájának gyümölcse. Az Egyház Krisztus legszemélyesebb alkotása. Nyilvános működésének három áldott évében sokszor beszélt hasonlatokban, parabolákban róla. Amikor utoljára indult el tanítványával Jeruzsálembe, akkor jelentette be parabola nélkül, hogy Egyházat alapít. „Te Péter vagy és erre a kőszálra fogom építeni egyházamat és a pokol kapui sem vesznek erőt rajta.” (Mt. 16, 18.) Ez az Egyház alapítólevelének, Magna Chartájának Krisztus által megfogalmazott szövege. Még hátralévő idejében, majd föltámadása után sokat beszélt tanítványainak róla. Elmondotta, hogy a születendő Egyház isteni tekintéllyel bíró történelmi valóság lesz, amelynek léte „usque ad consummationem saeculi”, a nagy függöny legördültéig, a világ végéig biztosítva van, hogy fölruhazza a legfőbb törvényhozói, bírói, kormányzati joghatósággal, az egész emberiséghez szóló küldetéssel. Ezt az Egyházat tette meg kizárólagos örökösének: mindent, amit a világnak szánt, ennek az Egyháznak kezeibe tett le. Ez az Egyház kapta meg Krisztus Evangéliumát, erkölcsstanát, tekintélyét, csalatkozhatatlanságát, áldó-, oldóerejét, nagypénteki áldozatának örök ismétlési jogát, szent Testét és Vérét, a Szentlelket. Krisztus még az Ég kulcsait sem tartotta meg: azokat is neki adta. Ez az Egyház tehát magának a teljes, igaz életnek örök forrásait őrzi. Gyermekei az Isten nagy családja s Krisztus „az elsőszülött a sok testvér között”. (Róm. 8, 29.)

A mi kérdésünk: milyen hivatást tölt be az Egyház a krisztusi hit körül?

Az Egyház mindenekelőtt éberem örökdió a krisztusi igazság-állomány sérthetetlensége, épsége fölött. Világ-nézeti, bölcséleti, vallási rendszerek jönnek-mennek, eszmék gyúlnak ki, hódítanak, vonzzanak, az Igazság királyi palástjában járnak s újra eltűnnek. Keleten és Nyugaton lángelmék a szellem örök tusakodásában keresik-keresik, de soha meg nem találják a bizonyosságot. Amit ma mint igazságot köszöntött a világ, holnap mint tévedést száműzi. E soha el nem nyugvó kavargásban, kultúrák, világ-nézetek, tudományok hullámverésében rendületlenül áll a maga örök igazságaival az Egyház. Mindenütt csak keresik az igazságot, az Egyház az egyedüli „boldog birtokló”. Mindenütt szüntelenül revideálnak, régi eszméket föladván, újakra esküsznek — az Egyház rendületlen hűséggel őrzí minden tanát, soha nem revideál. Volt úgy, hogy egy tantétel föladásával milliókat tarthatott volna vissza magának, az igazsághoz hűtlen ennek árán sem lett: kétezer éve ugyanazt a Credo-t imádkozza.

„...nyelved olyan, mint harangjaid érce.
Tanod, mint egy vár bevehetetlen hegy ormán.
Olyan vagy, mint egy torony rohanó
vizek árjában!

Azért hallgatsz oly mélyen, mikor a nappalok
zajonganak, mire beesteledik, úgyis
a te igrálmadra szorúlnak”.

(Gertrud v. Le Fort.)

A krisztusi igazságok legerősebb védőöve a dogma. A hit épségét az Egyház a leghathatósabban a dogmákkal, hittételekkel védí. (Dogmán olyan hitigazságot értünk, amelyet az Egyház mint kinyilatkoztatott igazságot tanít s mint ilyent a krisztusi hit lényegi elemének minősít, számára feltétlen hitet követel.)

Dogmái miatt az Egyházat sok támadás éri. A vád, hogy a dogmákkal a „depositum fidei”-t, a hit tartalmát racionalizálja, hogy a krisztusi hitet tételekbe merevíti stb., sokszor fölhangzik. Aki ismeri az újkori ember szellemi, lelki világát, azt a vádak nem lepik meg. Biztos, hogy a dogma sokszor kemény követeléssel lép az értelmében oly szívesen és merészen bízó ember elé. Ezt a keménységet különösen az újkor embere érzi, aki a maga individualisztikus-racionalisztikus mámorából még ma sem józanodott ki teljesen, aki rég megfeledezett arról, hogy igazság birtokába nemcsak értelmünk viaskodása révén, hanem hiteltérdemlő közlés útján, hit alapján is juthatunk. A katolikus lelkület mindig tudja, kinek hisz s ezért gyermeki lelkülettel hajol meg a dogma előtt. Tudja azt is, hogy a dogmák megannyi világítótorony, útjelző, amelyek a bennük hívót az igazságkeresés oly nehéz útján sok megtévedéstől, céltalan bolyongástól mentik meg.

Hogyan kerül egy-egy hitigazság a dogmák sorába?

A dogmák voltaképen az Egyház hitének éles öntudatosulásai. Az Egyház hiszi a maga hitét a nélkül, hogy minden részletében különösen gondolna arra, mi mindent tartalmaz hite. Hasonlóan ahhoz, ahogy élünk. Rendes körülmények között élünk a nélkül, hogy öntudatosulna bennünk, mi minden történik abban, amit életnek mondunk. Évezredekén át éltünk úgy, hogy nem tudtunk arról, hogy a vér állandóan kering a véredényhálózatban. William Harvey nem mondott újat, amikor 1628-ban kimondotta a vérkeringés tényét — csak tudatosított. Ez történik egy-egy dogma kihirdetésével is. A krisztusi hitállomány, az Egyház hitének egy pontjára ráterelődik a figyelem — sokszor támadások következtében. Az Egyház maga is élesebb figyelemmel fordul a kérdéses pont felé. Az addig többé-kevésbé öntudatlanul birtokolt igazság tisztán, élesen tudatosul. Ennek a tudatosulásnak eredménye fejeződik ki a dogmában. „A dogma nem egyéb, mint maga a hívó Egyház abban a pillanatban, amikor a maga hitéletét a legnagyobb nyíltsággal és határozottsággal védelmezi s az egyessel szem-

ben a „lex credendi“-t (a hívés törvényét) érvényesíti” (R. Guardini). A „lex credendi“-t, a legfőbb törvényt, amely az egyesek hitét irányítja, kötelezi, maga Krisztus fogalmazta, hirdette ki: „Aki titeket hallgat, engem hallgat”. Az Egyház a dogmával védekezik, hogy igazságállománya meg ne fogyatkozzék, koráramlatok, támadók martalékává ne válják.

Hogy a dogma majd mindig titkok, misztériumok számára követel hitet, amelyeken emberi értelem nem tud áthatolni? Reméljük, — vannak erre biztató jelek — hogy a racionalizmus mámorának mulásával ez a kifogás egyre halkabb, gyengébb lesz, lassan-lassan mégis csak rájövünk arra, hogy amikor Isten tételeket, igazságokat közöl velünk, azok közt misztériumoknak kell lenniök, hogy Isten, akinek a véges emberrel szemben nem volnának titkai, nem volna Isten. Hittitkok előtt gyermeki hittel meghajolni az értelmére büszke embernek nehéz. A hódolat meghozatalát az újkor tragikus szelleme sokban megnehezítette. Ebben a helyzetben, amely nyomasztó tud lenni, a Krisztus-hívő Krisztus egyik legmélyebb mondatát idézi: „Aki elveszti lelkét, megtalálja azt”, s rendületlenül hiszi, hogy értelmének alázatos áldozatával a lelkét menti. Hogy is mondta a nagy Pascal? „Uram, mindent neked adok!”

Az Egyház nemcsak hűségesen őrzí Krisztus örökségét, hanem minden erejének latbavetésével munkálkodik Isten országának terjesztésén. A keresztség szentségének kiszolgáltatásával napról-napra millió lélekben ülteti el a hit csiráit. Évezredek óta szüntelenül gyujtogatja a Föld minden pontján a krisztusi hit világát. Fáradságos, emberfölötti, sokszor vértanúkat szülő, de felséges munka.

Milyen lángoló buzgalommal karolta föl a nagy pápa, XI. Pius a missziók szent ügyét! „Sokszor nyugtalan a lelkünk — írja egyik köriratában — arra a gondolatra, hogy egy milliárd pogány van még.” Minden rendelkezésre álló erőt a missziók szolgálatába állít. Fáradhatatlan a szükséges anyagi eszközök előteremtésében. Ser-

kenti, sürgeti a missziós célokat szolgáló kat. egyesületeket. Missziós kiállításokat, ilyen kongresszusokat rendez, külön missziós múzeumot alapít. Mindent elkövet, hogy a sajtó állandóan ébren tartsa a kat. világ érdeklődését a missziók iránt. Legfőbb gondja, hogy az apostoli buzgóságú hithirdetői gárda erősödjék, növekedjék. Hogy eme törekvését milyen gazdagon megáldotta az Ég, annak bizonyítására álljon itt néhány adat 1933-ból. A keresztség föl vételére 2,614.036 pogány készült. A hitterjesztés szent ügyének szolgálatában állott 12.644 külföldi, 5384 bennszülött pap, 6422 külföldi, 2333 bennszülött laikus testvér, 32.411 külföldi, 18.144 bennszülött nővér, 74.147 katekéta, 62.087 tanító. Tehát több mint kétszáz-ezren buzgólkodtak a Föld legkülönbözőbb pontjain a krisztusi hit meggyökereztetésében. (Dr. Waigand József: Ismerd meg — dolgozzál érte! című munkájából.)

Mert ennek a missziós munkának ez a kizárólagos célja. Az Egyház szüntelenül járja az összes földrészek pogányok lakta területeit — nem nyersanyagokat, lera-kodó piacokat, hatalmi alátámasztást, gyarmatokat keresve, hanem a krisztusi igazságok aranyát, új élet kegyelmét osztogatva. „Nem és nem, — kiált föl egyik beszédében XI. Pius — a misszióknak nem szabad a nacionalizmus, hanem kizárólag a katolicizmus, az apostolkodás szolgálatában állniok. A lelkek ügyét s csak a lelkek ügyét szolgáljuk.” Az Egyház rendeltetése „evangelizálni s nem civilizálni. Ha civilizál, akkor azzal, hogy evangelizál,” — hirdeti más alkalommal a pápa. A hithirdetőknek a lelkükre köti, hogy tartsák az egyes néptörzsek sajátos szellemét, hagyományait, amennyiben azok a keresztény erkölcstannal nem ellenkeznek, teljes tiszteletben. Az Egyház nem azonosítható a nyugati kultúrával. Ne akarjuk a missziókon keresztül ráerőszakolni az egyes népfajokra az európai civilizációt, hanem a meginduló kultúréletben engedjük érvényesülni a népi sajátságokat, hagyományokat. Amiként a kereszténység termékenyítőleg hatott a görög-római kultúrára, akként hatása alatt ezek a különböző kezdetleges népi kultúrák is fejlődésnek indulhatnak.

Az Egyház nemcsak őrzi, terjeszti a krisztusi hit világát, hanem mindent elkövet, hogy az a Krisztus-hívőkben meg ne fogyatkozzék, ki ne aludjék. A kigyújtott hit gondozása az Egyház élethivatása. Megragad minden eszközt, hogy gyermekeit hitükben állandóan erősítse. Ennek a nagy célnak szolgálatába állít szószerket, előadói emelvényt, iskolát, nyomdát, írótollat. Micsoda hatalmas, beláthatatlan munka évszázadok hosszú során át egészen napjainkig! Szent, önzetlen munka, amely csak a lelket, a lélek üdvét keresi.

„Te egyedül kerested a lelkemet!
Lelkem olyan volt, mint egy titokban
kitett gyermek.
A világ bölcsei elárulták.
Ha szomjúhozott, elmúlással kínálták
s ha nyugtalankodott, azzal biztatták:
hisz nem is létezel!”

(Gertrud v. Le Fort.)

Hány harcot kellett már megvívnia, hogy gyermekeinek hitét szeplőtelenül, a maga krisztusi tisztaságában őrizhesse meg. Hány imát rebegtek el ajkai gyermekeinek hitükben való megerősödéséért, állhatatosságáért. Mennyi kegyelmet közvetített a hit életének táplálására, fölvirágoztatására.

Az Egyház hitgondozásának két módozatára külön ki kell térnünk.

Természetes lélektani adottságunk, hogy annak a köznek, emberközösségnek meggyőződése, igazságélménye, amelybe belesodródunk, amelyben élünk, mély, sokszor elhatározó hatást gyakorol a mi véleménykialakításunkra, gondolkozásunkra. E hatás alól teljesen még a legerősebb egyéniség sem tudja önmagát kivonni. A mai élet különösen nagy mértékben tárja elénk ezt a jelenséget.

Ennek a lélektani sajátosságnak fontos szerepe van a hit megerősödésében is. A hit mécsesét az Isten keze gyújtja ki bennünk, de gondozásában, alakításában részük van mindazoknak, akikkel az élet valamiképen össz-

szeköt. Milyen mély hatást tud gyakorolni a szülők, a család lelkesége a gyermekek hitéletére. Az édesanya a gyermek legelső, legnagyobb hatású hitoktatója. Milyen rombolást tud végezni a hittel közömbös, vagy éppen ellenséges érzületű apa gyermekeinek lelkében. Hogy föl tudja vértetni az erős, öntudatos hit szellemében dolgozó intézet, iskola növendékeinek lelkét. Hogy bele tud szántani az ifjúság hitéletébe egy-egy istenáldotta hitoktatói, hittanári kéz. Hányan veszítették el hitüket hitetlen jóbarátok, a vallással szemben ellenséges társaság, társadalmi kör révén.

Az emberközösség, melyben élünk, egyike a legfontosabb tényezőknek hitünk gondozásában. Ezt az isteni pszichológus, Krisztus tudta a legjobban. Ez is egyik oka annak, hogy akarata szerint az emberi létcél munkálásának nem individualisztikus egyedülvalóságban, hanem élő közösségben kell történnie. Krisztus nem győzi hangoztatni, hogy az Egyház nem tömegek laza összefogása, hanem élő emberközösség. Ki ne emlékeznék felejthetetlen hasonlatára: „Én vagyok a szőlőtő, ti a vesszők. Aki énbennem marad és én őbenne, az bő termést hoz”. (Ján. 15, 5.) Az apostolok kezdettől fogva Krisztus szándéka szerint a szent közösség tudatában vezették az ifjú Egyházat. Milyen szemléletesen fejtegeti Szent Pál a korintusiaknak a katolicizmus emez alaptételét. „Mert amint a test egy, bár sok tagja van, a testnek pedig minden tagja, bár sok, mégis egy test, úgy van Krisztus is. Ugyanis mi mindnyájan egy lélekkel egy testté keresztteltettünk, akár zsidók, akár pogányok, akár szolgák, akár szabadok és mindnyájan egy Lélekkel itattattunk.” (I. Kor. 12, 12—14.) Ezt a közösséget vérnél, fajnál, nyelvnél erősebb, szentebb kötelék fűzi egybe: maga Krisztus. Az Egyház nem szervezett tömeg, hanem Krisztus misztikus teste. Ennek a misztikus testnek minden sejtje Krisztus tanaiból, Krisztus kegyelméből él.

A keresztyén ó- és középkor vallási életét mélyen átjárta az Egyházban megvalósuló emberközösség tudata. Ez a tudat volt hitüknek is egyik nagy erőssége. Ezek a korok valóban az Egyházzal, az Egyházban hittek. Ter-

mészertesnek találták, hogy a hitigazságok előtt gyermeki hódolattal hajoljanak meg, hiszen azokért Krisztus jegyese, az Egyház kezeskedik. Ők tudtak arról, hogy az Egyházban kezdettől fogva megszakítatlanul milliók ugyanazt a hitet vallják. Ezt a nagy erőt kezdte ki az újkor szélsőséges individualizmusa, tehát az az áramlat, amely a közösséggel szemben az egyéniséget hangoztatja, ez utóbbi számára korlátlan szabadságot, függetlenséget igényel. Ez az áramlat felelős nagy mértékben az újkori ember s az Egyház közti viszony lazulásáért s ezzel nem utolsó sorban a hit gyengüléséért. A közösségi tudat helyébe egyre veszélyesebb méretű egyéni öntudat lép, amely körül állandóan ott ólálkodik a hit legnagyobb ellenségének, a gögnek kísértése.

Hála a jó Istennek, az individualisztikus bódulatból kijózanodtunk. A kijózanodás olyan mérvű, hogy a másik végletbe csaptunk: a kollektívum rabjai lettünk. Ma az Egyháznak nem egyszer az egyéniség istenadta jogainak védelmében kell szót emelnie. A fordulat az Egyházzal való gondolkozásban is érezteti hatását. Az Egyház egyre jobban mint Krisztus misztikus teste, mint élő, szent közösség jelentkezik a kor tudatában. Ezzel kapcsolatban valamit hangsúlyozni kívánunk. A közösségi tudat a krisztusi gondolatvilágban nem kívülről jövő hatások, kordivat visszhangja, hanem az Egyház lényegének kisugárzása. Az Egyház sohasem adta föl a krisztusi embertan egyik alaptételét, hogy t. i. megvonhatatlan jogokkal rendelkező osztatlan egyéniség, de ugyanakkor emberközösség sejtje is vagyunk, hogy e lényegi sajátosságunknak a vallási életben is érvényesülnie kell.

A túlzó s ezért kártékony individualizmus fölszámolása az Egyházon belül a krisztusi hit szempontjából is érezteti a maga hatását. Lassan-lassan utat tör magának a meggyőződés, hogy „hinni nem annyit jelent, mint az elszigetelt énből, a hic et nunc-ból, tehát a Mából, hanem az Egyház átfogó együttségéből, hagyományából, közösségi énjéből fordulni az Isten felé” (R. Guardini.). Minél elevenebb lesz ez a tudat, annál bátrabb, életerősebb lesz a hitünk is. Ha más vonatkozásban embertár-

saink vélekedése oly erősen tud bennünket befolyásolni, miért ne tudna szent hitünkben is erősíteni, emelni annak eleven tudatosulása, hogy évezredek, milliók hitét valljuk. Hány mitológia, eszmevilág tűnt föl és bukott le kétezer év alatt, amióta Krisztus-hívők élnek e földön, s a mi Hiszekegyünk ma is közel négyszázmillió ember imádsága. A megszámlálhatatlan milliók között, akik kétezer év óta Krisztusban találták meg az élet értelmét, vezérét, hány ezer meg ezer volt a szellemileg, lelkileg valóban nagy. A családi öntudat nagy erő tud lenni, sorsokat, történelmet tud formálni. A Föld legnagyobb és legrégibb családja mi, a Krisztus-hívők vagyunk: miért ne állítanánk be ezt a páratlan — a szót legszorosabban véve — családi öntudatot hitünk támpillérei közé!

A krisztusi hit gondozásában a közösségi tudat fejlesztésénél is fontosabb tényező az Egyház életébe való szoros bekapcsolódás. Az Egyház nem vallási jelszavak, célkitűzések révén összehozott tömeg, hanem élő szervezet, Krisztus misztikus teste. Ennek a misztikus testnek élete a liturgia. A krisztusi hit gondozásának legbiztosabb módja az Egyház liturgikus életébe való bekapcsolódás.

Az újkor szelleme a krisztusi gondolatvilág sok fogalmát eltorzította, tartalmuktól megfosztotta, értelmükből kivetköztette. Talán legtöbbet a liturgia fogalma szenvedett. A nagy racionalisztikus áramlat hatásaképpen valami sajátságos, léttanilag hamis szellemiség, idealizmus fejlődött ki. A valós, telt, meleg, konkrét létezők helyébe vértelen, sematikus fogalmak léptek. Az értelem lett a legeszményibb létforma, ennek analógiájára kell átformálódnia az egész életnek. Ez a hamis idealizmus a valóságot az értelemmel, a létezést a gondolkodással azonosította s végső kifutóiban a gazdag, színes, csupa konkrétumból összeálló világot az értelem vetületének, teremtményének minősítette. Így lett a legegényibb életől duzzadó lélekből elmosódott, határozatlan szellem.

Az irányzat természetesen a vallási életre is kihatott. Itt a jelszó: „geistige Frömmigkeit” — átspiritualizált lelkiség! Ebben az „átszellemesített” vallási életben a hitigazságok, a dogmák elmosódtak, zűrzavaros eszmékké, szimbolumokká válnak, az anyagi, a forma, a test kiszorul a vallási tevékenységből. Keresztvetés, szenteltvíz, istentiszteleti cselekmények, szertartások, stb. ebbe az újkori lelkiéleti stílusba már nem illeszthetők bele. Az egész liturgia nem egyéb, mint egy öreg zenélőóra, amely mint a vallási élet fejlődésében egy alacsonyabb, kezdetlegesebb, érzékibb fokozat emléke ott maradt s időről-időre megszólal templomok, öreg dómok, bazilikák falán, de a szellemibb, tisztultabb vallási életnek már nem lehet hatékony tényezője.

A liturgia ilyenén értelmezése az Egyház és az ember rovasára elkövetett végzetes tévedésekben fogant. Az Egyház nem egy nagy bölcséleti iskola, academia, légmentesen elszigetelve az élettől, hanem a szó közvetlen, meleg, szent értelmében élő Valóság. Annyira élő valóság, hogy az *anya*-szentegyház, *mater Ecclesia* nevet igényli a maga számára, tehát annak nevét, aki az életet szüli. Életet elindítani csak élő tud. Ez a nagy Valóság itt a Földön emberekben él. Az emberek-hordozta élet szükségképpen emberi. Még a legmagasabb életáram, amelyre az ember Isten jóvoltából képes, nevezetesen a kegyelmi élet, sem a természet kikapcsolásával, hanem éppen „*aedificans supra naturam*” — a természetre építve lesz valósággá. Az emberi pedig anyagot, testet, formát, külsőt, stílust is jelent. Mindezek tehát az Egyház életéből nem zárhatók ki. A liturgia nem egyéb, mint az Egyház élete, természetes tehát, hogy anyagot, érzéket, formát is jelent. Amiként a szív verése, a tüdő lélekezése, a vér keringése, az agysejtek rezgése, az idegek vibrálása nem merő formalizmus, hanem az élet-szimfónia lényegi elemei, akként ünnepek megülvése, kórus fenntartása, víz, búza, kenyér megszentelése, szentelmények kiszolgáltatása, stb. sem külsőség, hanem életműködés. A liturgia az Egyház, Krisztus misztikus testének élete. A liturgiában az Egyház szíve ver s viszi szét a titokzatos

test mindenegyes sejtjéhez az elevenítő vért, a kegyelmet a kiapadhatatlan forrásból, Krisztusból. A liturgia nem szimbolika, érzelmek, gondolatok érzékítése, hanem — ezt nem lehet eléggé hangoztatni — az Egyház élete.

A krisztusi hit gondozásának leghathatósabb módja az Egyház életébe való szoros bekapcsolódás. Ez viszont csak a liturgián keresztül lehetséges. Liturgikus élet az Egyházzal való életközösséget jelent. Szentmisét úgy hallgatni, hogy mások fogalmazta imák helyett missalénkből az Egyház miseimáit mondjuk, ez még nem jelent liturgikus életet. Liturgikusan élni annyit jelent, mint úgy érezni, ahogy az Egyház érez, úgy gondolkozni, ahogy az Egyház gondolkozik, úgy cselekedni, ahogy az Egyház cselekszik — azaz vallási életünket az Egyházzal egybe-
forrtan élni. Az Egyház a liturgikus szövegeket, cselekményeket, szimbolumokat, formákat érzelmekkel, gondolatokkal, hittel, lelkiséggel tölti ki. Nem pszichologizmusról, rejtett szubjektívizmusról van itt szó, hanem tárgyi valóságokról, krisztusi életelemekről. A vérkeringés nemcsak egyszerűen mozgás, hanem hőtermelés, életvédelem, élettáplálás is. A liturgikus élet nem lehet merő szöveg, cselekmény-, szimbolum-sorozat, hanem vallási életerők teremtése. Azzá pedig csak akkor lesz, ha az Egyház érzelmeiben, gondolataiban, lelkületében való közösséget is jelent.

Sok fontos mondanivaló volna még a liturgiával kapcsolatban, minket azonban elsősorban a liturgiának a krisztusi hittel való kapcsolata érdekel. Mít nyerhetünk a liturgiából a krisztusi hitgondozás számára?

Láttuk, hogy a hit meggyökeresedésében, öntudatosulásában milyen nagy erőt jelent az Egyház közösségének tudata. Ez a tudat talán legplasztikusabban a liturgiában fejeződik ki. Magyar papnak belga templomban kínai oltárszolga segédkezhetik s a szent cselekményben nem lesz zavar. Manillában úgy szolgáltatják ki a keresztség szentségét, mint Budapesten, vagy Sao Paolóban. A római Szent Péterben úgy áldozunk meg, mint egy Kongó-menti szegényes missziós oltárnál. A liturgia a Föld minden pontján, minden Krisztus-hívőt nemcsak

ugyanazon formák közt, de ugyanazzal a tannal, sőt ugyanazzal a Kenyérrel, ugyanazzal az Itallal táplál. Micsoda hatalmas erőt jelent ennek a csodálatos közösségnek, egységnek tudatosulása, átélése! Az eucharisztikus világkongresszusok felejthetetlen, mélységes hatásának egyik titka éppen az, hogy a Krisztus-hívők élő közössége, egybeforrtága olyan hatalmas erővel, oly plasztikusan mutatkozik meg. Csak a nyelvek különbözök, minden egyéb azonos. Emlékezünk még: éppen a liturgián keresztül milyen elemi, szinte pünkösdi erővel csendült világgá százezrek ajkáról Krisztus megvallása a budapesti eucharisztikus világkongresszus felejthetetlen kegyelmi napjaiból!

A közösségi, egybetartozandósági tudat ápolásán túl a liturgia a legünnepélyesebb hitvallomás. A liturgiában a hit aktivitássá, tevékenységgé, életté lesz. Nemcsak ajakkal, de egész lényünkkel hitet vallunk. Egy térdrehullás ünnepélyes hitvallássá lehet. A baszk községekben az a szokás, hogy a hét bizonyos napján a község fiatalsága a piactéren néhány órai tánccal szórakozik. Megtörténik, hogy a pap az Oltáriszentséggel a piactéren keresztül kénytelen útját venni egy haldoklóhoz. Amint a karinges pap alakja föltűnik, a zenekar rögtön elnémul, majd a Király-himnuszba kezd, a táncolók tömege pedig mintha valaki vezényelne, térdre esik. Aki egyszer egy ilyen hitvallásnak a szemtanúja volt, nem felejtí el... Van-e mélyebbről jövő, elevenebb hitvallás, mint mikor a miséző pappal egyesülten liturgikus öntudattal hallgunk szentmisét? Szent hitünknek alig van igazsága, amely a szentmisében valamilyen formában, akár szóban, akár cselekvésben kifejezése ne jutna. A szentmise szüntelenül megismétlődő, élő dogmatika, a rajta való liturgikus öntudatú részvétel Krisztus színe előtt elhangzó hitvallomás. Szent Péter vallomása a Genézaret partján: „Te Krisztus vagy, az élő Isten Fia!” nem volt ünnepélyesebb, mint mikor a zsúfolt templom Úrfelmutatáskor térdre borul s száz és száz tekintet sugárzik a szentségi Krisztus felé.

A liturgián keresztül nemcsak megvalljuk hitünket,

hanem azzal az erővel is töltekezünk, amely hitünk erőségének, hithűségünknek igazi, utolsó forrása: kegyelemmel. Amiként nincs élet napfény nélkül, akként nincs élő hit kegyelem nélkül. A liturgia az a csodálatos vezeték-hálózat, amelyen keresztül az isteni kegyelem a lelkekbe áramlik. Hét főága, a hét szentség szétviszi a megszentelő malasztot. Ezeken kívül száz meg száz mellékág — a különböző szentelmények — a segítő kegyelmet ömlesztik, hogy a lélek természetfölötti életét védelmezzék. Liturgikusan élni annyit jelent, mint a kegyelem sugárzatában állni. Rendületlen, életet hordó hit csak ebben az erősugárzatban fejlődhetik.

A liturgia kizárólag a lélek szolgálatában áll, Isten felé lendít. Ugyanaz a szellem él, imádkozik, emlékezik, ünnepel, emel egyéneket és tömegeket az örökkévalóság felé benne, amely a középkor nagy dómjaiban, ezekben a nagy hitvallomásokban viharzik. Szárnyaszegett kor vagyunk, ezer démonikus erő húz bennünket lefelé. Legveszedelmesebb bajunk nem döbbenetesen növekvő és súlyosbodó bűn-statisztikánk, hanem mérhetetlen evilágiságunk. Elvesztettük állócsillagunkat, az örökkévalóság nagy gondolatát — bolygó zsidai lettünk a Létnek. Hitünk életerőit is elsősorban evilágiságunk fogyasztja. A kor e halálos betegsége elleni küzdelemben egyik legbiztosabb, leghathatósabb fegyver a liturgia. Minél jobban összeforrunk a liturgián keresztül az Egyházzal, annál biztosabb lesz tájékozódásunk a metafizika, az örökkévalóság felé, annál meggyökerezettebb, lendületesebb, bátrabb lesz a hitünk.

A hit s a liturgia közti kapcsolat a liturgia két legszentebb cselekményében, valóságában fűződik legszorosabbra: a keresztségben s az Oltáriszentségben. A keresztség indítja el bennünk a természetfölötti életet, illeszt be új sejtként Krisztus misztikus estébe s ülteti el bennünk a hit, mint természetfölötti erény csiráit. Az Isten felé forduló természetes hit csak a keresztségben lesz természetfölötti, krisztusi hitté, amelyből Szent Pál szerint az igaz él, amelyről Krisztus azt tanítja, hogy nélküle nincs üdvösség. A hit csak a keresztségben lesz az örök, tel-

jes életet munkáló erővé. A keresztségben elültetett krisztusi hitcsirák kibontakozására kaptuk az Oltáriszentséget. A krisztusi hit oly végtelen érték, hogy táplálására, növelésére Krisztus szent Testét és Vérét adta az emberiségnek. Az erős, minden kételyen győzedelmeskedő, szeretetben izzó hit forrása az Eucharisztia.

Az Egyház legszentebb cselekményében, a szentmisében, annak is a szívében, az átváltoztatás szent szövegében ez a kifejezés szerepel: „Mysterium fidei” — a hit titka. A kifejezés kétféleképpen is értelmezhető. Az első, közvetlen értelmezés szerint az Oltáriszentség a hit titka. Soha véges értelem ennek az imádandó titoknak mélységeibe nem fog behatolni. Az eucharisztikus Jézushoz csak egy út vezet: a gyermeki hit Krisztusban. A szent szavak azonban másképpen is értelmezhetők: a krisztusi hit titka, forrása az Oltáriszentség. Szent János szerint hinni annyit jelent, mint Krisztushoz menni, Krisztus közelében lenni. Juthatunk-e közelebb Krisztushoz, mint mikor szent Testét esszük, szent Vérét isszuk? Kétezer év óta mindig így volt s továbbra is így lesz: az Oltáriszentségből élnek a nagyhitű Krisztus-hívők. Krisztust legjobban, leghibiztosabban megismerni, a szívébe látni akkor lehet, amikor mindegyikünknek külön-külön szeg Kenyeret, az eucharisztikus szent egyesülés perceiben. Hogy is volt Emmausban? Két tört hitű, szkeptikus tanítványhoz, akik Emmausba tartottak, útközben csatlakozik Krisztus. Nem ismerik föl, de a meleg tekintetű Útitársnak föltárják lelküket. Hittek Krisztusban. „Mi reméltük, hogy ő az, ki meg fogja váltani Izraelt”. (Lk. 24, 21.) A három nappal előbb lezajlott események, a papi fejedelmek s a zsidó főemberek látszólagos győzelme, a szörnyű halál összezúzták reményeiket. Kétségek közt vergődnek, szkeptikusok, szomorúak. Az Útitárs vigasztalja őket. Föltárja előttük, hogy mindennek úgy kellett történnie, ahogy történt. „Hát nem ezeket kellett-e szenvednie a Krisztusnak és úgy menni be az ő dicsőségébe?” (Lk. 24, 26.) A két tanítvány meghatódva, egyre feszültebben hallgatja a magyarázatot, de Krisztust még mindig nem ismeri meg. „És közeledvén a helységhez, ahová mennek

vala, ő úgy tett, mintha tovább menne. De nem ereszték, mondván: Maradj velünk, mert esteledik és már lemenőben a nap." Ez a tartóztatás a két nyugtalan szkeptikus részéről már a kegyelem műve volt: szavaik évezredeknek szóltak... Amikor esteledik, amikor a hit világa a sötétséggel viaskodik, akkor Krisztust tartóztatni kell. Krisztus, mint mindig, most is hajlott a kérésre. „És betére, hogy náluk maradjon. És történt, midőn asztalhoz ült velük, vevén a kenyeret, megáldá és megszegé és nekik nyujtá. Azoknak pedig megnyílnak szemeik és megismerik őt.” (Lk. 24, 28—31.) Az Egyház megengedi azt a magyarázatot, hogy Krisztus Emmausban este megáldoztatta a két tanítványt. A két tanítvány még Krisztus magyarázatában sem ismerte meg Krisztust, de e Kenyérsezés megnyitotta szemeiket. A krisztusi hit titka az Eucharisztia.

A krisztusi hit megejthetetlen őre, minden szükséges erővel isteni bőségben rendelkező gondozója az Egyház. Márványba kíváncsoznak XI. Pius egyik pápai köriratának („Mit brennender Sorge”) szavai. „Az Istenben való hit minden vallás első és pótolhatatlan alapja... Az istenhit nem maradhat sokáig tiszta, hamisi'atlan, ha nem támaszkodik a Krisztusban való hitre. A Krisztusban való hit nem marad tiszta és érintetlen, ha nem támogatja és ápolja a hit az Egyházban, amely az igazság oszlopa és szilárd alapja... Az Egyházban való hit nem maradhat tiszta és romlatlan, ha fenn nem tartja a hit a római püspök elsőbbségében.” Isten adta a világnak Krisztust, Krisztus adta az Egyházat, az Egyház szüli a Krisztushívót. Ezért a Krisztus-hívó gyermeki hittel hisz az Egyházban, az Egyháztól kapja Krisztust, Krisztustól kapja az Istent. A Krisztus-hívó édesanyja az Egyház.

A hit válságai

Nemcsak a Krisztus-hívőnek, mint a történelem nagy típusának, hanem a legegényibb hitnek is története van. Már az élet természetes szövődése, hullámválsága is alakít, változtat rajta. Más a gyermek, más a fejlődés lázában égő ifjú hite, más a jellemében, egyéniségében kiforrott férfiúé, más az öregkoré. Változtathat rajta a környezet, amelybe az életsors állítja az egyént, a családi légkör, amelybe kerül, az élethivatás, munkakör, amelyet betölt. Ezeken túl minden Krisztus-hívő életútjába emmauszi útszakaszok, válságos napok, hetek, néha évek iktatód-nak, amikor a hitigazságok előtti hódolat, az Egyház iránti engedelmisség elé sokszor legyűrhetetlennek látszó akadályok tornyosulnak, amikor kételyek gyengítik, fogják le a hit erejét, amikor Krisztus világa nem vonz.

A hit válsága, amelyről beszélünk, nem tévesztendő össze a hitkértelyek jelentkezésével, nyugtalanításával. A ki nem védett hitkértelyek földézhetnek hitválságot, de maga a hitkértelyek jelentkezése csak kísértés. Kétkedni emberi sors. Ezt tudnunk kell. Nincs igazság, a $2 \times 2 = 4$ -et sem véve ki, amely ellen kértely ne volna emelhető. Az újkori ember a kértelyre különben is hajlamos. Az újkor racionalisztikus szelleme, a túlzott reflexiókra való hajlamossága valóságos melegágya lehet a kértelyeknek.

A hit igazság előtti hódolat, tehát élmény is s mint ilyen, nemcsak az értelem, hanem az egész ember ügye. A régi meghatározás szerint az igazság „adaequatio rei et intellectus”, tehát a megismerendő (akár vallás, akár eszmei létalany) s a megismerőben kialakult lelki kép egyezése. Az igazságot a megismerő akként veszi birto-kába, hogy ezt az adaequatiót, egyezést átéli. Ez nem

mond annyit, hogy az igazság ezzel az átéléssel lesz igazsággá — ez szubjektivizmus, relativizmus volna. Az igazság akkor is igazság marad, ha mi az igazság-voltának átélését megtagadjuk. Azonban, hogy egy igazság mint igazság, az én birtokommá, lelki tartalmammá váljék, ahhoz már szükséges, hogy a megismerendőnek s a bennem róla kialakult képnek egyezését átéljem. Ezt az átélést, az igazsággal való lelki összenövést még akkor is megtagadhatom, amikor az említett adaequatio fönnáll. Csak így érthető, hogy nincs igazság, amelyet a szellem-történet folyamán kétségbe nem vontak volna. Az igazság nem egyszerű noëtikai, ismereti helyesség, hanem élmény, az egész lelki világ ténye. Nem véletlen, hogy az igazság kikristályosítását a logika „ítélet”-nek nevezte el, tehát olyan ténykedésnek, amelyben az egész ember részt vesz. Az igazság meg-meggyőződésünkkel lesz, azaz meg kell győzni önmagunkat igazság-voltáról. Ez az átélési, meggyőzési erő csökkent meg az újkor emberében, ez egyik oka a kételkedésre való hajlamosságának.

A mondottak ismerete kétségkívül megkönnyíti a hitkételyekkel szemben tanúsítandó magatartásunkat. Újkori tévedés a hitkételyekben kizárólag ismereti, noëtikai problémát, zavart látni. Legkevésbé szabad erre az álláspontra éppen hitkételyek esetében helyezkednünk, mivel a hitigazságoknak igazságként való birtokbavétele fokozottabban az egész ember, tehát az akarati erők ténye is. A középkor, mint már említettük, ebben a pontban tisztábban s keresztényebben látott. Tudta, hogy az evangéliumi igazságok előtti hódolat meghozatala nem merően az értelem dolga, hanem az akaraté is. A hitkételyekben azt látott, amit az evangéliumi lelkiségnek elsősorban látnia kell: kísértést. Így is küzdött ellene: nem függesztette föl hitét, amíg értelmi erői a kételyek ismereti, noëtikai problémájára találtak megoldást, hanem Krisztus iránti hűségéből, az Egyháznak tartozó engedelmességből minden kétellyel szemben először megvallotta hitét s csak akkor vette föl értelmi síkon vele a harcot. Az Egyház a vatikáni zsinaton elvetette azt az újkori tévedést, amely a katolikus hívőnek megengedi, hogy hitét mind-

addig fölfüggeszthesse, amíg a hitkételyekkel értelmi, tudományos fegyverek közbevetésével le nem számol. A Krisztus-hívő nem az értelem tanúskodásának, szavának, hanem Krisztusnak hisz. Ezt a hűséget megtagadni akkor sincs jogunk, amikor kételyek fojtogató köde ereszkedik ránk. Az ilyen hűségnyilatkozatban csak az újkori racionalista gőg, elferdülés láthat a „homo sapiens”-hez, az értelmes emberhez méltatlan adózást. Ez a hit így is „rationabile obsequium”, azaz értelmes engedelmesség, hiszen Krisztusban Istennek hisz. Nincs észszerűbb tény, mint Istennek hinni. A nagy Pascal a maga egész szenvedélyességével kiáltja oda a Krisztussal szemben okvetetlenkedő értelemnek: Amikor Krisztus beszél, „némulj el, bárgyú Értelem!”

A hit válságán nem a kételyekkel való viaskodást, hanem a hit ingadozását, elernyedését, föladását értjük. A hitkételyekkel való viaskodás annyira nem a hit válsága, hitválság, hogy éppen ebben a harcban lehetünk a leghívebb, leghűségesebb Krisztus-hívők. A nagy angol kardinális, Newman szerint maga a krisztusi hit nem egyéb, mint kételyeket megtörő erő.

Milyen tényezők idézhetik elő az egyénben a hit válságát?

I.

Ahányan vagyunk, annyiféleképpen jutunk el a kegyelem világítása, vezetése mellett Krisztushoz. Így vagyunk a hit válságával is. A legkülönbözőbb okok működhetnek közre a hit aláaknázásában megtörésében. A kártevő, romboló jöhet magából az egyénből, de jöhet a külvilágból is. Az érzékiesség, anyagiasság, földhöztapadtság mind veszedelmes élősdik a hit gyökérzetén. A hit gondozásának elhanyagolása, az imaélet sorvadása, a hit gondolatvilága iránti érdektelenség, a szellemi élet egyoldalú fejlesztése, az Egyház életétől való közömbös, hideg távolmaradás, a hitigazságokra vonatkozó ismeretek fogyatékosága, kiskorúsága mind ott szerepelhet a hitválságot előidéző tényezők sorában. De végzetessé válhatik a hit életére a hittel szemben közömbös vagy

éppen ellenséges környezet, ilyen társadalmi rétegekkel vagy jóbarátokkal való gyakori, bensőbb érintkezés, ilyen szellemű irodalmi termékekkel való táplálkozás is. A Sátán ezer és egy módot talál arra, hogy a hit gyökerét, életerőit sorvassza, a Krisztus-hívót a hit világától egyre messzebb csalja. A sok tényező közül, amelyek különösen alkalmasak a hit válságának földézésére, néhányra szeretnénk részletesebben rámutatni.

A krisztusi hit az élet formálásának, vezetésének igényeivel lép föl az emberrel szemben. Az igények sokszor magasak, kemények, áldozatot követelők. Százszer keresztetik az érzéki ember útjait, vágyait, lemondást követelnek, látszólagos jogok föladását, a merész öntudat megfékezését, a gyűlölet, bosszú teljes letörését, alázatot, az ösztönök fékentartását, szerelmet mindenkiel, még az ellenséggel szemben is. Az eredeti bűn örökségével megvert, ösztönös, akarataiban kikezdett, gyenge ember csak óriási erőfeszítéssel tudja magát az igények érvényesítésére rászorítani. Ez az önlegyőzés annál keményebb, mert a krisztusi hit által ígért ellenértékek az ember számára nem szembeszökők, a jövő titkai. Hozzá ezekért az értékekért csak a hit szavatol, a földi élet sokszor ellenszenvvel fordul velük szembe, kérdésessé teszi őket. Ez az ellenszenv át tud terjedni magára a krisztusi hitre is, amely kemény következetességgel tartja fenn a maga követelését. A kérdés sokszor ott ólálkodik a Krisztus-hívó körül: valóban igazságok-e a hittételek, amelyekre támaszkodva állítja föl az Egyház a maga sokszor súlyos követeléseit?

„... furchtbar ist das Gesetz, das
du aufrichtest.

Du heisst mich mein einziges Licht löschen
und heisst es mich wiedererzünden
an der Finsterniss der Nacht!

Du gebietest mir Blindheit, dass ich sehe,
und Taubheit, dass ich höre!

Bist du gewiss, meine Mutter, dass nicht
der Bote des Abgrunds dich betrog?"

(G. v. Le Fort.)

Tragikusan emberi, hogy az erkölcsi világban folyó harcok könnyen és gyakran csapnak át a szorosan vett hit területére. Hányszor követi az erkölcsiség megroppanását közvetlenül a hit megtagadása.

A krisztusi lelkiségnek legveszedelmesebb szirtje, amelyen már annyi lelki élet szenvedett hajótörést, a gőg. A Szentírás komor meghatározást ad róla: „Minden bűn kezdete a gőg.” A gőg a krisztusi hitnek is egyik legnagyobb kártevője. Ezt szomorúan igazolja a Krisztus-hívő újkori története: számtalan újkori hithagyásnak, aposztáziának a gőg volt szülőanyja.

Azok a nagy sikerek, amelyeket az újkor a szellemi élet terén elkönyvelhet, mérhetetlen gőggel verték meg a kor lelkét. A gőg hitette el az újkori emberrel, hogy semmiféle irányban nem szorul felülről jövő segítségre, önmaga erejéből lesz úrrá összes problémái fölött. Ez a fausti lelkület egyre merészebben szállt szembe a hit vilá-gával s tagadta meg a kereszténységtől a hit hódolatát. Főleg a tudományos gőg vitt mérhetetlen rombolást végbe a Krisztus-hívők soraiban. A gőg az ember örök kísértése. A hit gondozásának legelső követelménye ennek az örök, veszedelmes kísértőnek távoltartása. Ma már alázatosab-bak lettünk, — lesz módunk erre még rámutatni — a tudomány gőgje alább hagyott, értelmünk erőire nem esküszünk, közben-közben a hit szükségességét is ére-zük. Az igaz, mély, nagy tudást különben is mindig az alázatosság jellemezte. Minél többet tudunk, annál jobban tudjuk, mennyit nem tudunk. Régi igazság, amelyet a tudománytörténet számtalanszor igazol, hogy kevés böl-cseség elvezet az Istentől, sok bölcsesség visszavezet Hozzá.

A gőgjében megszárdult újkori tudomány sokszor a krisztusi hit elleni egyenes támadásokba is átcsapott.

Lesz módunk tárgyi oldalról vizsgálni a tudomány és hit újkori viszonyát, itt csak az egyén felől érdekel a kérdés bennünket.

A 18—19. századi tudománynak félelmetes önbizalma volt. A természettudomány rendületlenül hitte, hogy ami retortáiból, laboratóriumaiból kikerül, minden színigazság, nagy kérdésekre talált végső felelet. Ugyanígy hitt néhány adatra támaszkodó, sőt sokszor komoly tényadatok nélkül is fölépített következtetéseiben, elméleteiben. Ezek az elméletek sokszor olyan vértetben vonultak föl, hogy kétségbevonásuk az értelem, az igazság elleni támadásnak látszott. Milyen merész megállapításokra, következtetésekre ragadtatta sokszor magát néhány adat birtokában a történelem. Milyen fölényes hangot sajájtított el a vallástörténet, a materialista lélektan. Hogy az emberi megismerésnek, tehát a tudománynak is határai vannak, amelyek fölött ott villog az emberi transzparens: „Ignoramus et ignorabimus” (nem tudjuk, nem is fogjuk tudni), hogy még biztos kísérleti adatok is félrevezethetnek bennünket, hogy a legbiztosabb tudomány, a természettudomány is revideálásra, eredményeinek felülvizsgálására kényszerülhet, hogy a teológiával szemben a tudomány tévedhet, — arra ezeknek az időknek emberei nem is gondoltak.

Ez a fölényes önbizalom sokszor megfélemlítette, kínos zavarba hozta a Krisztus-hívőt is. A zavarból sokan úgy kerestek kiutat, hogy föladták hitüket. A materialista--racionalista tudomány lelkiismeretét sok hit-hagyás, aposztázia terheli. Mások nem mentek ily messze, ellenben merészen, a logika megkerülésével olyképen különböztettek tudományos és teológiai igazságok közt, hogy ellenmondások esetén ugyanazon egyénben a hit embere vallhatja azt, amit a tudomány embere tagadásba vesz és megfordítva. A szellemileg előkelőbb természetesen a tudomány embere. Ismét mások a hitigazságokat a vallási élet szempontjából másod-, harmadrendű elemeknek tartották s az egész vallási életet az érzelmi világba száműzték.

A helyzetet súlyosbította az a körülmény, hogy a

keresztény gondolkozás körül is mutatkoztak bizonyos hiányok, félreértések — nem a hivatalos tanító Egyház részéről, hanem a keresztény gondolkodók körében. Így egyesek hit tárgyának tekintettek néha olyan nézeteket, amelyek nem részei a „depositum fidei”-nek, a hit tartalmának. Mások a tudomány régebbi elméleteit meg nem engedett kapcsolatba hozták vallási kérdésekkel: ennek következtében a tudományos elmélet megdőlte a keresztény igazság veszélyeztetésének látszatával járt. Ismét mások apologetikus túlbuzgósággal siettek értékükben még felül nem vizsgált divatos elméletekhez hozzáidomítani katolikus tanokat, egyes szentírási részleteket.

Mindezekben a kérdésekben, amelyek annyi súlyos hitválságnak voltak előidézői, ma higgadtabban, nagyobb keresztény önbizalommal gondolkozunk. Öröndetes jelenség, hogy a tudomány emberei is nagyobb megértést tanúsítanak a kereszténységgel szemben. Nyugodtan, minden félelemtől menten kísérvük figyelemmel a tudomány fejlődését. Az utolsó évtizedek számtalanszor igazolták, hogy a leglelkiismeretesebb, legelmélyültebb tudomány sem tévedhetetlen. Nemcsak részletkérdésekben, de egy-egy tudományág alapjai körül is merülhet föl a revideálás szüksége. Meggyőződünk arról, amit kezdettől fogva tudnunk kellett volna, hogy a tudomány is emberi, azaz véges, tévedéseknek alá van vetve. E meggyőződésünk nem a tudomány leértékelése, csak a Tudomány-bálványnak gyujtott örökmécs kioltása.

Számolnunk kell azzal, hogy nemcsak a célzatos, de a komoly tudomány is a jövőben is fog jönni olyan megállapításokkal, amelyek összeegyeztetése hitünk igazságaival bizonyos nehézségekbe ütközik. A Krisztus-hívó minden ilyen nehézséget nyugodtan, félelem nélkül fogad. Rendületlenül él benne a meggyőződés, hogy a Kinyilatkoztatás hitigazságai s a tudomány megállapításai közt, amennyiben ez utóbbiak valóban igazságok, ellentét nem lehet, hiszen egy Forrásból valók. Ez az álláspont a legésszerűbb, emberhez legméltóbb, — többet kell mondanunk — embert kötelező követelmény. Ha mégis nehézségek mutatkoznak, akkor azok forrása csak a

megismerő ember lehet. Ha az eset olyan, hogy a szóbanforgó kérdésről a hivatalos Egyháznak ünnepélyes, dogma-jellegű nyilatkozata van, akkor egy pillanatig sem kétséges, hogy a megismerő ember tévedése a tudomány irányában keresendő. Ha nincs ilyen egyházi nyilatkozat, akkor az az eset is lehetséges, hogy a Kinyilatkoztatás tartalmát nem fogtuk föl helyesen. Amikor a természet-tudomány a Földnek a Nap körüli keringését fölismerte, némelyek a Szentírással ellenkező tant láttak ebben. Ez a vélekedés téves volt. Ma világosan látjuk, hogy ez a csillagászati kérdés a szentírási kinyilatkoztatást nem érinti. Természetesen dogma-jellegű egyházi nyilatkozat hiányában is lehetséges, hogy minden látszat ellenére is a tudomány tévedett. A hit és tudomány viszonyának tárgyalásánál ismételten fogunk látni olyan esetet, amikor a tudomány véglegesnek vett természettudományos meggyőződésének föladására kényszerült.

Megtörténhetik, hogy minden fáradozásunk mellett is maradnak fenn bizonyos nehézségek hitbeli és tudományos ismereteink összeegyeztetésében. Állásfoglalásunk nem lehet más, mint amit az előbb már jeleztünk: fönntartás nélkül tesszük magunkévá az Egyház dogmatikus tanítását. A Krisztus-hívó logikája e pontban átlát-szóan tiszta. A Kinyilatkoztatás, illetőleg a tanító Egyház tévedhetetlenségéért Krisztus szavatol, a tudomány „csalatkozhatatlanságáért” csak az emberi ész. Krisztus-hívökké azért lettünk, mert hiszünk Krisztusnak: a krisztusi hitnek ez a lelke. Hitünkben tévedések megszámlálhatatlan veszélyeinek kitett gyarló értelmünk sok segítséget ad, de a döntő szó nem őt illeti. Ha tehát ez a támogatás elmarad, nincs sem okunk, sem jogunk a hitet megtagadni: az értelem részéről egyelőre elmaradó támogatást pótolja Krisztus iránti hűségünk, engedelmisségünk.

Még mást is kell tudnunk. Hitünk végső fokon Isten kegyelme. Ugyanaz a kegyelem, amely a hit világát bennünk kigyújtotta, nem fog késlekedni akkor sem, amikor a hit hódolata nehezebb, keményebb lesz. De ezt a kegyelmet kérni kell. Evangéliumi fogalmazásban, tehát a

Szentlélek gondoskodásából kaptuk a hittel viaskodók imáját: „Hiszek, Uram! segíts az én hitetlenségemen.” (Márk. 9, 23.) Kételyekkel való harc emberi sors, amelytől a hitetlenség, az ateizmus sem ment. Látni fogjuk, hogy Nietzsche milyen kegyetlen harcot vívott a maga világával szemben jelentkező kételyekkel. A különbség csak ott van, hogy az ateistának a maga harcait magára hagyottan kell megvívnia, a Krisztus-hívőnek van kihez menekülnie: Krisztushoz. A hit hódolata néha nehéz, kemény tud lenni. A hű Krisztus-hívő a hittel kapcsolatos viaskodásaiban is ráeszmél Krisztus mély mondatára: „Aki meg akarja menteni életét, el fogja azt veszteni: aki pedig elveszti életét énérétem, meg fogja azt találni.” (Mt. 16, 25.) A latin szöveg élet helyett „animá”-t, lelket mond. Csak aki elveszti, mindenestül Krisztus akaratába veti lelkét, az fogja megmenteni. Minden engedelmesség, a hit hódolatában megnyilvánuló is néha kemény. Emberi sors, hogy minden nagy értékkel nagy áldozatok is kapcsolódnak. A hit az életértékek királynője, miért csodálkozunk, hogy nemcsak megvalósításában, de néha egyszerű vallásában is áldozatot követel tőlünk!?

A hit válságának gyakori oka, hogy szellemi fejlődésünkkel párhuzamosan nem mélyítjük el a hitre vonatkozóan ismereteinket. Az élet e pont körül hihetetlen adatokat, megdöbbentő részleteket tud fölmutatni. Magas, akadémikus műveltséggel bíró hívők teológiai ismeretei akárhányszor mélyen alatta maradnak egy közepes középiskolai tanuló szintjének. A krisztusi gondolatvilág számukra úgyszólván ismeretlen föld. A felnőtt, szellemileg fejlett ember dogmatikai, hittani igényeit a gyermekkor képzeivel, fogalmaival akarják kielégíteni. S mert ez sok esetben természetesen nem lehetséges, magát a kereszténységet, a hitet marasztalják el s még csak rá sem eszmélnek arra, hogy ezzel elemi, kiáltó igazságtalanságot követnek el.

Következményeiben végzetes tud lenni az a gyakori eset, hogy magának a krisztusi hitnek fogalmával, lénye-

gével sem vagyunk tisztában, még kevésbé látjuk annak a vallási élet szempontjából alapvető jellegét, fontosságát. Hogy tudjunk hinni, amikor azt sem tudjuk, hogyan kell hinni? Mintha teljesen hiányozna bennünk a felelősség tudata, amikor hitünk sorsáról, gondozásáról, védelméről van szó. A hit egyéni elhatározáson fordul, s ezért az elhatározásért felelősek vagyunk Istennek és magunknak. Milyen tragikus súllyal tud ez a felelősség ránk nehezedni, amikor a tekintet kifelé és befelé egyaránt már szabadabb lesz s elhat az utolsó nagy kérdésekig, amikor a kíméletlenül közeledő földi véggel szemben a hit ügyét már nem lehet racionalista fölényvel, cinizmus-sal elintézni. Milyen áldásos volna, ha ezek a megvilágosodások nemcsak az élet útjának utolsó szakaszára szorulnának.

II.

A krisztusi hit az élet alakításának igényével lép föl. A Krisztus-hívő életét teszi Krisztusra: gondolkozásában, érzelmi, akarati világában, értékeléseiben Krisztus szándékaihoz igazodik, mégpedig az egész életén keresztül. Ez az élet azonos én-alannyal folyik, de arculata, lélektana, dinamikája, a világba való beilleszkedése az évek folyamán jelentős változásokon megy keresztül. Más a gyermeké, más az ifjúkoré, más az érett emberé s ismét más az öregedő emberé, az aggastyáné. A különbségek nem hirtelenül, máról-holnapra ütköznek ki, a különböző életszakaszokat átmenetek fűzik egymásba. Ezek az átmeneti idők az egyén fejlődésében nagy fontosságúak. Különösen áll ez a gyermekkorból az ifjúkorba s az ifjúkorból a férfikorba való átmenetre. Az egyén sokszor erős forrongások, nyugtalan hullámverések közepette keresi az új utat, az új életformát.

Az egyéni élet hullámmzése az egyén hitének életén is kiverődik. Ugyanazokat az igazságokat vallja az ifjú, mint az agg, de az életnek az igazságokra adott visszhangja más különbségeket mutat. Az átmeneti évek a vallási élet szempontjából is nagyjelentőségűek. Két-két életkor közti fordulatlak gyakori kísérljelensége a hit-

válság. Főleg a gyermekkorból az ifjúkorba, majd az ifjúkorból a férfikorba való átmeneti időkben észlelhető nyugtalanság, sokszor forrongás a vallási élet terén, amelynek szerencsés levezetése nagy gondot, tapintatot igényel. Röviden az ezen irányból jövő kérdésekre is ki kell térnünk.

A gyermek világa kisméretű, zárt, gondos védelmet igénylő. Lelkisége, szellemisége még nem differenciálódott. Valóság és képzelet, mese és történet, komolyság és játék egybeszővődik benne. Megbolygatják zavarok is, különösen a félelem, de nagyjában a szülői gondoskodás védelme, oltalma alatt nyugodtan él. Valláséleti szempontból a gyermek a hit igazságai, az üdvtörténeti események iránt fogékony, velük szemben kritikai igényei, kételyei nincsenek. Ösztönei, ha néha meg is mozdulnak, még nem ébredtek föl, nem tudnak zavart kelteni hitében. Báj, melegség, bizalom ömlik el sarjadó, bimbózó hitéletén. Tiszta, tágra nyílt, szeretetet sugárzó szemekkel tud Istenre nézni. A világirodalom, a különböző művészetek, de mindenekelőtt a gyermek-szentek élete sokat kisugároznak ebből a szépségből. Ezt a gyermeki lelkületet állította Krisztus ismételten eszmény gyanánt apostolai elé.

Egy új életszak felé fordulást jelez az ösztönök, ösztönös erők ébredése. E mellett a gyermek világa kezd tágulni, differenciálódni, mozgalmasabbá lesz. Az éntudat gyors fejlődésnek indul, a gyermek egyre élesebben látja az énnel szembenálló valóságokat. A vágyak, akarások egyre messzebb nyúlnak, az útjukban álló akadályok már ingerelni tudnak, a védelem igénylése egyre kisebb lesz, sőt hovatovább mint az egyéniség érvényesülésének gátlója, ellenszenvessé is válik. A gyermekből ifjúvá serdülő énben szemmel láthatóan növekszik az öntudat, az önakarat, az érvényesülési vágy, a kritikai hajlamosság. A gyermekvilág korlátainak áttörésére irányuló törekvések, nagyobb szabadság, önrendelkezési jog igénylése egyre hevesebbek lesznek.

A gyermek ellenszenvvel fordul mindenkivel szembe, akiben e törekvések gátlóját látja. A serdülő ifjú valóság iránti érzéke még fejletlen, viszont életlendülete, az élet akarása, az életbe vetett bizalma friss, merész, tehát idealistává lesz. Célkitűzései, törekvései, álmai szinte a végtelenbe csapnak át. Az ugyancsak rohamosan fejlődő életösztönök, érzéki vágyak egyre sűrűbben, egyre türelmetlenebbül jelentkeznek, s kínos zavarokat okoznak.

A gyermekből ifjúvá serdülés időszaka sokszor komoly vallási válságot idéz föl. A gyermekkor vallás-szemlélete, vallási élményei, képzetei, fogalmai, okadato-lásai kicsinyeseknek, szűkeknek, gyermekeseknek tűnnek föl. A rohamosan fejlődő kritikai készség ellenük fordul, pálcát tör fölöttük. Az ifjú szellemi élete — különösen az ifjúkor első éveiben — még nem ért föl arra a magaslatra, amelyről meg tudná különböztetni, hogy eddigi vallási életéből mi hagyandó a gyermek-szobában, s mi az, amit át kell hoznia az új életszakaszba. E mellett éppen a hit világából jövő normák, erkölcsi törvények sürgetik az életösztönök, életerők rendezését, fékentartását. Az ifjú hajlamossá lesz a vallásban egyéni-sége erőteljes kifejlődésének akadályozóját látni. Ez a hajlamosság erősödik, ha az ösztönökkel, szenvedélyek-kel való harcból az ifjú ismételten megtépázva, megverten kerül ki.

Az ifjúkor vallási válságának legyőzése sok tapin-tatot, türelmet, hozzáértést követel azok részéről, akik felé e súlyos kérdésben az ifjú bizalma fordul. Az ifjú-kor nagy dinamizmustól fűtött lélektanának ismeretében minden törekvésnek arra kell irányulnia, hogy az ifjúban a hitéletnek, mint az egyéniség fejlődési, kibontakozási akadályának hamis képzete határozott, világos cáfolatot kapjon. Az első teendő, hogy az ifjút minél sikeresebben védelmezzük erkölcsi veszélyek, kisiklások ellen. Az erkölcsi válságok, tengelytörések ebben a korban a hit legveszedelmesebb kártevői. Azután meg kell értetni az ifjúval, hogy értékes, nemes vágyaival, törekvéseivel, nagy életdinamizmusával nemcsak bele tud helyezkedni a hit világába, hanem hogy éppen ez utóbbi nyújtja

számára a legnagyobb erőket célkitűzéseinek, törekvéseinek szolgálatában. Az ifjú minden lelkesedése a nagyságé, az erőé. Mindkettőből a kereszténységben mérhetetlenül sok van. Ezt kell a vallási életében válságok közt alakuló, formálódó ifjúkorral megértetni.

Ha sikerül az ifjúkori hitválság leküzdése, az ifjú hitélete új lendületet kap. A válságból győztesen kikerülő ifjú Krisztus-hívő hite meleg, élettől duzzadó, szép, lelkes tud lenni. Hála a jó Istennek, ma is sokszor találkozunk vele templomokban, szociális, karitatív munkatereken egyaránt. Ez az ifjúi katolicizmus sokszor hősies önfeláldozással, lelkesedéssel tud dolgozni, áldozatokat hozni Krisztus s a lelkek ügyéért.

Az ifjúkorból az érett férfikorba forduló élet újból határozott, fontos elváltozásokat mutat. Az idealizmus erőtlenedik, színtelenedik, az ifjúkor nagy reményei, álmai egyre szerényebbek lesznek, az élet kemény, kíméletlen valóságai előtérbe nyomulnak. Minél magasabbra emelkedik a megélt évek száma, annál nagyobb lesz az élet részéről be nem váltott ígérek száma is. A halódó ifjú, a születő férfi kezd ráeszmélni, hogy a valóság erősebb, mint az eszme, hogy az álomból ritkán lesz való, hogy az élet kemény, durva tud lenni, hogy az élet küzdelmeiben sokszor nem a nagylelkűség, nemes szándék, a nagyobb érték, hanem az önzés, csalárdság, kíméletlen akarás, alantas erők győznek. A férfi évről-évre több illúziót kénytelen földadni. A lelkes idealistából megfontolt, számító realista lesz.

Az életszemléletben, életgyakorlatban mutatkozó elváltozások kihatnak az egyén hitéletére is. A hit újabb, veszedelmes válság örvényébe sodródhatik. Az eszmények ama világa, amelyhez a hit kapcsol, az életvalóságokkal tusakodó érett férfi szemében valószínűtlennek kezd látszani. A realizmusban elmerült ember kétkedve áll a hit igazságaival szemben. Az érett kor nagy kísértése a közömbösség, fásultság, nemtörődomség, elevilágiasodás. Ez az állapot egész a vallási cinizmusig tud elmér-

gesedni. Az egyéni becsvágy, a családi élet gondjai lekötnek minden erőt, minden időt, egyikből sem marad jelentősebb rész a vallási élet számára. Ehhez járulnak a szaporodó élettapasztalatok, amelyek erősen kisarkítják az Egyház életén kiverődő emberi vonásokat, gyarlóságokat, a hit emberének alulmaradását az élet harciban a ridegen számító realistával szemben.

Ebből a válságból is van kiút. A férfi, akit az evilági-ság, földhöztapadtság szelleme még nem ejtett teljesen rabul, aki még érzi a hitben jelentkező nagy kérdések fontosságát s a kérdések megválaszolásával kapcsolatos felelősség súlyát, meg fogja találni annak módját, hogy az ifjúkor vallásszemléletéből — elhagyva annak merőn korlélektani sajátosságait, elemeit — a hit lényegi állományát az érett férfi sajátos világába állítsa. Talán egy mélyreható élmény vagy az élet egy erős zökkenője tereli figyelmét a vallási gondolatvilág felé. Így alakul ki a jellemileg már megszilárdult, kész ember, a nagykorú Krisztus-hívő hite. Ebben a hitben kevesebb lesz az érzelmi elem, lelkesedés, mint az ifjúkorében, de férfias hűséggel, keménységgel, következetességgel áll a kereszténység mellett. Ennek a hitnek embere, Guardini találó elnevezése szerint, a jellemes, azaz meggyőződésében kitartó, szilárd Krisztus-hívő. Ebből a nemes típusból is sokat ismerünk — az utolsó évtizedekben egyre többet.

Az öregedő, már az aggkor felé járó élet újra arcot változtat. Az őszi hónapok emberét a földi valóságok világa már nem tartja úgy a hatalmában, mint az erőinek teljében álló férfit. Sokkal többször állt már az elmúlással szemben, hogysem a valóságok kikezdehetlenségében még rendületlenül hinni tudjon. — Törekvések, sikerek, áramlatok, emberek megtörését, összeroppanását jegyezgeti egyre nagyobb számmal emlékezetébe. A sok csalódás, amelyekben egy hosszú életen keresztül bőven volt része, sajátos szkepszist vált ki belőle az élettel szemben. Tervezetéseinek, akarásainak szárnyát, lendületét

le-lefogja a közeledő elmúlás gondolata is. A kérdés: Lesz-e még erre vagy arra időm? — egyre gyakrabban jelentkeznek.

Az életerők fokozatos halkulása a hit világával szemben sajátos makacs cinizmusra, nemtörődömségre vezethet, de hozzá közelebb is vonhat. Az öregkor tekintetének útját már nem állják el a földi élet nagy ígéretei, reményei, tehát messzebb ér el. Minden nappal közelebb jut az ember a Másvilághoz, nem csoda, hogy jobban is látja. Az evilágisági kötelékek lazulnak, szakadoznak, egy másvilági élet gondolata ki-kigyullad. E kigyulladások melege-fénye enyhíti a napnyugta hűvösségét, gyérülő világosságát. Meghatóan, tiszteletreméltóan szép tud lenni az aggkor hite, az agg Krisztus-hívő.

III.

A hit az életértékek királynéja. Minden érték körül ólálkodnak veszélyek — nemcsak az egyén elesettsége miatt, hanem a világ, a démonikus hatalmak felől is. A hitet fenyegető néhány veszélyre rámutattunk. A veszélyeztetett értékeket védeni kell. Fokozott védelem illeti azt a hitet, amely keresztény voltunk alapja, gyökérzete, lelke.

Hitünk védelmének legelső követelménye, hogy magunk veszélynek ne tegyük ki. Bármily erősnek is tudjuk magunkat hitünkben, hitetlen vagy a hittel szemben ellenséges társasággal való sűrűbb, bensőségesebb érintkezés mindig veszélyeket rejt magában. Nem szükséges ezt a veszedelmet a természetes lélektan adottságaival elméletileg igazolni, megteszi ezt — sajnos — bőven a gyakorlati élet. Hányan rendülnek meg hitükben ilyen társadalmi hatások alatt. Ezt a veszélyt nem védi ki a mi esetleges buzgóságunk sem, amellyel a megtámadott hit ügyének, igazságának védelmére sietünk. Társaságbeli hitviták különben is legtöbbször céltalanok, s főleg eredménytelenek. A hit komoly kérdései nem a szalonok, társalgók könnyed, nem ritkán könnyelmű légkörébe valók.

Nem kisebb veszedelmet jelentenek a hitellenes

sajtótermékek, előadások, filmek. Még ha a mai Krisztushívó sokkal jobban volna hittani ismeretekkel fölvértvezve, mint ahogyan, sajnos, van, hitellenes cikkek, munkák olvasása, ilyen előadások meghallgatása (még ha csak rádión keresztül is!), ilyen filmek megtekintése a hitre akkor is veszedelmes volna. Sok szemrehányás érte, éri az Egyházat, hogy ezen a téren kemény tilalmat állít föl, hogy könyveket indexre tesz, azaz olvasásukat szigorúan tiltja. Talán ma több megértéssel vagyunk az egyházi index-tilalommal szemben, hiszen lépten-nyomon látjuk, hogy a védekezésnek ehhez a módjához államok is folyamodnak — sokszor szigorúbban, nagyobb mértékben, mint az Egyház. Nagy lélektani járatlanság, naívság kell ahhoz a vélekedéshez, amely a különböző hitellenes táplálékokban nem lát veszedelmet, sőt sokszor ilyen munkák olvasását kívánatosnak is tartja, mert ismernie kell az ellenfél állásfoglalását, gondolkodását. Gyakori eset, hogy ezt a véleményt a leghangosabban azok képviselik, akik katolikus hitük lényegével sincsenek tisztában.

A hit: erény. Minden erény megőrzése aszkézist, azaz gondozást, gyakorlást kíván. Minden más erénnyel kapcsolatban természetesnek találjuk, hogy gondozni kell azokat, különben visszafejlődés következik be, csak a hit aszkézisével nem gondolunk. Mintha azzal, hogy katolikusnak kereszteltettünk s úgyahogy ennek megfelelő oktatásban részesültünk, hitünk megőrzése már biztosítva is volna. Erkölcstani, történeti, aszkétikus, liturgikus irodalmi termékeink még csak találnak olvasókra, de a szorosan vett hittani, dogmatikai olvasmányok már kevésbé keresettek. Attól félünk, hogy nagyon kedvezőtlen vallásstatisztikai adattal lennénk gazdagabbak, ha például megszámlálnánk a katolikus családok birtokában lévő olvasott katekizmusokat, dogmatikákat. Mintha a hit önmagát biztosító lelki tőke volna... Nem vesszük észre, hogy ez az önbiztosítású hittőke lassan-lassan mint zsugorodik össze még a jóakaratóknál is. Veszedelmes egy-

oldalúság, amely a moralizálás, aszketizálás mellett elhanyagolja a dogmatizálást! Homokra nem lehet tartós, vihartálló épületet emelni, a hajót nem szabad horgony nélkül hagyni. Többszörösen áll ez a mai Krisztus-hívőre, aki egy a hitben végzetesen elgyengült, e mellett erősödő újpogány eszmeáramlatoktól nyugtalanított kor gyermeke. A Krisztus-hívőnek is, az Egyháznak is legfőbb ereje az erős hit. Más erőforrásokat (sajtó, iskola, rádió, irodalom, szervezethez, nyilvános istentiszteletek stb.) hatalmi szó elzárhat, hozzáférhetetlenné tehet: az erős, öntudatos, élő hit bevehetetlen vár marad. Katolicizmust, amelynek hite erős, egészséges gyökérszerű, katakombákba lehet száműzni, de nem lehet összetörni.

A hit nemcsak erény, de természetfölötti erény is. Világos tehát, hogy őrzésében, gondozásában nélkülözhetetlenek a természetfölötti, azaz kegyelmi erők. Ezt már ismételt hangoztattuk. Kegyelmi erők elnyerésének eszköze az ima. A hit aszkézisének egyik legfontosabb követelménye a fejlett, virágzó imaélet. Az ima a Krisztus-hívő életében az a csodálatos erő, amely a szükséges harmatot, csapadékot, fényt, meleget, azaz a kegyelmet leginkább biztosítja. Ez a krisztusi szillogizmus: Ima nélkül elapad a kegyelem, kegyelem nélkül nincsen hit, tehát nem lehet hite annak, aki sohasem imádkozik. A hit válságában vergődő Krisztus-hívőnek is legbiztosabb menedéke az ima. Gyóntatószékek, kolostori beszédshobák csendjében többször elhangzik a keserű panasz: „Nem tudok imádkozni, mert nincs hitem.” Az evangéliumi logikának fölforgatása ez: imádkozzál s lesz hited! Imádkozzál akkor is, amikor talán Isten léte körüli kételyek mardosnak, amikor imád tibi imádkozó-malom zörgésének hallik. A kitartó, alázatos, buzgó imaélet a krisztusi hit legbelsőbb, legerősebb várgyűrűje, amelyen a démonikus hatalmak támadása is megtörik.

Befejezésül a hit aszkézisének még egy hathatós eszközét szeretnők fölemlíteni. Nem kisebb ember, mint Pascal biztosít bennünket az eszköz hathatóságáról.

Minden Krisztus-hívő kapott az Istentől verőfényes órákat, napokat, talán hónapokat, éveket, amikor problémátlanul, kétkedés nélkül tekintett a hit igazságaira. Hányszor vagyunk úgy, hogy egy-egy kegyelmes órában, egy elmélkedés, beszéd, olvasmány, vallási élmény nyomán oly tisztán, élesen látszanak a hitigazságok, ezek az isteni magaslatok, mint nyári eső után a látóhatár széléről kiemelkedő hegyek. A Krisztus-hívő élete nem tevődik össze csupán Jeruzsálemből Emmausba vezető útszakaszokból, amelyen törthitű tanítványok járnak, az isteni kegyelem néha-néha a Tábor-hegyre is fölviszi, ahol minden fényben fürdik, ahol vakítóan szikráznak a hitigazságok, ahol minden kétely úgy menekül a hit elől, mint sötétség a fény elől.

A Krisztus-hívő hitéletének táborhegyi tisztásai nemcsak szép emlékek, hanem menedékhelyek is lehetnek akkor, amikor válságok, hitkétegyek viharába kerül. Ha a múlt bűnei tudnak nyugtalanítani, — pedig hogy tudnak! — akkor ugyanazon múlt táborhegyi szakaszai miért ne tudnának nyugtatni, kételyt oszlatni!? Kételyek, hitválságok fojtogató őszi ködéből, sötétségéből miért ne menekülnénk ezekre a kegyelmes, verőfényes tisztásokra!? Miért hinnénk jobban az elsötétetett jelennek, mint az igazság fényétől megvilágított multnak? Miért keresnők az igazságot az emmausi rögs útön, amelyen a törtszárnyú hit jár, s nem a Tábor-hegyen, ahol minden oly világos, oly biztos volt!? Napról-napra tapasztaljuk, hogy egész értékelésünk, meglátásaink mennyire rabjai lelkiségünk, érzelmi világunk örökös hullámozásának. Nem — a hit egyéni létünk szempontjából oly abszolút érték, hogy ennek a szeszélyes hullámozásnak ki nem tehetjük. Jellemes Krisztus-hívökké kell fejlődünk, akik meggyőződésükben az ólmos, szürke napok alatt sem rendülnek meg, hanem nyugodtan várják, hogy újra kiderüljön. Ez is be fog következni.

„Tudom, kinek hittem . . .”

Amikor Szent Pál kedvelt tanítványának, Timoteusnak magyarázza, miért hisz oly rendületlenül Krisztusban, így érvel: „Tudom, kinek hittem és biztos vagyok.” A bizonyítási mód finom lélektani érzékre vall. Amikor egy kijelentés, közlés számára hitet követelnek tőlünk, első kérdésünk rendesen ez: Ki mondta? Ismernünk kell azt, akinek hittel adózunk. A Krisztus-hívő Krisztusnak, Krisztusban hisz. A kérdés tehát: ki-mi Krisztus? — szükségképpen jelentkezik s feleletet vár.

A Krisztus-probléma kétezer éves. Megszámlálhatatlan a kísérletek száma, amelyek Krisztus lényének föltárására vállalkoztak. Hívők és kételkedők, történészek és vallásbölcselek, tudósok és művészi lángelmék, szociológusok és teológusok a legkülönbözőbb pontokról kiindulva próbálták megközelíteni Krisztus csodálatos egyéniségét, lényét.

A Krisztus-hívőnek is sokan beszélnek Krisztusról. Az első közlések az édesanyától valók, az első Krisztus-képet édesanyai kéz rajzolja bele a gyermek puha lelkébe. Majd egymásután következnek a különböző Krisztus-magyarázók: iskola, tanító, hitoktató, biblia-történet, katekizmus, liturgia, történelem, a legkülönbözőbb művészetek alkotásai, elmélkedő, tépelődő magános órák, élmények, kegyelemből kapott intuitív pillanatok stb. Kérdésünkkel tehát sokfelé fordulhatnánk. Természetesen sokféle feleletet is kapnánk. Nem vesszük őket igénybe. Egy magyarázóhoz fordulunk, a legilletékesebbhez: magához Krisztushoz, az evangéliumokhoz. Az evangéliumokhoz is azért, mert „aki titeket hallgat, Engem hallgat”. Krisztus leghűbb, legigazibb arca az evangéliumokból sugárzik felénk: ehhez az ősmagyarázóhoz kell

eljutnunk. Az igaz Krisztus-hívő kitárult, gyermeki lélekkel áll az evangéliumok előtt, fölkészülve arra, hogy mindent elfogadjon, amit az Újszövetség szentkönyvei hoznak. Hogy ki Krisztus, annak elmondására senki sem hivatottabb, mint azok a szentírók, akik Krisztussal együtt járták Palesztina rögös útjait, akiknek tollát maga a Szentlélek vezette. Ilyen lelkülettel közeledünk a szent könyvekhez.

Krisztus, az Istenember

Csodálatosak az Isten útjai, amelyeken egyeseket, nemzeteket, korokat, kultúrákat vezet.

A Krisztus-hívő történelmi útjának elejét járta, amikor Krisztus személyével kapcsolatban téves vélekedések kezdtek felütni fejüket. Isten úgy akarta, hogy amikor ez a veszély jelentkezik, egy az apostolok közül még életben legyen s a világnak félreérthetetlenül megmondja, ki is a Krisztus. János, akit „szeret vala az Úr”, volt erre a nagy misszióra kiválasztott apostol. Nem véletlen az sem, hogy ezt az apostolt életsorsa Efezusba vitte. Itt bőségesen módja volt megismerni a pogány emberi szellem ama úrjövetes teljesítményét, amely legalkalmasabb volt Krisztus lényének emberi szavakkal, fogalmakkal való kifejezésére. Az ókori eszmélődő élet legszebb gyöngyét, a logos-tant értjük. Az a közvetlen, könnyed mód, ahogyan Szent János csodálatos első fejezetének első verseiben a logos-fogalmat fölhasználja, világosan mutatja, hogy az Apostol jól ismerte a tant. „Minden Istené, az emberek gondolatai is... Ha eljő az óra, Isten birtokába veszi a gondolatokat s azok az ő akaratát szolgálják.” (R. Guardini.) Szent János ezt is jól tudta, tehát fölhasználta a logos-tan nagyszerű keretét.

A logos-tan a maga legtisztultabb formájában a Logosban (Verbum, Ige) a létező és létezhető dolgok eszméinek teljét, összességét, egységes, harmonikus voltát fejezi ki. Heraklitos, akinek gondolatvilága Efezusban ismeretes volt, a Logosban azt az ősertelmet látja, amely

a világot mozgatja, rendben tartja. Ez a heraklitosi Logos nem önálló, személyes, hanem a világ immanens szellemi valósága. A görög Logos panteisztikus, immanens jellege nem akadályozta meg Szent Jánost abban, hogy a legmélyebbet, amit emberi nyelv Krisztusról szóval, fogalmakkal kifejezhet, a Logos-fogalom segítségével mondja meg. A hitsorsosait, kortársait nyugtalanító kérdésre, hogy ki-mi Krisztus, ezt a feleletet adta: „Kezdetben volt az Ige és az Ige Istennél volt és Isten volt az Ige... Mindenek ő általa lettek és nála nélkül semmi sem lett, ami lett.” (Jn. 1, 1. 3.) Krisztus tehát a Logos, az Ige vagyis az Isten végtelen eszméje, az isteni élet lényegének, rendjének, értékének telje, — de kimondva, azaz mint különálló Valóság. Szent János, hogy minden panteisztikus, immanens félreértésnek eleve útját vágja, annak kijelentésével kezdi, hogy a Logos már *kezdetben volt*, tehát léte megelőzi a teremtést, az időt, azaz örök. Mivel már a teremtés előtt volt, nem lehet a világgal egybeforrt, immanens szellemi valóság. Ez az Ige személy, az evangélium itt is félreérthetetlenül beszél: „Istennél volt és Isten volt az Ige.” Az Ige Istennek kimondott, azaz szült Igéje s ez az Istentől szült Ige maga is Isten. Az Ige Istennek öröktől fogva szült Fia, s mint ilyen, Istennel egylényegű személy. Ez az isteni Ige a világgal való viszonyában annyira nem immanens, hogy maga a világ is Általa lett. „Mindenek ő általa lettek és nála nélkül semmi sem lett, ami lett.”

Miután Szent János így az isteni sugalmazás fényében, erejével megjelölte az Ige örök lényegét, megfogalmazza az evangéliumnak legsúlyosabb, legszen-
tebb, legmegdöbbentőbb mondatát: „És az Ige testté lön és miköztünk lakozék.” (Jn. 1, 14.) A Logos Krisztusban emberré lett. Nem úgy, hogy az Ige szelleme, ereje egy lángelmén vagy prófétán átsugárzott, azt megihlette, hanem Ő maga valóban emberré lett. Hogy ebben a pontban se lehessen kétségnek, félreértésnek helye, Szent János nem az „ember”, hanem a legfoghatóbb valóságot jelentő „test”, „caro” szót használja. Itt vagyunk tehát a végső feleletnél: Krisztus az emberré lett Isten, azaz

Istenember. Az igazságtól meg kell rendülni. Isten elgondolásában az embereszmé oly felséges, hogy Isten megengedte egyszülött Fiának, hogy emberré legyen. Létünk egy szörnyű pillanatában elhittük a Sátánnak, hogy olyanok lehetünk, mint az Isten. Ez volt történelmünk legrombolóbb forradalma. Az Egyház húsvéti önfeledt örömében „felix culpá”-nak, „szérencsés bűn”-nek nevezte el a forradalmat. Amit mi lázongásunkkal nem tudtunk kikényszeríteni, azt a végtelenül szerető Isten a maga kegyelméből Krisztusban megadta a világnak: az Istenembert. Lehet-e csodálkozni, hogy az Egyház mindannyiszor a szó szoros értelmében térdre esik, ahányszor elhangzik ajkáról a legtitokzatosabb, legszentebb történelmi igazság: „És az Ige testté lőn és közöttünk lakozék.”

Íme, a történelmi Krisztus, aki tőlünk feltétlen, kételyt-törő hitet követel, nem társadalmi reformátor, nem vallási lángelme, nem mitológikus hős: hanem: az emberré lett Isten. Ez a megrendítő igazság a kereszténység lelke. Ennek az igazságnak vallásával él, tagadásával halott a kereszténység. Kereszténységet emlegetni Krisztus istenségének rendületlen hite nélkül a legvégzetesebb paradoxon.

Krisztus, az Üdvözítő

Krisztusban az Isten emberré lett. A legközvetlenebb, legtermészetesebb kérdés, amely a nagy igazsághoz kapcsolódik, ez: miért, mi célból? Isten nem váratott bennünket a felelettel. Már a karácsony szent éje adott választ. Angyalok hozták s a pásztorokon keresztül hirdették ki a világnak: „Íme, nagy örömet hirdetek nektek, mely lészen az egész népnek, minthogy ma született nektek az Üdvözítő, ki az Úr Krisztus.” (Lk. 2, 10—11.) Tehát Krisztus a világ Üdvözítője.

A világ évezredekén át várt üdvözítőt. Az emberiség vallástörténetén végigvonul egy eljövendő üdvözítő, megváltó hite. Valaminő üdvözítő-eszmé úgyszólván minden vallásban élt. Egy pillanatig sem lehet kétséges,

hogy ennek a sajátos vallástörténeti ténynek magyarázata visszanyúlik az őskinyilatkoztatásba. A különböző vallások üdvözítő-eszméjében élnek tovább annak az Üdvözítő-eszmének roncsai, amelyet az isteni Jóság a bűnbeesés után a nagy éjtszakában mint első fényugarat gyújtott ki. Hogy a nagy adományból csak roncsok maradtak, azon nincs csodálnivaló; isteni eszmék kifosztása, eltorzítása az emberi szellemtörténetnek állandó, szomorú velejárója. Hiszen még a választott nép, a zsidóság gondolkozásában is hogy elhomályosult az isteni Üdvözítő-eszme fénye, pedig Isten-támasztotta próféták örködték tisztasága fölött. Milyen nehezen értették meg maguk az apostolok is, hogy Krisztus üdvözítői munkását nem politikai, nemzeti, szóval földi, hanem lelki, természetfölötti célok vezetik.

Az ősevangélium Üdvözítő-eszméjének a legemberibb, legtragikusabb sors jutott osztályrészül: elevilágiasodott, szekularizálódott. Ez az elevilágiasodott üdvözítő-hit lett az élettől kíméletlenül ide-oda hányt, a sorstól kegyetlenül vert ember menedéke. Minden kor, kultúra embere szenvedett ama veszélyek, bajok súlya alatt, amelyek számtalan pontról leselkednek, törnek rá az életre. Elemi csapások, éhség, betegségek, járványok, háborúk árnyékolják be a történelmet. Még ha ezek ellen a magasabb civilizációjú ember talált is itt-ott némi védelmet, emberi létünk két legsötétebb ellenségével, a Bűnnel s Halállal szemben ő is tehetetlenül állt. Az emberiség szenvedéseiből, szorongattatásaiból egy megváltó, üdvözítő hitbe menekült.

A különböző pogány vallások üdvözítői mindig titokzatos ismeretlenségből, mítikus ködből jönnek. Sokszor a Király a megtestesítőjük. Hivatásuk, hogy üdvöt hozzanak, — akárhányszor életük fölládozásával. Az ő ajándékuk a tűz, a földmívelés, halászat, vadászat művészete, a föld termékenysége, az ifjúság, a tavasz titokzatos erői, a hő, a fény stb. — szóval minden, ami az élet kegyetlenkedései ellen némiképp véd. Küldetésük nem is annyira az egyedhez, mint inkább a fajhoz, a természethez szól.

Az élet hullámhegyről hullámvölgybe bukik, hogy azután hullámvölgyből újra hullámhegyre lendüljön. Ez a ritmikusan hullámzó, nappalból éjtszakába, éjtszakából nappalba, tavaszból télbe, télből tavaszba, életből halálba, halálból életbe forduló örök, megszakítatlan folytonosság az ókori ember létszemléletében a voltaképeni létező — az egyediség ennek a nagy élethullámnak csak egy fázisa. Valójában nem az egyediség él, hanem az egyediségekben a titokzatos természet. A vallástörténeti, szekularizált üdvözítők küldetése ehhez a nagy élethullámhoz szól. Az ő gondjuk nem az egyed, hanem a természet. Az üdv, amit hoznak, csak az élethullámon belül valósulhat meg. Amit szellemük, etikájuk sürget, az éppen az, hogy az egyed mindenestől merüljön el a nagy, örök folytonosságban, az élet mámorában. Az egyed csak annyiban érték, amennyiben a természet diadalmasan megtestesül, kifejeződik benne. Ennek a győzelmes megvalósulásnak záloga, biztosítója a szekularizált üdvözítő.

Betlehemben nem ilyen vallástörténeti, szekularizált üdvözítőnek megszületését hirdette a karácsonyi éj angyala. A racionalisztikus vallásbölcselet a maga relativáló, viszonylagosító szenvedélyében természetesen a vallástörténeti üdvözítők sorába szeretné állítani Krisztust is, mint az egyetemes üdvözítő-típus legtokéletesebb megtestesítőjét. Hölderlin Herakles és Dionysos testvérét köszönti Benne. Herakles a Kezdet káoszának legyőzője, Dionysos az Élet felpozsztítóje, Krisztus a Vég sötét-ségének megtörője a maga szelíd, mindent megbocsátó szeretetében egy új élet úttörője. Hölderlin téved: Krisztusnak nincs üdvözítő-testvére. Krisztus a bűnnel fölforgatott világ egyetlen, a protoevangélium Isten-igérté Udvözítője. Ez az igazság — a történelem legnagyobb igazsága.

Krisztus nem a mítoszok kódéből jön — személye, műve, a legnagyobb fokban történeti Valóság. Annyira történeti, hogy születése lett a történelem nagy választó-fala, középpontja. Kétségbeesett vállalkozások megkísérelték ugyan felséges alakját mitológiai ködbe vonni,

de természetesen sikertelenül. Teljesen kifejezett történelmi öntudattal bíró nép körében, legélesebb történeti világítás mellett lépett Krisztus a világtörténelembe. Üdvözítői működése egy ország színe előtt folyt. Halálos ítéletét az akkori világ urának, Rómának hivatalos képviselője mondta ki, hajtotta végre. Krisztushoz a mítoszok világának semmi köze nincsen.

Krisztus üdvözítői munkáját egy világ választja el attól a hivatástudattól, amelyet a különböző vallások a maguk üdvözítőjének tulajdonítanak. A sorstól vert embernek, ahol tudott, Ő is segítségére sietett. „Jót cselekedve” töltötte el harminchárom életévét: éhezőknek kenyeret adott, némákat, süketeket, vakokat gyógyított, halottakat támasztott, szomorúakat vigasztalt. Nem ragadja ki az embert a természet nagy élethullámából, — a kegyelem mindig a természetre épít — nem fordul el pesszimisztikus komorsággal a földi élettől, de tagadja annak öncélúságát, önmagában való elégséges voltát. Az ember üdve nem a dionysosi életmámban keresendő, hanem egy „nem e világból való országban”, kegyelmi, természetfölötti erők alkotta új világban. A krisztusi lét- kiteljesedésnek alapföltétele egy „új ember”, „lelki ember” megszületése. S mert ennek az „új embernek” útját a boldog lét felé a természet démonikus erői sokszor keresztezik, Krisztus e romboló erők megfékezését sürgeti. Krisztus nem Herakles, nem Dionysos testvére, az Ő távlatai nem e Földbe kapaszkodnak, hanem az Istenben vesznek el. Krisztus, hogy üdvözítsen, nem e Földhöz köt, hanem Istenhez emel.

Krisztus üdvözítői munkássága nem a személytelen természetnek, hanem magának az embernek, a személynek szól. Krisztus mérlegén az ember nem mint az élet nagy hullámának egy fázisa, hanem önmagában, lelkében érték. Ez az érték oly magas, hogy az egész világ megnyerése sem ér föl vele. Az embernek krisztusi értékeléséről megrendítően beszél a Kereszt misztériuma. Krisztus az embert üdvének munkálásában nem hagyja ugyan egyedi elszigeteltségben, individualisztikus egyedülvalóságban, hanem szent, élő közösségbe iktatja, de

a közösségen belül is a személy önálló, halhatatlan érték marad.

Krisztus nem a vallásbölcseleti üdvözítők egyike, hanem a világ Üdvözítője. Nem a titokzatos élethullám emelte ki, nem a természet szülte, hanem Isten küldötte. Minden más üdvözítőtől megkülönbözteti a nagy tény, hogy Ő a testté lett Ige, Isten öröktől fogva szült Fia, aki időben emberré lett. Krisztusban az Isten Fia lett emberré, hogy az ember Isten fiává lehessen, azaz üdvözlhessen.

Krisztus, a Megváltó

„Amint Mózes fölemelte a kígyót a pusztában, úgy kell fölemeltetnie az Emberfiának, hogy mindaz, aki őbenne hisz, el ne vesszen, hanem örök élete legyen.” (Jn. 3, 14—15.) A mondat Krisztusé, és Nikodémusnak szólt. Az üdv, amelyet Krisztus a világnak hozott, nem lehet más, mint boldog örök élet. Ennek az örök életnek fája lett a Kereszt. Krisztus minden tette üdvözítői, megváltói tett volt, de üdvözítői munkásságának legmegrázóbb, legszentebb koronája a kereszthalál volt. A kérdést: ki-mi Krisztus? — a Golgota felé is el kell sutognunk.

Amikor tekintetünk a Golgotára, a Golgota három keresztjére esik, hogy azután riadtan ráfagyjon a középsőre, kínzó kérdések vihara kapja el a lelkünket. A két szélső keresztnek nincsen titka: a két lator vért ontott, tehát bűnhődniök kell, de hogy kerül a vesztőhelyre a középső áldozat? Miért kellett a Názáreti Jézust a Golgotára főlhurcolni, hiszen a bíró is igaznak találta!? Honnan tört elő a Nagypéntek szörnyű vihara, amely virágzó istenemberi életet tépett ki gyökerestül, Istenembert szegezett a keresztre?

E fájó kérdések mögött az emberi történelem leg-sötétebb titka morajlik. A nagypénteki vihar kegyetlenül is kegyelmes visszhangja annak a forradalomnak, amely az emberi történelem leghajnalán robbant ki s gyilkos villámként végigszágul rombolva-pusztítva az egész történelmen. Visszaéltünk emberi mivoltunk egyik leg-

istenibb adományával, a szabadsággal: vétkeztünk, vétkezünk. A paradicsomban eljegyeztük magunkat a bűnnel s azóta döbbenetes hűséggel álljuk ezt a boldogtalan frigyet: végigbűnözünk az évezredek.

Mi lett ennek a szüntelenül tomboló forradalomnak gyümölcse?

Amikor lélekben végigjárjuk a történelem útjait, meg kell borzadnunk. Mindenütt könny, vér, pusztulás, halál. Elemi csapások, éhség, járványok, háború. Egyének és tömegek hihetetlen kegyetlenkedései nyomán mennyi fájdalom! Ki tudná megolvasni az emberiség összes sebeit, kiontott könnyeit, minden jajszavát, összes halálhörgéseit!? Mennyi lelki kín őrlődik az emberiség sokévezredes fáján: csüggedés, félelem, megalázás, csatlódás, kétségbeesés...

Nem, nem így gondolta el a Teremtő ezt a mi földünket. Itt valaki belekontárkodott az Isten terveibe. Amikor az emberi élet, a történelem legsötétebb rejtélyeit bogyozgatjuk, csak egyben: a bűnben találunk kielégítő magyarázatot. A bűn az a szörnyű hatalom, amely a világ Istentől elgondolt felséges rendjét fölforgatta s a történelmet a szenvedések könnytől, vértől ázott útjaira lökte.

Pedig nem is ez a bűn titkának legsötétebb mélye. Egyszer a legmaróbb könny is fölszárad, a legsajgóbb seb is beheged, a legkétségbeesettebb jajszó is elhal. Van ezeknél borzalmasabb hozománya is a bűnnek: áthidalhatatlan szakadékot robbantott az Isten s az ember közé — elvágta az emberiség elől az Istenhez vezető utat. Nem ölte meg létében, halhatatlanságában a lelket, nem tudta elnémitani benne a boldogság utáni vágyat sem, de ellökte létének, boldogságának egyetlen forrásától, az Istentől. Ennél is több történt: a bűnnel magunkra vontuk a nagy Isten haragját. A Szentírásnak talán legdöbbenetesebb mondata: „Meggáta Isten, hogy embert alkotott a földön és mély bánattal szívében monddta: Eltörlöm az embert, akit teremtettem, a föld színéről.”

Szomorú évezredekét töltött az emberiség ebben a száműzöttségben. Kínok közt, sokszor kétségbeesve ke-reste az elvesztett utat. Titáni erőfeszítésekkel próbált hidat verni a feneketlen szakadék fölé, amely az Istentől elválasztotta. Megtette a legdöbbenetesebbet is: ha már nem tudott ő elvergődni az Istenhez, megkísérelte lehúzni, lerántani magához az Istent: benépesítette ligeteit, erdőit, hegyeit, tengereit istenekkel. Szörnyű ez az Olympos! A költészet szépnek találhatja, de a lélektörténet megbor-zad tőle.

Végre a jó Isten szíve megesett a Föld szerencsétlen lakóin. Az „idők teljében” valóban eljött a Földre az Isten: „Az Ige testté lőn és miköztünk lakozék.” A testté lett Ige ugyancsak nem fukarkodott jelekben, amelyek istenségét bizonyították. Három éven keresztül csoda csodát ért Palesztinában. S mégis mi történik? Mi, akik istenek légióival raktuk meg a Földet, az emberré lett igaz, imádandó szent Istent nem tűrtük magunk között, a Golgotára hurcoltuk, keresztre feszítettük.

A Golgotán állva egy kérdés fogja le lelkünket: Miért engedte meg Isten a nagypénteket? Mert, hogy ez a sötét nap, csak az Ő engedélyével kerülhetett be a világtörténelembe, az nem szenved kétséget. „Azt hiszed, hogy nem kérhetem Atyámat és rögtön adna nekem többet tizenkét ezred angyalnál?” Fogalmazzuk a kérdést egyszerűbben: Mi történt nagypénteken a Golgotán?

Mindenekelőtt a szenvedés sötét problémájának meg-oldása. A Golgotán Krisztus megszentelte a sebet, a könnyet. E hegyen Krisztus kimondhatatlanul szenvedett — s ezzel szentté lett a szenvedés.

Krisztus sohasem áltatta azzal a világot, hogy föl-szárít minden könnyet, elűzi a Földről a szenvedést, a fájdalmat. Ellenkezőleg: ezerszer elmagyarázta, hogy aki utána akar menni, annak keresztet kell hordoznia. Egyet azonban megtett: megtanította az emberiséget, hogy igaz boldogságának szenvedés az ára. Meghozta a titokzatos igazságot, hogy itt a Földön a szenvedés a boldogság-nak nem sírja, hanem leggazdagabb kútforrása. Ezt az igazságot koronázta meg a Golgotán. Szenvedett. Akart

szenvedni. Többet, mint amennyit megváltói küldetése kívánt — többet, mint amennyit ember valaha szenvedett. Szenvedett, hogy Benne, Általa szentté legyen a szenvedés, boldoggá a fájdalom. Mert Krisztus a Golgotán, a keresztfán is boldog Krisztus volt...

A Golgotán más is történt, — a könny megszentelésénél is fontosabb.

Krisztus azzal jött, hogy „Én vagyok az út...” Űt, amely Istenhez vezet. Tehát az út, amelyet elvesztettünk. Három éven át éjjel-nappal dolgozott Krisztus ennek az útnak megépítésén. Megszabta irányát, útjelzőkkel látta el, az út mentén a rajta menetelők számára forrásokat fakasztott. De mi történjék a szakadékkal, amelyet a bűn robbantott és robbant Isten s ember közé? Tudta, ezt a szakadékot el nem tüntetheti, föl sem töltheti: mint a testet az árnyék, úgy kíséri az embert a bűn. Nincs más megoldás: a szakadék fölé hidat kell verni. Ez a hidépítő nem lehet más, mint Ő maga. Christus autem... pontifex” — azaz pontem faciens — Krisztus a hidépítő. A nagypéntek Krisztus hídavatása. A híd pillére a Golgota, íve a Kereszt. S mert „senki sem jut az Atyához másképp, mint én általam” — a keresztre ráfekszik önmaga. Amikor halódó, szederjes ajkai elcsutogják: „Befejeztetett” — a híd készen állott.

Az út tehát járható volt egész az Atyáig. Még valami kellett. Az, hogy a Krisztus útján, Krisztus hídján érkezőket az Atya fogadja is. Krisztus jól tudta, hogy a megsértett Atya elégtételt követel. Tudta, hogy az emberiségnek az Atyánál olyan adóslevele van, amelyet az a maga erejéből, a maga becsületéből soha le nem törleszt. Évezredek át próbálkozott vele, de hiába. „Áldozatokat és ajándékokat és égő- és bűnáldozatokat nem akartál, sem nem tetszenek neked, amiket a törvény szerint áldozatul bemutatunk.” (Zsid. 10, 8.) Ebbe az évezredek, kétségbeesett erőlködésbe csendül bele Krisztus szava: „Ime, eljövök, hogy megcselekedjem, ó Isten, a Te akaratomat.” (Zsid. 10, 9.) S ment. Betlehemből indult, harminchárom éves földi út végén, a Golgotán átlépett a halál kapuján és „saját vére által ment be egyszers-

mindenkorra a szentélybe". (Zsid. 9, 12.) Mialatt a Golgotán a vihar tombolt s egyesek káromkodtak, mások megtértek, ismét mások imádkoztak — Krisztus kiontott vére biborában, átszúrt szívével a kezében az Atya elé lépett: Atyám, megcselekedtem akaratodat, itt vagyok „örök váltságot szerezve". (Zsid. 9, 12.) Itt vagyok, hozom a Föld váltságdíját: nagypénteki égő sebeimet, kiontott véremet, ellobbant életemet! A jeruzsálemi templomban a szövetségi kárpit, az Égben évezredes adóslevél hasadt... A Nagypéntek viharából belekondukt a világ-egyetem minden zugába az Evangélium nagy mondata: „Redempti estis!" — Meg vagytok váltva!

Még mást is evangélizál a Golgota. Az ószövetségi kinyilatkoztatás félénken bár, de biztatott bennünket, hogy Isten szereti a világot. Hittük is ezt, de nem tudtuk: a nagy tétel bizonyítva nem volt. A Kereszt hirdette világgá: „Úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta érte." Ez a Kereszt oltárán föláldozott isteni Izsák nem „Titanentrotz"-cal, nem a dacos heroizmus delíriumával függ Ég és Föld között, hanem ölelésre tárt karokkal, nyitott szívvel. Szederjesedő ajka még az utolsó pillanatokban is ezt suttogja a világba: „Örök szeretettel szerettelek." A Kereszt az isteni szeretet izzó, lángoló ódája.

Kérdésünkre: Ki-mi Krisztus? — a Golgotáról tehát ezt a feleletet hoztuk: Krisztus a mi szerető Megváltónk.

Krisztus, az élet és halál Ura

A nagypénteki vihart 37 órás hitet törő szélcsend követte. Még a tanítványok hite is alapjaiban megrendült. Minden elveszítettnek látszott... A nagy álmok, merész ígéretek, misztikus mondatok, szép parabolák Mestere elnémult, a sír lakója lett. A Golgota távlat-talanul, értelmetlenül meredezett az ég felé.

A húsvét zúgó harangjai, a tél fagyából kikényszerített virágokkal díszített oltárai, drága ünneplőkbe öltözött diákonusai, papjai, püspökei, Allelujáktól csengő-

bongó imái, dalai, himnuszai — legfőképpen pedig a kétezeréves kereszténység a bizonyosság, hogy a Golgota a húsvétreggel fényözönében isteni mélységű távlatot, fel-séges értelmet kapott.

Vegyük csak elő az Isten könyvét, a Szentírást s próbáljuk összeállítani az első húsvétreggel eseményeit. A Szentlélek négy tudósítója, a négy evangélista nyomán így alakul ki a világtörténelem legfényesebb, legtitokzatosabb reggele.

Jeruzsálem még az istengyilkosság szörnyű bélyegével homlokán aludta álmát, amikor vasárnap virradóra „nagy földindulás lőn, mert az Úr angyala leszálla az égből és ... elhengeríti a követ és ráült. Tekintete olyan volt, mint a villám és ruhája, mint a hó. Az örök pedig tőle való félelmükben megremegtek és olyanok lettek, mint a holtak”. Ezenközben fölkel a Nap. Ezen a reggelen kettő is: az egyik, amelyet az Isten keze tűzött a teremtésekor az égboltra, a másik a „győzhetetlen Nap...” De kövessük csak tovább az eseményeket.

Mialatt Arimateai József új sírboltja körül ilyen csodálatos események történtek, a fölkelő Nap első sugáránál három asszony siet a sír felé: Mária Magdolna, Mária, Jakab anyja és Szalómé, hogy illatszerekkel megkenjék a drága Halottat. Útközben aggodalmaskodnak: „Ki hengeríti el nekünk a követ a sírbolt ajtajából?” S amikor odaérnek, csodálkozva látják, hogy már el van hengerítve. És „bemenvén (a sírkamrába) nem találák meg az Úr Jézus testét”. Ekkor Mária Magdolna „elfuta és Simon Péterhez s a másik tanítványhoz méne, kit szeret vala Jézus és mondá nekik: Elvitték az Urat a sírból és nem tudjuk, hová tették őt”. A két tanítvány meglepődve hallja a hírt, rögtön a sírhoz indulnak. „Együtt futnak vala pedig ketten”.

Ezalatt a másik két asszony a sírkamrában maradt. Alighogy Mária Magdolna elsiet tőlük, „íme két férfiú áll a mellettük ragyogó öltözetben. Megijedvén az asszonyok és földre hajtván orcáikat, azok mondák nekik: Mit keressetek az élőt a holtak közt? Nincs itt, hanem feltámadott; emlékezzetek, miket beszélt nektek, midőn még

Galileában vala... Menjetek és mondjátok meg tanítványainak és Péternek, hogy előttetek megyen Galileába, ott majd meglátjátok őt, amint megmondotta nektek és eszükbe jutának az ő szavai. Visszatérvén a sírtól, jelentették mindezt a tizenegynek és mind a többinek”.

Alighogy a két asszony eltávozott, a sírhoz siető két tanítvány közül „a másik tanítvány (tehát János) megelőző Pétert a futásban és hamarabb ért a sírhoz. És belemenézvén, ott látá elhelyezve a lepedőket, de nem méné be. Majd odaére Simon Péter is és bemenve a sírboltba és látá az otthagyt lepedőket... Akkor aztán beméne a másik tanítvány is, ki először érkezett vala a sírhoz, és látá és hitt”. Nem diadalmas húsvéti hittel, hiszen „még nem értették az Írást, hogy föl kellett neki támadnia halottaiból”. Kavargó lélekkel, mint akik soha nem halott titkok látói lettek, „a tanítványok megint hazaménének”.

Ezalatt másodszor is kiérkezett a sírhoz Mária Magdolna. Amikor a két tanítvány eltávozott, „Mária kinn álla a sírboltnál sírván. Amint így sirdogála, odahajolván bepillant a sírboltba és látá két angyalt fehér ruhában ülni, egyiket fejtől, a másikat lábtól, ahol Jézus teste feküdt vala. Mondák neki azok: Asszony, mit sírsz? Kit keresel? Felelé nekik: Mert elvitték az én Uramat és nem tudom, hová tették őt. Ezeket mondván hátrafordula és látá Jézust ott állni és nem tudta, hogy az Jézus. Mondá neki Jézus: Asszony, mit sírsz? Kit keresel? Amaz vélvén, hogy a kertész az, mondá neki: Uram, ha te vitted el őt, mondd meg nekem, hová tetted és én elviszem őt. Megszólítá őt Jézus: Mária. Megfordulván amaz, felelé neki: Rabboni! (ami annyit tesz, mint mester). Mária térdre borul az Úr előtt, át akarja karolni lábait. „Mondá neki Jézus: Ne illess engem, mert még nem mentem föl Atyámhoz, hanem eredj atyámfiához és mondjad nekik: Fölmegyek az én Atyámhoz és a ti Atyátokhoz, az én Istenemhez és a ti Istenetekhez. Elméne Mária Magdolna, hírül adván a tanítványoknak: Láttam az Urat és ezeket mondotta nekem”.

Ime, az első húsvétreggel evangélista-tollból kikerült, szent riportja. A tudósítók tudósításukért nem kaptak súlyos pénzeket, — egynek, Jánosnak kivételével tudósításuk igazságát vérükkel pecsételték meg — szavukban kételkedni tehát nincs jogunk.

Amint így szemünk előtt lepereregnek az első húsvétvasárnap reggel eseményei, tekintetünk rá-rátapad egy-egy részletre. Milyen különös az angyal-diktálta sírfömlirat! Addig is, azóta is sírköveken mindig ez olvasható: „Itt nyugszik...” valaki. A húsvéti fömlirat mást dalol: „Föltámadott. Nincsen itt.” A mi sírjaink mellett is állnak néha márványból faragott angyalok, de azok lekönyult fejűek, fájdalomtól, gyásztól megtörték. A húsvétreggel sírt őrző angyalai diadalmas örömről, föltámadásról evangelizálnak. A leglenyűgözőbb részlet azonban maga az üres sír: nyitva van, de nem a pusztulás, rothadás szörnyű szaga árad, hanem a föltámadt élet illata csap ki belőle. Magát a sírfömliratot hazug kezek is rávéshették volna. A sír mellett daloló angyalok ugyanazok lehetnének, akik a Paradicsomban sugdostak a fülünkbe. De az üres sír, amelynek péntek este óta volt lakója, tény s a tények nem hazudnak. Ez a sír kettőt tud: a názáreti Jézust pénteken este temették, rá vasárnap reggel Krisztus halottaiból föltámadott. A sírból a húsvét reggel fényözönében nem az elbukott Eszme, nem az eltiport Igazság, hanem maga a nagypénteken keresztre feszített és eltemetett Názáreti Jézus lépett ki diadalmasan.

Krisztus nagypénteken a bűn-robbantotta szakadék fölé hidat vert, haragvó Istent kiengesztelt, bukott emberiséget megváltott — húsvétreggel bizonyított. Bizonyítéka isteni fölényű volt: üres sír, legyőzött Halál. Krisztus győzött.

Kérdésünkre tehát a húsvétreggelnek is van felelete: Krisztus az élet és halál Ura. Krisztus a Győző.

Kitűzött célunknál vagyunk: tudjuk, kinek hiszünk...

A Krisztus-hívők Királynéja

A krisztusi hit teremtő erő. Kétezer év alatt megszámlálhatatlan csodát művelt. A nyugati kultúrvilágnak nincs egyetlen területe, értéktartománya, ahol a Krisztus-hívő, mint Krisztus-hívő nem tevékenykedett volna. Kétezer év kultúréletének alkotásvágyat, lendületet, dinamizmust, elsősorban a krisztusi hitből élő ember adott. Szegény lenne ez a világ, ha mindent elvonnánk tőle, amit a Krisztus-hívőnek köszön. A krisztusi hit teremtő erőinek legszebb remeke azonban maga a Homo Christianus. Megszámlálhatatlan milliók éltek Krisztusból, Krisztus hitéből. Mennyi szépség sarjadt kétezer éven át e milliók életéből. A legnemesebb, legszentebb életértékek minő királyi tárházát jelentik a Krisztus-hívők nagy családjának arisztokratái, a szentek. Nagyságuk előtt a kívülállóknak is meg kell hajolniuk.

A krisztusi hit teremtő erőinek felséges remeke Krisztus anyja, Mária. A kereszténység már két évezrede áll az Istenanya királynői szépségének igézetében. Erről beszélnek legendáink, költészetünk, festményeink, szobraink, dómjaink, Mária-dalaink, teológiánk, misztikánk. Ezen élet páratlan esztétikáját köti csokorba litániánk.

Mária élete az eredeti bűn súlyos tehertétele nélkül, zavartalan harmóniában, tisztán-makulátlanul, a legnagyobb szépség ígéretében indult el. A nagy ígéretből természetesen valóság lett. Máriának abban az életkorban, amikor nekünk mindnyájunknak, akik itt a Földön valaha voltunk, vagyunk vagy leszünk, már vannak szeplőink, sebeink, hegeink, az Ég azt üzenete, hogy Őr-birtokló, kegyelemmelteljes, áldott az asszonyok között. Felséges címek: ennél több, nagyobb szépséget el sem bír a te-

remtett élet. A címek közül Betlehem után sem vesztette el egyetlenegy sem értékét. Mária földi életének utolsó pillanatáig maradt, aki volt: Isten legszebb temploma.

Mi ennek a királynői szépségnek a titka?

Ha Máriához fordulnánk a kérdéssel, feleletül ezt kapnók: „Isten kegyelméből vagyok, ami vagyok”. Tudjuk, hogy így is van: Mária az isteni kegyelem remeke. De azt is tudjuk, hogy Isten szabadoknak teremtett bennünket s szabadságunkat a kegyelem sem köti meg. Az isteni kegyelem és az emberi szabadság együttműködése az emberi életben számunkra örök titok, de tudjuk, hogy mindkettő valóság. Senki az emberi szabadságot jobban, megrendítőbben nem tiszteli, mint maga az Adományozó, a teremtő Isten. Ahhoz, hogy az isteni kegyelem remeke lehessen, Máriának a magáéból is adnia kellett. Mit adott Mária a magáéból az isteni kegyelem ama munkájához, amelynek áldott gyümölcse az évezredek legszebb, leggazdagabb élete? Mi Mária királynői szépségének, gazdagságának emberi titka? Mert ilyen is van. A kérdésre a felelet ez: Mária a Krisztus-hívők királynéja.

Amikor Mária egyéniségét ember-volta felől nézzük, legnagyobb értékét, erejét rendületlen hitében látjuk. E meglátásunkkal osztozunk rokonának, Erzsébetnek vélekedésében. Amikor Mária a legszentebb titoknak, a Megtestesülésnek boldog birtokában Erzsébetnek látogatására „sietve a hegyek közé, Júda városába méne” (Lk. 1, 39.), Erzsébet elsőnek köszöntötte azzal a névvel, amely azóta a Földön soha-soha feledésbe nem megy: „Az én Uramnak anyja — tehát az Istenanya — jön hozzám”. A lelkes köszöntőhöz ezt is hozzáfűzte: „Boldog vagy te, ki hittél”. (Lk. 1, 45.) A mondatot nyugodtan átírhatjuk: Boldog vagy, mert hittél.

Egy pillanatig sem kételkedünk azon, hogy a Megváltó titkába, Krisztus imádandó lényébe Mária látott bele legmélyebben, minden időknek ő a legnagyobb krisztológusa. De a Kinyilatkoztatás nem hagy kétségben bennünket arra vonatkozólag sem, hogy Fiának teljes valósága édesanyja előtt sem tárult föl: a Krisztus-misztériumhoz Mária számára is csak egy út vezetett: a hit. Szent

Lukács nyíltan beszél: Mária és József „nem értik a beszédet, melyet (Jézus) nekik mondott” (Lk. 2, 50.), amikor tizenkét éves korában a jeruzsálemi templomban való elmaradását nekik magyarázta. Mária nem értette meg Fiát, de „szívében tartja vala mindez igéket” (Lk. 2, 51.) — azaz hitt Fiában.

Mária a Megváltás isteni munkájában való részvételének már első lépése is a gyermeki hit hódolata volt. Nem száll vitába a Megtestesülés hírét hozó angyallal, nem kér különböző bizonyítékokat, csak egyről akar megbizonyosodni: „Miképen leszen ez, mikor férfit nem ismerek?” (Lk. 1, 34.) S amikor hallja az angyal megnyugtató feleletét, hogy a Szentlélek száll reá, s a Magasságbelinek ereje árnyékozza meg s ezért a Szent is, aki tőle születik, Isten Fiának fog hivatni, isteni elhívásának gyermeki hitével adja meg a választ: „Ime az Úr szolgálóleánya, legyen nekem a te igéd szerint”. (Lk. 1, 38.) Nem kérdezősködik istenanyai sorsa felől, pedig az utat, amelyre rálép, sűrű homály takarja el szemei elől, hanem a hit erejével adja át egész lényét az isteni akaratnak. Az emberiség történelmének legmegrendítőbb, legszentebb ténye, a Megtestesülés az ember felől a názáreti Mária nagy hitének áldott gyümölcse volt. Sorainkból az Isten mércéje szerint csak azok lesznek nagyokká, akik hisznek.

Harminchárom éven át, soha meg nem ingó hittel állt Mária Jézus mellett. Hitt Fiában, amikor Betlehemben megszülte, amikor mint gondozásra szoruló gyermeket táplálta, ruházta, anyai szeretetével őrizte-gondozta. Noha semmi rendkívüli jel nem mutatta, Mária hitte, hogy názáreti kis házában azt a „Szentet” őrizi, akiről az angyal beszélt ama titokzatos órában. Hitét egy pillanatra sem kezdte ki a kétely, amikor ezt a Szentet évek hosszú során át nem az Isten ügyéért harcolni, tanítani, csodákat művelni, hanem dolgozni, ácsolni, fáradni látta úgy, amint nevelőatyja tette. Teológiánk némán, támpontok nélkül áll a názáreti ház harminc éven át töretlen csendje, titka előtt. Az egyetlen, amit a három évtized történetéből tudunk, a jeruzsálemi templomlátogatás Jézus tizenkét éves

korában, de a názáreti harminc esztendő misztériumát ez sem világítja át. Jeruzsálemből Mária is egy titokkal gazdagabban tért vissza názáreti csendes otthonába: nem értette Fiának magyarázó szavait, hogy mennyei Atyjának dolgaiban kell lennie. Az Édesanya három évtized szegénységében, mélységes csendjében, fölemelő, nyilvános tanítások, csodák nélkül is hitt Fiában.

Harminc éves korában Krisztus kilép názáreti magányából, megkezdí országalapító munkáját. Szüntelenül járja Palesztinát, hirdeti az elkövetkezendő idők igazságait. Hogy a hitet könnyebbé tegye, minduntalan kigyujtja egy-egy csoda fényét. A tömegek álmélkodva hallgatják, ismételten megvallják, hogy ember így még nem szólott, csodatételeinek ereje sokszor hódolatra kényszeríti őket, de hitük ingadozó, törekeny. Apostolai hűségesen követik, tanulékony lelkülettel csüngnek ajkán, hisznek is a maguk módján messiási elhívásában, de valójában nem látják, kit kísérnek, kinek tanítványaivá szegődtek, főleg nem értik az „Isten országának” titkát, amelyről a Mester annyiszor beszélt. Krisztus s a Krisztushozta új világ lelke az apostolok előtt sem tárult föl.

Krisztus nyilvános működése, az „Isten országa” megalapozásának nagy munkája elszakította külsőleg a fiút az anyától. Tudomásunk van arról, hogy Mária ismételten állt Fia hallgatóinak sorában, de a názáreti szerető együttlét boldog napjai végleg lealkonyultak. Krisztus mindennapi kenye az Atya akarata volt s ez az atyai akarát elszólította Őt az anyai házból. Az istenanyai hívatas útja egyre meredekebb, nehezebb lett. Máriának azzal a világgal kellett megosztania Fiát, amely Őt nem értette, sokszor nem is akarta megérteni. Egy alkalommal nyugtalanító hírek érkeznek Názáretbe, Mária siet Fiához. „És eljövénék az ő anyja és atyjafiai és kinn állván, hozzája küldénék, hivatván őt. És a sereg körülötte ül vala. És mondák neki: Ime anyád és atyádfiai odakünn keresnek téged. Ő pedig felelvén nekik mondá: Ki az én anyám és kik az én atyámfiai? És körültekintvén azokon, kik körülötte ülnek vala, mondá: Ime az én anyám és atyámfiai. Mert, aki Isten akarátát cselekszi, az az én

fivérem és nővérem és anyám.” (Mk. 3, 31—35.) Mária bizonyára rágondolt a tizennyolc év előtti titokzatos, meg nem értett szavakra: „Nem tudtátok-e, hogy az én Atyám dolgaiban kell lennem?” (Lk. 2, 49.) Az Atya akaratának, a küldetésnek megrendítő fensége ívelődik e sorok fölött. Mária hite e fenség súlyát is töretlenül állja. Szíve érzi, hogy nemcsak felséges, de megrendítő sors is, amelyből a lelket átjáró kardok sem hiányoznak, Isten anyjának lenni. A nagy hívő erejével vállalja most is a sorsot. Sem szeretete szívéből leszakadt Gyermeke iránt, sem hite isteni Fiában egy pillanatra sem zavarodik meg: rendületlenül hiszi, bár sokszor nem érti, hogy mindennek úgy kell történnie, ahogyan történik. A tömegek, a tanítványok, sőt még az apostolok hite is meg-megingott, de az Anya hite a Fiában a betlehemi barlangtól Egyiptomon, Názáreten, a nyilvános működés három évén át a Golgota keresztféig kikezddhetetlen maradt.

Mária hitének legszörnyűbb teherpróbája a Golgota volt.

A szenvedéstörténet isteni drámája azzal kezdődik, hogy a Krisztusnak adott hit mindenütt kialszik. A tömeg, amely még előző vasárnap kitörő lelkesedéssel, diadalmenetben kísérte Jézust Jeruzsálembe, nemcsak megtagadta, de halálát is kívánta. Az egyik apostol elárulta, a másik esküdözve-átkozódva megtagadta, a többiek szétfutottak. Még János is, akit „szeret vala az Úr”, először elmenekült, s csak az isteni kegyelem ereje hozta vissza a Kereszt alá.

E szörnyű viharban, amelyben minden fény, meleg kialszik, ami a Jézusra rászakadó éjtszaka pokoli sötéttségét, fagyát csak némileg enyhíthetné, áll Mária néhány szerető lélek kíséretében. Nem menekült el — szeretete Fiához láncolta. De nem is ez talán a meglepőbb, — előtte is, utána is más anyák is álltak gyermekük vérpadja előtt — hogy hagyhatta volna magára Fiát halálvívódásaiban Mária!? Mária nemcsak a legeszményibb édesanya szeretetével, hanem a rendületlen hitvalló fenségében is állt a Kereszt alatt. Hitét a Golgota vihara sem dúlta föl: a Kereszt alatt állva is rendületlenül hitte, hogy Szent az ő

keresztrefeszített Fia. Amikor a tanítványok hitének mécsese már csak füstölgött, Máriának hite akkor is, a Krisztust körülfogó sötétségben is töretlen lánggal fénylett. A Kereszt titkát ő sem értette, — hogy is érthette volna, hiszen a Kereszt titka az élő Isten titka — de a Krisztushívők királynőjének hitével hitte. Mert a Golgotán ezzel magasztosult Mária: nemcsak a vértanúk, hanem a hitvallók királynőjévé lett.

Krisztus mérlegén nagyok csak azok lesznek, akik nagyon hisznek. Máriánál rendületlenebbül, szilárdabban, hűségesebben senki sem hitt Krisztusban. Szépségének, nagyságának, gazdagságának ez az emberi titka. Az angyalok, pátriárkák, próféták, apostolok, vértanúk, szűzek Királynéjává is azért lett, mert a hitvallók Királynéja volt.

**KRISZTUS EMBERÉNEK
TÖRTÉNETÉBŐL**

A Krisztus-hívő történeti valóság. Mint ilyennek, története van. Nem kulturális munkájára, alkotásaira, a különböző korok, nemzetek egyetemes életére gyakorolt hatásaira, történelmi súlyára gondolunk, hanem magának a Krisztus-hívőnek, az egyén krisztusi hitének történetére. Mert ilyen is van — ha legnagyobb részben ma még megíratlanul is. Krisztus minden embertől, minden kortól követelt hitet, két évezreden át a Föld minden pontjáról megszámlálhatatlan millióktól kapott is. A mi kérdésünk: hogyan felelt az egyes korok, kultúrák, nemzetek embere Krisztus fölhívására, milyen a különböző korok emberének krisztusi hite? Adandó feleletünk természetesen csak madártávlatból készített vázlat lesz.

Úrjövetes idők

A Krisztus-hívő történelme szorosan az első pünkösdvasárnapkal indul meg. Igaz Krisztus-hívökké még az apostolok is csak a pünkösdi kegyelmi viharában lettek. De a nagy eseménynek évezredekre visszanyúló előzményei vannak — tágabb értelemben ezek is a Krisztus-hívő történetéhez tartoznak. Röviden ezeket is érintenünk kell.

Voltaképen a protoevangéliummal, a bűnbeesés utáni szörnyű éjszakának első fényvillanásával, a Megváltó eljövetelének első ígéretével kellene kezdenünk. Ugyanazok a szavak, amelyek az eljövendő Udvözítő reményét gyújtják ki, a Krisztus-hívő történelmi eljövetelét is jelzik. Ezzel az ígérettel indul meg az a világtörténelmi kegyelmi munka, amely évezredekken át előkészíti Krisztus útját, a keresztségesség s benne a Krisztus-hívő megszülését. Ezeket a szomorú évezredek, amelyek számát sem ismerjük, nevezhetnők a Krisztus-hívő praehisztórikus korszakának: önmaga még nem történelmi valóság, az évezredek látszólag úttalanul, céltalanul bolyonganak, de legmélyebb áramlásuk iránya a Krisztus-hívő felé mutat.

Hogy az ószövetségi zsidóság története úrjövetes jellegű, az nem szorul sem igazolásra, sem részletes magyarázatra. A kis nép egyetlen történelmi hivatása, hogy az eljövendő Megváltónak hitét, a szentpáli „új ember” reményét a nagy elesettségben őrizze. Időről-időre belőle támasztja a történelem Ura a nagy virrasztókat, a prófétaikat, szentírókat, a Szentlélek szócsoveit, íródeákjait: ők a Krisztus-hívő Istentől küldött előhírnökei. Amit mondanak, nem a magukéból mondják, ihletőjük, sugalmazójuk maga az Isten. Műveik mint Isten évezredekken át küldött üzeneteinek szent tárháza, a Krisztus-hívőnek is feltett öröksége, kiapadhatatlan forrása, az újszövetségi

szentkönyvek mellett örök időkre isteni tekintélyű vezérkönyve.

De nemcsak a zsidóság, hanem az egész ókori világ végső elemzésben nem egyéb, mint a Krisztus-hívó évezre-des ádventje. A Krisztus előtti évezredeknek ilyen ádventisztikus értelmezése nem új — már a kereszténység első századai is ismerték. Így pl. már Szent Jusztin vértanú hisz a „logos spermatikos”-ban, az isteni igéknek, igazságoknak a pogányok közti szétszóródásában, ennek éles nyomait látja különösen a görög bölcséletben. Alexandriai Kelemen szerint „amiként a zsidókat a Törvény, azonképen a görög népet a filozófiája készítette elő Krisztusra. Ez a bölcsélet egyengeti annak útját, akit Krisztus majdan meg fog világosítani”. Ismeretes, hogy a középkor szellemi fejedelme, Aquinói Szent Tamás a görög szellem legértékesebb alkotásait szervesen beillesztette a katolikus teológiába.

Az újkor, különösen a 19. század racionalista-pozitivistá történetiszemlélete természetesen mereven, élesen elfordul az ókori világ ádventisztikus értelmezésétől. Az egyik irányzat — legszenvedélyesebb képviselője Nietzsche volt — a Krisztus-hívót szembeállítja az antik emberrel, ez utóbbi megrontásával éppen a kereszténységet vádolja. Egy másik irányzat, amely a 19. század szcientista-relativista szelleméből táplálkozott, a Krisztus-hívó minden hozamát, a kereszténységnek úgyszólván minden etikai és metafizikai tartalmát, értékállományát a görög-római szellemnek tulajdonítja, úgyhogy a Krisztus-hívó alig hozott volna valami újat.

Az ókor, különösen a görög-római világ s a kereszténység viszonya a legutolsó évtizedekben újra élénken foglalkoztatja a szellemi világot. Komoly jelek arra val-lanak, hogy e téren egészségesebb irányzat tör magának utat. A szcientista bódulatból való kijózanodással, a relativálási láz esésével, a történelmi távlatok táulásával és mélyülésével egyre határozottabban jelentkezik az a történetiszemlélet, amely az emberiség történetében üdvtörténetet lát — „Geschichte ist im tiefsten Grunde Heilsgeschichte” (H. W. Rüssel) — s ebbe az üdvtörténetbe

állítja bele az egész ókort, elsősorban a görög-római világot. Az Athénből és Rómából kisugárzó szellem, kultúra üdvtörténeti hivatása az Ige, az isteni Logos megtestesülésének nagy eseményére előkészíteni azt a területet, amelyre a Logos történelmi nagy műve, a kereszténység különlegesen támaszkodni fog.

A görög világ ádventisztikus hivatásának legmélyebb igazolója a görög bölcsélet. Ez a bölcsélet nem történelmi véletlen, amely el is maradhatott volna, hanem gondviselésszerűen szövődik bele az emberi szellemtörténetbe. Ádventisztikus jelentőségét, értékét nagyban emeli az a körülmény, hogy a Kinyilatkoztatás sugárzási körén kívül vívta a maga harcait a lét nagy kérdéseivel. Hogy e vívódásai, harcai közepette több ponton oly közel került a krisztusi eszmevilághoz, az kétségtelenül a görög szellem örök dicsősége, de egyúttal a történelem üdvtörténeti jellegének meglepő igazolása is. Csak néhány részletre szeretnénk rámutatni.

A görög bölcsélet ádventisztikus elhivatásának három legtökéletesebb megismerője: Sokrates, Platon és Aristoteles. Sokrates a nagy dán bölcselő, Kierkegaard szerint az antik világ Keresztelő Szent Jánosa, aki a görög szellemi élet elfajulása közepette „a templom megtisztításának” nagy feladatát vállalta. Ez a nagy metafizikus, ontológus úgy hisz a Jó létében, a Lét értékes voltában, mint egy keresztény bölcselő. A szellemi és lelki szétesés közepette is meg tudta őrizni bizalmát a Létben. Még meglepőbb Platon kapcsolata a krisztusi gondolatvilággal. Platon már a kereszténység előcsarnokában áll, annyira, hogy Platon „katolikus világképéről” beszélhetünk (Kurt Hildebrandt). Gondolatvilága át meg át van szöve legértékesebb transzcendens elemekkel. Nemcsak hisz a lélek halhatatlanságában, hanem szinte skolasztikusan bizonyítja is. A platonizmusban mutatkozó ellentétek jelölik meg azokat a határokat, amelyeken túlra lendülni még a lángelméjűséget sugározgató, szinte teológiába áhajló platoni bölcsélet sem tudott, mert harmóniába olvasztásukhoz már Kinyilatkoztatásra, a kereszténység teremtés-, bűnbeesés- és megváltástanára volt szükség. Hogy Aristoteles kap-

csolata mily mély és szoros a kereszténységgel, annak beszédes tanújele az a szerep, amelyhez az aristotelizmus a legkatolikus bölcseletben, a tomizmusban jutott.

Hogy a görög bölcselet mily gondviselészerűen készítette elő a Krisztus-hívó útját, annak legmegkapóbb igazolása a logos-tan. A logos fogalma a görög gondolkodás, eszmélődés egyik legszebb gyöngye. A logos-tan szerint minden létezőnek van egy örök, tökéletes képe, eszméje. A földi valóságok eszméjüknek csak töredékes, gyarló megtestesítői. Ezeknek az eszméknek, eszmei képeknek sokasága nem zűrzavaros kavargás, hanem rendezett, harmonikus világ. A létező és létezhető dolgok eszméinek ezt a rendezett, harmonikus teljességét nevezte el a görög gondolkodás Logos-nak. A Logos tehát jelenti a létező és létezhető dolgok örök eszméinek teljét, a közöttük uralkodó értelmes rendet, egységet — azaz jelent igazságot, értelmet, bölcseséget, értéket s mindezt végtelen gazdagságban. Még tovább kell mennünk. A Logos eredeti jelentése szó, azaz kimondott, illetőleg hallható valóság. A Logos tehát nyílt, kimondott értelem s mint ilyen, a beszélő és halló szellemi közösségét teremti meg. A Logos adja meg a szellemi élet lehetőségének, rendjének, a szellemek egymásközi viszonyának alapját. A logos-tan fölhasználásával fogja megírni Szent János az evangéliumok legmélyebb mondatait.

Nemcsak a görög, de a latin világ is úrjövetes hivatású. Ismeretes, hogy a római birodalom a maga fejlett államiságával, kultúrájával milyen fontos szerepet töltött be a kereszténység elterjedésében. Az Imperium Romanum pogány szíve, Róma lett a Krisztus-hívók nagy családjának is a szíve. Róma útjai, nyelve, szelleme mind fontos szerephez jutott a történelem legnagyobb feladatának, a világ christianizálásának megoldásában.

Messze vezetne Róma úrjövetes szolgálatának részletezése, egy konkrétumra mégis rá szeretnék mutatni s ez a „homo Vergilianus”, a Vergilius költészetéből kisugárzó embereszme. Ez a vergiliusi ember mintha már az eljövendő Homo Christianus fényéből, gazdagságából élne: lelkét eltölti a tökéletesebb lét utáni vágy. Ez a

vágy tör föl a pogány irodalomban egyedülálló erővel Vergilius híres negyedik eklogájából. A keresztény ókor s a középkor az eklogát szorosan vett messiási jövődölésnek tekintette. Theodor Haecker szerint annak nem tekinthető; a keresztény magyarázatnak magasabb értelemben mégis igaza volt. „Vergilius nem volt próféta, mint Izaiás, nem jövendölte meg az Udvözítő születését, mint az angyalok, pátriárkák és próféták. Hogy is tehette volna ezt, hiszen sem angyal, sem pátriárka, sem próféta nem volt! De olyan mítikus anyagot öntött formába, amely vonatkozásban állott az angyalok, pátriárkák és próféták igazságával. Tette ezt olyan időpontban, amelyet nem ő, hanem az isteni Gondviselés állapított meg. Ez a Gondviselés éppen Vergiliust jelölte ki a pogányság ádventi vágyakozásának kifejezésére, mert éppen ő volt gazdag értelemben a Krisztus előtti anima naturaliter christiana” (lényében, természetében keresztény lélek). (Th. Haecker.)

A világ tehát hol tudatosan, hol sejtésszerűen, de várta a nagy fordulót — a legnagyobbat, amit a történelemnek valaha meg kell tennie. Nem sokkal utóbb, hogy Vergilius negyedik eklogájának sorai elhangzottak, „toto orbe in pace composito”, amikor a Föld békésen keringett a világűrben, Augustus uralkodása alatt, Júda városában, Betlehemben, az éj csendjében, megszületett Jézus. A történelem harminchárom legszentebb, legtitokzatosabb éve következett. Az első harmincról a világ úgyszólván tudomást sem vett, az utolsó háromról is csak Palesztina népe. E harminchárom év szülötte, diadala a Krisztus-hívő.

Szent János csodálatos mélységű evangélium-bevezetőjének van egy komor mondata: „In propria venit, et sui eum non receperunt” — az Úr a sajátjába jött s övéi nem fogadták be. Krisztus földi életének emberileg legmegrendítőbb terhe, hogy nem kapta meg azt, amire anyyira vágyott: a hitet. Három évet szentelt a hit meggyökereztetésére. Három küzdelmes esztendő úgyszólván minden gondja, munkája a krisztusi hit világosságának

kigyujtására irányult. Néha úgy látszott, mintha a fáradhatatlan munkát siker koronázná, de az utolsó húsvét körüli komor, szomorú események megrendítően az ellenkezőjét igazolták. Nemcsak a tömegek fordultak ellene, hanem legközvetlenebb tanítványainak hite is megroppant. Az egyik elárulta, a másik átkozódva-esküdőzve megtagadta, a többiek megfutottak. A szeretet apostolát, Jánost is csak különös kegyelem hozta a Kereszt alá. A szomorú napokban Emmaus felé baktató két tanítvány fáradt, lemondó vallomása nem hagy kétséget Krisztus legközvetlenebb körének lelki állapotára vonatkozólag. Krisztus a Megváltás nagy művét teljes magáramaradottságban hajtotta végre: a Kereszt magasságáig csak szenvedő Édesanyjának rendületlen hite ért föl. A Föltámadás isteni ténye vitt ugyan némi világosságot az apostolok kuszált lelkébe, de látókká még ettől sem lettek. Krisztus még búcsúzóban is, az Olajfák hegyén „szemükre hányá hitetlenségüket és szívük keménységét”. Úgy tért vissza az Égbe, hogy egy igaz, rendületlen Krisztus-hívőt hagyott hátra: Édesanyját. Csak amikor pünkösdvasárnapon az égből lezúgott a Lélek, akkor lett történelmi valósággá Krisztus vágya: megszületett a Krisztus-hívő.

A keresztény ókor Krisztus-hívője

A Krisztus-hívő pünkösd vasárnapján, a Szentlélek lejövetelének terméből lép a történelembe. Történelmi jelentkezését egész Jeruzsálem látta.

Az első pünkösdvasárnapot két nagy tény teszi történelmivé.

Az első abban a teremben zajlott le, amelyben Krisztus árván maradt népe várta a Vigasztalót. A nagy tény az volt, hogy immár a harmadik isteni személy, a Szentlélek is belenyúlt a történelembe, megindult a pneumatikus, kegyelmi erők áramlása a Földre. A kegyelmi erők zsongéje, első remeke az apostolok voltak. Úgy történt, — mindig úgy történik — amint Krisztus mondta: a Lélek erősugárzatában a vámosokból, halászokból apostolok lettek. Akik eddig ezer kérdéssel, kétellyel voltak tele, most egyszerre látókká lettek. Szemükről leesett a hályog, a pünkösd fénysugárzásában meglátták, ki-mi is volt a Názáreti Jézus. Nemcsak látókká, hanem új életet élőkké is lettek: mindannyian levetették a „régiből” s „új embert” öltöttek. Mindannyian „fölrüháztattak erővel”: akik eddig félve-remegve vártak ismeretlen sorsukra, most új erőktől feszülten fölrántották a történelem sorompóját s ráléptek a kereszténység Via Appiájára. Az út legelső szakasza a Szentlélek lejövetelének színhelyéről a jeruzsálemi templom egyik csarnokába vezette. E csarnok falai közt zajlott le a pünkösd másik nagy ténye.

A jeruzsálemi templom csarnokaiban nagy tömegek hullámoztak. Ezek közé törtek maguknak utat Péter és társai. S Péter „felemelé szavát és beszédet intéze” a tömeghez. S a beszéd kavargott, gyűjt. „Álmélkodának pedig mindnyájan és csodálkozásként egymás között, mondván:

Vajjon mi lesz ebből?" A kérdésre még ugyanazon órában, ugyanazon helyen megkapják a választ: Ecclesia — Egyház lesz ebből! Ez volt az első pünkösdvasárnap — másik nagy ténye: nemcsak az „új ember" született meg, hanem megvalósult Krisztus másik nagy elhatározása is, megépült a Krisztus-hívő háza-vára, megalakult az Egyház. Lukács, a történelem újszülöttjének és egyetlen halhatatlanjának, az Egyháznak első statisztikusa, boldogan jegyzi föl, hogy „körülbelül háromezer lélek csatlakozék aznap" Krisztushoz.

Igy indul meg a Krisztus-hívő története.

Az első pünkösd tüze-lángja nem volt múltó jelen-ség, hisz forrása, őrzője a Szentlélek volt: fénye-melege rohamosan terjedt, először Jeruzsálemben, majd egész Palesztinában, hogy rövidesen áttörjön az ország határain. Kezdetben főleg a Földközi-tenger körül támadtak egyre sűrűbben fénypontok a pogányság mindent elborító éjtszakájában, majd az egyes földrészek belsőbb területeire is benyomult a „lumen Christi" — Krisztus világossága. Péter bevonult Rómába, odavitte az Egyház szívét s ezzel a Krisztus-hívők családja örök időkre „Romana", rómaiává lett.

Csodálatos évszázadok, karizmákban, kegyelmi erőkhöz gazdag idők következtek. Külső és belső gátlásokkal viaskodva, hatalmas kultúrával pörbeszállva, egy világhatalom kegyetlen üldözései közepette föltartóztatlanul, hihetetlen gyorsasággal tör elő Krisztus népe. A híres történelemíróról, Mommsenről beszélnek, hogy római történetének IV. kötetét azért nem írta meg, mert nem talált magyarázatot a kereszténység gyors elterjedéséhez. Pedig mennyi veszély leselkedett úton-útfélen a Krisztus-hívőre. Útjának legelső szakaszán ott ólálkodik körülötte a kísértés, hogy visszakanyarodjék oda, ahonnan kiszakadt, a zsidóság körébe és zsidó szektáriussá legyen. Csodás erővel kivédi a veszedelmet. A második század közepe táján szemben találja magát egy másik, nem kevésbé félelmetes ellenséggel, a magasabb kultúra veszedelmes varázsával bíró gnoszticizmussal. Ez a szellemileg előkelő kísértő sem tudja megejteni. Még a

gnoszticizmus veszedelme el sem múlt feje fölött, amikor a harmadik század közepe táján fölütik fejüket a különböző nagy eretnekségek, amelyek a Krisztus-hívők családjának egységét fenyegetik végveszéllyel. Mialatt így szellemi téren vívja a maga kemény harcait hitének tisztaságáért, sértetlenségéért, azalatt minduntalan kikitör az üldözések kegyetlen, véres vihara, a Krisztus-hívők soraiban milliókra rúg a vértanúk száma. Azonban sem a véres üldözések, sem a különböző eretnekségek nem tudják megtörni a Krisztus-hívő életerejét. Az eretnekségek lassan-lassan elsorvadnak, a pogány Róma pedig a negyedik század elején meghódol a Kereszt előtt. Nemcsak meghódol, hanem életerőinek lassú felmorzsolódása közepette egyre görcsösebben a kereszténységbe kapaszkodik. Ezzel a Krisztus-hívő új veszélybe sodródik: félő, hogy a népvándorlás hullámaiban fuldokló s majd elmerülő római birodalom őt is magával rántja. Nem ez történt. Amikor a római birodalom rombadől s vonaglásában végveszéllyel fenyegeti egész Európát, ez utóbbi megmentője éppen az ifjú kereszténység lesz. A népvándorlás pogány néptömegeit, amelyekkel katonai, politikai erők már nem bírtak, a Krisztus-hívő szelídíti meg. Róma bukása a Krisztus-hívőt mélyen megrendíti, de életerőit meg nem töri. Ugyanaz a Nagy Szent Gergely, aki a római birodalom pusztulásában a világvég jelét látta, küldi Angliába Szent Benedek hitértítő fiait s ezzel új korszak köszönt be a Krisztus-hívő történetében.

Örökös harcok, de e mellett a növekvés és erősödés jegyében folyik le a Krisztus-hívő történetének ókora. A kereszténység a görög-római humanizmussal szemben új embereszményt hirdet, új célokat tűz az élet elé. Az eszmény a századok folyamán millió és millió Krisztus-hívőben lesz valósággá. Milliók vértanúi halállal pecsételik meg a Krisztushoz való hűségüket, mások egész életüket szentelik a földi célok hősies föladásával az evangéliumi életeszmény megvalósítására. A Krisztus-

hívó krónikái ebből az időből csodálatosan szép életeket jegyeznek föl. Keleten és Nyugaton nagy elmék minden erejüket a krisztusi hit szolgálatába állítják. Alighogy az üldözések szörnyű nyomása enyhül, megindul a patrisztika aranykora, amely meglepően gazdag lángelméjű és lánglelkű tanítókból áll. Keleten Szent Atanáz, Krizosztom, Vazul, a két Gergely, Nyugaton Szent Ambrus, Ágoston, Jeromos fejtenek ki hatalmas munkát az evangéliumok világának föltárására. Szent Ágoston, az emberiség gondolkozóinak legnagyobbja, mint hatalmas világítótorony áll e századok hullámverésében és sugározza szét lángelméjének szikrázó fényét, izzó, nagy szívének csodálatos melegét.

A középkori Krisztus-hívő

A római birodalom bukása után nyugtalan, forrongó századok következnek Európában. Új néphullámok vetődnek föl s tűnnek el. Hosszú, kínos vajúdások között alakul az új világ. A nagy zajlásban fáradhatatlanul végzi nehéz, nagy munkáját a Krisztus-hívő. Főadata kettős: ki kell ragadnia pogányságukból a különböző egészséges vérű új népeket s a romok fölött, évszázadok gomolygó káoszában rendet kell teremtenie. Hosszú évszázadokat lefoglaló, áldozatos munka volt, amelyért Európa a Krisztus-hívőnek sohasem lehet eléggé hálás. Közben a történelem útja gyakori erős visszaesésekkel, de a maga egészében föltartóztathatatlanul halad a keresztény Európa felé. Az első évezred elteltével befejeződik a nagy őrségváltás: a pogány Európa Krisztus uralma alá kerül. A delelőjén álló, virágzó középkor, tehát a 12—13. század hordozója, ura már a Krisztus-hívő. A Krisztus-hívő történetének e fényes lapjainál kissé el kell maradoznunk.

A virágzó középkor emberétől — dacára a gyakori és nagy viharoknak, amelyek azóta Európa fölött tomboltak — ezer, meg ezer emlékünk van, amelyek világosan, sokszor meghatóan beszélnek a kor eleven, erős, öntudatos, mély hitéről. Akár a középkor sokszor csodálatos bájú vásznai előtt állunk, akár természetfölöttiséget sugárzó, merész dómjait járjuk, akár költőinek, bölcselőinek, teológusainak, misztikusainak hatalmas alkotásaiban merülünk el, akár pedig számban és szentségben egyaránt nagy szentjeinek lelki világát csodáljuk, mindenünnen meleg, gyermeki hitvallomások, töretlen, élő Credo-k

csendülnek felénk. E vallomások alapján valóban nem nehéz a delelő középkor Krisztus-hívőjéről hű képet alkotni. E századok különben is feltűnően gazdagok nagy gondolkozókban, melegszívű teológusokban, akik a kor hitének mesteri tolmácsai.

Ha a középkor hitét akár művészeti, irodalmi emlékeinek tolmácsolásában, akár ismert egyéniségei, szentjei életének tükröződésében vizsgáljuk, az első jellegzetesség, amely szemünkbe ötlük, a hit magas értékelése. A középkori ember a hitben legközéppontibb életértékeket lát. Gondolkozásában hinni annyit jelent, mint lenni, élni. Életszemléletében a hit nem határozatlan élmény, nem igazságok egyszerű birtoklása, vallása, nem merő világnézeti tájékozódás, hanem legfontosabb életem, egzisztenciális, azaz egyedi és közületi létet formáló, meghatározó valóság. Mint ilyen, kihat az ember egész lényére, létezésére, értelmi, érzelmi, akarati világára. A középkori Krisztus-hívőben a hívő nem különülhet el a tudomány munkásától, a művészi alkotótól, a bölcselőtől, a politikai, gazdasági, társadalmi stb. éntől. Az egyedi és közületi életnek a krisztusi hit megszabta értékvilág irányában, az Istentől való függésben, e függés eleven tudatában kell folynia. Minden ezen iránytól való eltérés — a kor élete természetesen ilyenről is tudott — a bűn tudatával kapcsolatos.

Ha a középkori embert megkérdeznők, miért hiszi ezt vagy azt a hitigazságot, természetes, szinte gyermeki őszinteséggel, közvetlenséggel kapnók a feleletet: mert az Egyház így tanítja. A középkori Krisztus-hívő a maga hitével az Egyházból nő ki, az Egyházban marad meggyökerezve. Ezt az embert nem mérgezte még meg az újkor szélsőséges individualizmusa, én-imádata, fejlett érzéke volt az emberi közösség iránt, ennek következtében sokkal teltebb, gazdagabb fogalma volt Krisztus Egyházáról is. Ez az eleven, érintetlen Egyház-tudat a krisztusi hit meggyökereztetésében, biztosításában is erőteljesen érvényesült. A középkori ember nemcsak mint eszmét, hanem mint valóságot élte át a tant, hogy az Egyház a krisztusi hit legfőbb őre, gondozója. Talán

harcolt az Egyház politikai érvényesülése, a papság előjogai ellen, de „in rebus fidei et morum” — a hit és erkölcs dolgában ez az Egyház volt szemében a legmagasabb, mert krisztusi tekintély. A középkor fölfogásában „hinni nem annyit jelent, mint az elszigetelt énből, a hie et nunc-ból, hanem az Egyház átfogó együttségéből, hagyományából, közösségi énjéből fordulni az Isten felé”. (R. Guardini.)

A középkor a valóságok világa. Egész gondolkozásában még nem szakadt el úgy az egyedi, konkrét valóságoktól, hogy megelégedjék vértelen fogalmakkal, elvont igazságokkal, a légürben kóválygó eszmékkal, rendszerekkel. Ez a gondolkozási mód még nem hajlandó a szellemet a fogalommal, a lelket az anyagtól való elvonatkozással azonosítani: a szellemben, lélekben való létezőt lát. Ennek megfelelően a középkori ember hite sem pusztá fogalmak, elvont hitigazságok, hanem valóságok birtoklása. Az Isten nem örök igazság, jóság, szépség tökéletes eszméje, hanem személyi, konkrét Valóság, aki Jézus Krisztusban az emberi történelembe is belépett. A Kinyilatkoztatás az Isten valóban elhangzott közlése. A szentségek nem jelképek, hanem a természetfölötti élet valós tényezői. Az „Isten országa” nem szókép, hanem éppen olyan valóság, mint a történelem bármely állama. S í. t. A középkori ember azzal, hogy az Egyház szavára Krisztusban hisz, valóságok birtokába jut.

Természetesen a középkori Krisztus-hívő hitében sem ismeretlenek a zavarok, tökéletlenségek. Így például hitébe sokszor beleszövédktek legendás, sőt babonás elemek is. De ne felejtjük el, ez az ember mint Krisztus-hívő még gyermekkorát éli, hiszen csak tegnap emelte föl az isteni kegyelem néha nagyon mélyre süllyedt pogány eszmevilágból Krisztushoz. A középkori ember természetesen a hitkételyt is ismerte. De már a hitkételyek elleni harcban helyesebb úton járt, mint az újkori hívő: tudta, hogy a hitkétely elsősorban kísértés s csak másodszorban noétikai, ismereti probléma. Így is küzdött ellene: a kétellyel szembe először hitet állított s csak azután kereste e hitvallás értelmi alátámasztását. Vallja Szent

Anzelmekkel: „Credo, ut intelligam” — hiszek, hogy azután értek. A középkornak is voltak nagy intellektualistái, akik gyermeki hitük mellett imádságos lelkülettől hatalmas erőfeszítéseket végeztek a hitigazságok értelmi úton való megközelítésére, de ez az intellektualizmus konstruktív, építő szándékú és jellegű volt. A középkori Krisztus-hívő tisztánlátását még nem zavarta meg az újkor racionalizmusa, tehát jól tudta azt is, hogy az Isten országának sok a titka, amelyeket az emberi értelem sohasem fog felfödni, de viszont éppen úgy meg volt győződve arról is, hogy a hitben meggyökerezett hívő elme egyre mélyebben nyomulhat be a hitigazságok megismerésébe. A 12—13. század csodálatosan gazdag, virágzó teológiai irodalma, amelynek teljes ismeretétől — sajnos — még messze járunk, fényesen igazolja ezt a meggyőződést.

Ha a Krisztus-hívő első évezredének világitótornya Szent Ágoston volt, a második évezredé a nagy Aquinói, akinek szellemi gazdagságából a Ma embere is annyit tud meríteni. A középkor meleglelkű, az élettel mindig szerves kapcsolatban álló nagy teológusai hatalmas távlatokat nyitottak Krisztus világába. Ezen a tényen nem változtat az a körülmény sem, hogy ezeken a távlatokon az újkor nagyobb, fejlettebb kritikai készsége itt-ott igazított, tágitott.

A 13. század végétől, még inkább a 14. században világos jelek mutatják, hogy Európa újra fordulóhoz ért. A kultúrélet minden területén nyugtalanság észlelhető. Új gondolatok, új célok, új eszmények kóvályognak a levegőben. Európa története a reneszánszon át kifut az újkor veszedelmes vizeire, vele a Krisztus-hívő története is új utakra terelődik.

Az újkori Krisztus-hívő

Az újkor szelleme

Aki a lealkonyodó középkort s a meginduló újkort a Krisztus-hívő szempontjából figyeli, annak tekintete egy aggasztó tüneten akad meg. Az az erőteljes, sokhangú Credo, amely a delelőjén álló középkorból oly elemi erővel tör föl, halkulni kezd. A reneszánszsal kezdődőleg a krisztusi hit ereje, elevenisége egyénben és társadalomban egyaránt fokozatosan gyengül. A barokk idők emberében még egyszer föllángol a krisztusi hit életereje, de a 18. századtól kezdve a hitben való fogvatkozás egyre gyorsulóbb ütemű lesz. A 19. század folyamán már milliós tömegekben alszik ki a hit fénye.

Mielőtt részletekbe fognánk, elénk tolakszik a kérdés: miben keressük az újkori hitgyengülés magyarázatát? Sietünk egyet hangsúlyozni: nem tárgyi okokban. Az újkor a kultúrélet egyetlen pontján sem termelt ki olyan valóságokat, amelyek a kereszténység igazságára rácáfoltak volna. Elsősorban az újkori tudományra, főleg a természettudományokra kell itt gondolnunk. Ez a tudomány sokszor tált föl a világnak féligazságokat, hipotéziseket, elméleteket, amelyek a krisztusi hitigazságokba ütköztek, mérészségükkel, határozottságukkal sokszor a hívőt is megdöbbenítették, de tudományos lelkiismeretességgel igazolható, kétségtelen tudományos igazság még egyetlen keresztény hittételt sem döntött meg. A tudományos kutatások eredményeinek s a kereszténység dogmatikai tartalmának összeegyeztetésében többször jelentkeztek nehézségek, de azok mindig nemcsak a hit, hanem a lelkiismeretes tudomány emberét is kielégítő

módon megoldhatónak bizonyultak. Mindíg kiderült, hogy a látszólagos összeütközések okozója vagy a kereszténység hézagos, téves ismerete, vagy a tudományok eltévelyedése volt. Erre a kérdésre különben még vissza fogunk térni.

Az újkori hitgyengeség magyarázatát másban kell keresnünk, nevezetesen az újkor sajátos szellemében. Mielőtt az újkori Krisztus-hívő történetének vázolásába fognánk, látnunk kell ezt a szellemet, látnunk kell azokat a nagy áramlatokat, amelyek megteremtették.

Az újkor hatalmas hódításokkal indul meg. Ez a vállalkozó szellemtől fűtött, erőktől duzzadó, az életért rajongó ifjú — Michelangelo, az újkor hajnalán a maga Dávid-szobrában a megszólalásig hűen csalta ki a márványból — nemcsak új földrészeket fedez fel, hanem a szellem határait is egyre merészebben, egyre messzebb tolja ki. Nemcsak földrajzi, de szellemi világa is egyre jobban bővül. A szinte nemzedékről-nemzedékre táguló világkép tükrében az egyes létalanyok végessége természetesen élesebb körvonalakban mutatkozik. Sajátos lelkiesség kezd kialakulni: a világegyetem felé, a szellemi birodalom irányában a határnélküliségnek, az egyes létalanyok irányában pedig a végességnek tudata erősödik. A kortudatnak ez a különös alakulása az újkori emberben először félelmet, — Pascal adott ennek klasszikus kifejezést — azután védekezésre kész, dacos öntudatosulást és uralomravágyat váltott ki. Az ember öntudatosan igenli a végességet, de azért vakon bízik a maga győzelmében, vakmerően vállalja önmagáért a felelősséget, a végesség sorsát. Még messzebb megy. Teljes függetlenséget, önállóságot igényel a maga számára mindenkivel szemben. A 16. században fölszív a jelszó: El Rómától!, a 18. században: El Krisztustól!, a 19. században: El Istentől! A nagy önállósulás végső szakaszán a véges ember már önmagában látja az Abszolútumot. Amit az előző korok Istenben láttak, szerettek, imádtak, mindazt az ember magának igényli, mégpedig végességének tudatában,

annak bátor igenlésében, vállalásában. Ez a látszólagos hősiessége mellett is döbbenetes lelkiség — „heroischer Finitismus“-nak nevezte el valaki — egy világfölötti létszférából való teljes kikapcsolódást, azaz evilágiságot s határtalan önbizalmat jelent. Ez utóbbi támasza, záloga az egyéniség s az értelem alkotó erőiben való fanatikus hit. Az újkori lelkiség három hatalmas szellemi áramlatból kristályosodott ki: az elevilágiasodásból, a korlátlan individualizmusból s a teljes elracionalizálódásból — értve ez utóbbit az emberi értelemre való fönn tartás nélküli ráhagyatkozást. Nem lesz fölösleges a három áramlatot néhány vonással vázolni.

A középkori ember létének súlypontját a másvilági életben látja, létének kiteljesedését ott várja. Nemcsak létében, hanem célkitűzéseiben, életének értelmezésében is az Isten függvényének tudja magát. Az Istentől jött, a földi élet vándorútján keresztül — a „homo viator“, a középkor kedvelt szóképe — az Istenhez megy. Nem mindig így él, de egész tudatvilágának ez a gerince. Ezzel szemben az újkori ember egyre jobban a tér és idő kategóriáiban hullámozó, anyagból és erőből fölépülő világ rabja lesz. Az örökkévalóság, egy másvilág hitének fokozatos elhalványulásával a földi életet öncélúnak minősíti. A másvilág már nem jelenti számára a földi élet értelmét, utolsó értékelési szempontját: az ő „maradandó városa“ már a Föld. Amennyiben hisz örökkévalóságot, sokszor azt is (mint Nietzsche) a földi élet szüntelen ismétlődésében keresi. Az elevilágiasodásnak mélypontját a materializmus jelenti, amely anyagon és erőn túl más létalanyt nem ismer, az emberi létet a bölcsőtől a sírig futó életszakasszal azonosítja.

A másik nagy áramlat a szélsőséges individualizmus. A középkor univerzalisztikus gondolkodású: az egyedet mindig mint egy egész részét, alkotó elemét tekinti. Ennek megfelelően az emberben is nemcsak „ens individuale“-t, egyéniséget, hanem „ens sociale“-t, társas lényt is lát, az emberi közösség, szolidaritás gondolatá-

ban él. Az ember nem molekuláris valóság, hanem egy hatalmas szervezetnek, az emberi közösségnek sejtje, amelyből kiszakadnia a szervezet s a sejt kára nélkül nem lehet. A középkor fölfogásában társas voltunk, kötelező szolidaritásunk nem egyszerűen történelmi fejlődés eredménye, hanem lényegi sajátosságunk, magában a létben gyökerező követelmény. Ezért élt a középkori emberben oly elevenen a családhoz, céhhez, a társadalmi rendhez, az Egyházhoz való tartozandóság tudata. A középkor univerzalisztikus gondolkozásával szemben az újkor individualisztikus. Nem az egészből indul ki, hanem az egyénből. Az egyén a végső valóság. Az összes emberi közösségek — a családtól az államig — a szabad egyénből, annak szabad elhatározásából épülnek föl. Az egyéni szabadság egyetlen korlátozója az embertársak jogos érdekkörének tiszteletben tartása. A minden irányban — a gazdasági és szellemi életben, az állammal szemben csak úgy, mint az Egyházzal szemben — szabaddá tett egyéniség az újkori ember nagy reményeinek letéteményese, záloga.

Ami az újkor harmadik nagy élettényezőjét, a racionalizmust illeti, meg kell jegyeznünk, hogy más korokban is észlelhetők racionalisztikus áramlatok, de talán sohasem váltak oly sorsdöntő történelmi erőkké, mint az újkorban. Az áramlat legveszedelmesebb jellegzetessége a határtalan bizalom az emberi értelem erőiben. Az ész minden igazság forrása és mérve. Ez az ész ki tudja és ki is fogja bogozni a Lét összes csomóit, föl fogja törni a Világ titokzatos könyvének mind a hét apokaliptikus pecsétjét. Az összes életszféráknak: gazdaság, társadalom, államtudomány, etika, bölcselet, világnézet szuverén, korlátlan ura, törvényhozója és bírója az értelem. Természetesen a vallás sem kivétel. Ha az embernek vannak vallási igényei, azok kielégítésére egyedül az emberi értelem hivatott és jogosult. E kielégítésnél hittitkok, misztériumok, mint amelyeken az emberi értelem nem tud áthatolni, természetesen nem érvényesülhetnek. Ennek a szellemiségnek talán legmegdöbbentőbb kifejezést egy francia, Brelot adott: „Ha van Isten, annak

az emberi értelem előtt nyilvánvalónak kell lennie." Mászóval: nemcsak a teremtet világnak, de magának a Teremtőnek is igazolnia kell magát az ész fóruma előtt.

A racionalisztikus áramlat hatása alatt az újkor szellemiségében különös hajlam fejlődött ki. Reflexiós szenvedélynek nevezhetők. Lényegét R. Guardini így határozza meg: „Az életfolyamat tükröztetése a világos tudatmezőben”, mégpedig nem annyira a megismerés elmélyítése kedvéért, mint inkább bírálát, igazolás céljából. Egy hasonlat világítsa meg az újkori lélektan e fontos sajátosságát, amely a hitre való készség elsorvasztásában, súlyos, talán legsúlyosabb szerepet játszott. Ha a növényt kitépjük a földből, a róla való ismeretünk részletesebb, pontosabb lesz, amennyiben gyökérzetét is látjuk, amely eddig rejtve maradt. A pontosabb ismeret ára azonban a növény élete. Ez utóbbi csak addig van biztosítva, amíg világosságra nem kerül. Az emberi életnek is igénye, hogy gyökérzetével a nem-tudottba fogódzék. Buddha, Kelet nagy pszichológusa jól ismerte létünk e sajátos igényét. Hogy tanítványait az élet hullámzásával, dinamizmusával szemben közömbösségre nevelje, azt ajánlja, hogy minden életmegnyilvánulást állítsanak a reflexió fényébe. Ha öröm éri őket, vizsgálják át keresztül-kasul s azután mondják önmaguknak: „Ez tehát az öröm! Ilyen az öröm!” Ez a teljes tudatosulás megtöri az öröm vonzó erejét. Valami hasonló került bele az újkor lélektanába szellemi síkon. Az újkori ember mindent fölhoz a tudatmezőre, mindent a reflexió fényébe állít, mégpedig igazolás céljából. Ezt teszi a hit igazságaival is. A középkor is sokat gondolkodott, elmélkedett a krisztusi igazságokról, az emberi értelem részéről való igazolásuk lehetőségéről, de e hatalmas szellemi munka, amelynek irodalmi termésére egyre nagyobb tisztelettel nézünk, mindig építő, konstruktív jellegű, célzatú volt, a hit szolgálatában állott. Az újkor folyamán ez gyökeresen megváltozik: a vizsgálódás, eszmélődés, reflektálás célja kritikus, bírálgó, igazoltató lesz. Ezzel párhuzamosan gyengül a hitre való készség, sorvad a krisztusi hit életgyökérzete. Az újkori

racionalizmus e hajlam kifejlesztésével a hitnek mérhetetlen károkat okozott.

Ilyen erős, lényegükben forradalmi áramlatok sodrában áll az újkori Krisztus-hívő. Lássuk kissé részletesebben sorsát.

A reneszánsztól a modern emberig

Az újkor a reneszánszsal indul meg. A hagyományos történetmagyarázat a reneszánszt úgy határozta meg, mint az európai kultúréletnek visszatérését az antik kultúra forrásaihoz, eszmevilágához, stílusához, értékeihez. Az egyéniség, amelyet a középkori Egyház fogva tartott, követeli a maga szabadságát, jogait. Sok himnusz íródott már ennek a kornak dicsőítésére. Tagadhatatlan, hogy tudományban, s főleg művészetben nagyokat alkotott. Ennek elismerése mellett osztjuk az orosz bölcsele, Berdiaeff véleményét, aki szerint a reneszánszsal „incipit tragedia Europae”, a reneszánsz vetette el az újkori viharok magvait. A mi történelmünk, sorsunk a reneszánszban fogant. „A reneszánsz a humanizmusra támaszkodva fölszabadította a természetes ember, de nem a lelki ember teremő erőit. De a természetes ember, elszakítva a lelki embertől, elveszíti a saját maga kialakítására szükséges erőforrásokat, tehát ki kell ürülnie, az élet felszínére emelkednie.” (Berdiaeff.) Ezzel a szellemtörténeti hitvallással lássuk az új korszakban a Krisztus-hívőt.

A reneszánsz embere mint Krisztus-hívő, sajátos kettősséget mutat. Lelki világa ide-oda hanyódik a pogányság s a kereszténység között. Szinte megvetéssel fordul el történelmi elődjétől, a középkortól, rajongásig fölfokozódó szeretete az antik világé, de e mellett keresztény is akarna maradni. Reggel őszinte buzgósággal résztvesz a konventmisén, de napi összejöveletein, eszmecseréiben már pogány gondolatok foglalkoztatják. Egyre erősebb lesz az ész önállósulása, a vallási élet veszedel-

mesen szubjektiválódik. A túlzó individualizmus s a nemzeti gondolat erősödése lazítja az én s az Egyház közti kapcsolatot, tehát éppen azt a tényezőt, amely a középkori ember hitének egyik erőssége volt. Az egyén lesz a legfőbb normatív és értékelő fórum, aki fokozódó ellenszenvvel fordul el az Egyháztól. Az élet a maga célkitűzéseiben egyre jobban elevilágiasodik. A reneszánsz az életben már nem földi zárandoklatot lát az örökkévalóság, egy metafizikai világ felé, hanem „a szép-művészetek egyikét, amelyben minden alkalmat meg kell ragadni a tudás s az élvezetek gyarapítására” (Dawson). A történelem nem ismer még egy korszakot, amelyben az esztétikai szempontok az élet minden irányában annyira érvényesültek volna, mint a reneszánszban. A szépnek, művészinak ez a nagy igénylése halhatatlan művészi alkotásokra vezetett, de ezek is már új, a kereszténységtől távolódó szellemről tanúskodnak. E sokszor csodálatos szépségű vásznakról, szobrokból, templomokból már nem a középkornak gyermeki hitű, az örökkévalóság felé forduló, imádságban, misztikában, gótikában kivirágzó lelke beszél hozzánk. Ez a művészet már nem hitvallás, nem imádság, hanem az evilági élet szépségének himnusza. Ugyanez a tünet nyugtalankodik a kor tudományos életében is: meginog a teológia királynői trónja, minden figyelem a természettudományok felé fordul. A metafizika, a hit nagy igazságaival szemben egyre sűrűbben jelentkezik a kétely, az egész szellemi életen racionalista vonások kezdenek kiverődni. A reneszánsz szemhatárának szélén már ott kísért a Krisztus-hívő nagy ellenségének, az autarch és autonóm embernek árnya.

Még a reneszánsz keltette szellemi forrongás el sem csitult, amikor Északról a protestantizmusban új, a Krisztus-hívőre ugyancsak veszedelmes áramlat indult meg. Az áramlat első áldozata a Krisztus-hívők nagy családjának egysége volt. Krisztus forró imádságának tárgya, hogy „mindnyájan egyek legyenek”, akik Benne hisznek, halálos sebet kapott: az európai kereszténység darabokra töredezett. Szomorú idők következtek. Nemcsak az egység ment veszendőbe, hanem a „depositum

fidei", az evangéliumi hittartalom is bomlásnak indult. A protestantizmus az isteni Kinyilatkoztatás egyik forrását, a Hagyományt megtagadta, a másikat, a Szentírást az Egyház kezéből kiragadta s az egyénnek, az emberi értelemnek szolgáltatatta ki. Kálvin és Luther a legveszedelmesebb ponton tették a keresztyénységet az emberi értelem függvényévé: évszázadok hosszú során át féltve őrzött dogmatikai tartalmát szolgáltatták ki az egyéni értelmi világ önkényének, szeszélyeinek. Már az egyházi tekintélytől függetlenített értelem első rohamainak áldozatul estek a keresztyénység lelkének legszebb darabjai: a szabadakarat, a bűnbocsánat, a házasság szentsége, papság, Oltáriszentség stb. A végzetes folyamat itt sem állapodott meg. A keresztyénységében megreformált ember az Egyház láthatóságának, legfőbb tanítói tekintélyének elvetésével eldobta magától azt az iránytűt, amely eddig tépelődéseiben, kételyeiben eligazította. S mert irányítás nélkül a reformáció után sem lehetett el, ezt ezentúl a tudománytól igényelte. A protestantizmus a teológiát mindenestől kiszolgáltatta a világi tudománynak, tehát az emberi értelem örökös viaskodásainak, hánykolódásainak s ezzel aláaknázza az Isten felséges történelmi ajándékát, a Kinyilatkoztatást. A 18—19. századi protestantizmus a megmondhatója, ezen aknák robbanásai következtében mivé torzult a megreformált keresztyénység.

A reformációra az Egyház ellenreformációval felelt. A nagy küzdelmet a trienti zsinat vezette be. A zsinat tisztán, félreérthetetlenül megfogalmazta a két forrás, a Kinyilatkoztatás s a Hagyomány alapján a katolikus tant. Megállapodott azokban a módozatokban is, amelyek hivatva voltak az Egyházon belül mélyre süllyedt erkölcsiséget fölemelni, a papságban s a hívekben egyaránt új, tisztultabb életet teremteni. A trienti zsinattal megindult hatalmas munka nemcsak védekezés volt a protestantizmussal szemben, nemcsak az elvesztett hívek visszaszerzését, hanem a vallási élet tisztulását, elmélyítését és fölvirágoztatását is célolta.

A trienti zsinat új korszakot nyit meg a Krisztus-hívő történetében. Az erőiben megifjuló katolicizmus vagy két századra megállítja vagy legalább lelassítja azt a folyamatot, amely a reneszánszból kiindulólág a kereszténység legyöngítésére tört. Az Egyházon belül szép, gazdag idők következnek. A Krisztus-hívő a barokk ember színeiben jelentkezik. A barokk Krisztus-hívőből mély, meleg, színes lelkiesség sugárzik ki. Rendületlen a hitében, szereti Egyházát, teocentrikusan gondolkodik, mély érzelmekkel izzítja át kereszténységét, hősieen tud akarni, nagyvonalú aktivitás, tevékenység az eszménye. Nagy tud lenni nemcsak az Egyházért való lelkesedésben, áldozathozatalaiban, hanem az egyén legbensőbb harcaiban, vergődéseiben is. Nagyokat alkot irodalomban, művészetben, teológiában s mindenekelőtt a legnagyobb művészetben: az egyéni életalakításban. Idehaza Pázmány Péterre, Zrínyi Miklóstra, Esterházy Pálra, Rákóczi Ferencre, odakünn Cervantesre, Calderonra, Abrahamra, St. Clarara, Pascalra, Murillóra, Rubensre, Palestrinára, Loyolai Szent Ignácra, Nagy Szent Terézre, Keresztes Szent Jánosra, Néri Szent Fülöpre, Szalézi Szent Ferencre kell gondolnunk, — hogy csak néhány nevet említsünk — amikor barokk Krisztus-hívőt emlegetünk.

A barokk szellem még virágában állott, amikor új irányzat jelei kezdtek mutatkozni. A hitviták hevessege, a vallásháborúk kegyetlensége bizonyos ellenszenvet keltett a szellemi élet vezető embereiben a kereszténységgel szemben. Elsősorban a tudomány művelői kezdnek elfordulni a pozitív kereszténységtől s valaminő észvallásban keresik vallási igényeik kielégítését. A reneszánszból kiinduló s a protestantizmusban a vallási szférára is kiterjedő racionalisztikus áramlat egyre érezhetőbbé válik. Az áramlatot a bölcsélet mellett különösen a természettudományok hallatlan lendülete szélesíti ki s mélyíti el. A 16. s főleg a 17. század nagy természet-tudományi eredményei határtalan bizalmat keltenek az emberi értelem teljesítőképességei iránt. Az emberi érte-

lem minden vonalon diadalmasan tör előre, az iránta való bizalom határtalanná lesz. Az új istennő, akit a francia forradalom őrvongása oltárhoz is juttat, az Ész, e nemzedék minden reményének letéteményese.

A kor képe vallási vonatkozásban sivár. Valaki joggal nevezte el a 18. századot az összes keresztény századok közt a „legkereszténytelenebbnek”. Ennek a kornak sem az Egyház, sem a Kinyilatkoztatás, sőt maga a kereszténység sem igénye már. Az Egyházzal szemben mindent elkövet, hogy hitelvesztetté tegye, a történeti tényezők sorából száműzze. Az emberi ész, ez a fölényes, minden transzcendenciától független kényúr tagadásba veszi, hogy lehetnek igazságok, amelyekhez ő nem fér, tagadásba veszi a nagy történelmi tényt, hogy az Isten a Kinyilatkoztatásban készen, megfogalmazottan is adott az emberiségnek igazságokat. A Kinyilatkoztatás igazságait ez az ember csak annyiban hajlandó elfogadni, amennyiben az emberi értelem azokat „igazolni” tudja. „Az igazolásnak” áldozatul esnek a kereszténység alapvető igazságai: az eredeti bűn, a Megtestesülés, a Megváltás, a kegyelem stb. dogmája. A kereszténység deizmussá torzul; ez volt hivatva az új kultúrkorszakban a kereszténység helyét elfoglalni. A deizmus az angol Dawson szerint „az utolsó a nagy nyugati hitszakadások sorában”. A kereszténységből átvett egyes fogalmakat, erkölcsi elveket, de megfosztotta azokat természetfölötti tartalmuktól. Nem volt egyéb, mint a történelmi kereszténység vértelen, élettelen torzképe. Szülőanyját büszkén az észben látta, de ez az ész voltaképpen a hitre támaszkodott. „A középkor az értelemre támaszkodó hit korszaka volt, a 18. század a hitre támaszkodó értelemé” — jegyzi meg sokatmondóan egy angol író. Hogy a deizmus sokszor atheizmusba, pantheizmusba vagy materializmusba sülyedt, azon nincs csodáltnivaló.

Ebben a légkörben a Krisztus-hívő természetesen szomorúan idegen. Az emberi értelem imádata, a nagy eltévelyedések az Egyházon belül is, egyháziak és világiak közt egyaránt nagy károkat okoztak. Sok szónok „szívesebben beszélt a kanti bölcseletről, mint Krisztus-

ról" (R. Stölzle). Teológusok veszedelmes engedményeket tettek az idők szellemi áramlatának. A hit gyengült, a fegyelem lazult. Ez a kor nagymértékben felelős azért az elhidegülésért, amely az Egyház és híveinek viszonyában a 19. század folyamán sajnálatosan érezhető.

S milyen sors várt a Krisztus-hívőre a 19. század folyamán?

A 19. század nagy nyugtalansággal köszönt be Európában. A véres kezű monstrum, a francia forradalom végleg fölborította a középkor rendjét. A társadalmi és gazdasági élet évszázados keretei, mint a rendiség, a céhek összeroppannak. A forradalmi eszmék futótűzként terjednek el egész Európában, mindenütt nyugtalanságot, forrongást keltve. A nemzeti és egyéni szabadság, függetlenség, a társadalmi egyenlőség eszméje a kor valóságos mítoszává válik. A nemzeti gondolat győzelmes előretörése új feszültség, politikai surlódások forrásává lesz. Európaszerte elszánt függetlenségi törekvések észlelhetők. A társadalmi élet forrongásban van. A demokratisálódás hatalmas lendülettel törtet előre. Új társadalmi rétegek nyomulnak föl, követelnek politikai, társadalmi, kulturális, gazdasági érvényesülést. A gazdasági élet dinamikája a technika fejlődése nyomán rohamosan emelkedik. A gazdasági kérdés egyre inkább az élet legközpontibb kérdésévé lesz, a kapitalizmus a maga démonikus erőivel egyre mélyebben nyomul be a legkülönbözőbb életszférákban. A szellemi élet is tele van nyugtalansággal. Még a 18. század le sem zárult, amikor a szenvedélyes racionalizmus, a fölvilágosultság gondolatvilága bomladozni kezd s a szellemi élet a romanticizmus irányában hajlik el. Nem az ész már a bálvány, az élet értelme, célja az érzelem, az ösztön, a képzelet, a művészetek kultusza.

Ebben a gazdasági, társadalmi, politikai, szellemi kavargásban áll a Krisztus-hívő. A fölvilágosultság, racionalizmus szomorú vallási aszálya után a romanticizmus több megértéssel fordul a vallási, elsősorban a

katolikus gondolatvilág felé. A romantikus vallásos ember. Vallásos életének tragikuma, hogy merően mint képzeleti, érzelmi világának igényét, mint esztétikumot éli. A vallás nem objektív értékvilágot jelent a számára, hanem azokat a magasabb formákat, amelyekben határtalan szubjektivizmusa, vágyai, érzelmei, esztétikai igényei kielégülnek. Ez magyarázza meleg vonzódását a katolicizmus, az Egyház iránt. Az Egyház a maga hangulatos liturgiájával, évezredes hagyományaival, misztériumaival állandó feszültségben, erős hullámzásban tudja tartani a lelket. Hogy azonban ez az Egyház fölséges történelmi valóságokat őriz, évezredek számára objektív, nagy igazságokat, megingathatatlan erkölcsi törvényeket hirdet, természetfölötti erőket sugározthat ki, e fölött a romanticizmus szívesen elsiklott. A romanticizmus sok egyén számára kiépítette az utat az Egyházba, — a megterés e korban gyakori jelenség — de a lelke, szelleme inkább pantheisztikus, mint katolikus.

A romanticizmus hulláma a 19. század közepe táján már elül. A század második fele új arcot ölt. „A mult század közepe törést mutat. A törésvonalon túl fekszik a régi idő, régi kultúra, a történelmi mult, a törésvonalon innen állnak atyáink s állunk mi, az új idő” — írja még az első világháború előtt Walter Rathenau. A mult század közepétől az első világháborúig terjedő évtizedek az annyit emlegetett modern ember korszaka. A korszak ura, akinek nevéhez annyi civilizációs siker s oly nagyfokú lelki sivárság fűződik, a bourgeois, a nyárspolgár, a modern ember. Ezt az embert kissé közelebből kell megnéznünk.

A Krisztus-hívő s a modern ember

A modern ember a fölvilágosultság emlőin nevelődött, nagykorúságát véres önkényességgel önmaga kiáltotta ki. A 19. századnak, főleg a második felének ő az ura, a gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális élet majd minden szála az ő kezében fut össze. Izig-vérig racionalista, de racionalizmusából már hiányoznak a 18. század racionalizmusának metafizikai igényei. Metafizikai vonatkozások, kérdések nem nyugtalanítják, könnyedén lesz nagy tömegekben atheistává. Az ő hódolata a gyakorlati észnek szól. Szenvedélyes pozitivistá, akinek létszemléletében már csak az érzékelhető, mérhető létezik. Kikapcsolódva teljesen a metafizikai szférából, ráveti magát az anyagi, érzéki világra, annak törvényei, erői után kutat, hogy a maga szolgálatába állíthassa őket. A világ értékelésében, az élet célkitűzéseiben és alakításában lelkeségünk egyetlen erejére, az észre támaszkodik, — Egyházzról, Kinyilatkoztatásról, teológiáról hallani sem akar. Egyetlen bálványa a tudomány — tőle várja rendületlen bizalommal összes kérdéseinek megoldását. E mellett szélsőséges individualista. A közösségi élet minden középkori keretét széttöri vagy végzetesen megla- zítja. Társadalmát a minden irányban szabadabbá tett egyénből kiindulva akarja megépíteni. Szociális érzéke nincs. A rohamosan szaporodó munkásságban fölgomolygó korkérdéseket nem látja, illetőleg, amikor már kikerülhetetlenül, fenyegetően állnak eléje, csendőrrrel, rendőrrrel megoldhatóknak véli. Politikailag lelkes liberális, aki vakon bizik a maga sajátos állameszméjében. Gazdasági életében egyre szenvedélyesebb és kíméletlenebb kapitalista, aki hova-tovább minden értéket a pénz közös nevezőjére hoz. Legszörnyűbb világtörténelmi tel-

jesítménye az első négyéves világháború. E teljesítményének lett áldozata önmaga is: a világháború áldozatainak szomorú névsorát a modern ember zárja.

A modern ember léte tényezői közt tehát a kereszténység már nem kap helyet. Gondolkozása, lelkisége a vallással szemben legjobb esetben közömbös, sokszor ellenséges. Nemcsak egyéni életének alakító tényezői sorából zárja ki a kereszténységet, de mindent elkövet, hogy a Krisztus-hívő a kollektív életből, az egyetemes kultúrmunka területéről is kiszoruljon. E célból kultúrharctól sem riad vissza. De mert vallástalan kor nincsen, — az ember „animal religiosum” — a nyárspolgár önmaga alakítja ki sajátos, sivár vallását. A kereszténység helyébe két mítoszt állít: a földi élet autarchiájának s a Haladásnak mítoszt.

A polgári társadalomban hihetetlen méreteket ölt a szekularizálódás, elevilágiasodás. Metafizikai kérdések a kor emberét nem bolygatják, lélek, örökkévalóság, egy sírontúli lét esélyei még csak helyet sem kapnak létszemléletében, az élet súlypontja mindenestől a földi létszakaszba tolódik. Amiért az ember van, azt a földi élettől kell megkapnia. A földi élet kultusza a legfőbb cél, amely leköt minden energiát, tevékenységet. Lelki értékek nem vonzanak, érzéki javak, élvezetek, szexuális életörömök adják az élet tartalmát, boldogságát. A Halál nagy ténye előtt a sokban filiszter embertípus homokba dugja fejét. A „szép Földről”, az élet szerelméről írónak himnuszok. Törpék két dimenziós világa, lapályokban túlekedő nemzedék, amely az evangéliumok magaslatait már nem is látja, amely azonban önmagában rendületlenül bízik. „Ime, az emberiség letűnt hitrendszerek romjain állva már önmagára esküszik. Balkezét szívére téve, jobbját a világegyetem felé kinyujtva fennen hirdeti: Én vagyok a Lét királya. Minden, ami rajtam kívül van, nálamnál alantasabb. Én nem függök semmiféle Felsőgtől” — káromkodik Proudhon.

A kor másik mítosza az emberiség Haladásába vetett rendületlen hit. A 19. század nagy meglátása a fejlődés, az evolúció gondolata. Ebben vélte megtalálni a termé-

szet titkának kulcsát. Fokozatos, lassú fejlődésből lett a világ azzá, ami. A fejlődés csúcát az ember jelzi. Ugyanazok az erők, amelyek ezt a csúcot a Létből kiemelték, az emberben továbbra is tevékenyek. A kor a gyermek felhőtlen optimizmusával tekint az emberiség, természetesen a szekularizált emberiség jövőjébe. Ha a majomtól az emberig, az embertől a bourgeois-ig vittük, mi vár még reánk!? Ahogy a középkori ember hitt az evangéliumokban, úgy hitt ez a nemzedék a Haladás mítoszában. A fiatal Shaw fennen hirdeti, hogy az emberiség boldogsága egy matematikai egyenlet gyöke. Az egyenletet az emberiségnek még nem sikerült megoldania, de meg fogja oldani.

Hogy a Haladás mítoszából történelmi valóság legyen, annak biztosítékát a modern ember kettőben kereste: a szabadságban s a tudományban. Ezért vallotta magát lelkesen liberálisnak, azért állt vallásos tisztelettel a Tudomány előtt.

A liberalizmus gondolatvilága a modern ember légköre. Nemcsak politikai irányzat, hanem világnézet, amely az ember teljes kifejlődésének zálogát, föltételét a szabadságban látja. Mentessük az embert világnézetileg, etikailag az Egyház, politikailag s főleg gazdaságilag az állam gyámkodásától, bocsássuk rendelkezésére az összes kultúrjavakat, engedjük a benne szunnyadó erőket szabadon kibontakozni, érvényesülni. Az egyéni szabadság egyetlen korlátozója csak embertársaink jogos érdekeinek tiszteletben tartása lehet.

A modern ember másik bálványa a tudomány. Azok a szédületes sikerek, amelyekkel a tudományos munka joggal dicsekedhetett, a kor közhitévé emelték azt a nézetet, hogy „egyedül a tudomány oldhatja meg azokat az örök problémákat, amelyek megoldását az emberi természet parancsolóan követeli” (Renan). A tudomány iránti határtalan bizalom, tisztelet jut szemléletesen kifejezésre a kor embereszményében. Ez az eszmény nem a szent, nem a hős, nem a művész, hanem a tudós, főleg a természettudós. A modern ember hódoló tisztelettel áll a tudomány papjai előtt s szavuknak döntő súlyt tulajdonít akkor is, amikor azok átlépi illetőségük hatá-

rát. Ez a tisztelet odáig fokozódott, hogy a hit nagy kérdéseit is mindenestől a tudomány ítélőszéke elé utalta. Hogy a tudomány tévedhet s a teológia lehet az igazság birtokosa, ezt a lehetőséget a modern ember nem ismerte.

Milyen sors várt ebben a mámoros, gőgös, önhittséggel túlfűtött légkörben a Krisztus-hívőre?

Két szomorú tünet ötlík a szemünkbe már az első tekintetre, ha e kor vallási élete felé fordul figyelmünk. Az első a hitetlenség rohamos terjedése. Milliós tömegek gyökerestől kiszakadnak a vallási gondolatvilágból. Különösen két társadalmi rétegben nagyok a kereszténység vérvesztései: az értelmiségben s a rohamosan növekvő ipari munkásságban. Sokan forma szerint is megszűntetnek minden kapcsolatot valaminő vallási közösséggel, még többen gyakorlati atheistákká lesznek. A „népszerűsített” tudomány a „lelkiismereti szabadság” jelszava alatt, sokszor államhatalmi támogatással aknázza alá milliók hitét. A materialista-racionalista eszmevilág prófétái hol marxista előadóasztalok mellől, hol tárcacikkekben, hol egyetemi katedrákon intéznek el fölényes gúnynyal nagy kérdéseket, amelyekkel szellemóriások egy-egy életen át viaskodtak s dűlőre még sem jutottak. Amikor ma vissza-visszatekintünk erre a kereszténység ellen évtizedeken át folytatott hadjáratra, mely sokszor a tudományetika legelemibb követelményeit sem tisztelte, az emberi szellem nevében pirulunk.

A modern idők szellemének romboló hatását a vallási életben nemcsak azok a tömegek jelzik, amelyek formálisan is leszakadtak a kereszténységről. Ez a szellem számtalan ponton kikezdte, sorvasztotta a Krisztus-hívők életerőit is. Meggyengült, ingadozóvá vált a hit. A hívő ember aggódva-félve tekintett a Biblia csodáira, a kereszténység hittitkaira, meddig bírják a különböző tudományok heves ostromát. Nem fog-e a tudomány fölényesen, győztesen elrobogni dogmatikánk fölött, nem fogja-e térdre szorítani a teológiát? Sajátságos kisebbségi érzés ólálkodik a Krisztus-hívő körül, meg-megriad a kérdéstől, lehetünk-e mi még hívő keresztények? Az Egyház elleni szakadatlan támadások néha gyanakvóvá teszik

ennek az Egyháznak multjával szemben, nem tud már teljes bizalommal feléje fordulni. Az idő pozitivista jellege tompítja benne a kegyelmi élet iránti érzéket, a szentségekkel, az Egyház liturgiájával szemben is elhidegülés érezhető. Sorvad a Krisztus-hívők imaélete. Az egész vallási életben bizonyos fásultság, hidegség, lendület-hiány mutatkozik, mintha az érzelmi világból teljesen kikapcsolódott volna. A kor metafizikátlan lelkülete, racionalista lénye mintha a Krisztus-hívő elől is elzárta volna a kilátást a katolicizmus mélységei, magasságai felé.

Az utolsó századforduló körül változni kezd a művelt világ: arculatán nagy nyugtalanság tükröződik. A kortűnet nem annyira a politikai szférában észlelhető, bár egy-egy tompa földalatti morajlás mint a közelgő földrengés előjele, itt is hallható, hanem elsősorban a szellemi életben. 1903-ban jelenik meg Prohászka „Diadalmas világnézet”-e. A nagy riadó egy lángelme éleslátásában tárja föl a szellemi világ megindult erjedését, vajúdását. Már az első fejezet címe is kortűnetileg jellemző: „A szél fordul.” „A szellemi élet vajúdik. Valóságos láz töri s e lázban nemcsak sejt s lát közelgő új világokat, hanem rohamosan, szenvedélyesen iramlík feléjük... Egyelőre a materializmus lejátszotta szerepét... mégpedig bátran mondhatjuk, hogy minden téren... A gondolkozó s érző emberek kidörzsölik szemükből az álmodat s úgy érzik, hogy az élet vágya átbizsereg rajtuk s jelentkezik az alkotó géniusz szenvedélye bennük... A lélek kísért mindenütt. Szinte azt mondanám, hogy a lélekből kísértet lett. Ahol a gondolat megáll s megzörgeti a bokrot, mindenütt lelket ébreszt.” (Prohászka.)

A nagy zűrzavarból az ébredezőök különböző, sokszor ellentétes irányokban keresnek kiutat. Akadnak szép számmal olyanok, akik az élet elmélyülésének, megszépülésének legfőbb kerékkötőjét éppen a kereszténységben, elsősorban természetesen az Egyházban látják. A huszadik század elején hallik ilyen durva kérdés is: „Sze-mérmetlen Egyház, te az emberiség csapása, mikor ér már véget uralmad?” (C. Bouglé.) A vádlók közt áll

Chamberlain műve, a sokat emlegetett „Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts” is. Nietzsche, a nagy káromló, aki életében alig kapott visszhangot, most kapóssá lesz, sokak szemében az új világ prófétájává magasztosul.

Egy másik irányzat ugyancsak a kereszténységen kívül, de vele szemben már kevésbé ellenséges lelkülettel keres megoldást. Legfőbb képviselője Bergson, akinek „Teremtő fejlődés” címen megjelent munkája úgy szólván az egész világot foglalkoztatja. William James egy „új korszak kezdetét” köszönti benne. A bergsonizmusból kiáradó szellemiség főleg a francia értelmiség jelentékeny részének szolgált kivezetőül a materializmus sivár lapályaiból egy tisztultabb világnézet, több esetben egyenesen a katolicizmus felé.

Megmozdul a sokak által már halottnak vélt vallási élet is. Lassan-lassan fölenged az a vallási közöny, sivárság, amelybe a durva anyagelvűség, a gögben fogant racionalista-pozitivisták szellem fagyasztott egész nemzedékeket. A civilizáció anyagi, érzéki javainak vízőzónében fuldokló társadalomba, amely a lélektől még a száraz kenyeret és vizet is megvonta, főleg az ifjúságon keresztül tavaszi légáramlatok törnek be. Különösen a közömbösök ijesztően nagy tömegében, amely azonban még nem szakadt le teljesen a kereszténységről, észlelhetők lelki megmozdulások. Európa szellemi életében egyre nagyobb számban jelentkeznek lánglelkű, sokszor költői erővel megáldott hitvallók, apostolok, akiknek izzó szavai, a rendületlen hit erejétől feszülő írásai megbolygatják a nyárspolgári társadalom alvó lelkiségét. A materializmus alatt inog a talaj. A racionalista-pozitivisták irányzatot egyre sürűbben érik olyan támadások, amelyeket nem tud visszaverni. Még a legnagyobb bálvány, a Tudomány mindenhatóságával, üdvözítői hivatásával szemben is kezdenek kételyek jelentkezni. Sokan rádöbbennek, hogy a halálra szánt kereszténységben olyan erők rejtőznek, amelyeket a világ nem nélkülözhet. Ha nem is milliós tömegek, de ébredező ezrek nevében emel vádat Gertrud von Le Fort a modern próféták ellen:

Megszomjúhoztunk forrásaitoknál, meg-
éheztünk asztalaitoknál, megvakultunk
lámpáitok fénye mellett!

Olyanok vagytok, mint az út, mely célhoz
sohsem ér: csupa tipródás vagytok
sajátmagatok körül.

Ma igazságtok bölcsője, holnap már
annak sírja is vagytok!

Jaj nektek, kik kézzel nyúltok utánunk:
lelket csak Istennel lehet fogni.

Jaj nektek, kik mulandó pohárból
itattok bennünket: a lélek itala
az örökkévalóság.

Akik ezt a, ha nem is tömegesen, de egyre sűrűbben
mutatkozó lélekébredést kezdettől fogva végigéltük, féltve
őrizzük a kegyelmes évek igézetes szépségének emlékét.
Volt bennük valami a tavasz zsendüléséből a hosszú tél
után...

Erre a vallási dermedtségében, fagyában megbolyga-
tott világra, amelyben örvendetesen gyarapodott a lelkét,
Krisztust, Istent keresők száma, tört rá az első világ-
háború réme

Két világégés között

Amikor 1914 nyarán először borult lángba Európa, az optimista lelkelet nagy reményekkel tekintett a bekövetkezendő történelmi megrázkódtatások lelki, vallás-erkölcsi kihatásai elé. Az első jelek igazolni is látszóttak ezt az optimizmust. A nagy vihar első heteiben valóban megteltek a templomok, sok imakönyvről lekerült az évtizedes por, a vallás védőszárnyai alá menekültek olyanok, akiknek élete addig másfelé bolyongott. A mélyebbre nézők az optimisták reményeit nem tudták osztani. Az idő az utóbbiakat igazolta. A négy éven át tomboló vihar nem vonult el ugyan hatástalanul a hitélet fölött, de egyetemes vallási újjászületés, lelki tisztulás nem következett be. Ellenben a véres négy esztendőnek megvolt az a szellemtörténeti hatása, hogy Európa lelkében az utolsó évtizedek alatt nyugtalankodó kérdések a felszínre törtek, megoldást sürgettek. A világégés elmúltával hátramaradt üszkös, füstölgő romoknál is félelmetesebb volt az elénk meredező korkérdések tömege, súlya, égető volta. A világháború semmit sem oldott meg, de annál több kérdést vetett föl. A kérdések az utolsó két évszázad úgyszólván összes bálványaival szálltak pörbe. Egymástérő válságok kora következett. Megoldottaknak vélt problémák vonultak föl, gyökeres ártértékelések igénye nyugtalanította a kor lelkét. A fegyverek zaja elült, de annál zajosabb, lázasabb lett a szellem világa, vádlók és vádlottak sokszor szenvedélyes harcának lár-mája verte föl.

Újra lángokban álló világból tekintünk vissza a lefolyt két évtizedre. Az új megrázkódtatás döbbenetes bizonyítéka annak, hogy az első világháború semmit sem oldott meg, csak szörnyű vihart vetett. Mit zúz össze, mit

hoz az új vihar? Senki sem sejtí. A láthatár sokkal sötétebb, semhogy valaminő tájékozódás lehetőségéről beszélhetnénk. Amikor tehát mai embert emlegetünk, nem erre a talán minden idők legnagyobb megpróbáltatásainak kitétt nemzedékre gondolunk, hanem a két világégés közötti két évtized történelmi alanyára. Kísérjük meg benyomulni ennek az embernek problematikájába, szellemi világába, lelkeségébe.

1937 nyarán zajlott le Párizsban a bölcselek kilencedik világkongresszusa. A résztvevők száma 800 körül járt a világ minden tájáról. Több mint 300 előadás hangzott el. Az előadások nemcsak bölcseleti szakkérdésekkel foglalkoztak, hanem keresztmetszetét adták időnk egész szellemi, lelki életének. A kor alapvonásaként a szellemi élet teljes zúrzavara mutatkozott. A legalapvetőbb, leg súlyosabb kérdések körül a legellentétesebb vélemények csaptak össze. Az eszmék e bábeli zúrzavarában szembe szökően érezhető volt, mennyire fölkaart, mely nyugtalan a kor lelke. A nyugtalanságot nemcsak a lejajlott nagy politikai események keltették, hanem még inkább az első világháború előtti időkkel szemben bekövetkezett kiábrándulás. Rá kellett eszmélnünk arra, hogy az a világ, amit mi apáinktól örököltünk, tévedésekben fogant, démonikus erővel telített világ volt. Rendületlenül hittünk gazdasági rendszerünkben, individualisztikus társadalomszemléletünkben, liberális állameszménk tökéletességében, tudományunk mindenhatóságában, anyagelvűséggel, racionalizmussal telített világnézetünkben. E hittünk már a világháborút közvetlenül megelőző időkben inogni kezdett, a világrengés nyomán végleg összeomlott, az önmagukat ránk kényszerítő következményeket le kellett vonnunk. Két világégés közé szorult nemzedék voltunk: az egyiknek szörnyű égési sebei még be sem gyógyultak, amikor a másik veszélye már a fejünk fölött lógott. Ha ezt az embert röviden akarjuk jellemezni, azt kell róla mondanunk, hogy a szó legmélyebb értelmében tragikus ember. A talajt, amelyen áll, halhatatlanoknak hitt eszmények,

rendszerek, világnézetek romjai borítják, az új világ, amelyre vár, vajúdik, vajúdik, de az idő nem tudja megszűlni. Ez az ember két világ mezsgyéjén állva vívja a maga titáni harcát. Ki csodálkoznék, hogy szellemisége, lelkisége nyugtalan, fölkavart, zűrzavaros?!

A nagy zűrzavarban egyre erőszakosabban tör magának utat egy erőssodrú szellemi áramlat — ebben fejeződik ki legjellegzetesebben a kor lelke. Az áramlatot elnevezték laikus miszticizmusnak, irracionlizmusnak, neoromanticizmusnak, voluntarizmusnak, antiintellektualizmusnak. Bármilyen elnevezést fogadunk is el, az áramlat lényege, hogy az egyetemes élet vitelében az utolsó századokkal szemben a vezető szerepet az ész háttérbeszorításával az egyéni és kollektív lelkiség emocionális, azaz akarati, érzelmi, képzeleti, ösztönös erőire ruházza át. Az élesszemű holland korfigyelő, Huizinga ekként jellemzi: „A Mythos kiszorítja a Logost... Az a rendszer, bölcséleti és gyakorlati antiintellektualizmus, amely a mai életben mutatkozik, az emberi kultúra történetében valami újnak látszik... Ha régebbi szellemi áramlatok az értelemtől megtagadták a hűséget, akkor az mindig az értelemfölötti javára történt. Az a kultúra, amely ma hangadó akar lenni, nemcsak az értelemtől, hanem magától az értelmestől is eltekint, mégpedig az értelemalatti, a hajlamok, ösztönök javára. Az akarat javára optál... Barbarizálódás indult meg, amikor egy régi kultúrában, amely sok évszázad alatt tiszta gondolkozást, átlátszó fogalmakat kristályosított ki, a mágikus és fantasztikus kezd az izzó ösztönök ködgomolyagában úrrá lenni s a fogalmakat elhomályosítani.” Lord Samuel, a bölcselők kongresszusának egyik angol előadója is úgy látja, hogy az antiintellektualizmussal „barbarie primitive”, ős-barbarizmus tör be a világba.

Az antiintellektualizmusról beszédesebb képet kapunk, ha embertípusba sűrítjük. Az áramlat sodrára, dinamizmusára jellemző, hogy ez a vállalkozás nem is túlzottan merész. Alig egy emberöltőre volt szükség, hogy a legújabb koráramlat megteremtse a maga embertípusát. Számos vázlat készült már róla a világirodalomban. Gonzague

de Reynold, Strowski, Benda, Ortega y Gasset, Huizinga, Rohan, Romano Guardini, Babits Mihály, Schütz Antal — hogy csak néhány nevet említsünk — többé-kevésbbé részletes képet rajzolnak róla.

Miként maga a koráramlat, a belőle kikristályosodó embertípus is különböző nevek alatt szerepel. Elnevezték volitív embernek, neoromantikusnak, a 20. század barbárjának, a polgár ellenlábasának, antibourgeois-nak. Bármilyen névre is kereszteljük, lélektanának főjellemzője a szenvedélyes dinamizmus, lobogó tettvágy. Evangéliuma is így kezdődik: „Im Anfang ist die Tat“. Benda szerint eddig így érveltünk: gondolkodom, tehát vagyok — az antibourgeois már így bizonyítgat: cselekszem, tehát vagyok — csak gondolkodom, tehát nem vagyok. A tiszta szellemi értékek ennek az embernek a szemében mélyre estek. Az igazsággal szemben közömbös. Nem hisz az igazságnak sem örökkévalóságában, sem szentségében — lelkiismeretfurdalás nélkül relativálja. Még a tudománytól sem igazságokat, hanem az ember tevékenységét, teljesítő képességét állandóan fokozó, gyakorlati segítséget vár. Ezért lelkesedéssel fordul a tudomány gyakorlati vívmányai, elsősorban a gép felé. De a gépben sem az emberi ész diadala kapja meg, hanem a belőle kisugárzó erő. A motor közelebb áll hozzá, mint a legszebb eszme — benne találja meg saját maga legbeszédesebb jelképét. Van ilyen követelménye is: „Das Volk muss motorisiert denken lernen“.

Ez az ember a világháború fergetegében, egy világ düledézése közben érlelődött férfiúvá. A romok közt kialudt benne az előző kor nagy, színes optimizmusa, kiábrándult. A nagy kiábrándulás első visszhangja a hontalanság, bizonytalanság, félelem érzete volt. Tudat alatt ma is egyik lélekalkati eleme a félelem, a „Lebensangst“, — kedvenc bölcsellete sokat beszél erről — de tudatéletének síkjáról leszorítja azzal a daccal, elszántsággal, sokszor hősiességgel, amely ugyancsak jellemzője. A „dinamizmus“ mellett „heroizmus“ a legkedveltebb szava. Lélektanában ez a bátorság, elszántság váltotta föl történelmi elődjének optimizmusát. Nem ijed

meg a veszélytől. Akár gépet vezet, akár politikai eszményekért küzd, akár világnézeti harcok tüzeiben áll, az élet kockáztatásáig merész tud lenni. Embereszménye nem a tudós, hanem a tettvágy lázában égő hős. Meg van győződve, hogy ezé a világ. „Die Erde gehört dem Heroischen.“

Társadalmilag nomád életet él, „sokszor változtat lakást, barátságot, ismeretséget“ (Rohan). A nemek közti határvonal jogosultságát tagadja, könnyedén túl is teszi magát rajta, de az életkorok között annál élesebben vonja meg. Az élet eszményét a fiatalságban látja, abba akkor is kétségbeesett erőkkkel kapaszkodik, amikor az már elvirágzóban van. Az életkor iránti tisztelet nem erénye, nem is igénye. Szenvedélye a kollektívum. Elődjének egyéniségkultuszát megveti. tudatosan tömegember. Varázsszava a népiség. Előtte csak egy szent: a közösség érdeke. Ezért minden áldozatra, ha kell, életének odaadására is kész. De ezt a közösséget élesen elhatárolja osztálybeli, faji, nemzeti határokkal s nem hajlandó kiterjeszteni az emberiségre. Igénye, hogy erőskezű vezér alatt álljon. Vezérében a közösség akarátának letéteményesét, a maga teljesítőképességének biztosítóját látja, ezért hozzá rendületlen hűséggel ragaszkodik még akkor is, ha vele szemben egyénileg tudatos fölényben van. Nem önmaga, hanem „helyette a vezér gondolkodik, tépelődik, tervel és intézkedik: ő vak hittel, rendíthetetlen hűséggel, magátólértetődő és nem szavaló hősiességgel engedelmeskedik“ (Schütz). Ennek természetes következménye, hogy egyéni felelősségérzete alig van.

Ez a szenvedélyes kollektívista, akinek gomblyukából nem hiányozhatik valaminő közösségi jelvény, természetesen a teljhatalmú tekintélyi állam lelkes híve. Elfordul a jogállam eszméjétől — „a jog volt a racionalisztikus kor katekizmusának egyik alaphittétele“ (Rohan) — eszménye a hatalom teljét birtokló „totális állam“. Természetesnek találja, hogy az állam lassan-lassan mindent a maga hatalmi körébe vonjon. Az állam istenítésében oly messze megy, hogy az erkölcsi világrenddel szemben is függetlennek akarja. „Az állam nem

tud jogtalanságot elkövetni. Az államot nem szabad az emberi együttélés erkölcsi szabályainak alávetni. Minden kísérlet, amely őt az erkölcsi rend ítélőszéke elé akarja állítani, megtörik az állam öncélúságán. Az állam kívül áll az erkölcsön" — foglalja röviden össze Huizinga ennek az államszemléletnek erkölcsstanát.

Az antibourgeois jól ismeri az élet tragikus voltát. „A kockázattal és halállal vérszerződést kötött" (Schütz). Leszámolt az élet teljes bizonytalanságával, hisz válságok hullámtorlaszában áll. De a leszámolás nem jelent életkomorságot. Az evilági életet a legteljesebben igenli. A jelenben, a jelennek él. A halottakat könnyen felejtí — a Halálból kisikoltó nagy problémával szemben érzéketlen. Minden érdeklődését az élők kötik le, akiknek hajlandó szobrot emelni, róluk utcákat, tereket, intézményeket elnevezni. Amit az élet kínál, az után két kézzel kap. Érzékiségében durva tud lenni, de ha a szűkség úgy kívánja, van elég ereje a lemondásra is. Nem igénye a csend, magány, elmélyedés — minél nagyobb zajjal, minél merészebb hullámokban, minél lázasabb ütemben vágat az élet, annál értékesebb. Nem az aggályos tépelődések, lelkiismereti méreccsgélések, hosszszas tervezgetések embere. Szereti a gyors elhatározást, a repülőgépet vagy legalább az autót, a telefont vagy legalább a sürgönyt. Nem veti meg, de nem is rabja a pénznek, vagyonnak — a parancsolni tudást, a munkateljesítményt, a „rekordot" magasabbra értékeli, mint a vagyont, gazdagságot.

Milyen a viszonya ennek az embernek a vallási értékvilághoz? A kérdéssel, amely elsősorban érdekel bennünket, kissé részletesebben kell foglalkoznunk.

Vallásos kor vagyunk. A megállapítást nem cáfolják meg az istentelenek milliós tömegei sem. Leopold Ziegler éleslátóan jegyzi meg, hogy a kor ateizmusa is „mythos atheos", tehát vallási jellegű. A 19. század vallási közönye, fagya fölengedett. A mai ember megveti történelmi elődjének vallási színtelenségét, cinizmusát, hajlamos a hitre. Ez a készsége sokszor ijesztő: olyan eszmevilágok előtt is gyermeki lelkülettel hajol meg,

amelyeknek téves volta, tarthatatlansága nyilvánvaló, amelyek fölött egy kiegyensúlyozottabb, nyugodtabb kor kemény ítéletet fog mondani. Kész vallási igényeinek kielégítését még babonában is keresni. „A mágia s a boszorkányság ma oly mértékben s oly szabaddon terjeszkednek Londonban, ami ismeretlen volt a középkorban” — állapítja meg a londoni lélektani laboratórium igazgatója, Harry Price; Poncins ugyanezt tapasztalja Párizsban, Lyonban, Firenzében. A jelenség idehaza sem ismeretlen — nemcsak az egyszerű nép, hanem az értelmiség körében sem. Még a gép világa is vallási színezetet kap. Eibl, az ismert bécsi egyetemi tanár és író egy orosz gépimádo tervét említi, aki egyenesen templomot sürget a gép tiszteletére. Az angyalok, szentek szobrainak, képeinek helyét gépalkatrészekből összeállított alakok, a szószéket rádió, a fénykoszorút a fényszórók foglalják el stb. E templomban tisztelje az ember azt a gépet, amely a Földet valóban meg fogja váltani.

A változás az előző korral szemben kétségtelen és feltűnő. Még nem régen a hit csak mint a legalacsonyabb szinten mozgó élet igénye szerepelt, a szellemi előkelőség a maga hódolatát kizárólag a pozitivista-racionalista tudomány által fémjelzett igazságoknak tartotta fönnt. Nem hihet az, aki sokat tud — pedig a mai ember ijeszítően sokat tud. Hit és tudomány ellenséggé álltak egymással szemben. Milyen más hangok hallatszanak a háború utáni időkben. A már idézett Huizinga ezeket írja: „Különös időket élünk. Az ész, amely a hitet támadta, annak megsemmisítésére tört, ma a hitnél kényszerül menedéket keresni, hogy összeomlását elkerülje.” Az agg angol író, Shaw, mint a 19. század racionalista-pozitivista világnézetének egyik szenvedélyes prédikátora ismeretes. Maga vallja önmagáról: „Nekem prédikálnom, mindig prédikálnom kell... Színdarabjaimat azzal a megfontolt szándékkal írom, hogy a társadalmat a magam véleményére térítsem.” Annál nagyobb feltűnést keltett a két világháború közti időnek derekán megjelent színdarabja. Egyik hőse, akinek hangjában

félreismerhetetlenül Shaw hangja reszket, ezeket vallja: „Én, aki úgy a katolikusokat a felelős szabadakaratról szót álmuttal, mint a protestánsokat az ő látszólag sajátos vélekedésükkel megvettem, a tudományban, a természettörvények vaspántjában találtam meg hitemet, a csalatkozhatatlanság dogmáját... Úgy hittem a tudományban, mint a legelszántabb vallási fanatikus az ő babonájában. A tudomány kedvéért segédkeztem az imádkozó milliók lelkében a hit letörésében. S most nézzen rám — az ateista nagy tragédiáját látja életemben, aki elvesztette a maga hitét az ateizmusban... A tudomány csődbe jutott, elbeszélései esztelenebbek, mint a papok összes csodái; kegyetlenségei nagyobbak, mint az inkvizíció összes borzalmai. Amit terjesztett, nem világoság, hanem gonosz betegség volt... A cél gondolata föltámadt halottaiból, hogy letaszítsa trónjukról a hatalmasokat s papírkoszorút rakjon a elbizakodott esztelenek fejére.”

Hogy a korszellem a hit, a vallás világával szemben milyen gyökeres változáson ment keresztül, annak beszédes tanúságát láttuk a világbölcselek már említett kongresszusán. A kongresszus tagjait sokat foglalkoztatta a tudományos élet legújabb fejlődésének kérdése. A tudomány határai hallatlanul kitolódtak, ismeretállománya szédületesen megnőtt. Legmeglepőbb, hogy ezzel a nagy gazdagodással párhuzamosan csökkent az előző század tudományos gőgje. Voltak előadók, akik nyíltan hangoztatták, hogy a tudománynak a hitben nem ellenséget, hanem újra testvért kell látnia. Természetesen a kereszténységgel ellenkező gondolatok, eszmék is fölvonultak, de egy jelenlévő elégtétellel állapította meg, hogy „a keresztény gondolatot tisztelet vette körül”.

Egy másik meglepő tünet volt, hogy a metafizika nagy kérdései élénk érdeklődést váltottak ki. Az Isten létének kérdésével kapcsolatban világosan, tisztán meglátszott, hogy az a fölényes ateizmus, amelynek a 19. század folyamán annyi áldozata volt, elvesztette lába alól a talajt. A zsúfolt termék, amikor metafizikai kérdések körül mozogtak az előadások, mindennél világó-

sabban igazolják, hogy a kor nem tud már megnyugodni a materializmus lapos világnézetében, hanem újra az anyagi világ határain túl elterülő létszféra megismerése után vágyódik. Bátran, erős visszhangot keltve csendült föl a Sorbonne termeiben a keresztény bölcsélet szava. Ki gondolta volna ezt a mult század hetvenes-nyolcvanas éveiben!? Nagyszámú, lelkes hallgatóság meghatódott tisztelettel vette körül a keresztény bölcsélet ősz Simeonjának, Maurice Blondelnek sziklaszilárd hitvallomását.

Hitre kész nemzedék vagyunk, a „sacrificium intellectus”-t, az értelem hódolatát könnyen meghozzuk. Egy igazság előtt azonban ez a készség sokszor megtorpanik, s ez az egyéni halhatatlanság. A mai ember könnyen, sokszor könnyelműen hisz eszméinek, fájának örökkévalóságában, de nehezen a saját egyéni halhatatlanságában. „Az egyén halandó, a nép örök” — hangzik úton-útfélen a divatos dogma. „A mai társadalom teljessé tette az örökkévalósággal való szakítást” — állapítja meg J. H. Oldhan. Pedig „a társadalom vezetőinek nincs kétségük az iránt, — jegyzi meg E. Schuré — mily nagy mértékben törte meg az eszme erejét s ezzel az élet örömét az egyéni halhatatlanságba vetett hit majdnem teljes eltűnése”. A kor legaggasztóbb tünete a mérhetetlen evilágiság. Az újkor merész, szenvedélyes racionalizmusa megtört, de a szekularizálódás, elvilágiasodás nem kevésbé veszedelmes, romboló áramlatának nem sikerült gátat emelni.

Ez utóbbi nyugtalanító jelenségnek sok oka van. Ezek közül egyre mint jellegzetesen korbelire rá szeretnénk mutatni. A nemzedék, amelyről szó van, az első világháború alatt lépten-nyomon találkozott a Halállal, jobban hozzáidegződött annak látásához, mint bármely más történelmi korszak. Amúgyis afilozófikus természetű lévén, ez a gyakori látás letompította előtte a Halálból kikiskoltó nagy problémákat s velük a Túlnan örök kérdéseit is. Huizinga jól jegyzi meg, hogy a Halál gondolatának ez az elszíntelenedése nemcsak vallási, hanem az egész kultúrelet szempontjából aggasztó tünet. A földi élet letörésében jelentkező örök, nagy kérdés nincs azzal

megválaszolva, hogy az embertípusban bátorságot, heroizmust nevelnek ki a könyörtelenül közeledő véggel szemben, amint az ma jellegzetes törekvés. Ez a kérdés a legszorosabban összefügg az élet értelmének, értékének kérdésével, s mint ilyen, az „ens rationale”, lelkiségünk értelmi fóruma elé is tartozik. Ez a fórum a Kinyilatkoztatással karöltve megépíti az egyéni halhatatlanság hitéhez vezető utat.

A korszellem tehát megváltozott. Sok ok működött ebben közre. Ezek között egyik legfontosabb, hogy csalódtunk tudományimádatunkban, a tudományhoz fűzött reményeinkben. Sokat tudunk: nagyszerűen operálunk vakbelet, jelentékenyen megnyujtottuk az életet, hideg-meleg víz folyik szállodáinkban, ha nincs háború, tünényesen közlekedünk, Budapestről New-Yorkba kényelmesen beszélünk, harcterekről helyi közvetítést adunk, megszámlálhatatlan gépcsodánk van, a természet számtalan titkát ellestük — ellenben földült a családi életünk, széthulló a társadalmunk, az igazsággal szemérmetlenül bánunk, hűségről, jogról legtöbbször csak beszélünk, egy nemzedéken belül kétszer esünk kegyetlenül egymásnak, kétségbeesetten bölcsekedünk. Sokat tudunk, de boldogabbak nem lettünk. Ez a komor igazság. Évszázados hitünkben, hogy „az értelmi haladás mindig személyi és társadalmi hasznót”, boldogságot jelent, keserűen csalódtunk. Ráeszméltunk arra, hogy az emberiség sorsa nem bízható kizárólag a tudományra, — már csak azért sem, mert ez a tudomány ellenséget és jóbarátot egyaránt kiszolgál — hogy valaminő hit nélkül még a történelmi élet keretein belül sem boldogulunk. Azt hittük, hogy a tudomány tesz bennünket nagyokká, most sok bolyongás, tévedés árán kezdünk megbizonyosodni, hogy az evangéliumi tétel: hit nélkül lehetetlen üdvözülni, léttanunk sarkalatos igazsága, hogy valóban nagyokká csak a nagy-hitű korok lesznek. Ezért lettünk újra hívőkké. Hogy kinek vagy miben hiszünk, abban nem vagyunk mindig kényesek — ebben rejtőzik időnk tragikumuma — de könnyen hiszünk.

Krisztus embere korunk sodrában

Vallásos kor vagyunk, újra vallási igények jelentkeznek bennünk, bár azok kielégítését sokszor nem a kereszténységben keressük. A kor szellemében, lelkiségében beállott változás természetesen nem hagyta érintetlenül a Krisztus-hívőt sem. A katolicizmuson belül is számtalan jelenség, igény észlelhető, — a gyakorlati életben s az irodalomban egyaránt — amelyek kétség-telenül az idő elváltozott lelkiségében gyökereznek.

Az első öröndetes jelenség, hogy a katolicizmusban — határon innen és túl — elevenebb, mozgalmasabb lett az élet. Nagy tömegekben fölengedett az előző idők vallási közönye, milliókban fölpezsdült a hitélet. Az evangéliumi lelkiség újra vonz. Nagy, lelkes vallási megmozdulások észlelhetők, öröndetesen biztató statisztikai adataink vannak. Irodalomban, tudományban, karitatív munkában új, nagy erők vonulnak föl sűrű rajokban, a munkások közt egyre több a világi hívő. Milliók és milliók újra megtanultak imádkozni, az Egyház liturgiájával egybeforrtan élni, Krisztusért lelkesedni, áldozni — ha kell, az életet is... Ennek a nemzedéknek soraiból ezer és ezer vértanú került ki...

Van, kétségtelenül van katolikus újjászületés: a Krisztus-hívők sokasodnak, gazdagodnak, erősödnek. Amikor ezt a jó Isten iránti hálával eltelten leszögezzük, nem térhetünk ki a kérdés elől: vajjon az öröndetes külső, a sokszor statisztikailag szemléltethető kedvező hitéleti jelenségek a megelőző kor vallási aszálya, sivársága után valóban gyökeres, az egész életet átjáró újjászületés jelei-e? Nem esünk-e illúziókba, amikor a katolicizmus belső életét e jelenségek alapján rajzoljuk ki magunknak? Sajnos, e kérdések jogosultságát igazoló tények

sem hiányoznak. Hogy határozottabbak, konkrétabbak legyünk: a családi élet válsága, az elválások rohamosan emelkedő, a születések még rohamosabban süllyedő száma ugyancsak megrontják a katolikus újjászületés fölötti örömünket. Egyre sürűbben hallunk e legfájóbb korkérdéssel kapcsolatban a katolikus táboron belül is olyan megnyilatkozásokat, amelyek az evangélium lelkeivel, a katolikus tannal homlokegyenest ellenkeznek. Avagy hányszor kell arról meggyőződünk, hogy a kereszténység bizonyos külsőségek megőrzése mellett merő negatívummá, üres jelszavá zsugorodott össze! Nem látunk-e sokszor kísérletezni keresztény társadalomtan-nal, keresztény művészettel, keresztény politikával, keresztény irodalommal a keresztény hitigazságok komoly ismerete, az azok előtti őszinte meghódolás nélkül! S amikor a felebaráti szeretet gyakorlásáról van szó, — a krisztusi lelkiségnek itt ver a szíve! — hányszor bolyong-nak mérföldekre az evangéliumok lelkületétől megnyilatko-zásaink, tetteink!?

Amint van katolikus újjászületés, azonképen van — sajnos — katolikus illuzionizmus is, s ez annál veszedelmesebb, mert hajlamos önmagát a katolicizmussal azonosítani. Baj volna, ha kényelmesen behúzódnánk az illúziók biztonsági zónájába, s kereszténységnek, katolici-zmusnak könyvelnők el azt, ami keresztény köntösben jár, keresztény formákban beszél, de a kereszténység lelkéből csak morzsákat, foszlányokat hord magában. A Krisztus-hívőt nem a stílus, nem a köntös, hanem a lélek teszi.

Mi a magyarázata annak, hogy a kor őszinte vallási igénye, hajlamossága mellett sem tudunk igaz, — használjuk az elnyűtt szót — totális Krisztus-hívők lenni — olyanok, amilyeneknek Krisztus gondolt el bennünket?

A magyarázatot két okban keressük.

Az első mérhetetlen evilágiságunk. Végességünk, a bölcsőtől srig futó rövid létszakasz rabjai vagyunk. A halál utáni élet gondolata bennünk, Krisztus-hívőkben is csak vergődik. Ajakkal valljuk a föltámadást, sírköveinkre rá-rávessük, de a nagy igazságtól megrendülni,

benne a földi élet nagy normáját látni már alig tudjuk. Valakinek jönnie kellene, aki kijózanítana bennünket a földi élet bódulatából, kidöntené mérhetetlen evilágiságunk börtönfalait, kifeszítené egyénben és közösségben az örök élet hitének szárnyait, éjjeli baglyokból kőszálasassokká varázsolna át bennünket. Valakinek jönnie kellene, aki borús égboltunkra úgy ráégetné a nagy igazságot: „Nincs itt maradandó városunk, hanem egy jövődő hazát keresünk”, hogy fénye benyomuljon az élet minden zugába. Valakinek jönnie kellene, aki a lapályokból újra fölcsalna bennünket az Evangélium magaslataira, — nem egy, több is van! — amelyekről már látszik az elfelejtett, elködösített Másvilág.

Bangha Béla a katolikus föllendülés belső gátlásairól elmélkedve ezeket írja: „Ezerszer jobban állna ügyünk, ha elevenebben élne mindenekelőtt magunkban a hit, a Krisztus szeretete, az Egyház nagy lelki kincseiért való őszinte, belső lelkesedés, ha kevesebb volna bennünk a vakság és hiba.” Mi is úgy látjuk: a mai Krisztus-hívőnek másik nagy, nem kevésbé veszedelmes fogyatékoságát hitének gyengeségében kell keresnünk. Katolicizmusunk sokszor nem egyéb, mint határozatlan, nyugtalan metafizikai sejtésekből táplálkozó hangulat, a keresztény tanok szétporlasztásából, elvilágiasításából előálló eszmei zűrzavar, amelyben a hitigazságok, az üdvtörténeti nagy események merő jelképekké torzulnak. Hajlamosak vagyunk bizonyos egyéni ízlés, igény szerint igazodó eklekticizmusra, amely a krisztusi hitigazságok közt kénye-kedve szerint válogat, egyeseket elfogad, másokat elvet. Krisztus-hívő voltunkat nem járja át annak eleven tudata, hogy katolicizmus nincs hitbeli teljesség, az összes hitigazságok előtti alázatos, gyermeki meghódolás nélkül. Sokszor nem is ismerjük hitigazságaink tartalmát, mélységét. Akárhányszor csak hisszük, hogy hiszünk, valójában közömbös kétkedők, szent hitünk elemeiben is járatlanok, tudatlanok vagyunk. Messze elsodródtunk attól az őskatolikus életszemlélettől, amely a hitben a Krisztus-hívő lelkiségének gyökérzetét, lényegi, egzisztenciális elemét, az életértékek királynőjét látja.

A Krisztus-hívő hitének nevelésében, szilárdításában látjuk az egyik legsúlyosabb katolikus korfeladatot. Az itt mutatkozó fogyatékoságok, gyengeségek kihatásaikban a legveszedelmesebbek. E pont körül legtöbb az illúzió. Csak hitben erős katolicizmus vihartálló — egyénben és társadalomban egyaránt. Hogy a spanyol katolicizmus olyan katakombás hősiességgel szenvedte végig a forradalom borzalmas éveit, annak magyarázata a hitben való erőssége. Társadalmi szervezettség, az iskolaügy szeretete, fejlettsége, izmos, eleven sajtó, lelkes karitatív tevékenység stb. mind nagyon fontos tényezők a katolicizmus életerejének biztosításában, fokozásában, de a legfontosabb a Krisztus-hívők hitének biztossága, rendületlensége. Az előbbieket egy hatalmi szó megszüntetheti, de az erős hit vára bevehetetlen. A Krisztus-hívők legbensőbb lelki életének gondozásában, fölvirágoztatásában is a legelső teendő a hit nevelése. Erkölcsileg nagyokká is csak a hitben nagyok lehetnek. A hit körüli vizsgálódás, a róla való elmélkedés sohasem volt időszerűbb, szükségesebb, mint napjainkban.

Amiket időnk szelleméről, lélektanáról az előzőkben mondtunk, már eleve jelzik, hogy a mai embernek sajátos követelményei lesznek a hit gondozása körül. Hallgassunk csak meg néhány katolikus tolmácsolót.

Rohan szerint „kevés dolog van, ami a mai emberre annyira elidegenítőleg hatna, mint a racionalisztikus hitvédelem. Semmivel sem lehet fiatalembereket a kereszténységtől biztosabban elidegeníteni, mint azzal a bölcselkedő bizonykodással, amely a hittételek és hittitkok igazságát ésszel szeretné igazolni“. A fiatalabb francia gárda egy jelentős tagja, Daniel-Rops is „a tiszta ész túltengését“ emlegeti s Pascalt idézi: „Némulj el, bárgyú Ész!“ Az ugyancsak a fiatalabb német írói nemzedékhez tartozó W. Hoffmann szerint teológiánkat hosszú időközön át „az Ész istennője vezette és bolondította“. Hoffmann helyteleníti a teológiának a skolasztikus bölcséletre való feltétlen támaszkodását. Szerinte a skolasztika azzal, hogy

átvette a görög bölcslelettől az ember „animal rationale” (értelmes állat) meghatározását, túlzó intellektualizmusnak nyitott kaput. Az őskereszténység liturgikus életének föltámasztását sürgeti, mint amelyen keresztül a legtökéletesebben sugárzik felénk az evangéliumi embereszme. A kor Szent Ágostont igényli, mint aki „elég bátor volt ahhoz, hogy krisztusi ember bölcséletében a kereszténység által újjászült emberből induljon ki”. „Nem okoskodni (vernünfteln), hanem hinni akarunk” — fejezi ki a Ma igényét hit dolgában az inkább konzervatív gondolkozású Kienitz. Egy magyar skolasztikus, Jánosi József S. J. nemrégén hangoztatta, hogy „a skolasztikát inkább kell bizonyos beszüremlett racionalista gyomtól tisztogatni, mint az irracionalizmustól féltetni”.

A szóbanforgó korjelenséget legelőnkebben egy német irodalomban a közelmúltban megjelent munka, Georg Koepgen „Die Gnosis des Christentums”-ja tükrözteti. Koepgen szerint a nyugati gondolkodás tragikuma, hogy a görög hagyományokon nevelődve, mindenestül a tiszta ész parancsuralma alá kerül. „Az ész volt a géniusz, amely a fényt hozta, az észből lett egy szép napon a sötétség démona.” Szerinte a racionalizmus szelleme bevonult teológiánkba is. „A teológiában mindennek észszerűen kell mennie. Szent János és Pál kollégiumi tanárok lesznek, az Apokalipsziszról jobb nem is beszélni”, — jegyzi meg maró gúnnyal. A Ma feladata, hogy a „görög-skolasztikus gondolkozási forma” egyeduralmát megszüntesse. Hitigazságaink tartalma, mélysége nem táruł föl a logikus, empirikus vagy intuitív, hanem csak az egzisztenciális gondolkozás előtt. Ez utóbbin Koepgen olyan ismerőtevékenységet ért, amely „túl minden kritikán és bizonyítási lehetőségen, a hívó egyéni létében van meggyökerezve”. Ez a megismerési mód — Koepgen gnózisnak nevezi — nem fogadja el az ismerő alany s a megismerési tárgy közti éles elkülönülést, benne a megismerés és cselekvés élő egységet jelent, a „megismerés és szeretet egymást kölcsönösen átjárják, kicserélődnek”.

Igényekben tehát nincs hiány. Mi történjék velük?

A sok követelés közt nem egynek a jogossága több, mint kétséges. Így például sohasem járulhatunk hozzá az ész száműzetéséhez, amint nem vettünk részt oltárra-emelésében sem. Ránk nézve az ész nem „Gespenst“-kísértet (Nietzsche). Valljuk az Aquinóival, hogy az értelem „magasabb rangú, előkelőbb“, mint az akarat. Vagy Th. Haecker fogalmazásában: „Az értelem a szellem fénymagva... A természetes embertan klasszikus emberfogalma mindig is az marad, hogy az ember animal rationale, az ember méltósága a gondolkodás.“ De valljuk azt is, hogy az értelem mindannyiszor zátonyra fut, ahányszor az élettől elszigetelődik, nem a valós Létet, hanem önmagát szemléli, amikor — újra Haeckert idézve — „önmagát s nem a Létet, mégpedig az egész Létet, annak nemcsak logikai vagy matematikai oldalát, hanem magát a teljes, konkrét valót tükrözteti“.

Tudjuk, hogy az emberi értelemmel sohasem vesszük birtokunkba a Lét minden titkát, de azért nem mondunk le az igazság kereséséről. Szilárd meggyőződésünk, hogy éppen az értelem mécsével jutunk el nem egy igazság fölismeréséhez. Rendületlenül hiszünk az igazság szentségében és örökkévalóságában: nem igaz, hogy más a Tegnap, más a Holnap igazsága — az igazság változhatatlan. Szent hitünk igazságai százszorosan azok. Ez utóbbiak tartalmának, mélységeinek, szépségeinek fölismerésében az isteni megvilágosító kegyelem mellett az értelem a legfőbb támaszunk.

Nem mondunk le a középkor görög-skolasztikus örökségéről — még az „egzisztenciális gondolkodás“ javára sem. Amennyire igaz, hogy csak értelmi eszközökkel, elvonással, fogalmakkal, ítélettel, következtetéssel még a természetes létsíkon sem jutunk teljes ismeret-höz, annál kevésbbé a természetfölötti rendben, éppen annyira igaz az is, hogy ezek kikapcsolásával sem. Az Aristotelesre támaszkodó, évezredekken át fejlesztett, tökéletesített logikai apparátus az emberiségnek olyan kincse, szerve, amelyet sem az antiintellektualista, sem a teológus, sem a Krisztus-hívő nem nélkülözhet.

Nem szolgáltatjuk ki igazságainkat, teológiánkat,

hitünket az antiintellektualizmus nyugtalan hullámverésének, de nem is zárkózunk el mereven a korszellemben jelentkező összes igények előtt. Beszélhetünk philosophia perennisről, örök bölcsesetről, de nem methodica perennisről, örök, változhatatlan módszertanról. Csak az igazság örök, de nem a módszer, amely az igazság birtokbavételéhez vezet. Ha tehát a Ma emberének módszertani vonatkozásban a hit gondozása körül mások az igényei, mint a Tegnapéi voltak, azzal nemcsak szabad, de kell is számolnunk.

Hogyan gondoztuk önmagunkban és másokban a hitet az utolsó időkben?

Az újkor racionalisztikus jellegének megfelelően a legtöbb gondot az értelmi világ felőli megtámasztásra, védelemre fordítottuk. A kat. teológia hatalmas munkát végzett, hogy minél több fényt vetítsen szent hitünk igazságaira, minél több érvet, bizonyítékot nyújtson az ingadozóknak, kételkedőknek. Mivel a győzelmesen előretörő s gögijében egyre merészebb tudomány sok ponton támadott bennünket, védekezésre szorultunk. Különösen a világháborút megelőző évtizedek a lelkes hitvédelem korszaka. Nyugtalanul, szinte félve figyeltük a tudományos élet egyre hevesebb hullámzását. Körültekintő gonddal tartottuk számon a hívő, illetőleg hitetlen természettudósok, orvosok statisztikáját, nyilatkozatait. Tengeri erőt fordítottunk a hit s a tudomány közt fölfölbukkanó ellentétek áthidalására — néha olyan módozattal is, amelyet ma nem alkalmaznánk. Ha ma visszatekintünk ezekre az időkre, úgy tűnik föl, mintha bennünket is megejtett volna a tudomány csalatkozhatatlanságának 19. századi mítosza.

A lelkes munka kétségkívül sok értékes gyümölcsöt hozott, de megvoltak a maga hátrányai is. Az erős apologizálásban háttérbe szorult a hitgondozás aszkézisének érzelmi, illetőleg akarati része, mintha maga a hit csak actus intellectus, csak értelmi tevékenység volna s nem az egész ember hódolata. Egy további hátrány volt, hogy a támadásnak kitett hittételek mellett a többi csak mérsékelt figyelemben részesült s ekként a katolicizmus

mint hitrendszer fölépítésében bizonyos egyoldalúság jelentkezett. A védelem rendszerint a végeken folyik, s ez a középpontnak elhanyagolására kísért — jegyzi meg Schütz Antal. Hátrányos volt az az ugyancsak a kor-szellemből adódó körülmény is, hogy a védekezés módja, fegyverei sokszor egyoldalúan intellektualista jellegűek voltak. A hitvédelmet sem kímélte meg az újkor szellemi életének ama tragikuma, amelyet talán az értelmi világ autonomizmusának nevezhetnénk: a megismerés, gondolkozás egy elvont szellemi mechanizmus foglalkoztatásává vált s elszakadt az élő valóságoktól. Ez az autonomizmus megelégedett az igazságok, eszmék hideg szemléletével s megfedkezett arról, hogy azoknak az élettel kell kapcsolódniuk, a szó teljes értelmében életértékeknek kell lenniök.

Láttuk, hogy az idők megváltoztak. A mai ember már nem áll néma imádattal sem a 18. század bálványa, az Ész, sem a 19. század istene, a Tudomány előtt. Nem hajlandó megmaradni az elvont, vértelen fogalmak, formulák, elméletek jégmezőin, ahová az Ész kultusza vetette ki az újkor szellemi életét, hanem élni akar. Látnia kellett, hogy a legbüszkébb újkori tudományágban, a természettudományban is hogy megindult a relativálódási folyamat, mint rendülnek meg rendíthetetlennek hitt igazságok. Nem mintha a természettudomány mondott volna csődöt, csak a természettudományos mitológiából józanodtunk ki, mert meg kellett győződünk arról, hogy a természettudomány is emberi, azaz nem csalihatatlan, mindentudó. Még világosabbá vált, hogy a természettudomány nem alkalmas valláspótléknak. Látni fogjuk, hogy maga a természettudomány is egyre kevésbé hajlamos vallásellenes célok szolgálatába szegődni.

A mondottakból fontos tanulságok kínálkoznak. Az első, hogy már nem kényszerülünk úgyszólván minden erőt a védelmi vonalra sűríteni. A hitvédelem sohasem lehet korszerűtlen, — napjainkban a relativálási láz, a vallástörténeti és valláslélektani kutatások keltette zavarok éber figyelmet igényelnek — de munkánk nem merülhet ki hitvédelemben. Ismernünk kell Krisztus egész

világát — nemcsak a támadott részeket. Ezt a világot nem a racionalista gyanakvó, kételkedő göggyével, hanem a hívő tanulékony, alázatos lelkületével kell járni — igazsága csak az előtt tárul ki. Ne keresgéljünk lépten-nyomon bizonyítékokat, hanem bizva Krisztusban és történelmi Alteregójában, az Egyházban, azt kutassuk, mit mond maga a kereszténység önmagáról. Szent pozitívizmusra van szükségünk: hitünket Krisztus és Evangéliumának magyarázatában nemcsak mint támadottat, hanem mint valóságot, a maga egészében kell látnunk. Vissza az evangéliumokhoz, a katekizmushoz, a dogmatikához! Először higgyünk, azután keressünk bizonyítékokat. A krisztusi hit legfőbb igazolója a szerinte berendezett élet. Minél jobban életté váltjuk át a krisztusi hit egyes tanait, annál könnyebben találunk érveket, bizonyítékokat igazságuk mellett. Csak az merészkedjék ki a krisztusi igazságok mély vizeire, — figyelmeztet Szent Anzelm — aki a hitben meg van gyökerezve.

A hit világának megismerésében a mai ember számára rossz útmutató az egyoldalú, szélsőséges intellektualizmus. A főtebb emlegetett Koeppen sürgetésében sok igazság rejlik: „Függetleníteni kell magunkat attól a fölvilágosultság óta a teológiában beszüremkedett előítélettől, mintha minden tudásnak szükségszerűen racionálisnak és fogalminak kellene lennie.” Oly nyugodt vallásbölcsező is, mint Guardini, „a fogalmi-matematikai gondolkozás ököljogának” megtörését sürgeti. Való, hogy fogalom-, ítélet-, bizonyíték-állványokkal sokszor úgy körül fogjuk az igazságokat, a katolikus valóságokat, hogy a sok állványtól már alig látjuk magukat az igazságokat, a valóságokat. A mai ember megismerése, akiben lét, gondolkodás, cselekvés újra egymásba fonódnak, nem egy szellemi gépezet működtetése, hanem az egész ember élménye. Ebben is időnk totalításra, egészre való beállítotttsága nyilvánul meg. Ennek a lélektani adottságnak tolmácsa Guardini, amikor ezt írja: „A megismerés nemcsak egy igazság birtokbavétele, hanem a szépség és érték érintése is s ekként szeretet.” A mai ember anti-intellektualista lélekalkatának megfelelően nem elégszik

meg a hittételek igazságtartalmának, hideg eszmeiségének föltárásával, hanem azok értékűségét is keresi. Egy modern konvertitánő, Madeleine Sémer írja naplójában ezt a mélyértelmű mondatot: „A jót kerestem s Istent találtam.” Minden jel arra mutat, hogy az antiintellektualizmusban formálódó ember legkönnyebben azon az úton közelíthető meg, amelyen Plato indult el, amely elsősorban Szent János apostolban torkollott be a kereszténységbe, amelyen Szent Ágoston, Szent Anzelm, Bonaventura, Szalézi Szent Ferenc, Newman, Prohászka jártak. Csak a bölcséleti egyoldalúság láthatja ebben Szent Tamás halhatatlan örökségének föladását. (Nem szenved kétséget, hogy ennek az örökségnek gyümölcsöztetésében is nem egy ponton beszüremkedett az újkor racionalisztikus szelleme.) Erős a meggyőződésünk, hogy maga a nagy Aquinói is a jelzett értelemben vonná meg a ma számára követendő útírányt. Pedig — XIII. Leó szavait idézve — a mi föladatunk nem lehet más, mint „megtenni azt, amit Szent Tamás tenne, ha ma élne”. Ez az irányzat nem tud „létet érték nélkül, igazságot szeretet nélkül, gondolkozást a szív melege nélkül” (Guardini) elképzelni. Megismerés, értékelés, szeretet élő egységbe fonódnak. Ez a lelkület az evangéliumoknak nemcsak igazságát, hanem szépségét, jóságát, melegségét is látni, érezni, élni akarja. Az evangéliumi értékvilágnak föltárása, amelyet az előző kor anyagelvűsége, evilágisága úgyszólván elföldelt, talán a legbiztosabb út a mai ember számára Krisztushoz.

A hit nemcsak *actus intellectus*, hanem *actus voluntatis* is, nemcsak az értelem, hanem az akarat ténye is. A krisztusi hit az egyén felől végső elemzésben nem egyéb, mint Krisztusnak szóló engedelmesség. Ez a hit még Istenben — tehát egy észigazságban — sem azért hisz, mert a világban elszórt ezer és ezer nyom szükségképpen Istenhez vezet, hanem azért, mert Isten kinyilatkoztatta önmagát. Hinni akarnunk kell — a hit egyéni elhatározás tárgya. A hit gondozása tehát az akarat nevelésének a föladata is. Láttuk, hogy a mai ember volitív természetű. Tud akarni, tud tekintély előtt meg-

hajolni s az előző korrallal szemben akar is hinni. Kész a kierekegaardi „Sprung”-ra a krisztusi hit világába, ha látja, hogy ez az ugrás értékek birtokbavételét jelenti. A kereszténységnek mint örök, abszolút értékvilágnak föltárása nemcsak az értelem, hanem az akarat felől is támogatást jelent a mai ember számára hitének gondozásában. Ezt a támogatást nem szabad megvonnunk sem önmagunktól, sem hittestvéreinktől. Amilyen erőfeszítéssel, lelkesedéssel védtük a Krisztus-hívőt a közelmúltban az értelmi oldalon a racionalisztikus támadásokkal szemben, ugyanolyan lendülettel munkáljuk most akaratierőinek duzzasztását.

Az akaratierőinek duzzasztása lehetetlen az érzelmi világ megneemesítése, fölfűtése nélkül. Ismerjük azt a fontos szerepet, amit az érzelmek az értékelésben, az értékekre jelentkező egyéni és tömegi visszhang kelésében, erősítésében játszanak. Az újkor, különösen az utolsó két század alatt, sokat vétett a lelki ember ellen. Aláaknáta hitét, kiölte belőle a transzcendens igényeket, megverte evilágisággal. Egyik nagy bűne, hogy meglopta, kilúgozta a lelki ember szívét, beiszaposította, eldurvította érzelmi világát. Amikor „szívet” emlegetünk, a szót pascali értelmezésben vesszük. Nem az erőtlen szentimentalizmust, érzelmösséget, hanem azokat a mély, nagy érzelmeket siratjuk, aminők például még a barokk korból is oly elemi erővel törnek föl. Szíven az igazság meleg birtoklását, a nagy értékeknek az egészből kiváldó érzelmi visszhangját, szeretetét értjük. Ezeket az érzelmeket fagyasztotta el főleg a vallási értékvilág felé való kisugárzásokban az utolsó két század anyagiassága, racionalizmusa.

Mintha a mai ember itt is javulást ígérne. Lám, mennyi lelkesedéssel, milyen fanatikus szeretettel tud vezéréhez, eszméihez, mitológiájához ragaszkodni. Mintha ráeszméltunk volna arra, hogy nem helyes az életet csak az agyból táplálni, a szívet kikapcsolni. Hogy az érzelmi világnak lassú fölengedésében, megindult melegedésében nem csupa nemes elem kavarog, azon nem szabad csodálkoznunk. Az olvadás rendszerint nemcsak éledést, hanem

sarat is jelent. A mi föladatunk nem lehet a botránkozás, hanem a hathatós közreműködés annak az iszapnak lehordásában, amellyel az előző századok az érzelmi világot betemették. Rá kell nevelni a mai embert vallási életében is a nagy, mély, nemes érzelmekre. A Krisztus-hívő nem lehet fagyott szívű ember. Hogy a Ma szívét, ezt a szakadozott hárfát újra föl lehet húrozni, azt ezerszer igazolta Prohászka istenáldotta keze. Nem fogjuk a Krisztus-hívő hitét szilárdan megalapozni, elevenné tenni, ha szívét a vallási életben is melegebbé, nemezebbé, szeretőbbé nem tesszük. Guardini Szent Anzelmre támaszkodó megjegyzése mély igazságot hallat: „Istenben csak az tud hinni, aki szereti Őt.”

Bármennyire körülbástyázzuk a mai ember hitét az értelmi és akarati világ felől, maga a krisztusi hit végső elemzésben az isteni kegyelem ajándéka, ténye. A katolikus lelkiség levegője, harmata, melege, napfénye az isteni kegyelem. A krisztusi hité is. Aki ennek a hitnek gondozására vállalkozik, annak végső célja nem lehet más, mint hogy az isteni kegyelem útját egyengesse.

Az újkori embernek van egy végzetes rögeszméje: az autarchia. Azt hiszi, elegendő önmagának. Elegendő neki a Föld, elégségesek saját erői, hogy a maga létében kiteljesedjék. Ebből az újkori nagy eretnekségből, amelynek nemcsak legszenvedélyesebb papja, de legmegdöbentebb szimboluma is Nietzsche, sokat hord magában a mai ember is. Neki is nehéz a kegyelemről beszélni. Lélektanában mégis találunk néhány pontot, amelyen a kegyelmi rendbe való bekapcsolódás könnyebbnek látszik, mint történelmi elődjénél.

Láttuk, milyen elevenen él a mai emberben a közösségi gondolat. Ez az ember annyira kijózanodott az újkori individualizmus bódulatából, hogy már az egyéniségnek helyes értékelését, annak a természetben gyökerező jogait kell féltünk tőle. Nem meglepő tehát, hogy több megértéssel fordul az Egyház, a Krisztus-hívők nagy emberközössége felé. „Egy beláthatatlan horderejű vallásos folyamat indult meg: az Egyház újra ébred a lelkekben... Az Egyház nagy történelmi valósága újra elevenné

lesz... A vallásos élet már nemcsak az egyénben sarjad, hanem a közösségben is ébredni kezd." (R. Guardini.) Számtalan kortünet igazolja e megállapítást.

Ez a kedvező fordulat indította el a liturgikus mozgalmat is. A liturgikus mozgalom nem a jelen nagy feladatai elől a múltba menekülő katolikus romantika szülötte, hanem komoly korszükséget. A mai ember lélektanának természetes folyománya az a vallásszemlélet, amelyet a vallásban sem elégít ki a merő eszmélődés, hanem ott is tevékenységet, dinamizmust, életet keres. Ez az igény tereli egyre határozottabban a katolikus hívők figyelmét a liturgia, az Egyház élete felé. Mert ez a liturgia. Nem költészettel bevont külsőség, nem érzelmek, gondolatok, üdvtörténeti emlékek érzéktése, nem történelmi színekben játszó gazdag szimbolika, hanem élő valóság, valós élet. Nem szerzetestemplomok kiváltsága, kiválasztottak arisztokratikus jellegű vallási életstílusa, hanem az Egyház lényegéből, krisztusi rendeltetéséből folyó életvezetés, az egyetemes Egyház egyetemes élete.

A liturgikus mozgalom kétségtelen sikerei a krisztusi hit gondozásának szempontjából is nagyjelentőségűek. A liturgikus életbe való tevőleges bekapcsolódás mindig hitvallás. A liturgián keresztül gyökeresedik az egyén hite a legbiztosabban bele az Egyház élő közösségébe. Pedig „hinni nem annyit jelent, mint elszigetelt énből, a hic et nunc-ból, hanem az Egyház átfogó együtességéből, hagyományából, közösségi énjéből fordulni az Isten felé" (R. Guardini). Az ó- és középkori ember hite azért is elevenebb, mert nem kizárólag individualisztikus meghajlás volt a kinyilatkoztató Isten előtt, hanem élő kollektívumból, két évszázadokat átfogó szerves közösségből föltörő hódolat.

De ennél többet is várunk a krisztusi hit gondozása számára a liturgikus mozgalomtól. Ha a mozgalom ki tudja kerülni bizonyos helytelen autonomizmus és elmechanizálódás veszedelmét, aminek a mai ember oly könnyen áldozatul esik, ha valóban az Egyházzal való együttélés munkása lesz, akkor nemcsak a Corpus Christi

Mysticum eleven tudatát gyökereztetni meg a katolicizmusban, hanem az Egyházban rejlő kegyelmi forrásokhoz vezető utakat is szabadokká és — ami még fontosabb — népessé teszi. Pedig erre van a mai embernek égető szüksége: az Isten eligazító, világosságot gyújtó, akaratot acélozó kezére — kegyelemre.

A krisztusi hit sarkköve, minden kegyelem forrása Krisztus. A katolikus hit nem egyéb, mint a Krisztusban felénk jövő Istennek adott felelet. Ennek a feleletnek határozottsága, bátorsága, melegsége elsősorban attól függ, mennyire és hogyan ismerjük azt, akinek adjuk. A katolikus vallástörténet legnagyobb konvertitája, a tarzusi Pál is ezzel magyarázza a maga hitének rendíthetlenségét kedves Timóteusának: „Tudom, kinek hittem és biztos vagyok.” (II Tim. 1, 12.) A mai ember hite sohasem lesz életet teremtő, formáló erő, ha továbbra is abban a naptávolban marad Krisztussal szemben, amelybe az újkor sodorta. Hogyan higgyünk annak, akit a nagy távolság miatt már alig-alig látunk!? Azután meg akinek melege van szüksége, húzódjék a napra. Akinek isteni kegyelemre van szüksége, annak Krisztus felé kell fordulnia. Krisztusi hit csak Krisztus-közelben, Krisztus kegyelméből sarjadhat.

A krisztusi hit gondozásának kérdése tehát végső szakaszon beletorkollik Krisztus és Nyugat viszonyának újjárendezésébe. Nincs korunknak ennél súlyosabb, sorsdöntőbb feladata. Karl Adam szerint „a kereszténnyé lett Nyugat leghatalmasabb teljesítménye az volt, hogy nemcsak lelkiekben, hanem a gazdasági, kulturális és állami élet területén is Krisztus királyi uralmát valósította meg s ezzel olyan világot teremtett, amelyben a természetes mindig a természetfölöttiben kulminál”. Nem meglepő tehát, hogy az újkor elsodródása Krisztustól végzetes következményekkel járt. „Hogy személytelen számmá, szellemtelen mechanizmussá, minden helyes értékrang szerinti tagozódást megsemmisítő egyenlőség fanatikusáivá, lélektelen tömeggé torzultunk, — mindez annak a nagy bűnnek gyümölcse, amellyel Nyugat gögtől, nagyzási hóborttól, mámoros evilágiságtól megvakultan ki-

vonta magát Krisztus uralma alól s az Isten országát szekularizálta." (K. Adam.) Kezdjük megérteni, hogy a szorosan vett vallási életen kívül eső problémák megoldása is Krisztusra vár. Dawson szerint, amely társadalom elveszíti vallását, előbb-utóbb elveszíti kultúráját is. Európa a keresztyénséggel áll vagy bukik. Keresztyénség pedig nincs Krisztus nélkül.

Ha Európa s Krisztus között ily sorsdöntő a kapcsolat, mennyivel szorosabban fűződik a Krisztus-hívő élete, léte Krisztushoz. A Krisztus-hívő hitének meggyökeresedése, megszilárdulása azon fordul meg, milyen közel tud jutni Krisztushoz. A közelmúltban egy érdekes munka látott napvilágot Flügge neve alatt, „Warum ich an Gott glaube?" címen. A könyv hasábjain többek közt egy német egyetemi tanár, Köberle elmondja, miként lett istenhívővé. Az első világháború borzalmai közt elvesztette a személyes Istenben való hitet. A természet szeretetében, pantheizmusban kereste vallási igényeinek kielégítését. Ideig-óráig ment is a dolog, de aztán kiábrándult. „Rájöttem arra, — írja maga — hogy az ilyen pantheisztikus természetimádatból semmiféle erő, semmiféle erkölcsi hatás sem sugárzik rá az életemre." Különböző kísérletek után az evangéliumokhoz fordult s azokon keresztül Krisztus személyiségével, nyilatkozataival, tanításával kezdett foglalkozni. S íme, ez az evangéliumi Krisztus vezette őt vissza a személyes Istenben való hithez. Érdemes mélyértelmű vallomását meghallgatni. „Egy gondolat megdönthetetlen bizonyossággá érelődött bennem: Jézus Krisztusban az örökkévalóság néma csendje megtört, Benne a személyes Istennek élő szava szól hozzánk... Én nem hiszem, hogy valakinek sikerülne egy embert az értelem, a történelem útján saját megfigyelése révén a személyes Atyaisten biztos megismeréséhez elvezetni. Mindezek az értelmi, okoskodó kísérletek legföljebb egy végtelen Lény halvány, elmosódott istenfogalmához vezetnek. Az Atyának a szívébe a Fiúnak, Jézus Krisztusnak kinyilatkoztatásán keresztül kell pillantani, akkor megbizonyosodunk a személyes Isten valóságáról mint erőről és igazságról."

Krisztus közelébe vinni a Krisztus-hívőt: ez a nagy, legnagyobb katolikus korfeladat. Szent János szerint Krisztusban hinni annyit jelent, mint Krisztus felé, Krisztushoz menni. Minél közelebb jutunk hozzá, annál élet-erősebb lesz a hitünk. Ennek a közeledésnek egyik legnagyobb akadálya a mai ember számára a szekularizált Krisztus mítosza, eretneksége. Időnk szenvedélye a relativálás, viszonylagosítás. Ez a veszedelmes hajlam szeretné a kereszténységet mindenestül belerántani az emberiség természetes fejlődésének sodrába, tagadja annak páratlan történelmi egyszerűségét, benne az emberben gyökerező vallási igények egyik kielégítőjét látja. Ennek megfelelően Krisztust is szekularizálja: Benne hol a vallástörténetben a különböző népeknél föl-föltűnő üdvözítő egyik személyesítőjét (Hölderlin szerint Heraklessel és Dionysossal együtt „das herrlich grünende Kleeblatt”), hol a religiosum, a természetes vallási szféra lángelméjét, hol nagy eszmét, hol társadalmi reformátort lát. Végzetes tévedés, amely a kereszténységnek, a Krisztus-hívőnek halálát jelenti. Ennek az újkori Krisztus-mítosznak fölszámolása nélkül nincs kereszténység. A Krisztus-hívő útja, igazsága, élete csak az a Krisztus lehet, aki öröktől fogva van és imádandó, aki a történelem egy bizonyos időpontjában emberré lett, harminchárom évet mint Názáreti Jézus köztünk töltött, a keresztfán értünk meghalt, harmadnap halottaiból föltámadott s rá negyven napra az Atyához visszatért. Ebből a Krisztusból s nem Krisztus-mítoszból él a Krisztus-hívő.

Eltalál-e időnk az igaz Krisztushoz? Higgyünk benne. Higgyük, hogy az az ember, aki a maga vezéréhez oly fanatikus hűséggel tud ragaszkodni, megtalálja az utat az élet, a történelem isteni Vezéréhez. Aggódva nézzük időnk erőssodrú újpogány áramlatait, amelyek annál veszélyesebbek, mivel szellemi tartalmukban, erkölcs-tanukban sok a kereszténység elevilágiasításából származó elem. Vannak biztató jelek is. Így például van virágzó, meleg Krisztus-irodalmunk. Ennél is biztatóbb: ezrével vannak vértanúink, akik Krisztus nevével az ajkukon álltak a puskacső elé... Pedig ma is igaz, hogy

„sanguis martyrum semen Christianorum” — vértanúi
vérből születnek a Krisztus-hívők.

Igy látjuk mi föladatunkat a krisztusi hit gondozása
körül. „Nekünk teljesítenünk kell a Mának föladatát
egész odaadással, tekintet nélkül arra, mit hoz a jövő:
a holnapi nap majd gondoskodik magáról.” (Schütz Antal.)

KRISZTUS EMBERE S A KULTÚRA

Abban a szellemi és lelki forrongásban, amely napjaink legjellegzetesebb vonása, egyre több szó esik a kereszténység s a kultúra viszonyáról. Sűrűn hangzanak fel vádak, hogy a kereszténység a kultúrának egyre súlyosabb teherképe, hogy lefékezi a fejlődés ütemét, útjában áll az immár önállósult kultúra további gazdagodásának. Nagy politikai erővel rendelkező áramlatok céltudatosan emelnek sorompókat a kereszténység elé a kultúra legkülönbözőbb munkaterein. Nemcsak az állami, gazdasági, társadalmi élet kiszélesült, nyugtalan munkatereiről iparkodnak leszorítani az Egyházat, hanem a legfontosabb kultúrmunkáiban, a tanításban, népoktatásban, az ifjúság nevelésében való részvételi jogát is kétségbevonják.

Itt állunk tehát vádoltan, a támadások pergőtüzében. Nemcsak legelemibb jogunk, de az Istennel és az emberiség jövőjével szemben fennálló kötelezettségünk, hogy a vádakkal szembenézzünk.

Mielőtt érdemleges tárgyalásba fognánk, nem lesz fölösleges a kereszténység s a kultúra viszonyának kérdését eszmei, ideológiai oldalról megvilágítani.

Való: mi, Krisztus-hívők nem azért küldettünk, hogy az emberiségnek kultúrát adjunk. Évszázadokat töltöttünk el a világnak akkoriban legnagyobb kultúrállamában, a római birodalomban a nélkül, hogy annak kultúréletére jelentősebb befolyást gyakoroltunk volna. Pedig voltunk — többet mondok: életerőben, evangéliumi értékekben gazdagok voltunk, a vértanúk, a katakombák egyháza voltunk. Mi ma is megtaláljuk hivatásunkat a legkezdtelegesebb néger faluban is. A nagy XI. Pius pápa „nem civilizálni, hanem evangelizálni” küldi hithirdetőit. Ismétljük: nem azért küldettünk, hogy akár az emberiségnek, akár csak Európának kultúrát hozzunk. Krisztus nem volt

sem államférfiú, sem költő, sem szobrász, sem festő, sem szociológus, sem tudós, sem filozófus — ezeknél sokkal több volt. Aminek mindezek csak egy-egy sugara, annak ő fénytengere volt: „Én vagyok az út, igazság és élet”. A kereszténység ennek a Krisztusnak alteregója, történelmi tovább-élője. A kereszténység szemében a legnagyobb érték nem az époszok, lángelmék-szülte bölcséleti rendszerek, szobrászati, festészeti, építészeti műremek, tudományt sugárzó fóliánsok, hanem az, aminek mindezek csak szikrái: a lélek. A kereszténységnek a szó betűszerinti értelmében legelső és legfontosabb gondolja: „A lelket — a földi lét keretei közt az örökkévalóság, azaz a létteljesség felé törő lelket — ki ne oltsatok!” Ha a kultúra ennek a léleknek kioltását jelentené, akkor a kereszténység kultúraellenes volna! A merően kultúrkatolicizmus, amelynek szívéhez közelebb áll a tudomány, művészetek gondozása, a társadalmi munka, a politikai aréna, mint az „unum necessarium”, azaz a lélek gondozása, nem evangéliumi katolicizmus. Az evangéliumi kultúrkatolicizmus a szó nemes értelmében a lélek kultúrája, azaz: hősi, gigászi munka a lélek boldog létteljességének biztosításáért.

A keresztény értékvilágban tehát a lélek magasabbrendű, mint a kultúra. A kettő közti értékviszony illetően megállapítása azonban nem jelenti eszmeileg sem a kereszténység érdektelenségét, közömbösségét a kultúrával szemben. Az a kereszténység, amelynek létalapja a lélek ügyének szolgálata, nem lehet közömbös, még kevésbé ellenséges ennek a léleknek hatalmas törekvéseivel szemben, amelyekkel az a maga legnemesebb erőit fogja munkába az igazság, szépség, jószág szolgálatában. Szent Ágoston az ő szokott melegségével köszöni Istennek mindazt a sok szépséget, ami a kultúra alkotásaiból az emberi életre sugárzik. A kereszténység minden igazságban, minden szépségben, aminek birtokába az emberiség a kultúrmunka révén jutott, nem lát egyebet, mint az örök Isten visszaverődését az alkotó ember lelkén. Nem lehet tehát közömbös vagy éppen ellenséges érzelmű a kultúrával szemben. Hasonlóképpen sohasem

helytelenítette a kultúra bizonyos fokú öncélúságát, önállóságát sem, de mindenkor tagadta a vallási élet-szférától való teljes elszigetelődés jogosságát. Mindig vallotta, hogy „die Seele der Kultur ist die Kultur der Seele”, a kultúra lelke, a lélek kultúrája. Hirdette, hogy minden kultúrmunkának tiszteletben kell tartania azokat a nagy igazságokat, amelyeket Isten a kereszténységben adott, azt az erkölcsi világrendet, amelyet Krisztus hozott az emberiségnek.

Ezek előrebocsátása után lássuk a kereszténység s a kultúra viszonyának történelmi alakulását. A Krisztus-hívő kétezer éve áll a történelem sodrában, érintkezésbe jutott különböző kultúrákkal. A kereszténység s a kultúra közti viszony kérdése tehát történelmi probléma is. Sokszorosan áll ez a Nyugat kultúrájával kapcsolatban, mint amelynek legtöbb érintkezési pontja volt a kereszténységgel.

Vallás és kultúra

Vallás is, kultúra is, bárhogyan határozzuk is meg őket, az ember szellemiségének kisugárzása. Az állatvilág sem az egyiket, sem a másikat nem ismeri. Ez a tény már eleve kezekedik arról, hogy a két nagy történelmi valóság szoros viszonyban van egymással. A viszony értelmezésének legnagyobb veszélye bizonyos világnézeti apriorizmus, életszemléleti dogmatizmus, amely nem riad vissza történelmi tények semmibebevételétől sem. Az ilyen alapon elinduló magyarázat a legnagyobb tévedések áldozatává lehet. Véleményünk szerint a vallás és kultúra viszonyának kérdése csak minden apriorizmustól menten, történeti világításban értelmezhető. Mielőtt ezt megkísérelnők, lássunk két időszerű apriorisztikus magyarázatot.

Az egyik Spengler elmélete. Ismeretes, milyen nagy hullámokat vetett sokat emlegetett munkája, az „*Untergang des Abendlandes*”. A hullámok ma már elsímultak, de Spengler nem egy gondolata ma is még hatékony. Spengler a kultúrában „öntudatlan életfolyamatot” lát. Amiként a növényzet a talajból sarjad ki, a talajhoz van kötve, akként a kultúra is az anyaföld gyermeke, kisugárzása. Minden kultúra „mélyebb értelem nélküli véletlen”. A kultúraépítő tényezők, emberek, népek a maguk teremtő tevékenységében öntudatlanok, ösztönösek. Amiként a kultúra keletkezésében, úgy további fejlődésében sem szabad célt, gondolatot, szellemi rúgókat keresnünk, a szellemiségnek szerepe nincsen, a kultúrák merően a fajfejlődés eredményei. Az egyes kultúrák zárt körök — közöttük kölcsönhatásról vagy öröklésről beszélni nem lehet. Minden kultúra élettana azonos: van tavasza, nyara, ősze, tele — születik, fejlődik,

virágzik, hanyatlik, meghal. Mindenegyres kultúrának sajátos, önálló, individuális lelke, szelleme van. Hogy ezen a „lelken” Spengler lényeg szerint mit ért, nehéz meghatározni. Mindenesetre ez a „lélek” is az anyaföld („mütterliche Landschaft”) szülötte, kisugárzása. Az egyes kultúrák minden alkotása ennek a léleknek objektíválódása: művészet, tudomány, bölcsélet, mind-mind a „kultúra-lélek” megnyilvánulása. Amiként az egyéni lélek a nyelvben fejeződik ki, akként a kultúra-lélek a különböző kultúralkotásokban testesül meg.

Spengler szerint a vallás csak úgy a kultúra-lélek formanyelve, mint a tudomány vagy a művészet. Mindenegyres kultúrának megvan a maga sajátos vallása, amely a kultúra életének utolsó szakában, az ú. n. civilizációs fázisban kihal. A vallás tehát nem kultúrát alkotó tényező, hanem megfordítva, a fejlődő kultúra alkotja meg a maga vallását.

Spengleréhez hasonló Rosenberg vérmítológikus kultúra-elmélete. Röviden azt is látnunk kell.

Rosenberg szerint „a kultúra a faji élet öntudatosulásának folyamata”. A nagy kultúralkotások csakúgy, mint a nagy alkotók, nem egyebek, mint ennek a folyamatnak egy-egy jelentős állomása, amelyben „a faj ősakarása a szunnyadó lehetőségek mélységeiből az öntudat világába tör fel” s valóságokká lesz. A kultúra tehát merően a fajiság függvénye.

A faj alkotóerőinek forrásai bizonyos faji ősadottságok. Ez ősadottságok magvát határozott faji alapértékek („Charakterwerte”) alkotják. Ilyenek pl. az északi embernél a személyiség, a becsület, hősiesség, kötelességtudat, a jog védelme, művészi hajlam és alkotóerő, a bölcsesség szeretete. Az alapértékek alkotják a faj lelkét.

Minden fajnak tehát sajátos értékvilága van. Ennek az értékvilágnak legjellegzetesebb tulajdonsága a változhatatlanság. Bármiként alakuljon is egy-egy népfaj történelmi sorsa, sajátos faji értékvilága ugyanaz marad. A kultúra feladata, célja nem lehet egyéb, mint a faj változhatatlan lényét, értékvilágát minél megkapóbban, plasztikusabban kifejezésre juttatni. „Egy északi hős-

monda, egy porosz induló, egy Bach-kompozíció, egy Eckehart-beszéd, egy Faust-monológ egy és ugyanazon néplélek különböző megnyilvánulásai." (Rosenberg.)

A faj sajátos értékvilága a legszemléletesebben, legszebben az illető népfaj mitológiájában kristályosodik ki. A mitológia a néplélek első és legtökéletesebb megnyilvánulása s egyben alkotóerőinek legmagasabb teljesítménye is. További fejlődés, tökéletesedés csak a kifejezés formáiban, de nem a lényegben, tartalomban lehetséges. „A népfaj első felébredése a maga hőseiben, isteneiben és költőiben már fölülmúlhatatlan csúcspont. Ez az első nagy mítikus teljesítmény már nem lehet lényegében, csak a kifejezés formáiban tökéletesebb. Az egy-egy istenben vagy hősben kifejeződő érték örök, jóban-rosszban egyaránt." (Rosenberg.) Odin, mint a germán istenek elseje meghalt. De Odin, „mint az északi ember lelki erőinek örök eszményképe ma éppen úgy él, mint ötezer évvel ezelőtt." (Rosenberg.)

Az örök, változhatatlan faji értékvilág minden nép legnagyobb kincse. A nép legfőbb történelmi hivatása, hogy ezt a kincset csorbítatlanul megőrizze, illetőleg egyre erőteljesebben, megkapóbban kifejezésre juttassa. Minden vállalkozásnak, alkotásnak, amelybe a nép — akár a maga összességében, akár kimagasló tagjaiban — kezd, a faji értékvilághoz kell igazodnia. „A fajhoz kötött néplélek minden gondolatunknak, törekvésünknek és cselekvésünknek mértéke, értékeink koronája." (Rosenberg.) A faji értékek szolgálatják azt az örök normát, amelyet tiszteletben kell tartania államférfiúnak, társadalomtudósnak, művésznak, költőnek, tudósnak, bölcselőnek egyaránt. Rosenberg még tovább megy. „A vallási formák, ha igaziak, a fajhoz kötött népiség szolgálatában állnak... Döntő kritériumaik abban keresendők, vajjon a népiség alakját és belső értékeit fokozzák-e, célszerűbben kiképezni, erőteljesebben kifejezni tudják-e vagy sem." Hogy tehát egy nép milyen vallást fogad el, annak döntő oka nem az illető vallás igazságtartalma, hanem ez, vajjon egyezik-e a faji értékvilággal. A nép

minden élettevékenységének végső törvénye a sajátos faji értékvilág, a néplélek.

Mi lesz a néplélek, a faji értékvilág sorsa, ha faji adottságaiban tőle különböző néppel kerül érintkezésbe? Ez az eset az egyes népfajoknál a történelmi élet folyamán könnyen, Európában szinte szükségszerűen áll elő.

Két különböző népfaj tartós érintkezése alig maradhat hatástalanul az ő sajátos értékvilágukra. Kölcsönösen megismerik egymás lelkét, sajátos alapértékeit. Tartós történelmi kapcsolatnál bekövetkezhetik az az eset, hogy az egyik magába olvasztja a másik értékvilágát. A beolvasztás kétféleképpen történhetik. A felvevő népfaj az új értékvilágot a maga sajátos lénye szerint átalakítja s így veszi birtokába. Az új értékvilág a felvevőre nézve csak holt anyag, amelyet a maga sajátos lelkével jár át, elevenít meg, kiolvasztva belőle minden a saját énjével ellenkező, vagy tőle idegen elemet. De előállhat az az eset is, hogy a felvevő népfaj értékvilága esik áldozatul, a jövevény értékvilága elnyomja a felvevő sajátos lelkét. „Uberlagern“, „überfremden“, „überwuchern“ Rosenberg jellegzetes kifejezései erre a tragikus folyamatra. Mert szerinte annak kell mondani. A népfaj hűtlen lesz önmagához, szárnyát szegi saját lelkének. Ez a hűtlenség — szerencsére — jóvátehető. A népfaj sajátos értékvilágát az új néplélek csak elborítja, elföldeli, de nem semmisíti meg. Ha a faj egyébként tisztán megőrizte véré, a nemzedékről-nemzedékre szakatlanul áramló vér-folyam az őserkéket akkor is megőrzi, amikor azok a népfaj tudatéletében elhomályosultak, vagy talán ki is aludtak. Jöhet valaki, akinek sikerül a vérben szunnyadva lappangó őserőket a rájuk nehezédő idegen súly alól fölszabadítania, úgyhogy azok újra a népfaj tudatéletének sikjára törnek föl, lefejtik a néplélekről a ráarakodott réteget, s a népfaj elkezdheti újra „a maga őseredeti álmait álmodni“.

A két elmélet rövid vázlatja is elárulja közös származásukat. Mind a kettő a 19. század racionalisztikus-materialisztikus szellemének késői szülötte. Keletkezésük módja világos: Spengler is, Rosenberg is a 19. század

természettudományos-materialisztikus gondolkozásának hatása alatt korlátlan képzelőerővel, teljes önkényűséggel építi ki a maga elméletét. A két elmélettől nem vitatható el bizonyos nagyvonalúság. Eggyel maradnak adósok: elméletük igazolásával. Az igazolásnak egy módja volna: a történelem. A tárgyilagos történelem azonban mást igazol. Ezt a kérdésünkben perdöntő tanút szólaltatja meg a kiváló történetbölcselő, Dawson. Dawson elveti Spengler, Rosenberg merev dogmatizmusát, merész apriorizmusát. Nem előre megállapított rendszerbe erőszakolja a történelmi eseményeket, a néprajzi, vallástörténeti adatokat, hanem szigorú, tárgyilagos mérlegen méri le azok súlyát s így szűri le a tanulságokat. Következtetéseiben csak addig megy el, ameddig maguk a történelmi események, embertani, néprajzi, vallástörténeti adatok följososítják. A következőkben Dawsont követjük. (Az előforduló idézetek az ő munkáiból valók.)

Minden kultúrának első csíráit egy emberközösségnek a rendelkezésére álló élettérhez való idomulásában kell keresnünk. Az ember ezer szállal nő össze a földdel, amelyen s amelyből él. Ha ez az összeforrás hosszabb időn át megszakítatlanul fönáll, nemcsak új életforma, hanem új embertípus, új kultúra születik. A lakott terület éghajlati viszonyai, növény- és állatvilága a legmélyebben belenyúlnak az ember életébe. Ezek a tényezők fontos szerepet játszanak a társadalmi tagozódásban, a magántulajdon fogalmának, a jólét eszményének kialakulásában, az élet ritmusának meghatározásában, a lakásban, ruházkodásban és táplálkozásban, különböző szerszámok, fegyverek készítésében, a település módozatában stb. „A földművelés minden típusának, minden növénytermesztésnek sajátos emberi kultúra felel meg. Az olajfa, Athene ajándéka, a hellén kultúra egyik forrása volt.”

Hogy az élettér milyen elhatározó fontossággal bír egy-egy kultúra életében, azt Dawson a görög kultúra pusztulásával igazolja. A pusztulás akkor következett be,

amikor külső jelek szerint a hellénizmus fejlődésének csúcspontján állott. Úgy látszott, hogy „az ember végre elérte nagykorúságát... Száz szabad városban virágzott a művészet, a tudomány, a demokrácia, s a jövő még többet látszott ígérni, mint amennyit a jelen már adott.” Erről a szédítő magaslatról zuhant le a pusztulásba a görög kultúra. Mi volt a gyors hanyatlásnak s kimúlásnak előidézője? Dawson szerint „a népelet forrásai száradtak ki. A görög kultúra életereje, alapja a regionalizmus, a földdel való összeforrás volt. A gyors elvárosiasodás, a vidék elnéptelenedése ezeket a forrásokat bedöntötte. A kultúrélet a városokban központosult, életerejében látszólag gazdagodott. Ezzel szemben a vidék kulturális színvonala süllyedt, a város s a vidék közti szakadék mélyült. A város hova-tovább elvesztette az eleven kapcsolatot a vidékkel, annak valóságos élősdi-jévé vált. E mélyreható elváltozásokkal együtt járt annak az embertípusnak eltűnése is, amelynek vállain a görög kultúra nyugodott. Az élettér s a nép közti természetes eleven összeforrás megszűnt, vele együtt a görög élet hallatlan lendülete is megtört.” (Dawson joggal mutat rá azokra a veszélyekre, amelyek a mi kultúránkat a túlzott elvárosiasodás felől fenyegetik!)

De bármilyen fontos szerepet is tulajdonítsunk az élettérnek egy-egy kultúra kialakulásában, tévedés volna a kultúrát az élettér kizárólagos szülöttének tekinteni. Még kevésbé magyarázzák meg a földrajzi adottságok a kultúrélet jellemző sajátosságát: a fejlődést, haladást. A földrajzi adottságokban rejlő kulturális lehetőségek végesek. Ha egy népfaj e lehetőségeket kimeríti, a kultúra fejlődésének meg kellene akadnia. A történelem azonban másról tesz tanúságot. Világos tehát, hogy az élettéren kívül más tényezők is tevékenyek a kultúra fejlesztésében.

Nem kétséges az sem, hogy a fajiség a kultúra fejlesztésében fontos szerepet játszik. De amiként az élettér, akként a fajiség sem kizárólagos forrása a kultúrának. Néprajzi és történelmi tények igazolják, hogy „két nép azonos életterű és fajiségű lehet, kultúrájuk mégis tel-

jesen elütő". A kultúra utolsó döntő tényezőjét másban kell keresnünk. „A legfőbb választó falak a népek közt nem a nyelv, nem a fajiság, nem az élettér, hanem a gondolkodásnak és hagyománynak ama különbözősége, amely a hellén és a barbár, zsidó és nem-zsidó, iszlám és hindu, keresztény és pogány ellentétességben mutatkozik.”

Hatalmas történelmi és néprajzi adatanyag igazolja, hogy minden kultúra ősforrása, éltető eleme az emberi szellem. A kultúra határozott alakját azok a szellemi, lelki tényezők adják meg, amelyek a faji és földrajzi kereteken is átcsapnak. „Ameddig csak az emberiség történetében vissza tudunk menni, mindig megtaláljuk annak lehetőségét, hogy az emberi életformán a gondolkodás s a fölhalálás változtat.” Ez az örökké tevékeny emberi szellem természetesen elsősorban az élet anyagi feltételeinek biztosítására törekszik. Ismeretes, hogy ilyen szempontból az őskultúrák milyen hallatlan eredményeket értek el. Milyen nagy szellemi erőfeszítet tételnek föl pl. a kultúrélet szempontjából alapvető, legrégibb felfedezések, mint a tűz, fémek használata, különböző kézi-szerszámok stb. Spencer szerint a primitív ember egyik jellemzője, hogy élete teljesen kimerül az élet anyagi, fizikai szükségleteinek kielégítésében. A legújabb kutatások ezt a vélekedést megdöntötték. Számos adata bukantunk, amelyek világosan igazolják, hogy a legkezdetlegesebb embernek is voltak pl. esztétikai, lelki igényei, amelyek az anyaggal szemben új létsíkot jelentenek.

Ha a szellemiségnek jelentőségét a kultúra fejlesztésében le akarjuk mérni, a szellem fogalmának körét ugyancsak ki kell tágítanunk. A szellemiségnek legősibb, legmélyebb megnyilvánulása a vallás. S ezzel elérkeztünk minden kultúrának ősforrásához. „A vallás az anyaméh, amely az emberi kultúra minden csiráját magában foglalja.” Ismeretes, hogy az előző kor milyen fölényesen állapította meg, hogy a vallás egy bizonyos fokot elért kultúra kisugárzása — az ősember vallástalan volt. A legújabb tudományos kutatások erre az önkényes, merész megállapításra is rácafoltak.

Mit lát a tárgyilagos történelem, a lelkiismeretes etnográfia ilyen vonatkozásban?

A primitív ember egész lelki világa, gondolkozása vallásos jellegű. A személyes szellemekben való hit ennek a gondolkozásnak csak egyik megnyilvánulási módja. Mindenütt megtalálható a hit, hogy a természet külső jelenségei mögött szellemi, természetfölötti hatalmak titokzatos világa áll, amely a természet életfolyása s az ember élete fölött uralkodik. Fejlettebb népek tudatvilágában ezek a hatalmak megszemélyesítve élnek, de találunk olyan népeket is, amelyek a világ mögötti nagy, határozatlan egységének fogják föl őket. Minden nép éppen abban látja legelső életföltételét, hogy ezzel a titokzatos világgal kapcsolata legyen, hogy segítségét a maga számára megszerezze. A legprimitívebb őstársadalom, emberközösség nem a legügyesebb vadászban, a legbátrabb harcosban látja a maga legértékesebb tagját, hanem abban, akiről hiszi, hogy kapcsolata van azzal a titokzatos világgal.

Minden népnél valaminő rituális rendet, szokásokat, mondhatnók, „liturgiát” találunk. Minden kultúra ennek a rituális rendnek tovább fejlődéséből születik. Ebben a rituális rendben látta az ősember a kozmikus rendnek tükröződését. Ez határozta meg életritmusát, közösségi életrendjét. A legprimitívebb emberközösség társadalmi életének középpontját ez adja meg. Különösen az amerikai néptörzseknél látjuk élesen az őskultúra rituális jellegét. A társadalmi tagozódás, differenciálódás elsősorban ebből indul ki. A differenciálódásnak első eredménye a sámán különleges társadalmi helyzete. A sámán titokzatos erők birtokosa. Ő a nép gyógyítója, varázslója, prófétája, mint aki különleges ismeretekkel rendelkezik. Ezek az ismeretek a sámán családjában vagy a sámánok „hivatásrendjében” öröklődnek, ezekben kell látnunk a tudomány első szárnypróbálgatásait. A sámánizmusból fejlődik ki a papság. Ez a kulturális fejlődésben jelentős lépést jelent. A papság mintegy hivatalos szerve a népnek a természetfölötti renddel való érintkezésben.

A szertartási gyakorlat éppen a papságon keresztül az emberközösség társadalmi tevékenységévé lesz.

Hogy a vallás a kezdetleges kultúrának mennyire központi életmegnyilvánulása, annak legbeszédesebb bizonyítéka, hogy hatása kiterjed még a gazdasági életre is. Főleg az amerikai kezdetleges kultúrák mutatnak ilyen szempontból érdekes eseteket. A bennszülött amerikai kultúrák egyik legjobb ismerője ezt írja: „A felhők megjelenését, az esőt, a kukoricaültetést, a mindennapi élet körforgását — mindent rituális cselekvések kísérik. Minden pap-csoport a megállapított időben elvégzi a maga tisztségét. Ezek a mágikus jellegű szertartások gyakorlati tudást is közvetítenek a vetések gondozására, az ültetés helyére, idejére vonatkozólag.” A szertartások ciklikusan változnak s így ritmikusan tagolják a földművelő évét. A ciklus akárhányszor nagy rituális rendszerré nővi ki magát, amely aztán átfogja az emberközösség egész társadalmi és szellemi életét. Különösen a maya-népeknél találkozunk ilyen esetekkel. Náluk a rituális gyakorlat sorozatos berendezése meglepő csillagászati és kronológikus ismeretek elsajátításához vezetett.

De nemcsak az új világban látjuk a vallás s a gyakorlati élet eme kapcsolatát, ugyanezzel a kultúrtörténeti tünettel találkozunk az óvilágban is. „Kelet magasabb kultúrájának fejlődése, a földművelés s az öntözés kezdetei, a városi élet megindulása mélyen vallásos alapokon történt. Az ember megtanult a természet erői fölött uralkodni, a földet termékennyé tenni, birka- és szarvasmarhanyájakat tenyészteni, mégpedig nem főleg gazdasági, gyakorlati okokból. Mindebben inkább vallási ritust látott, amelynek révén mint pap a természet termékenységének, a növekedésnek kozmikus misztériumában közreműködhetett.” Hogy Kína, India, Egyiptom kulturális fejlődésében a vallási gondolatvilág mennyire a legfontosabb tényező, hogy Athén és Róma kultúrtörténete mit köszön a vallásnak, mindezek sokkal ismertebbek, semhogy részletezésre szorulnának. Különösen meglepő az egyiptomi kultúra s a vallás szoros kapcsolata. Egyiptom hatalmas szervezetű

államélete, nagyszabású tudománya, virágzó művészete tisztán a vallási eszmevilágból nőtt ki.

Igy fest a történelem, a néprajz világításában a kultúra s a vallás viszonya. Az ember az anyagi és szellemi világ érintkezési vonalán áll. Léteben rászorul azokra az erőkre, amelyek az anyagban, a földben forrásoznak, de ugyanakkor szellemi erők birtokosa is. Élettevékenységében rá van ugyan utalva az anyagra, mint a szobrász a márványra s a vésőre, de annak nem rabja, hanem fölhasználója, ura. Ez az ember „mindíg tevékeny, teremő” — szüntelen tevékenységéből születnek a kultúrák. A kultúra sohasem „anyagi erők passzív eredménye”, hanem az anyagot fölhasználó szellemi erők munkájának gyümölcse. E szellemi erők legmélyebb, leggazdagabb forrása a vallás. A vallás nem a kultúrélet egyik többé-kevésbé fejlett hajtása, hanem minden kultúra teremő lelke. A vallás és kultúra közti viszony oly szoros, annyira élettani valóság, hogy a vallás pusztulása a kultúra pusztulását is jelenti. „A társadalom, amely elvesztette vallását, előbb-utóbb elveszíti kultúráját is” — vonja le az egyetemes kultúrtörténet a nagy tanulságot.

Kereszténység s a nyugati kultúra

A kereszténység s a nyugati művelődés viszonyának történelmi alakulásáról az elmúlt negyedszázad folyamán sok szó esett. A nagy zűrzavar, amelybe a 18—19. század világnézetének, életszemléletének tragikus csődje a művelt emberiséget taszította, szükségszerűen terelte e kérdésre a figyelmet. A kérdés időszerűségét fokozza a jogos, megalapozott félelem, amellyel a kornak minden komoly szemlélője kultúránk jövője elé néz. Amit féltünk, amiért aggódunk, a körül ösztönösen, riadtan keringenek gondolataink. Annál is inkább, mivel még a közelmúltban a nyugati köztudat a kultúra veszélyének még a lehetőségével sem számolt, hiszen benne az emberiség végső, megdönthetetlen győzelmét látta.

Azok az apriorisztikus kultúrelméletek, amelyeket főntebb vázlatoztunk, kérdésünkben kemény ítéletet mondanak a kereszténység rovására. A spengleri történet-szemlélet a kereszténységet kizárja a kultúrát teremtő történelmi tényezők sorából, tagadja Krisztus művének központi voltát Európa kultúrtörténetében. A kereszténység merően periferikus történelmi jelenség, amely úgy hajt ki két különböző kultúra-lélekből, mint a növényzet az anyaföldből. Spengler merész elmélete szerint a kereszténység történetének első évezrede az arab-mágikus kultúra-körbe esik, míg a második évezred a nyugati-fausti kultúra-körbe illeszkedik bele. Van tehát mágikus és fausti kereszténység, a kettő „azonos dogmatikai és kulturális öltözeke” dacára két teljesen különböző vallás. Természetesen sem az arab-mágikus, sem a fausti kereszténység nem kultúrafejlesztő, még kevésbé kultúra-teremtő történelmi tényező, hanem megfordítva: két egy-

mástól lényegben különböző kultúra-lélek vallási formanyelve.

A Rosenberg-féle vérmitológikus kultúra-elmélet kérdésünkkel elsősorban a germánság szempontjából foglalkozik. Rosenberg a kereszténység hatását a germánra végzetesnek ítéli. A kereszténységgel fajilag idegen elemek törtek be a germán lélekbe s annak őserőit megbénították. „A szír-római uralom kemény kérge évszázadokon át elnyomta a germán lelket.” „Rájöttünk arra, hogy a római és protestáns egyházak legfőbb értékei a mi lelkünknek nem felelnek meg, az északi faj organikus erőit gátolják, tehát eltávolítandók. A germánság jövőjét csak a maga sajátos értékvilágához való visszatérés biztosíthatja.”

Nyilvánvaló, hogy a két elmélet éppen elmélet s nem a történelem szava. Spengler ilyenét megállapításai máris a múltéi. Ami pedig Rosenberg elméletét illeti, vele szemben a történelem tanúságtételére hivatkozunk. Történelmi adatok, tények beláthatatlan tömege igazolja, hogy a germán kultúra keletkezésében és felvirágoztatásában a kereszténység döntő szerepet játszott. Germánság és kereszténység évszázadok hosszú során át termékeny életegységben hordják Európa jelentős részének történelmét. A germánság államélete, társadalmi és gazdasági berendezkedése, tudománya ennek az eleven, virágzó szintézisnek szellemében alakul, tökéletesedik. A kereszténységből merít ihletet évszázadok hosszú során át a német építészet, szobrászat, festészet, költészet, bölcsélet. A német román és gótikus dómok, Heliand, Parsival, Eckehart, Klopstock, naumburgi Krisztus, Grünewald, Dürer, Händel, Bach, Beethoven és még ezer és ezer más halhatatlan alakja, emléke a germán kultúrának sohasem született volna meg, ha a kereszténység titokzatos világa meg nem termékenyíti a német szellemet. Megértjük, hogy a germán kultúrvilág kereszténységet sugárzó emlékeinek hatása alatt a neves lipcsei bölcselő, Litt Tivadar fölkiált: „Vajjon pusztá véletlen, hogy a német szellem éppen akkor tesz önmagáról a legelragadóbban, a legbeszédesebben tanúvallomást, amikor semmi egyébről nem akar

beszélni, csak arról, amit a krisztusi evangéliumból tanult!?”

A kereszténység s a nyugati kultúrának viszonyát a tárgyilagos történelem megvilágításában kell látnunk. (A továbbiakban Dawson nyomain járunk. Idézeteink is tőle valók.)

Amikor Nyugat s a kereszténység viszonyát vizsgáljuk, három nagy korszakot különböztethetünk meg. Az első az őskereszténység századai, a római császárság s a birodalom föloszlásának korszaka. Az ókori Egyház érett, hamarosan bomlásnak induló kultúrával találta magát szemben. Az első időkben az őskereszténységnek s a görög-római kultúrának alig voltak érintkezési pontjai. „Mi lehetne közös Athén és Jeruzsálem között, miben érthetnék meg egymást az Academia s az Egyház?” — kérdi Tertullian. De azért már kezdettől fogva érezhető bizonyos áramlat, amely az Egyházban előkészíti az utat a klasszikus kultúrhagyományok beolvasztására. Magán Tertullianon is félreismerhetetlen a klasszikus irodalom hatása. Már a IV. századtól kezdve „a klasszikus kultúra erős támasztékot talált az Egyházban”.

Amikor a római birodalom elmerült a népvándorlás hullámaiban, az Egyház volt az egyetlen tényező, amely a nagy összeomlásból az antik kultúra örök értékeit kimenthette. Ezt a hatalmas művelődéstörténeti föladatot el is végezte. Ugyanakkor egy másik, nem kevésbé fontos művelődéstörténeti szerepet is vállalt: tanítómestere, vezére lett Európa új néptömegeinek. Kavargó, kaotikus századok szakadtak Európára. A több évszázados káoszban egy új világ, új kultúra csirái lappangtak. Hogy ez az új világ, új kultúra meg is született, az kizárólag a nyugati kereszténység műve. A hatalmas korbépből két kultúrtényező alakja magasodik ki: a pápaság s az újjászületett benediktinus szerzetesség. „Ez a két hatalom volt Nyugat legfontosabb, majdnem egyetlen alkotó társadalmi ereje a sötét időkben.”

A hosszú évszázadokra kiterjedő munka gyümölcse a késői középkor hatalmas kultúrája, amelynek nagyságára éppen napjainkban kezdünk ráeszmélni. Nyugat s a

kereszténység kulturális kapcsolatai a második korszakban voltak a legszorosabbak. Az Egyház évszázados kultúrmunkája nemcsak az antik kultúra romjait mentette meg a pusztulástól, hanem e romokból, Kelet kultúrájából, az új néptömegek kultúrhozadékából s elsősorban a saját hallatlan gazdagságából új kultúrát teremtett. Ez az új, minden ízében keresztény kultúra a 12—13. század örök büszkesége. E két század nélkül az újkori művelődés elképzelhetetlen.

Nyugat s a kereszténység viszonya művelődéstörténeti szempontból a középkor végétől kezdődőleg gyökeresen elváltozik. A középkori kultúrában a kereszténység által egyesített különböző művelődési hagyományok centrifugális szellemtörténeti áramlatokat indítottak meg, amelyek a középkori kultúra egységének megbomlására, Nyugat s a kereszténység közti kapcsolatok meglazulására vezettek. Különösen két áramlat hatott elhatározóan Európa újkori kialakulására: délen a reneszánsz, északon a reformáció.

A reneszánsz, mint a középkori kultúra elleni forradalom, Dawson szerint nem egyéb, mint a latin népek nemzeti öntudatának fölébredése. „A reneszánsz emberei kereszteshadjáratot hirdettek, hogy a latin világot a gót barbárság igájából kiszabadítsák.” A nagy szellemi forradalom a nemzeti eszmén kívül még más tényezőket is bekapcsolt Európa fejlődésébe. Megindította azt az elvilágiasodást, amely egész napjainkig az újkor legjellegzetesebb vonása maradt. A művészettörténelemben páratlan virágzásnak indultak a különböző művészetek. A reneszánsz gazdag művészete a természetből, a természet megfigyeléséből, tanulmányozásából táplálkozott. Ez a körülmény szükségképen a természettudományok felé terelte a kor szellemi életét. Nem véletlen, hogy a 15. század legnagyobb művésze, Leonardo da Vinci behatóan foglalkozik matematikai, mechanikai kérdésekkel is. Az újkori természettudomány a reneszánsztól kapta az első és elhatározó lendítést. A lendület irányát Pythagoras létszemlélete szabta meg, amely a világban számra fölépített hatalmas rendszert látott. Az újkori természettudo-

mány a reneszánsz teremtő szellemének s a platonai metafizika matematikai idealizmusának kapcsolatából született meg.

Észak reneszánsza Dawson szerint a reformáció. A reformáció a maga megindulásában vallási mozgalom, de történelmi jelentősége inkább azokban a társadalmi erőkben rejlik, amelyek benne a felszínre törtek. Luther az ébredő német nemzeti szellem forradalmát jelenti minden idegennek hitt befolyással szemben. „A reformációban Észak forradalmát kell látnunk a középkori kultúra latin hagyományai ellen” — Nietzsche szerint „Bauernaufstand des Geistes”, a szellem parasztlázadása. A reformáció nyomán a középkori kultúrában egyesített latin és germán elemek szétváltak. Amiként a reneszánsz Dél-Európa kultúráját ellatinosította, azonképen a reformáció Észak-Európáét elgermánosította. Dawson szerint nem véletlen, hogy a „reformáció utáni vallási határvonalak oly szorosan követik a régi római birodalom határait”.

A két hatalmas szellemi áramlat nyomán Európa életében veszedelmes szakadékok, választófalak támadtak. A nemzeti eszme egyre mélyebb gyökeret vert a kor tudatéletében. Megtört a kereszténység egysége. Eltűnt az egyre veszedelmesebben elvilágiasodó szellemi élet s a vallás közti összhang. A barokkban a művészet még egyszer találkozott a kereszténységgel, de a teológia s a világi tudomány útjai végleg szétváltak.

Pedig a vallási gondolatvilág továbbra is élénken foglalkoztatta egész Európát. A társadalmi, irodalmi, politikai élet gyújtópontjában vallási eszmék, kérdések álltak. De amíg a középkorban a vallási eszmevilág Európa szellemi és lelki egységének hirdetője, forrása volt, most inkább megoszlásának egyik legfőbb tényezőjévé lett. Egy évszázad telt el kemény, sokszor kegyetlen vallási harcokban, míg a vestfáliai béke (1648) végleg megpecsételte Európa vallási megoszlását.

Még a vallásháborúk befejezése előtt új szellemi áramlat jelentkezik. A hitviták hevessége, a vallásháborúk kegyetlensége bizonyos ellenérzést keltett a szellemi élet vezető embereiben a kereszténységgel szemben.

Élsősorban a tudomány emberei egyre jobban elfordulnak a pozitív kereszténységtől s valaminő észvallásban keresik vallási igényeik kielégítését. Nem kell hangsúlyoznunk, hogy a törekvést jelentősen alátámasztotta az emberi értelem iránti bizalom állandó erősödése. Az áramlat már a 16. században érezhető, de teljes kifejlődéséhez csak a 17—18. század folyamán a deizmusban jutott. A deizmus volt hivatva az új kultúrkorszakban a kereszténység helyét elfoglalni. A deizmus a teológia helyébe a tudományt, a hit helyébe az ész állította. A kereszténységből átvett egyes fogalmakat, erkölcsi elveket, de megfosztotta őket természetfölötti jellegüktől.

A kereszténység deisztikus-racionalisztikus torzításából született meg az utolsó két évszázad legjellegzetesebb mítosza, az emberiség haladásának hite. A kereszténység mindig hirdette, sőt sürgette az emberiség tökéletesedését, de az embereszmé kiteljesedését csak egy másvilági létben várja. E tan szekularizálásából sarjadt ki a kulturális haladásnak, mint az emberiség végső céljának mítosza. A haladás evangéliuma két évszázadnak lett vallási pótlékává, „új kereszténységévé”. „Ez volt kultúránknak hajtóereje s gondolkodásunknak annyira lényegi eleme, hogy bírálatának pusztá kísérlete is bűn számba ment.” Vallásos tisztelettel és lelkesedéssel, töretlen optimizmussal csüngött a kor a haladás gondolatán, noha igazolni nem tudta. „Az emberiség lerázva magáról minden bilincset, fölszabadulva a véletlen s a haladás ellenségeinek uralma alól, biztos lépésben járja az igazság, az erény s a boldogság útját” — írja a haladás evangéliumának egyik leglelkesebb apostola, Condorcet.

Milyen utakon kereste Európa két évszázadon keresztül a haladásról szőtt álmainak megvalósulását?

Az új aranykorszakba vezető utat az emberi észnek kell megépítenie. Különösen a haladás francia fanatikussai bíztak rendületlenül az emberi ész megváltó erőiben. A kultúrélet minden ágában az ész kizárólagos uralmát kell biztosítani, s akkor megoldódnak az összes fájó problémák. A francia irodalom, bölcsélet, a párizsi szalonok visszhangzottak a szélsőséges racionalizmus eszméitől.

Sajátságos elvont fogalmak kristályosodtak ki, mint ész, tudomány, haladás, kultúra, ezek lettek az új idők bálványai.

Volt azonban más áramlat is. Szellemi vezére s egyúttal a kor legmélyebb hatású bölcselője Rousseau volt. Rousseau az emberiség boldogabb jövőjét nem az emberi észről, hanem a természet örök törvényei iránti készséges engedelmességtől várta. Ezt az engedelmességet gátolja az újkori civilizáció, a korabeli állameszme. Ezek rabszolgaságából kell kiszabadítani az emberiséget. Amilyen szenvedélyességgel védtek kálvinista ősei az eredeti bűn, az emberi akarat tehetetlenségének tanát, oly hévvel kelt Rousseau az emberi természet jóságának védelmére. A francia racionalizmus által megindított mozgalomnak ő adta a vallási meggyőződés és lelkesedés dinamizmusát.

A két áramlat, amelyek hullámai Európa-szerte érezhetők voltak, a francia forradalomban keresett történelmi valósulást. A forradalmárok nem elégedtek meg a szorosán vett politikai reformokkal, hanem az egész állami, társadalmi, kulturális élet teljes átalakítására törek. Tudjuk, hogy a merész kísérlet véres kegyetlenkedésbe fulladt. A fölvilágosultság, a francia forradalom eszméivel szemben a 19. század első felében támad ugyan ellenáramlat a romanticizmusban, amely több ponton jutott újra érintkezésbe a kereszténységgel, de a haladás evangéliuma nem vesztette el vonzóerejét, sőt egyre merészebben bontakozott ki. Teljes kifejlődéséhez nagyban hozzájárult az a korszakos átalakulás, amely Angliából indult ki s Nyugatot a gazdasági élet felől forradalmasította.

Az újkori nagy szellemi áramlatok természetesen Angliát sem hagyták érintetlenül. A vallási harcok tüze itt is föl-föllobbant. Egymást követték a presbyterianus, independens, anglikán, katolikus kormányok. Az 1688-as forradalom már az állami élet szekularizálódását jelentette. A forradalom „a királyok isteni jogának helyébe a magántulajdon isteni jogát állította”. Bár tehát Anglia is fokozatosan szekularizálódik, a kereszténységtől való

elfordulása mégsem volt oly heves és merész, mint pl. a francia fölvilágosultságé. A történelmi kereszténység s az új eszmevilág között sikerült középutat építenie. Az angol irányzat egyaránt sürgeti az egyéniség erkölcsi fegyelmezését s a szükséges társadalmi és politikai reformok megvalósítását. Mialatt Franciaország a társadalomnak elvont elvek szerinti újjászervezésével kísérletezik, az angol élet a hasznossági elv által megvont gyakorlati irányban indul el. A reneszánsz tudósaink álmai először angol földön valósulnak meg: az ember a rohamosan fejlődő természettudományok révén a maga szolgálatába kezdi állítani a természet addig lappangó, tétlen erőit. E lehetőségek kiaknázását nagyban előmozdította az angol erkölcsiség újabb alakulása.

A 17—18. századi protestáns aszkézis a középkorral szemben nem a földi javak megvetését, hanem a lankadatlan munkát, minden pazarlás kerülését, a vagyonszerzést sürgette. Egy új típus alakult ki: a kemény munka s a lemondás embere, aki sem önmagát, sem alkalmazottait nem kíméli. Ez a típus alapozta meg Anglia gazdasági nagyságát. „A puritanizmus szűkkeblű, fanatikus szelleme átjárta az egész fejlődést s megadta az angol polgári társadalomnak azt az erkölcsi erőkészletet, amelyet a lázas munka, az industrializálódás megkövetelt.”

Az új típusnak t. i. hatalmas szövetségese támadt a technikában. Európa történelmi tényezői között megjelenik a gép, rajta keresztül a gazdasági élet szinte kiapadhatatlan új erőforrásokhoz jut. Az egyre gyorsabb ütemben tökéletesedő termelési és közlekedési technika a gazdasági életnek eddig hallatlan lendületet adott. Az „indusztriális forradalom” természetesen nem szorítkozott csak Angliára, hullámai hamarosan átcsaptak a kontinensre, főleg annak nyugati országaira is. A nagy átalakulásnak lendületét fokozta a liberalizmusnak mindenüvé benyomuló eszmevilága. Rövid néhány évtized alatt a „régí független életformák, a régi, önmagát ellátó agrár kultúra összeroppantak, a világ egyetlen szervezetté lett nemzetközi gazdasági étellel, közös gazdasági eszmé-nyekkel”.

Az új embertípus új kultúrát teremtett, amelyhez hasonlót a világtörténelemben hiába keresünk. Az új kultúra kétségkívül sok áldást hozott. Főleg az anyagi jólétet jelentősen fokozta. Nem csoda, hogy a haladás hite, a belőle kisugárzó optimizmus még merészebb lett.

A nagy optimizmust még nem környékezte meg a kétely, amikor az új kultúra árnyoldalai már mutatkozni kezdtek. Vagy félszázada már a kortudat is ráeszmélt azokra a veszélyekre, amelyek az új fejlődésben lapangtak.

Az első nagy probléma, amelyet az új fejlődési irány fölvetett, a munkáskérdés volt. Tudjuk, hogy az indusztrializálódás hatalmas munkástáborot teremtett. A sokmillió negyedik rend számtalan gazdasági, társadalmi, államéleti kulturális föladat elé állította a kort. A föladatokról a kapitalista-liberális Európa először tudomást sem akart venni, s amikor erre kényszerült, ímmel-ámmal, csigalassúsággal kezelte a súlyos kérdéseket. Ez a módszer természetesen csak a munkásság elégedetlenségének, elkeseredettségének fokozására volt alkalmas. Nem meglepő, hogy ez utóbbi tömegesen vetette magát a forradalmi szocializmus karjai közé. A munkásság érdekeit megóvó s egyúttal a társadalom egyensúlyát is biztosító megoldáshoz azonban a materialista világnézeti alapokon mozgó szocializmus sem jutott, — még ott sem, ahol sikerült a hatalmat magához ragadnia — ellenben a civilizált világban félelmes robbantóanyagot halmozott fel.

Az új kultúra nyomán a társadalom szerkezetében, élettanában is kedvezőtlen elváltozások következtek be. Nevezetesen megbomlott az egyensúly az emberi társadalom s a természet között. A városodás ijesztő méreteket öltött. A falu, a vidék kultúrája, amely szorosan egybekapcsolódott a természet életfolyásával, sorvadóban van, sokhelyütt el is sorvadt. A legjobban indusztrializált államokban a földművelő-osztály az összlakossággal szemben már kisebbségbe szorult. De az agrár államokban is pusztul a falu, a vidék kultúrája. A modern életnek már alig van kapcsolata a földdel, a természettel. Az élet föltételei, igényei már a vidéken is egyre mes-

terkéltőbbek lesznek, üteme egyre hevesebb. Az elváltások már nemcsak az anyagi kultúrában, hanem a nép-jellemenben is megfigyelhetők. Dawson szerint „számolni kell a veszéllyel, hogy a gyors energia-kitörést, amely az új városi, ipari civilizációt megteremtette, a társadalmi és fizikai életerők korai kimerülése követi s ez a civilizált emberiség elkorcsosodását vonhatja maga után”. Ne tévesszen meg bennünket kultúránk külső virágzása, gazdagsága. A történelem világosan igazolja, hogy egy kultúra a maga külső életnyilvánulásaiban, apparátusában gazdag lehet s ugyanakkor életerői már pusztulóban vannak.

Nyugtalanító tünetek verődnek ki a modern kultúra szorosan vett szellemi életén is. A szellemi élet nagy mozgalmasságot, termékenységet mutat, de hiányzik belőle az egységesség. Természettudomány, szépirodalom, bölcsélet, teológia mind külön utakon járnak. A korszellem ilyen vonatkozásban is hasadásos, hiányzik belőle a valóság közös képe, amely a szellemi munka egységét biztosítaná. A különböző tudományágak között a legvirágzóbbak a természettudományok. A természettudományos gondolkodás benyomul a szellemi élet minden tartományába. Ez a természettudományos gondolkodás a világ mechanisztikus értelmezésén alapul. E szerint a világ nem egyéb, mint szigorú matematikai, mechanikai törvényszerűséggel összetartott anyagi rendszer. Ezt a tudományos determinizmust a 17—18. század próbálta összekapcsolni a deizmussal. Azonban a kapcsolat nem bizonyult tartósnak — elsősorban a deizmus teológiai és bölcséleti gyengéi miatt. A kísérlet megghiúsulása utat nyitott a tudományos determinizmusnak a legkülönbözőbb tudományágakba: a lélektanba, szociológiába, gazdaságtanba, biológiába, történelembe. Ezzel természetesen karöltve járt az erkölcsi és szellemi tényezők kikapcsolása a valóság értelmezéséből.

Évtizedeken keresztül semmi kétség sem merült föl a természettudományos módszerrel szemben. Az utolsó idők azonban itt is változást hoztak. A természettudományos determinizmus hatalmas léket kapott. Kezdünk rá-

eszmélni, hogy a természettudományoktól hiába várjuk a létezők kimerítő, végső magyarázatát. A természettudományok nem foglalhatják el a bölcselet helyét. „A modern természettudomány egy metafizikai szakadék szélén áll, amely elnyeléssel fenyegeti. Mert minél szigorúbban vonjuk meg a természettudományok határait, minél jobban leszorítjuk azok igényeit, annál sürgetőbben jelentkezik a világ metafizikai értelmezésének szükségessége.”

A természettudományok nemcsak a bölcselet kiszorítására, illetőleg hivatásának betöltésére tettek kísérletet, hanem az ember természetében rejlő vallási igények kielégítésére is. Ennek a kísérletnek még inkább kudarccal kellett végződnie. Hogy csak egy szempontot említsünk, vallás az erkölcsiségre való kihatás nélkül el sem képzelhető. Márpedig „a tudomány nem ad erkölcsi ösztökélést, hanem csak szellemi technikát. Teljesen közömbös erkölcsi mérlegelésekkel szemben, nagyszerű pártatlansággal áll minden hatalom rendelkezésére, amely ki tudja használni.”

Nem túlzó pesszimizmus, hanem történelmi tények állapítják meg, hogy a haladás evangéliumában az emberiség csalódott. Teremtettünk hatalmas anyagi kultúrát, de elsorvadt a lélek kultúrája. Azt gondoltuk, a kereszténységet pótolni tudjuk. Évszázadokon át folytattunk kísérletünk kudarccal végződött. „Csak most kezdjük megérteni, mily szoros és bensőséges kapcsolatban áll minden emberközösség életereje a vallásával. A vallásból sugárzik ki az az összetartó erő, amely az emberközösséget s kultúráját egyesíti. A nagy vallások nem a nagy világkultúrák mellékhatásai, hanem a nagy világvallások, nagyon is reális értelemben az az alap, amelyre a nagy kultúrák támaszkodnak. Az a társadalom, amely elvesztette vallását, előbb-utóbb elveszíti kultúráját is.”

A végső mérleg a kereszténység s a nyugati kultúra viszonyában tehát ekként alakul.

Nyugat kultúrája dualisztikus. Egyik alkotóeleme a kereszténység, a másik a tudomány. Az elsőt Keletről, a másodikat a kereszténység közvetítésével a görög-római kultúrvilágtól örökölte. A tudománynak köszöni Európa

a maga külső szervezetét, a természetörök fölötti uralmát, a kereszténységnek a maga társadalmi eszményeit, szellemi és lelki egységét. Egyedül ez az egység tette Nyugatot alkalmassá az antik kultúrvilág örökségének átvételére és továbbfejlesztésére. Kultúréletének dinamikus ereje sohasem a tudomány, hanem a kereszténység volt. Az utóbbi századok folyamán ismételten történtek kísérletek a kereszténység helyettesítésére (deizmus, liberalizmus, a haladás mítosza), de minden eddigi kísérlet kudarccal végződött. A kereszténységet Nyugat életében nem pótolhatják sem a tudományok, sem politikai vagy társadalmi elméletek, ideológiák. Európa számára a mai súlyos válságból csak egy kiút nyílik: a Kinyilatkoztatásból élő kereszténység. Egyedül a kereszténységtől remélheti azt az erkölcsi erőket, amely a mai válság legyőzésének legelső föltétele. Egyedül a kereszténység adhatja meg számára azt az alapot, amelyen a súlyos korkérdések megoldhatók. Egyedül a kereszténység teremtheti meg azt a szellemi, lelki egységet, amely Európára nézve létfölétel.

Mi nemcsak vallási igényeink kielégítését kerestük, s találtuk meg évszázadok hosszú során át a kereszténységben, hanem természetes, földi életünk alapjait is belőle építettük meg. Egész multunk, kultúránk annyira összeforrott vele, hogy a tőle való elszakadás nemcsak természetfölötti, de természetes életünk gyökereit is elvágja. A kereszténység következetes kiszorítása Nyugat életéből, szükségképen támasztotta azokat a véresen komoly problémákat, amelyek közt vergődünk. Ez a történelmi tény félreismerhetetlenül megszabja a menekülés útját: minden törekvés, amely a kereszténység megkerülésével akarja ezt a düledező Európát menteni, kudarcra fog végződni. Bármilyen merésznek is hangzik, döbbenetesen igaz végső következtetésünk: a nyugati kultúra sorsa Krisztus emberének sorsához van kötve; ez a kultúra a kereszténységgel áll vagy bukik. Videant consules.

**KRISZTUS EMBERE S A
TERMÉSZETTUDOMÁNY**

Az újkori ember kultúrteljesítményeinek legcsúcsán kétségkívül a természettudományok állanak. A természettudományok újkori története ezeknek a századoknak legmegkapóbb, legjellegzetesebb hősi eposza. Más korok, kultúrák érdeklődését is lekötötték a természet, a világ, a csillagos ég titkai, többet ezek közül meg is sejtettek, de teljesítményeik, eredményeik ilyen vonatkozásban az újkoréihoz viszonyítva elenyészők. S itt nemcsak az újkor sajátos csodájára, a technika, a gép világára gondolunk. Az újkori természettudomány századokon átolyton erősbödő lendülettel tör a tér és idő kategóriái közt hullámozó lét tulajdonságainak, törvényeinek, értelmének kutatásában. Szakadatlanul új meg új ágakat hajt, új meg új területeket fog munkába. Figyelme, érdeklődése a csillagos égtől az atommag titokzatos világáig mindenre kiterjed. Munkáját minden téren csodálatos sikerek koronázzák. Ezekből a századról-századra rohamosan növekvő sikerekből tevődik össze az a hatalmas kultúrtörténeti többlet, amely az újkort minden előbbi történelmi korszaktól megkülönbözteti.

A természettudomány az újkor egyik legnagyobb szellemi hatalma. Minél jobban fejlődik szellemtörténeti érzékünk, éleslátásunk, annál tisztábban látjuk annak a hatásnak kiterjedését, mélységét, amelyet az újkor egész valójára, kultúrarculatának kialakulására gyakorolt. E hatásból sok áldás fakadt, de súlyos károkkal is járt. Ez utóbbiak között a legnagyobbakat talán a keresztény hit világa szenvedte el. Ha megkérdeznők főleg a 18—19. század emberét, miért roppant meg oly sokszor, oly nagy tömegekben a maga krisztusi hitében, a kereszténységtől való aposztáziájának magyarázataként igen sokszor a természettudományt jelölné meg. Nem tud hinni, mert a természettudományok révén sokat tud — a tudomány

fényzőne kioltotta benne a hit mécsesét. A tárgyilagos vallástörténet is kénytelen megállapítani, hogy a Nyugat s a kereszténység közti szakadék robbantásáért, elmélyítéséért és kiszélesítéséért felelős szellemiség elsősorban a természettudományokból táplálkozott. Tárgyilagos tanú, a neves természettudós, Pascal Jordan állapítja meg, hogy „évszázadokon át a vallásellenes mozgalmaknak a természettudományok szállították a legélesebb fegyvereket”.

A kereszténység s az újkori természettudományok közti viszonynak ilyen végzetes alakulása nem hagyhatja hidegen a hit emberét. A kérdés: hogyan történhetett ez? — sokkal több szellemtörténeti érdekességnél. A katolikus irodalom, különösen a hitvédelem sokszor foglalkozott is vele. A természettudományok legújabb fejlődése hallatlanul fölfokozta a kérdés időszerűségét. A hit s a természettudományok viszonya ma egész más megvilágításban áll előttünk, mint ezelőtt 30—40 esztendővel. A kérdés fontossága megérdemli, hogy kissé részletesebben foglalkozzunk vele. Nem leszünk természetesen kimerítőek. Annál kevésbbé, mivel csak a fizika területére szorítkozunk. A hit s a természettudomány közti viszony megértése ugyanis s ez utóbbi területén részben már megtörtént, másrésztől pedig még folyamatban lévő nagy változások világnézeti következményeinek helyes értékelése megköveteli, hogy először az újkori fizika fejlődéséről — természetesen a mi problémánk szemszögéből nézve — kapjunk vázlatos képet. Célkitűzésünk szempontjából legalkalmasabbnak látszik, ha a fizika fejlődését a nyomában kialakult világképben szemléltetjük.

A klasszikus fizika világképe

Az újkori ember kialakulásában, fejlődésében sorsdöntően érvényesülő természettudományos hatások legfőbb közvetítője, kisugározótója az a fizikai világkép volt, amely a természettudományok példátlan előretörése, szédítő sikerei nyomán kialakult. Ez a világkép a maga folyton táguló méreteivel, klasszicitásával, merészségével egyre jobban lenyűgözte az egész kultúrétet. A képről lesugárzó szellem lassan-lassan átjárta az újkori ember gazdasági életét, társadalomszemléletét, bölcseletét, egész gondolkozását. A hatás mélysége, erői most, amikor az utolsó évtizedek természettudományos eseményei nyomán az újkor klasszikus világképe bomladozóban van, még tisztábban bontakoznak ki előttünk.

A klasszikus fizika világképének alapvonásait a 17. század nagy fizikusai, elsősorban Galilei, Kepler és Newton rajzolták meg. A következő századok csak e vázlatot egészítették ki, illetőleg módosították néhány pontban. A kép főelemei: a tér, idő, anyag, erő, fény. A fizika csak a szervesetlen, élettelen világról beszél, de az anyagelvű létszemlélet végzetes merészséggel az egész létet merően ezekből az elemekből építi föl.

Tér és idő Newton rendszerében közelebbi tulajdonságokat nélkülöző, egymástól független léttényezők. A fizikai világ változásai mindig térben és időben történnek, azaz mozgások. Minden fizikai történésnek megvan a maga pontosan meghatározott helye és ideje, úgyhogy a két kategóriával minden mozgás pontosan meghatározható.

Az anyag változatlan állagú, szubsztanciájú létező. Kant szerint „a jelenségek minden változásánál változatlanul marad a szubsztancia, mennyisége sem nem gyarap-

szik, sem nem fogy". Ennek a változatlan szubsztanciájú anyagnak fizikai vonatkozásban legfőbb jellemzője a tehetetlenség: egyenesvonalú egyenletes mozgását, illetőleg nyugalmi állapotát önmagától megváltoztatni nem tudja. A tömegek egymásra állandóan bizonyos erőhatást gyakorolnak: egymást vonzák. A vonzási erő nagyságát a fizika pontosan meg tudja határozni. Az egyetemes tömegvonzáson kívül a mozgó tömeg egy útjába eső tömegre külön erőhatást is gyakorol, amelynek nagysága ugyancsak pontosan meghatározható.

Az anyagot már a görög világszemlélet parányi, tovább már nem osztható részecskékből, atomokból összeállónak tekintette. Ezt az elméletet átvette és tovább fejlesztette az újkori természettudomány. Az anyagi világ utolsó épületeköve az atom. Az egyes elemek — a modern kémia 92-t tart nyilván, ezek kapcsolódásából állnak elő a fizikai világ különböző anyagai — egyenlő atomokból épülnek föl. Az atomok eloszlása és mozgása határozza meg az egyes anyagok tulajdonságait. A fizikai világ nem egyéb, mint atomok halmaza. Ha sikerül föl kutatni az atomok világát, mozgási törvényeiket, szellemi birtokunkba kerül az egész fizikai világ.

Különben a klasszikus fizika hosszú időn keresztül nem nagy érdeklődést mutatott az atom iránt. Vagy negyven évvel ezelőtt a fizikusok legnagyobb része csak merő segédfogalmat s nem valóságos létezőt látott benne. Ez a közömbösség megtört a 19. század utolsó harmadában, amikor ismeretessé vált az elektrolízis, az elektromos sugárzás s a radioaktivitás. Elsősorban az elektrolízis révén megtudtuk, hogy az anyaghoz hasonlóan a negatív elektromosság is darabos szerkezetű, atomokból, ú. n. elektronokból áll. Az elektronok negatív töltésű elektromos parányok. Később a pozitív elektromosságot is atomos szerkezetűnek kellett tekinteni — a pozitív töltésű részecskéket elnevezték prótonnak. A fizikai világszemlélet fejlődésében fontos lépés volt annak föl ismerése, hogy a két elektromos részecske, korpuszkula nemcsak az elektromosság alkatrésze, hanem minden atomban is előfordul. Ezzel megdőlt a régebbi atomelmélet egyik alap-

tétele, hogy t. i. az atomok egyszerű, oszthatatlan valóságok. A fizikai világ utolsó épületkövei nem az atomok, hanem az elektron s a próton. Az atom a természettudomány előtt mint szövevényes, titokzatos mikrokozmosz kezdett mutatkozni. A klasszikus fizikának erről az új világról vallott nézetei a Rutherford-féle planetáris atommodellben jutnak kifejezésre.

Rutherford szerint az atom voltaképpen parányi napszisztéma. A rendszer középpontja az atommag, amely mindig pozitív töltésű, tehát elsősorban prótonokból áll. Az atomnak úgyszólván egész tömegét az atommag foglalja magában. Az atommag körül keringenek bolygóként az elektronok — mindig olyan számban, hogy az atommag pozitív töltését közömbösítsék. Így pl. a legegyszerűbb atom, a hidrogén-atom magja egyetlen prótonból áll, körülötte kering az egyetlen elektron.

A klasszikus fizika tehát a világot két elemből: az elektronokból és prótonokból építi föl. Ha sikerül a két részecske tulajdonságait s főleg mozgási törvényeit teljes tökéletességgel megállapítani, lényegében megismerjük a fizikai világot.

Az anyag folytonos változások alanya. A fizikai világ változásai mindig térben és időben történnek, azaz mozgások. Mozcásokban nyilvánul meg a világegyetem élete. A mozgások, illetőleg mozgásváltozások okozóját nevezte el a fizika erőnek. Az erőt lényegében, valójában nem, csak hatásaiban ismerjük. E hatások, azaz a mozgások számára a klasszikus fizika két jellegzetes tulajdonságot követel: a folytonosságot s a determináltsságot.

Akár kisebb-nagyobb anyagi rendszerről, akár egyetlen atomról van szó, egyik is, másik is egy pontról egy másik pontra csak akként juthat el, hogy a két pont közt húzódó idő- és útszakasz mindenegybes pontját érinti. A fizikai világ sem időben, sem térben ugrásokat nem ismer, azaz történéseiben mindig folytonos. Minden változás térben és időben pontosan meghatározott állapotok ugrás nélküli, összefüggő, egymásba szövcődő folyamata. A

mozgások, változások folyamatossága teszi lehetővé azok matematikai képletekben, egyenletekben való kifejezését.

Az erő hatásaiban tehát folytonos — a klasszikus fizika nem ismer energia-atomot, erő-parányt. A hatások azonban nemcsak folytonosak, hanem determináltak is, azaz előidéző okaik által előre meghatározottak. Ez a determinizmus a klasszikus fizika legjellegzetesebb elmélete, tehát részletezésre szorul.

A természettudományos gondolkodás azzal indult meg, hogy az ember fölismerte a világ fölépítésében és történéseiben tükröződő rendet. Bizonyos föltételek együttese mindig bizonyos történések elindítója. Az elejtett kő mindig leesik, a kitartóan melegített víz mindig fölforr, az égbolton bolyongó Hold vissza-visszatér. E szabályszerűségbe vetett hit volt a természettudományok fejlődésének hajtóereje. A világ történéseiben mutakozó rendet, szabályszerűséget az újkori természettudomány a természettörvényekben, az újkori ember e büszkeségeiben fejezte ki. A természettörvény két jelenség között az oksági viszony megállapítása, amelynél fogva az okozatjelenség szükségképi következménye az ok-jelenségnek. Az újkori természettudomány eszménye matematizáló hajlamának megfelelően, hogy az oksági viszonyt megállapító ítéletet egyenletben, képletben is kikristályosítsa. Nem elégszik meg pl. annak kimondásával, hogy a hő a testek térfogatát megváltoztatja, hanem a változás nagyságát képletben is törekszik megadni.

A fizikai világ életét, sorsát ezek a lehetőleg matematikai formákba öltöztetett természettörvények határozzák meg, determinálják. Ami a világban történik, az „örök, változhatatlan természettörvények” értelmében és szükségszerűen történik. Minthogy pedig az emberi értelem e törvényeket föl tudja ismerni, a fizikai világ életfolyásának teljes ismerete szellemi erőink, képességeink határán belül esik. A világ a maga fölépítésében és történéseiben az emberi szellem számára átfogható, legalább is elvi, lételméleti akadályai ennek a birtokbavételnek nincsenek. A híres francia matematikus, Laplace egyik tanulmányában ezeket írja: „Ha valaki ismerné egy

adott pillanatban azokat az erőket, amelyek a természetet mozgatják, s ismerné mindama létalanyok elhelyezkedését, amelyek a természetet alkotják, s ha hozzá annyi szellemi átfogó erővel is rendelkeznék, hogy a jelenségeket elemezni tudná, az illető képletben fejezhetné ki a világegyetem legnagyobb égitestének s a legkönnyebb atomnak mozgását. Semmi sem lenne előtte ismeretlen, a múlt és a jövő föltárulna szemei előtt." Ezt a „valaki”-t nevezték el Laplace-féle világszellemnek. Du Bois-Reymond egy híres beszédében hasonlóan nyilatkozik. „Képzeljük el a testek világának összes változásait atomok mozgásává föloldva, amely mozgásokat az atomok állandó központi erői eredményezik, s akkor természettudományi szempontból megismertük a világegyetemet. A világ állapota egy adott pillanatban az előző pillanatbeli állapotnak közvetlen okozata, a következő pillanatbeli állapotnak pedig közvetlen okozója volna... Elképzelhető a természetismeretnek olyan foka is, amelyen az egész világfolyamat egy matematikai képletben fejeződne ki.” A két idézet klasszikus tömörséggel foglalja össze a fizikai determinizmusban jelentkező világszemléletet. A fizikusok természetesen teljes tudatában voltak annak, hogy a világegyetem ilyen birtokbavételének úgyszólván leküzdhetetlen gyakorlati akadályai vannak.

A klasszikus fizika szerint tehát a világegyetem „alakzatokban és mozgásokban” (Descartes szavai) tökéletesen kifejezhető. A modern természettudomány e meggyőződésének megfelelően elsősorban a mozgás törvényeinek megállapítására, a mechanikára vetette rá magát. Kepler az égitestek mozgási törvényeit határozza meg. Newton lángelméje megépíti a mechanika biztos alapzatát. A klasszikus fizika ezen az alapon épül föl. Évszázadokon át a természettudomány abban a meggyőződésben él, hogy a fizikai világ hatalmas mechanizmus, amelynek működését a természettörvények szabályozzák. Minden törekvés arra irányul, hogy az élettelen természet legkülönbözőbb jelenségei mechanisztikus értelmezést kapjanak.

A klasszikus fizika szemléletében tehát a fizikai világ

a természettörvények ok-okozati szükségességével a téridőrendszerben zakatoló hatalmas gépezet, mechanizmus képét mutatja. Ha a világmechanizmust egy adott pillanatban sztatikailag és dinamikailag pontosan ismerjük, akkor multját és jövő sorsát is meg tudjuk határozni, hiszen semmi sem történhetik, csak amit a természettörvények kiszabnak. Egészen Maxwellig a klasszikus fizika minden törekvése arra irányul, hogy az érzékeinken keresztül legkülönbözőknek mutatkozó összes fizikai jelenségeket (hang, hő, fény) mechanikusan, azaz mint mozgásokat értelmezzük. A neves fizikus, Huyghens szerint „a helyes tudományban a természeti jelenségek okai csakis a mechanika gondolkozásmódjával ismerhetők föl”. Descartes az emberi lélek kivételével mindent, magát az életet is mechanizmussá próbálja föloldani. A törekvés sok sikert könyvelhet el. Így pl. sikerült a hangot mint levegőrezgést, a hőt mint a testek molekuláinak mozgási energiáját értelmezni. E magyarázaton a legújabb fizika sem változtatott. Nagyobb nehézségbe ütközött a fény mechanisztikus magyarázata, de egy hipotetikus tényező, az éter föl vételével ez is sikerült: a fény az éter keresztrezgése. A természet mechanisztikus magyarázata, csak a mágnesség és elektromosság jelensége előtt torpant meg. Minden törekvés — ebben sem volt hiány! — a kettő mechanisztikus magyarázatára megghiúsult: ezekben számtalan kísérlet megghiúsultával a klasszikus fizika sem látott mechanisztikus jellegű fizikai jelenséget. Maxwell óta a fény mechanisztikus értelmezését is el kellett ejteni. Maxwell óta a klasszikus fizika magyarázata szerint a fény nem mechanisztikus rezgés, hanem az elektromos erőter időszakos (periódikus) változása, s csak e változás tovaterjedésének formális törvényei egyeznek a mechanikai értelemben vett hullámmozgás törvényeivel. Ezzel bizonyos dualizmus lopódzik az eredeti fizikai világrépre: mechanizmus és elektromagnetizmus. Ennek megfelelően két őszubsztanciát, fizikai állagot is kell megkülönböztetni: anyagot és elektromosságot — ez utóbbi lényegileg jelenti a fényt is. Mind a kettő sajátos erőteret teremt: a gravitacionális (nehézkedési) és az

elektromágneses teret. Az így keletkezett kettősség azonban a klasszikus fizika szellemét alapjában nem változtatta meg. Amiként a mechanisztikus, azonképen az elektromagnetikus világkép is a fizikai determinizmus jegyében áll. A Laplace-féle világszellem álmát lételméletileg az egyik is, a másik is megvalósíthatónak tartja.

Említettük, hogy a klasszikus fizikának az utolsó évtizedekben sikerült az atom belsejébe, a szubatomáris világba benyomulnia, az atomot mint elektronokból és protonokból fölépülő parányi naprendszert magyarázni. Ez a fontos lépés az anyagi világ szerkezetének, tulajdonságainak fölismerését két szubatomáris részecske, az elektron és proton teljes fölismerésévé egyszerűsítette. Ha sikerül a két részecske tulajdonságait s főleg mozgási törvényeit teljes tökéletességgel megállapítani, a klasszikus fizika nagy álma, ahogy Descartes, Laplace, Du Bois-Reymond kifejezésre juttatták, jelentősen közelebb kerül a megvalósításhoz. A legfőbb feladat tehát az atomvilág mozgási törvényeinek megállapítása volt.

A klasszikus fizika egyik alapföltevése, amellyel szemben sohasem merült fel kétség, az volt, hogy a makrokozmosz s a mikrokozmosz ugyanazon törvények uralma alatt áll. A makrokozmosz mozgási törvényeit teljes tökéletességgel megállapította a klasszikus mechanika. Kézenfekvő volt tehát a gondolat, hogy a mechanika mozgási törvényei alkalmaztassanak a szubatomáris világra is. A klasszikus fizika felfogása szerint, amiként a makrofizikában, úgy a szubatomáris világban is egy-egy fizikai rendszer (pl. az elektron) térben való elhelyezkedése s dinamikus állapota (azaz sebessége, illetőleg impulzusa) mindenkor megállapítható, mérhető. A mechanika mozgási egyenleteinek segítségével, ha ismerjük egy-egy rendszer adott pillanatban elfoglalt helyét és mozgási sebességét (impulzusát), pontosan előre meghatározhatjuk további sorsát is. Ezt a fölfogást a klasszikus atomfizika kiterjesztette a szubatomáris világra is. Amiként pontosan meghatározhatjuk egy-egy bolygó helyzetét és mozgás-állapotát tetszésszerűnti időpontban, akként az atomon belül is egy-egy részecske helye és sebessége megállapítható.

Amiként a makrofizikában, akként az atom belsejében is minden történés a természettörvényekben determinálódik, e törvények ismeretében tehát a fizikus részéről előre meg is határozható. Ilyenképen a fizikai determinizmus az atom világában is töretlenül érvényesül, Laplace elgondolása itt sem ütközik lételméleti akadályokba.

A klasszikus mechanikának kiterjesztése az atom belső világára kezdetben teljes sikerrel kecsegtetett. Az utolsó évtizedekben a fizika területén beállott változások azonban megghiúsították ezeket a reményeket. Mielőtt áttérnénk a legújabb fizikai események ismertetésére, nem lesz fölösleges röviden rámutatni arra a mély hatásra, amelyet a klasszikus fizika mechanisztikus, determinisztikus világképe az újkor egész kultúréletére, szellemére, lelkiségére gyakorolt.

A klasszikus világkép kultúrhatásai

A klasszikus fizika világképe, amint láttuk, a világegyetemet hatalmas, örökké mozgó gépezetnek mutatja, amelynek sorsa az ember részéről lételméletileg megismerhető. A gépezet anyagból épül föl, mozgásban az erő tartja. A mozgások örök, változhatatlan törvények szerint folynak. A természettörvények önálló hatalmasságok. Max Weber szellemes megjegyzése szerint az újkor a mesék világába süllyesztette az Olymposzt, de teremtet egészen sajátos politheizmust: a természettörvények bálvány-csarnokát. Az új bálványok a kérlelhetetlen determinizmus jegyében határozzák meg a világegyetem sorsát. A klasszikus fizika világképén tehát sem szellemi-lelki, sem transzcendens tényezők, valóságok nem jutnak szóhoz. Teljesen elhalványulnak rajta azok a nagy célgondolatok, amelyek az egész világegyetemet átszövik. A világ a természettörvények ok-okozati mechanizmusával a tér-idő-rendszerben „mint egy üres bérkaszárnnyában” (Weyl) zakatoló gépóriás. Ez a világszemlélet az utolsó századok szellemiségében, lelkeségében gyökeres változásokat vont maga után. Csak néhány fontosabb mozzanatra szeretnénk futólag rámutatni, bár a kérdés részletes tárgyalást érdemelne.

Félreismerhetetlen a klasszikus világkép hatása az újkor gazdasági, társadalmi, állami életében. A gazdasági élet a szó teljes értelmében hatalmas üzemmé lesz, amelynek termelőképessége szédületesen emelkedik, de az emberrel szemben semminemű felelősséget nem érez, ha kell tömegeken is átgázol. A mechanisztikus szellemiség hatása tükröződik az újkori társadalomban is. A társadalom végzetes atomizálódása, a természetes emberi közösségi alakulatok fölbomlása e hatás szomorú

eredményei. A jellegzetes újkori jelszó, amelytől különösen az utolsó századforduló körüli évtizedek visszhangzanak: a széteső társadalom megszervezése, „organizálása”, de a jelszó alatt folyó csoportosítás nem szervezés, hanem bizonyos irányban fölhasználható erők összefogására alkalmas gépezet kiépítése, mechanizálása volt. Hogy az állami életben mily nagyfokú az elmechanizálódás, nem szorul részletezésre. Elég rámutatni arra a nyelvhasználatra, amely lépten-nyomon az állami élet „gépezetéről” beszél.

A mechanisztikus világszemlélet végzetesen hatott az újkori embertanra. Ha a természet merő gépezet, miért lenne kivétel maga az ember?! Descartes hirdeti, hogy az ember — lélektől eltekintve — merő gépezet. A 19. századi materializmus, amelynek egyik alapja éppen a szélsőséges fizikai determinizmus volt, már a lélek életét is az anyag mechanizmusává süllyeszti. A szabadakarat természetesen káprázat: a világegyetemi determinizmusnak tükörképe a lélektani determinizmus. Még az újkori ember szorosan vett értelmi életén is érződik a hatás: mintha a gondolkozás nem volna egyéb, mint egy mechanikai készülék működtetése. Arról, hogy a megismerésben voltaképpen egy élő alanynak egy sajátos konkrét tárgyhoz való viszonyáról van szó, ez a gondolkodásmód nem vesz tudomást. A történelem természetesen szintén nem egyéb, mint hatalmas gépezet: nem az ember irányítja a történelmet, hanem a történelem determinált erői alakítják az embert. A mechanisztikus létszemlélet hatása alatt kialakult embereszmének felel meg az új értékvilág is. A mechanizmus legfőbb értéke nem a szép, a jó, az igaz, hanem: az erő, a teljesítmény.

A mechanisztikus létszemlélet rányomta a maga bélyegét az újkor tudományos életére is. Ha a világegyetemet óriási gépezetnek nézzük, akkor megismerésére a legegyszerűbb mód, ha alkatrészeire bontjuk szét, azaz analitikus módszert alkalmazunk. S mert ez a módszer éppen a természettudományok területén hallatlan sikereket aratott, majdnem az összes tudományokat elfogta az egyoldalú analízis láza. Nem kétséges, hogy az elemzés,

részekre bontás nélkülözhetetlen a valóságok helyes megismerésében. Azonban az egyoldalú analízisnek is megvannak a maga veszélyei. Legfőbb kísértése, hogy az alkatrészeire bontott valóságot a kapott elemek egyszerű matematikai összegének, integráljának tekintse. Ez számtalanszor be is következett. Így lett egy-egy történelmi korszak merően események halmaza, az élő szervezet egyszerű gép, az önálló szubsztanciájú lélek érzetek, képzetek szövődéke. A szélsőséges, mechanisztikus analízis a valóságokról — legyenek azok sztatikai értelemben vett létalanyok vagy folyamatok — csak torzképet adhat. A valóságok alkatrészeik összességével szemben mindig többletet mutatnak, amely a mechanisztikus analízisre nézve megközelíthetetlen. Még az atom sem egyszerűen az elektronok, protonok stb. összege.

Fölmérhetetlenek azok a károk, amelyeket a mechanisztikus létszemlélet a vallási életben okozott. Kezdjük a kantianizmuson, az újkor e legjellegzetesebb, legmélyebb hatású bölcseletén, amely főleg a keresztény értelmiség hitében annyit rombolt. A neves német természettudós, Bavink számos ponton igazolja, hogy a kanti bölcselet nem egyéb, mint a klasszikus világgép bölcseleti tükrözése. A kanti ismeretelmélet, szubsztancia-fogalom, apriorizmus, kategória-rendszer mind annak a természettudományos szellemiségnek szülöttei, amely legbeszédesebben, legmegkapóbban a klasszikus-mechanikus világgépben fejeződik ki.

A mechanisztikus létszemlélet adott támaszpontokat a deizmusnak. A neves angol kultúrbölcselet, Dawson a deizmusban látja az utolsó nagy eretnekséget. Nagy veszedelme az isteneszme eltorzításában áll. A világegyetem hatalmas óramű, amelynek van ugyan Alkotója, de annak szerepe kimerül az óramű megalkotásában és főlhúzásában, a továbbiakban az óra önállóan fut le. Ez az Alkotó légmentesen a maga transzcendenciájába zárkózik, a világ s a rajta tipródó emberek sorsával szemben teljesen közömbös. Hogy ez a teológia az evangéliumi isteneszmének lényegi eltorzítása, az nem szorul magyarázatra. Bavink joggal veti föl a kérdést: „Milyen valós

érdek fűzhetné a hívőt ahhoz az Istenhez, aki semmi egyéb, mint a nagy világóra elkészítője és fölhúzója, s azután magára hagyja, hogy mechanikusan lefusson. Az ilyen Isten csodálatra készítheti az elmélet emberét, de a hívő számára nincs mondanivalója." Nem meglepő, hogy a deisztikus isteneszme rövid úton atheizmussá torzult. A deisztikus isteneszmének közömbösítő hatása elől a hívők lelkiisége sem tudott megmenekülni. Hogy pl. a 18—19. század folyamán a hívők soraiban az imaélet annyira elorvadt, annak egyik fontos okát itt kell keresnünk: a deisztikus isten az ima szárnyain sem közelíthető meg, az ima tehát elveszíti egyik legfőbb értelmét.

A mechanisztikus világkép csak a fizikai világ magyarázatára vállalkozott, de a kísértés nagy volt, hogy az egész Lét magyarázatává legyen. Ennek a kísértésnek főleg a 19. század folyamán a materializmusban milliók estek áldozatul. Az anyagelvűség, az újkori kereszténység e legnagyobb kártevője, nem utolsó sorban a mechanisztikus létszemlélet támogatásával lett nagyhatalommá. A világegyetemnek hatalmas mechanizmus képében való szemlélete elorvasztotta a lelki valóságok iránti érzéket, az anyagot tolta előtérbe, metafizikailag megvakította a korszellemet. Ez a szellemiség, amely pozitivista szélsőségében már csak a mérhetőt tartotta valóban létezőnek, könnyen tévedt a materializmus sekélyes vizeire. A sikerre törekvő megrészegült materialista természettudomány önmagát avatta metafizikává, sőt legfanatikusabb apostolaiban még az emberiség vallási igényeinek kielégítésére is vállalkozott.

Mint már idéztük, a neves fizikus, P. Jordan szerint „a vallásellenes mozgalmaknak a legélesebb fegyvereket évszázadokon át a természettudományok szállították”. Ezek közt talán a legveszedelmesebb a mechanisztikus világkép volt. Veszélyességét csak fokozta az a körülmény, hogy jelentős igazságtartalma minden kétségen felül áll. A világegyetem életében valóban csodálatos törvényszerűség nyilvánul meg. Ennek legegyszerűbb, legközvetlenebb bizonyítéka, hogy van természettudomány, vannak természettörvények, hogy föl tudtuk épí-

teni a technika csodálatos világát. A szélsőséges mechanizmus veszélye abban az egyoldalúságban rejlik, amelylyel a világegyetem életéből az ok-okozat mechanizmusán kívül minden más tényezőt kikapcsol. A természettudomány győzelmi mámorában a világegyetemet, ezt a tér és idő kategóriái közt elhelyezkedő nagy Szfinxet merészen gépezetté egyszerűsítette s hitte, hogy így napfényre hozza annak minden titkát, úrrá lesz fölötte. Győzelmi fölényességében megfeledkezett arról, hogy nemcsak Rómában, hanem az emberi szellem birodalmában is a Capitólium szomszédja a Tarpéji szikla. Az újkori természettudományok által megszólaltatott Szfinx akkor némult el, amikor a megszólaltató a maga győzelmi mámorában már-már az utolsó titkok föltárását várta tőle.

A klasszikus világgép bomlása

„A nyugateurópai fizika — ebben a tekintetben senki se áltassa magát — közel jutott a maga belső lehetőségeinek határához.” Az idézet Spengler „Untergang des Abendlandes” című sokat emlegetett munkájának első kötetéből való. Véleményével Spengler nem áll egyedül. Hasonló nyilatkozatok az utolsó századforduló körül természettudósok részéről is ismételten elhangzottak. Így pl. a neves holland fizikus, Lorentz már 1895-ben úgy látta, hogy „a fizika immár befejezett tudomány, tehát különös érdekességgel többé nem bír”. Az utolsó évtizedek alaposan rációfoltak ezekre a megállapításokra. Amikor Spengler fönti idézete íródott, a fizika területén már olyan fejlődés indult meg, amelyhez hasonlót keveset ismer a természettudományok története. A századfordulóval kezdődő hatalmas munka egyik vezéralakja, Planck szerint a fizika körében részben már befejeződött, részben még folyamatban lévő változások „a legmélyebbek közé tartoznak, aminők egy tudományág fejlődéstörténetében valaha bekövetkeztek”.

A mintegy négyévtizedes hatalmas munka eredményei nem annyira technikai csodákban, mint inkább a fizikai világszemlélet szinte forradalmi átalakulásában jelentkeznek. Elvek, hipotézisek, amelyek pedig a klasszikus fizika alapzatául szolgáltak, meginogtak, hitelvesztettekké lettek. Régi fogalmak tartalmukban merész eltolódást szenvedtek, szinte kicserélődtek. Kérdéssé vált, illetőleg gyökeres felülvizsgálat alá került a klasszikus fizikának egyik legjellegzetesebb elmélete, a fizikai determinizmus is. A klasszikus fizika világgépe bomladozóban, új kezd kialakulni. Ez a születő világgép lesz az új fizika kultúrhatásainak közvetítője korunk for-

rongó lelkesége, szellemisége felé. Mert jól jegyzi meg Bavink, hogy a folyamatban lévő világekpcseré nemcsak a szaktudományok vagy a bölcsélet súlyos ügye. A világszemlélet átalakulásának hatása ki fog terjedni a kultúra élet egész területére — „a biológiától a neveléstanig, a politikától a vallásig”.

A klasszikus fizika világgépének bomlását az Einstein-féle relativitáselmélet indította el. A relativitáselmélet körül még sok a nézeteltérés, bizonytalanság, de több megállapítása véglegesen bevonult a mai fizika gondolatvilágába. Az elmélet világnézeti vonatkozásban — minket csak ilyen szemszögből érdekel — három fontos tétellel jött. a) Mindenekelőtt szorosan egybeforrasztja a tér és idő kategóriáját. A két fogalom mögött nem szabad egymástól független léttényezőket keresnünk. Minkovszki fogalmazásában „a tér önmagában s az idő önmagában elvesztették fogalmi önállóságukat, csak a tér és idő összekapcsolódásának, amit „világ”-nak mondhatunk, van önálló, abszolút jelentősége”. A világ tehát nem a három kiterjedésű térben elhelyezkedő valóság, amely az időben változik, hanem négy dimenziójú létező, amelyben voltaképpen semmi sem történik, hanem amely egyszerűen van. b) A tér-időrendszer fölbonthatatlan kapcsolatban van az anyaggal, az anyag eloszlásával, annyira, hogy Bavink szerint anyagnélküli tér-időrendszer éppen oly ellentmondás volna, mint állam polgárok vagy egyház hívők nélkül. c) Minden anyag hatalmas energiakészletet rejt magában, úgyhogy az anyag voltaképpen sűrített energia. Már kis tömegben is óriási munkaképesség lappang. Így például az 1 gr-nyi anyagban rejlő energia elegendő 1 millió tonna súlynak 900 m magasságra való fölemelésére. A technikánk által fölszabadított energiák elenyészően kicsinyek azokhoz képest, amelyek rendelkezésünkre állnának, ha sikerülne a tömeget „anyagtalánítani”, azaz energiává átalakítani.

A relativitáselmélet tehát jelentős változásokat hozott a klasszikus világgépben, de lényegében még a klasszikus fizika továbbépítése, Wenzl szerint „a matematikai világgépnek legnagyobb mértékű betetőzése”. Az

elméletet a klasszikus fizikába gyökereztetni az a tény is, hogy nem tör át ez utóbbi determinizmusán. A nagy törést az ú. n. kvantum-elmélet jelenti. A kvantum-elmélet forradalmasította a klasszikus fizikát, megbontotta annak egész világképét. Nehéz föladatra vállalkozunk, amikor a kvantum-elméletről vázlatot akarunk adni, de meg kell kísérelnünk.

A fizika új útjai

A berlini egyetem híres fizikusa, Max Planck 1900 decemberében egy tanulmányt tett közzé. A tanulmány a fizika történetében korszakos jelentőségű. Planck a fénysugárzás energetikai tanulmányozása közben fölismerte, hogy a fényenergia kisugárzása, illetőleg elnyelése nem folytonosan, hanem ugrásszerűen, kis mennyiségekben, ú. n. kvantumokban történik. A klasszikus fizika fölfogása szerint minden energia — tehát a fényenergia is — folytonos, azaz nem ismer szakadásokat. Másszóval: a természet nem ismer energia-atomot, azaz olyan kicsiny energiamennyiséget, amelynél kisebb ne volna. Planck tehát elejtette a klasszikus fizika egyik alaptételét. Nemcsak elvszerűen megállapította az elnyelt, illetőleg kisugárzott fényenergia kvantumozottságát, hanem valóban szerencsés kézzel fölállította azt a matematikai képletet is, amely szerint ez az energia-gyapodás, illetőleg energia-csökkenés történik. A képlet a kisugárzott, illetőleg elnyelt energia-kvantumok nagyságát a sugárzás rezgésszámának (frekvenciájának) s a híres Planck-féle állandónak szorzatában fejezi ki. Ez az állandó, amelyet „ h ”-val szokás jelölni, forradalmasította a klasszikus fizikát, megrendítette annak legjellegzetesebb elméletét, a fizikai determinizmust is. A neves francia atomfizikus, Louis de Broglie szerint a „ h ” „a természetnek, ennek a nagy keresztretjvénynek kibetűzhetetlen szótága”. Szerepét illetőleg egyre világosabban látunk, de teljes ismeretétől még messze vagyunk.

A híres tanulmány közzéje nem járt ugyan „bombasikerrel”, de hogy a fizika történetében új és hatalmas lépést jelentett, az rövidesen nyilvánvalóvá lett. Maga Planck bányászhoz hasonlítja magát, aki éveken át min-

den erejének latbavetésével nemes érc után kutat s egy napon tiszta aranyércre bukkan, amelyről kiderül, hogy hasonlíthatatlanul gazdagabb, mint bárki is sejtette volna. „Ha nem én bukkantam volna a kincsre, — jegyzi meg a komoly tudós szerénységével — kétségkívül rövid időn belül valamelyik munkatársamnak sikerült volna ez.” A kiaknázásban az első fontos lépés, amelyet ugyancsak maga Planck tett meg, annak fölismerése volt, hogy a számbelileg igen kicsiny „ h ” voltaképen egy különös, a klasszikus fizika előtt ismeretlen egység létét árulja el. Az elméleti mechanika egy fizikai rendszer energiájának s az időnek szorzatát hatásnak nevezi. A fentebb említett Planck-féle egyenlet némi átalakításából arra a meglepő eredményre jutunk, hogy a „ h ” nem egyéb, mint energia és idő szorzata, azaz hatás, mégpedig a fizikai világban lehetséges legkisebb hatás — ezért nevezte el Planck „elemi hatás-kvantumnak”. A fényenergia kisugárzása, illetőleg elnyelése mindig ennek az elemi hatás-kvantumnak egészszámú többszörösében történik. Tehát nemcsak az anyag épül föl részecskékből, nemcsak az elektromosság atomos szerkezetű, elektronokból álló, hanem a hatás is „darabos”, kvantumokból álló. Első tekintetre a hatás ilyenén szakaszosítása, mondhatnók atomizálása az atomelmélet újabb diadalának látszott. A következmények az ellenkezőjét igazolták: éppen a hatáskvantum változtatta el a klasszikus atomfizika egész arculatát. „Nem kétséges, — jegyzi meg a neves kvantumfizikus, Sommerfeld — hogy a hatás-kvantumban az egyik legmélyebb természettörvény tárul elénk.”

Az elemi hatás-kvantum, a híres „ h ”, kissé élesebben szemügyre véve, a fényenergiát kisugárzó fizikai rendszer tér-időbeli jellemzői és erőtani sajátosságai, állapota közt olyan kapcsolatot állapít meg, amely a klasszikus fizikában teljesen ismeretlen. Így például elképzelhetetlen, hogy az autózásnál az autó energiájából és az autózás idejéből álló szorzat állandó legyen. A minket körülvevő világban a mozgó rendszer energiájából és egy-egy mozgás periódus idejéből álló szorzat, lévén a szor-

zat tényezői egymástól függetlenek, a legkülönbözőbb értékeket veheti fel. A Planck-féle egyenlet a fényenergia kisugárzásánál, illetőleg elnyelésénél ennek ellenkezőjét állapítja meg: az energia és az idő szorzata állandó, mert mindig „ h ”-val egyenlő. Jól jegyzi meg a kiváló francia természettudós, Louis de Broglie, hogy a geometrikumnak és dinamikumnak ilyenén kapcsolata, azaz a titokzatos „ h ” a klasszikus fizika felől nézve hallatlanul meglepő, szinte új létszférába nyújt betekintést.

Plancknak a fizika történetében korszakos megállapítása a fényenergia kisugárzására, illetőleg elnyelésére vonatkozott, de hallgatott a tovahaladó fényről. A fontos és merész lépést, a kvantumok kiterjesztését a tovahaladó fényre, Einstein tette meg. Szerinte energetikai szempontból a tovahaladó fény sem folytonos, hanem darabos, korpuszku-láris szerkezetű. A fényenergia részecskéiben, fénykvantumokban, ú. n. fotonokban központosul. A fotonok energia-mennyiségének meghatározására Einstein alkalmazza Planck tételét: a fénysugár sebességével száguldó fotonok energiája egyenlő az elemi hatás-kvantumnak s a másodpercnyi rezgésszámmal, a frekvenciának szorzatával. Einstein föltevése a Compton-féle hatásban kísérleti alátámasztást is kapott. A legmeglepőbb az új elméletben az volt, hogy a korpuszku-láris szerkezet mellett fönn kellett tartani a klasszikus fizika fényelméletét is, amely tudvalevően a fényben elektromágneses hullámokat lát. Ezt a fénytalálkozás (interferencia) tűneményeinek ténybelisége követelte, amely csak hullámelméleti alapon magyarázható. A klasszikus fizika felől tekintve a korpuszku-láris és a hullámelmélet egymást kizárják. Valóban: egy fizikai valóság nem lehet egyszerre részecske is, hullám is. „Ebből a nehéz helyzetből — írja Louis de Broglie — csak egy kiút kínálkozik: a fény hullámelmélete s a korpuszku-láris elmélet egy és ugyanazon valóságnak két egymást kiegészítő (komplementär) szemlélete. Mindannyiszor, ahányszor energia-kicserélődés történik anyag és sugárzás (elektromágneses tér) között, ez a kicserélődés mint fotonok kilövelése, illetőleg elnyelése írható le. De

ha a fényttestecskeknek a térben való tovahaladását akarjuk magyarázni, akkor a hullámos tovaterjedéshez kell folyamodnunk." A fény tehát kétarcú valóság.

Ezzel a Planck-féle hatás-kvantum benyomult az optikába. A fizika új jövevényének, a „h” állandónak következő térfoglalása a mechanikában, illetőleg az atomfizikában történt.

A klasszikus fizikának az atomról vallott nézetei a már ismertetett Rutheford-féle atommodellben jutnak kifejezésre. Bármennyire szemléletes is volt ez a modell, a valósággal szemben ellentmondást tartalmazott. A klasszikus fizika törvényei értelmében az elektronoknak, mint gyorsulva mozgó korpuszculáknak állandóan elektromágneses hullámokat, azaz fényt kellene kisugározniok. A kisugárzás viszont energia-vesztést jelent, az így bekövetkező sebesség-csökkenés folytán az atommag egyre közelebb vonzaná magához az elektronokat, úgyhogy azok csigavonalú pályán végre is az atommagba zuhannának s ez az atom fölbomlását jelentené. Ezzel szemben a valóság: az atomok nem világítanak állandóan, egyik legjellegzetesebb tulajdonságuk éppen nagy állandóságuk.

Ennek az ellentmondásnak kiküszöbölésére Rutheford fiatal tanítványa, az atomvilág lelkes kutatója, Niels Bohr a kvantumelmélethez folyamodott. Szerinte a szubatómáris világban már jelentkezik Planck titokzatos „h”-ja. Bohr tehát a hatáskvantum figyelembevételével alakította át Rutheford atommodelljét. Megtartotta Rutheford alapgondolatát, a planetáris elképzelést, de Planck nyomán két kikötést érvényesített. a) Az atommag körül száguldó elektronok nem foglalhatnak el tetszésszerű pályát, hanem csak olyanokat, amelyeket a Planck-féle hatáskvantum megenged. Ezek a megengedett pályákon az elektronok energiavesztés, azaz világítás nélkül mozoghatnak. b) Az elektron változtathat pályát s azonközben energiát sugároz ki vagy nyel el, de ez az energia-kicserélődés mindig a Planck-féle törvény értelmében történik.

Bohr atommodelljének nagy volt a sikere, de a ki-

tűzött feladat megoldására, nevezetesen a klasszikus fizikának s a kvantumelméletnek összhangba hozására mégsem volt alkalmas. Bohr kikötései teljesen önkényesek voltak, hozzá a kísérleti megfigyelés határain kívül esnek. A nagy munka, egy kvantummechanika kiépítése tehát tovább folyt. A fejlődésnek hatalmas lendületet adott Louis de Broglie egy merész, zseniális gondolata.

Láttuk, hogy a hatáskvantum bevezetése az optikába meglepő eredményre vezetett: a fény kétarcú jelenségnek bizonyult, hol korpuszkula, hol hullámképben mutatkozik. Louis de Broglie ezt a kettősséget merész lépéssel beviszi a szubatomáris világba is. Szerinte az atom belsejében az egyes korpuszkulákkal, pl. az elektronnal mindig hullám kapcsolatos. Amiként a fény nem merően hullámos jellegű, azonképen az atom belseje nem merően korpuszkuláris szerkezetű: a szubatomáris világnak is kettős arca van. Az elektron mint hullám futja körül az atommagot. A hullámnak szükségképen állandó jellegűnek, azaz állóhullámnak kell lennie, mint pl. az antennában képződő elektromos hullámok. A hullámoknak meghatározott hullámhosszuk, illetőleg rezgésszámuk van, természetesen akkora, amekkora a Planck-féle hatáskvantum törvényének megfelel. Ez viszont annyit jelent, hogy az elektron nem akármilyen pályán mozoghat, hanem csak olyanokon, amelyek hossza a hullámhossz egészszámú többszörösével egyenlő, különben nem keletkezhetnék állóhullám. A meglepő az volt, hogy az így követelt s a Bohrtól önkényesen fölvetett pályák azonosaknak bizonyultak. Még meglepőbb volt, hogy Louis de Broglie merész elmélete kísérleti alátámasztást is kapott. Két amerikai fizikus, Davison és Germer híres kísérlete az addig merően korpuszkuláris jellegűnek tartott elektronsugarak interferenciáját igazolta — interferenciát pedig csak hullámok adhatnak.

Louis de Broglie merész gondolata rendkívül termékenyítőnek bizonyult. Az atomfizikában egyre lendületesebb, eredményesebb lesz a munka. A munka két irányban halad a kitűzött cél, az új mechanika kiépítése felé. Az egyik a Broglie—Schrödinger-féle hullámmecha-

nika, amely a hullám-korpuszkula-dualizmusban az első tagot hangsúlyozza ki s a korpuszkulát mintegy hullámra vezeti vissza, a másik a Heisenberg—Born—Jordan—Dirac-féle kvantummechanika, amely viszont a korpuszkula-jelleget domborítja ki. Nem lehet célunk a munka részletes ismertetése, meg kell elégednünk a főbb eredményeknek sok tekintetben leegyszerűsített vázlatozásával.

A fény is, az anyag is kétarcú valóság: van hullám- és van korpuszkula-képe. Ami a hullámarculatot illeti, siessünk hangsúlyozni, hogy nem makrofizikai hullámokra, illetőleg hullámrendszerre kell itt gondolnunk, mintha pl. az elektron hullámvonalban futná körül az atommagot. Voltaképen annak a valós képességnek hullámmozgásáról kell beszélnünk, amelynél fogva a korpuszkula-hullám-valóságban rejlő energia a hullámrendszer által elfoglalt térben mindenkor és mindenütt mint korpuszkula tud érvényesülni — Wenzl szerencsés kifejezése szerint inkarnálódni. Conrad—Martius hasonlattal próbálja a szemléletünk számára megközelíthetetlen valóságot magyarázni. „Képzeld el, hogy a kilőtt ágyúgolyó pályájának egy pontján hullámmá változik, a hullám viszont azon a ponton, amelyen hatását ki kell fejtenie, újra golyóvá lesz. Ne úgy értsük, mintha a golyó szokott pályája helyett hullámvonalban mozogna, vagy mintha egy hullámrendszer hátán haladna tova, hanem úgy, hogy a golyó eltűnik, hullámmá lesz, majd a hullám újra mint golyó érvényesül.” A szubatomáris részecskékkel kapcsolatos hullám voltaképen ezt az inkarnálódási képességet szimbolizálja. Az inkarnálódás valószínűségét a szubatomáris hullámok csúcspontja, a hullámhegyek jelentik. A hullámrendszer hegyei adják a hullámfrontot. Eddington szerint ez a hullámfront hordja annak valószínűségét, hogy a korpuszkula mint energetikai valóság lép föl, azaz inkarnálódik. „A fizikai világ — jegyzi meg Louis de Broglie — a makroszkópikus méretek közt minden valószínűség szerint olyan egységekből épül föl, amelyek egymást követő hirtelen átváltozások által törtenő inkarnálódásokat mutatnak.”

Amiként a korpuszkula-hullám-dualizmusban a hullám nem a szokott mechanikai értelemben veendő, akként a korpuszkula sem egyszerű makrofizikai anyagrészecske. A szubatomás korpuszkula sajátosságaira vonatkozólag különösen a kvantumfizikának Heisenberg-féle irányzata ad felvilágosítást. A korpuszkula-jelleg legfontosabb sajátossága a Heisenberg-féle „bizonytalansági relációk”-ban fejeződik ki.

Alighogy az új mechanika ráeszmélt a fény és az anyag kétarcúságára, Heisenberg éles szeme azonnal meglátta ennek fontos következményeit. Lehetetlen, hogy ugyanazon fizikai valóság egyszerre hullám is, korpuszkula is legyen — az ellentmondás elve a szubatomás világban sem függeszthető föl. Ha ez így volna, akkor mint hullámnak a rendelkezésre álló egész térben el kellene terjednie, viszont mint korpuszkula határozott pályához volna kötve. Világos tehát, hogy a hullámkép érvényesülését korlátozza a korpuszkula-kép és megfordítva. Ennek a ténynek fizikai kifejezése a Heisenberg-féle „bizonytalansági reláció”. A szubatomás világ e fontos jellegzetességét Eddington így fogalmazza meg: „A szubatomás világban egy részecskének lehet helye s lehet sebessége, de szoros értelemben nem lehet a kettő együttesen.” A „bizonytalansági reláció” kimondja, hogy nincs olyan mérési, illetőleg megfigyelési módszer, amelynek segítségével egy szubatomás testcske, pl. egy elektron helyét és sebességét egyidejűleg pontosan meg tudnók valaha is mérni. A lehetetlenség magyarázatát nem megfigyelésünk, illetőleg készülékeink fogyatékoságában, — ez az akadály esetleg kiküszöbölhető volna — hanem magában a szubatomás világban kell keresnünk.

Ami a megfigyelést illeti, a klasszikus fizika előtt sem volt ismeretlen, hogy a megfigyelés befolyásolja, megváltoztatja a megfigyelendőt, de ezt a hatást elhanyagolhatónak, illetőleg kiküszöbölhetőnek tartotta. Az is volt. A szubatomás világban a helyzet lényegesen más: minden megfigyelés, mérés el nem hanyagolhatóan befolyásolja a megfigyelés, mérés tárgyát. Bohr lélektani

példával világít a dologra. A haragot mint lelki tényt nem tudjuk önmagunkban pontosan megfigyelni: abban a pillanatban, amikor önmagunkat mint haragvót kezdjük figyelni, haragunkban változás következik be. Az atom belsejében a helyzet hasonló. Ha egy elektron helyét az atomban meg akarjuk határozni, nagy rezgésszámú sugarakra van szükségünk. De ezekről a Planck-féle törvény alapján tudjuk, hogy nagy az energiájuk. Ha tehát egy elektronra vetítjük őket, lényegesen s főleg ellen-nem-őrizhetően megváltoztatják annak dinamikus állapotát. Az elektron helyét megállapíthatjuk ugyan, de dinamikus állapotára, sebességére vonatkozólag csak pontatlan adatot kaphatunk. Ha viszont hosszú hullámú sugarakat alkalmazunk, akkor az elektron dinamikus állapota alig szenved változást, tehát megmérhető, de pontatlan lesz helyének meghatározása, mert a mikroszkóp csak olyan tárgyak képeit tudja szétválasztani, amelyek egymástól legalább a megvilágító fény félhullámhosszányira vannak. A szubatomáris világban tehát lehetetlen egyidejűleg a korpuszkula helyét és sebességét pontosan megállapítani. Minél pontosabb az egyik meghatározása, annál pontatlanabb a másiké.

A Heisenberg-féle bizonytalansági reláció mélyebb okát abban kell keresnünk, hogy a szubatomáris világban a korpuszkuláknak nincs is makrofizikai értelemben vett helyük és sebességük. Eddington szerint, amikor az atomban egy testecske helyét és sebességét együttesen akarjuk megmérni, olyasmire vállalkozunk, ami nem is létezik. Louis de Broglie a vállalkozást „egyoldalú elvonásnak és idealizálásnak”, Heisenberg „értelmetlen (szinnlos) kérdésnek” bélyegzi. A kvantummechanika kiváló magyar ismerője, Ortvay Rudolf szerint „az atomok elektronjainak pályáiról nem beszélhetünk”. Voltaképen szemléletünk válságával állunk szemben. A szubatomáris világ szokott szemléleti formáink alkalmazhatóságának határát jelenti. Egy szubatomáris rendszerről, pl. az elektronról sohasem adhatunk oly teljes és egyértelmű leírást, mint a makrofizikában, hanem csak viszonylagosat — viszonylagosat megfigyelésünk szemszögéhez, állás-

pontjához. Az atom belsejébe való benyomulásunkkal olyan létsíkra értünk le, amelyen „természetismeretünk abszolút jellegéről le kell mondanunk” (G. Hermann).

Az eddig mondottak súlyos következmény levonására kényszerítik a fizikust. Mint az előzőkben láttuk, a fizikai determinizmust kifejező Laplace-féle világszellemnek ahhoz, hogy egy fizikai rendszer jövőjét meghatározhassa, egy adott pillanatban ismernie kell a rendszer minden paraméterét, jellemző adatát. A klasszikus fizika ezt lehetségesnek tartotta, e lehetőségre építette a maga szélsőségesen determinista világszemléletét. A kvantumfizika alapjaiban rendítette meg ezt a hitet. A szubatómáris világban a Heisenberg-féle bizonytalansági reláció folytán a Laplace-féle világszellem legyőzhetetlen, mert elvi akadályokba ütközik, hiszen lehetetlen a hely s a sebesség egyidejű pontos meghatározása. Egy elektron helyét és sebességét csak bizonyos valószínűséggel tudjuk megadni, tehát jövő sorsára vonatkozólag is csak valószínű megállapításokra vagyunk utalva. „A jelenről a jövőbe a kvantummechanikában csak sztatikus értelemben következtethetünk” — állapítja meg a magyar atomfizikus, Bay Zoltán — azaz nem bizonyossággal, hanem csak valószínűséggel. A Laplace-féle világszellem tehát lételméletileg megvalósíthatatlan álom. „Mínhogy az új mechanikában a korpuszculák helye és sebessége nem tételezhető föl ismertnek, a szigorú determinizmusnak el kell tűnnie” — vonja le Louis de Broglie a súlyos végső következményt. Ez más fogalmazásban annyit jelent, hogy a klasszikus fizika szélsőségesen mechanisztikus létszemléletét föl kell adnunk.

Az új világkép

A huszadik század fizikatörténetének két legnagyobb eseménye a relativitáselmélet s a kvantumelmélet kiépítése. A relativitás elmélete a makrokozmosz, a világ-egyetem felé nyitott új, mély távlatokat, a kvantumelmélet az atom titokzatos világát, a mikrokozmoszt kezdte föltárni a kutató ember előtt. A két elmélet nyomán új fizikai világkép van kialakulóban. A legújabb fizika területén még mindig lázasan folynak az átalakítási munkálatok. A neves angol tudós, Eddington szerint a modern fizika hatalmas épülettömbjének egyik-másik tagozata elé ilyen szövegű figyelmeztető táblát kellene állítani: „Átépités alatt. Illetékteleneknek belépni tilos.” Bár a nagy átalakítási munkálatok még mindig folynak, máris új világkép kezd előttünk kibontakozni. Az új világkép nemcsak a természettudósok érdeklődésére tarthat számot. A neves fizikus, Jordan szerint „a modern fizika a 20. század alakuló új világának lényeges alkotórésze” lesz. Láttuk, milyen fontos szerepet töltött be a klasszikus világkép az előző kor szellemtörténetében. Meg kell tehát kísérelnünk az alakuló új világkép vázlatozását.

Az új világkép természetesen ugyanazon léttényezőkből alakul ki, mint a klasszikus fizikáé, de az azok közt fönnálló viszony, összefüggés már más értelmezést kap. Energia, anyag, tér, idő, fény között a régebbi fölfogás szerint ontológiailag vagy egyáltalán nincs vagy csak laza a kapcsolat. Bizonyos egységességet az energia teremt közöttük: a természetben lezajló minden történés voltaképpen vagy energia-kicserélődés vagy energia-átalakulás. Ezzel szemben a mai fizika szemléletében energia és tömeg lényegükben azonos valóságok: az

energia anyagtalanított tömeg, a tömeg sűrített energia. Tér és idő, mint főntebb láttuk, egy egységbe forrnak össze, tér és anyag között is a legszorosabb a kapcsolat. A kvantumelmélet közeli vonatkozásba hozza az anyagot s a fényt is — az anyag sűrített sugárzás s a fény szét-sugározódó anyag. A kettő közt az „elsőszülött” a fény. „A fény első és legközvetlenebb kifejezése annak a hatalmas létképességiségnek (létpotenciának), amelyből alapjában az egész fizikai világ fölépül.” (H. Conrad—Martius.) Az új világszemléletet tehát még nagyobb egységesség jellemzi, mint az előző korét.

Az új világlkép a mikrokozmosz felől van kialakulóban. Sikerült benyomulnunk abba az atomba, amellyel szemben a klasszikus fizika eléggé közömbösen viselkedett. Láttuk, hogy ezzel a benyomulással mennyi s mily meglepő új ismeret birtokába jutottunk. Az új világban legtöbb fényt a kvantumelmélet gyújtott ki. A kvantumelmélet fizika a makrokozmoszsal szemben egészen új fizikai létsíkra bukkant, új létszférát fedezett fel. H. Conrad—Martius találó hasonlata szerint a tiszta mechanika vizein haladó klasszikus fizika szerencsés hajótörést szenvedett. A hajótörést szerencsésnek kell mondanunk, mert így jutottunk le ahhoz az alaphoz, amelyből a makrokozmosz voltaképen források. A szubatómáris világban találtuk meg azt a transzfizikai létsíkot, amely a fizikai s a metafizikai létsík közt húzódik.

A szubatómáris világba való benyomulásunk megváltoztatta az atomról alkotott képünket. A klasszikus fizika az atomban egyszerűen az utolsó, legkisebb anyagparányt nézte. Láttuk, milyen szövevényes, titokzatos világot tárt föl benne a legújabb fizika. Amit eddig sikerült megtudnunk róla, az följogosít bennünket arra, hogy természeti egészet lássunk benne. Zeno Bucher szerint „a fizika, amelynek eddig igazi természeti egészekkel („Ganzheit”) nem volt dolga, hanem csak mechanisztikus tuskókkal, illetőleg azok alakzatával, mozgásával, az atomban bukkant először igazi természetre, tehát olyan

létmódra, amelyben a mechanikus gondolkozásmód már nem az egyedüli helyes".

Nagyobb érthetőség kedvéért röviden rá kell mutatnunk, mit ért a természetbölcselet egészen. Burkamp alapján Bucher ezt a meghatározást adja róla: „Ein aus materiellen Einheiten sinnvoll und naturhaft notwendig zusammengeschlossenes übersummatives Sachgefüge” (anyagi egységekből gondolatot kifejezően, természeténél fogva szükségképen összeálló, a részek összegénél többet jelentő tárgyi szövedék). Schütz Antal szerint „az egészben mindig van a részekkel szemben egy jelentős többlet, épp a lényegalkotó mozzanat, mely nem a részek összegezéséből jön; egy sajátos gondolat jellegű mozzanat, amelynek annyira uralkodó a jelentősége, hogy az elemek és részek töle kapják értelmüket és rész, illetőleg elem jellegüket”. Az egészben nem kívülről rá szabott, hanem belülről kisugárzó (immanens) terv szerint, nem kívülről jövő, hanem belülről forrászó erőkkel folyó történésekkel állunk szemben. Nem egyszerűen mechanikus gépezet, hanem a természet titokzatos erői lüktetnek benne.

Ilyen természeti egészet kell látnunk legújabb atomfizikai ismereteink alapján az atomban. Az atom nem amorf-parány, hanem bizonyos individualitással bíró, nemcsak mennyiségi, hanem minőségi tulajdonságokkal is fölruházott világ, amelynek tevékenységében nemcsak oksági mechanizmus, hanem immanens célszerűség is érvényesül. Bohr is „supramechanizmusról” beszél az atommal kapcsolatban. A klasszikus fölfogás végzetes egyoldalúságba esett, amikor a szervetlen világot, így az atomot is csak mennyiségi-matematikai eszmélődéssel akarta birtokába venni. Jól jegyzi meg Nicolai Hartmann: „A mechanizmus mint az életjelenségek elmélete erőszakot követett el az utóbbiakon — ugyanezt tette a matematizmus, mint a szervetlen természet elmélete az anyaggal és annak mozgásával.”

Az új világkép élesen különböztet a fizikai nagy világ, makrokozmosz s az atom belső világa, a szubatomaris világ, mikrokozmosz közt. A legújabb fizika elejti

azt a klasszikus nézetet, amely szerint a mikrokozmosz a makrokozmoszsal szemben csak méreti különbségeket mutat, egyébként mind a kettő ugyanazon törvények uralma alatt áll. A különbség már a nyelv használatában, a szemléleti formák alkalmazásában is mutatkozik. „A szubatomáris területen — állapítja meg Bavink — egyszerűen csődöt mondanak a makroszkópikus világban megszokott fogalmak, az újakat először meg kell alkotni. Ezekből természetesen hiányozni fog minden szemléleti elem, hiszen a szemlélet világa éppen a makroszkópikus világ.” A szubatomáris világban föl kell adni a klasszikus tér-idő-kategóriákat is, amelyeket pedig a kanti apriorizmus „általánosaknak és szükségeseeknek” hirdetett. A makroszkópikus világban minden testecskének van térben és időben pontosan meghatározott helye, pályája. A mozgás két pont között térben és időben folytonos, azaz csak a két pont közé eső összes tér- és időpontok érintésével történhetik. Ezzel szemben az atom belsejében a részecske sem időben, sem térben nincs folytonos pályához kötve, hanem a hozzátartozó hullám-tér bármely pontján bármikor fölléphet, a nélkül, hogy a két-két pont közötti út-, illetőleg időszakot folytonosan megfutná. A szubatomáris világban „az egyes elektronról nem állítható, hogy a tér egy bizonyos pontján van. Hiszen még nincs is tér, amely ilyen meghatározást lehetővé tenne. Az elektron mindenütt van és sehol sincs, ténylegesen sehol sincs, lehetőség szerint mindenütt van, mert mindenütt fölléphet mint korpuszkula, ha erre alkalom adódik. Csak a szubatomáris elemek sokasága teremti a teret... A tér számtalan szubatomáris elem vonatkozásainak együttesége” (Wenzl). A klasszikus fizika világának a tér-idő-rendszerben mutatkozó folytonossága a szubatomáris világban megtörik.

Az új világkép föladja a szubatomáris világban az energiahatások folytonosságát is s azokat a rezgésszámtól függő hatáskvantumokra bontja szét. Ezekben a hatáskvantumokban, amelyek a szubatomáris folyamatoknál mindig a Planck-féle állandó többszöröseiként jelentkeznek, látja az új fizika a fizikai világ utolsó

elemeit. „In der neuen Physik gibt es primär weder Masse noch Energien, sondern nur Wirkungen, d. h. es gibt primär nicht zuerst ein Etwas, was den Raum erfüllt, und an dem oder mit dem zweitens dann etwas vor sich geht, sondern nur ein Etwas, was Raum und Zeit erfüllt, eben die Wirkung“ (Bavink) — tehát röviden: az új fizika elsődlegesen nem anyagot vagy energiát, hanem hatást ismer el. Tér, idő, fény, tömeg, energia — szóval az összes makrofizikai léttényezők voltaképpen a hatáskvantumokból születnek. Ez másszóval annyit jelent, hogy a világ mindenestül „darabos” szerkezetű — hasonlít a mozgósínházhoz. Mintha a természeti folyamatok hordozóikkal egyetemben csak a mi szemléletünkben válnának folyamatosakká, kontinuálisakká, hasonlóan a filmkockák ugyancsak szakadásos sorozatához, amelyeket szemünk olvaszt össze. (Érdekes megemlíteni, hogy ez a gondolat magyában már a 19. századi jezsuita csillagásznál, Boskovichnál is fölbukkanik.)

Az új világképen a klasszikus fizikával szemben teljesen új, meglepő vonás a szubatómáris részecskék kétarcúsága. A klasszikus fizika is ismer részecskét is, hullámot is, de hogy egy fizikai valóság, mint pl. az elektron, hol részecske, hol hullám legyen, ez teljesen új jelenség. Az újszerűség nem annyit jelent, hogy egy fizikai valóság egyidejűleg testecske is, hullám is — ezt kizárja az ellentmondás elve, amely természetesen a szubatómáris világnak is örök, változhatatlan törvénye. A különös jelenséget, amelyért kísérleti adatok szavatolnak, úgy lehet értelmezni, hogy a szubatómáris elemeket részecske képében látjuk, amikor energetikailag érvényesülnek (pl. ütköznek), s viszont hullámnak látjuk őket, amikor tovaterjedésről van szó. Ennek a kétarcúságnak következménye a Heisenberg-féle „bizonytalansági viszony”, amelynek értelmében a szubatómáris világban lehetetlen együttesen, egyidejűleg megállapítani (mérni) egy-egy testecske helyét és dinamikus állapotát, sebességét. Az emberi megismerésnek ilyen legyőzhetetlen akadályát a klasszikus fizika nem ismerte.

A szubatómáris elemek kétarcúságának, illetőleg a

„bizonytalansági reláció”-nak mélyebb okát abban kell keresnünk, hogy sem a hullámkép, sem a korpuszkulakép nem a klasszikus fizika értelmezésében veendő. Itt voltaképpen a makrokozmoszban ismeretlen kétféle létezési lehetőséggel állunk szemben: ugyanaz a fizikai valóság lehet megtestesült részecske s lehet hullámszerűen tovaterjedő reális képesség. Az előbbinek a tér-idő-rendszerben van határozott helye, de nincs makrofizikai értelemben vett sebessége, mert nem mint makrofizikai testecske végzi mozgását. Mint hullámosan tovaterjedő képességnek van sebessége, de nincs a hullámtérre vonatkoztatva megállapítható helye, hisz a hullámtérben „mindenütt” jelen van. Conrad-Martius helyesen jegyzi meg, hogy a kettős létezési lehetőségnek valaminő ontológiai, léttani alapjának kell lennie. Az újabb fizika egyre jobban kényszerül valaminő, a fizikai világot megelőző szubsztancia, állag („vorphyphisches Substrat”) fölvételére. Mintha a fizikai világ s a metafizika között még egy harmadik, mondhatnók transzfizikus létsík is húzódnék, amely a mi tér-idő-kategóriás világunkat megelőzi, de amelyben minden fizikai történés és létalany ontológiailag gyökerezik, amelyből a mi fizikai világunk születik. Az új világképpel új, súlyos léttani problémák bontakoznak ki.

A legföltűnőbb eltérés a klasszikus s az újabb fizika gondolkozásában a természettörvények értékelése körül mutatkozik. A klasszikus fizika az összes fizikai törvények föltétlen, szükségképi érvényesülését vallotta. Az „örök, változhatatlan természettörvényekben” való hit a klasszikus világszemlélet egyik alapvonása. A kétség a régebbi fizika alapdogmájával szemben már a kvantumelmélet előtt jelentkezett. A természettörvények válsága a legújabb fizika révén általánossá vált. A természettörvények jelentősége, értelme, jellege, érvényesülése napjainkban a természettudósok érdeklődésének homlokterében áll. A kérdésre ki kell térnünk.

Kétféle fizikai törvényt szoktunk megkülönböztetni: statisztikust és dinamikust. Mit értünk az egyikben, mit a másikban?

A dinamikus természettörvény két fizikai jelenség közt az oksági viszony fölismeréséből, illetőleg kimondásából áll elő. Mint ilyen mindig és mindenütt szükségszerűen érvényesül. Így pl. lehetetlen, hogy a közlekedő edények egyszerű folyadékoszlopai valaha különböző magasságúak legyenek. Ezzel szemben a statisztikai vagy valószínűségi törvény számos adat alapján megállapított szabályszerűség, ennek érvényesülése annál biztosabb, minél nagyobb kollektívumra alkalmazzuk, de nem szükségképi. Az ilyen törvények sajátossága, hogy a létegyedek nagy sokaságáról állapítanak meg bizonyos szabályszerűséget, de az egyes létegyedekre vonatkozólag nem mondanak semmit. (Sok adat alapján nagy valószínűséggel meg tudjuk mondani, hogy pl. Magyarországon 1943-ban, rendes életkörülményeket tételezve föl, hány ember fog meghalni, de nem azt, hogy kik hálnak meg.) A fizika keretein belül gyakorlati vonatkozásban, az érvényesülés ténye szempontjából a dinamikus és statisztikai törvények közt nincs különbség, de van a jelleg szempontjából: a dinamikus természettörvény érvényesülése szükségképi, a statisztikaié a legnagyobb fokban valószínű. Az előbbi a szó szoros értelmében természettörvény s mint ilyen kivételt nem ismer, az utóbbi csak szabály, amely alól kivétel a természetes létrendben is lehetséges.

Napjaink fizikusai közt nagyon elterjedt vélekedés, hogy az összes fizikai törvények nem dinamikus, hanem statisztikai törvények. A klasszikus fizika fölfogásával tehát teljes az ellentét. Amilyen végzetes volt az a mechanikai monizmus, amely az összes fizikai törvényekben dinamikus törvényeket látott, annyira téves a legújabb vélekedés. Az előbbi gondolkozás a világot merő gépezetté, az utóbbi véletlenek szeszélyes játékává torzítja. A világ egyik sem e kettő közül.

Kétségtelen, hogy a makrofizika számos törvénye statisztikai jellegű. Nem igazolható azonban a szakkörökben elterjedt vélekedés, amely az összes makrofizikai törvényeket ilyeneknek nyilvánítja. Nem kisebb szaktekintély, mint Planck hangoztatja, hogy pl. az energia

megmaradásának elvében gyökerező törvények mind dinamikus jellegűek. De ha el is fogadjuk azt a nézetet, hogy az összes makrofizikai törvények statisztikai vagy valószínűségi törvények, semmiképpen sem állítható ez a szubatómáris világ törvényeiről. Ennek igazolására álljon itt egyik legilletékesebb tekintélynek, Plancknak érvelése.

Planck a berlini egyetemen tartott egyik beszédében foglalkozott a fontos kérdéssel. Rámutatva arra az újabb vélekedésre, amely szerint a természet nem ismer dinamikus törvényeket, s a szükségképiség fogalmát tehát a fizikából száműzni kell, így folytatja beszédét: „Az ilyen fölfogásról hamarosan ki kell derülni, hogy nemcsak végzetes, de rövidlátásra valló tévedés is... A fizika éppen oly kevésbé nélkülözheti a korlátlan törvényszerűség feltevését, mint bármely más természet- vagy szelemtudomány, mi több, annak feladásával a szóbanforgó statisztikából vont következtetések alól is kirántanók a leglényegesebb alapot... A fizikában valószínűségek exakt kiszámítása csak úgy lehetséges, ha a legelemibb hatásokra vonatkozólag, tehát a legfinomabb mikrokozmoszban kizárólag dinamikus törvények érvényesülését valljuk. Ha ezek a mi durva érzékeinkkel nem is figyelhetők meg egyenkint, abszolút változatlanságuk feltevése elengedhetetlenül szükséges alap a statisztika fölépítésére.” A szubatómáris világ törvényei tehát dinamikus természettörvények. Egy pusztán matematikus létrend-elmélet ráhelyezkedik az ellenkező feltevésre, de a valós fizikai világban a szigorú törvényszerűség föladása s helyébe az abszolút véletlen állítása „bölcseletileg képtelenség, amely valós létet és nem-létet bizonyos tekintetben azonosít” (A. Gatterer). Igazat kell adnunk H. Poincarénak, hogy a merően valószínűségi fölfogás lehetetlenné tesz minden tudományt.

• Az új világkép leegyszerűsített, csak néhány vonással megrajzolt vázlata is igazolja, hogy a legújabb fizika területén valóban korszakos átalakulások vannak folyamatban. Az átalakítási munkálatok különösen a 20-as években oly méretűek voltak, hogy a fizika válságának

benyomását keltették. Hallottunk komoly helyről olyan véleményt is, hogy a modern fizika tévutakra sodródott. Ma már nyilvánvaló, hogy nem eltévelyedésről van szó, és hogy a tünetek, amelyekből 15—20 évvel ezelőtt sokan a fizika válságára következtettek, a rohamos fejlődés szokott kísérő jelenségei. Fizikusok sűrűen hangoztatják, hogy ami az utolsó három-négy évtizedben a fizika területén történt, logikus, természetes fejlődés. Ez elfogadható vélemény, de másrésztől nyilvánvaló, hogy a nagy fejlődésnek ára volt: a klasszikus fizika nem egy véglegesnek hirdetett tétele megdőlt.

Egy gondolatot szeretnénk még érinteni, amely alkalmasnak látszik a régi s az új világkép áthidalására, s ez a Bohr-féle korrespondencia-elv. Bohr szerint a kvantumfizika törvényei a kvantumok számának növekvésével a klasszikus fizika törvényeibe olvadnak át. Ha a kvantumok száma végtelen, akkor már a makrofizika törvényei érvényesülnek. „Az egy kvantumhoz tartozó korpuszkuláris egység még nem jelent igazi makrofizikai nagyságot. De minél nagyobb a kvantumok vagy pontosabban ama lét dinamikus egységek száma, amelyekben korpuszkula és hullám kvantumszerűen egybefonódnak, annál nagyobb annak valószínűsége, hogy egy részük inkarnálódott, tehát már „fizikai felületen” van. Ezekből tevődik össze sztatikailag és dinamikailag az a valóság, amelyet fizikai világnak mondunk.” (H. Conrad-Martius.)

A legújabb fizika és az okság elve

Az újkori fizika egészen a 20. századig az okság elvének szigorú, következetes érvényesítésén épült föl. Ez a kauzális létszemlélet a fizikai világban az ok-okozat természettörvényekkel szabályozott mechanizmusát látja. A fizikai világban nincs szabadság, nincsen véletlen, minden szükségképen, determináltan történik. A szükségképiség oly mértékű, hogy ha ismerjük a hatóókot és hatásának törvényeit, magát a hatást már előre meg tudjuk mondani. Láttuk az előzőkben, hogy a Laplace-féle világ-szellem az okság elvének alapján a világegyetem egyetlen keresztmetszetéből megállapíthatná annak multját és jövőjét.

A klasszikus fizika az okság elvére támaszkodva szédítő eredményeket ért el. Egészen a 19. század végéig nem is merült föl az elvvel szemben kétség. Az első kételyek a hőtannal kapcsolatban jelentkeztek. Kiderült, hogy a kinetikai gázelmélet törvényei nem dinamikus, hanem csak statisztikus törvények. Az elektronelmélet további olyan jelenségekkel ismertetett meg bennünket, amelyek magyarázatánál ugyancsak be kellett érniünk valószínűségi törvények megállapításával. Végül a klasszikus fizika kauzális gondolkodásának teljes föladására vezetett a kvantumelmélet.

Mint az előzőkben láttuk, a szubatomáris világban egy rendszer (pl. elektron) jövő sorsát előre megállapítani nem tudjuk. A fizikai determinizmust kifejező Laplace-féle világ-szellemnek ahhoz, hogy egy fizikai rendszer jövőjét meghatározhassa, egy adott ú. n. kezdeti pillanatban ismernie kell a rendszer minden paraméterét, jellemző adatát. A szubatomáris világban a Heisenberg-féle határozatlansági viszony következtében elvileg lehe-

tetlen egy kezdeti állapot megadása, hiszen lehetetlen a hely s a sebesség egyidejű pontos mérése, tehát lehetetlen a jövőnek meghatározása is. Csak statisztikai megalapozású valószínűséggel beszélhetünk a korpuszskulák jövő sorsáról, helyzetéről.

A kvantummechanika e kétségtelen megállapításai-ból főleg a pozitívista irányú fizikusok súlyos következményt vontak le. Heisenberg szerint „a kvantummechanika végérvényesen megállapította az oksági törvény érvénytelenségét”. Born ugyanígy gondolkodik. Minthogy egy fizikai rendszer jövőjét megállapítani nem tudjuk, „az okság elve a maga szokott fogalmazásában elveszít minden értelmet”. Jordan szerint „a kvantumfizikai szakadásosságnak szükségképi és közvetlen következménye a statisztikai akauzalitás... A mai kvantummechanika kifejezetten tagadja az okság elvét a maga klasszikus formájában.” Élő fizikusaink nagyobb része elveti a fizikai okság elvét, s csak a kisebbik része ragaszkodik továbbra is hozzá. Ez utóbbiak közt olyan súlyos név is szerepel, mint Planck, a kvantumfizika elindítója.

A fizikai okság körül nagy a szellemi kavargás. Hullámai már átcsaptak a napisajtónak minden tudományos aggályosságtól legtöbbször ment hasábjaira is. A népszerűsítő irodalom nem kényes a fogalmazásban, hanem egyetemlegesen beszél: a legújabb fizika megdöntötte az okság elvét. Még olyan komoly szerző is, mint Rüssel, egyik munkájában „az oksági törvénynek, az emberi szellem legerősebb alapzatának megrendüléséről” beszél. A kérdés súlya nyilvánvaló. Tudjuk, hogy az Isten létét bizonyító érvek alapja is az okság elve. Az elv megdőltevel a természetes istentan ugyancsak nehéz helyzetbe kerülne. A kérdés tehát tisztázandó.

Az okság elve körüli szellemi kavargás egyik legfőbb forrása és élesztője a fogalmi zűrzavar. A fizikusok a fizikai okság elvének válságáról beszélnek, a népszerűsítő irodalomban már a „fizikai” jelző rendesen elsikkad s csak az okság elvét halljuk emlegetni. Zavaros, téves sokszor az okság fogalmának tartalmi kifejtése is. Első feladatunk tehát a fogalmak tisztázása.

Mindenekelőtt élesen különböztetnünk kell a bölcseleti vagy metafizikai s a természettudományi vagy fizikai okság elve között. A kettő egymással szoros viszonyban áll, de nem azonos. A metafizikai okság elve kimondja, hogy mindennek, ami keletkezik, van oka. Szent Ágoston negatív fogalmazásában: „Nihil fieri sine causa” — semmi sem lesz ok nélkül. Itt tehát egy egyetemes lételvről van szó, amelynek érvényesülése kiterjed az egész esetleges (kontingens) Létre — pl. a szabad elhatározású létezőkre is. A metafizikai okság elve az ok-okozati viszony lényegét az ok felől a létesítésben, tehát dinamikus momentumban, az okozat felől a létesülés szükségképiségében látja. Geyser szerint: „Das Verhältnis von Ursache und Wirkung beruht auf der Kausalrelation, d. h. jenem eigenartigen Realeinfluss, der von einem Wirklichen ausgeht und etwas von ihm Verschiedenes entstehen, wirklich werden macht.” (Unum ex alio.) Az oksági viszony lényege tehát „entstehen machen”, azaz létesítés. A metafizikai okság elvének igazolása sajátos, a fizikai világtól különböző érvekkel történik.

A fizikai okság elve a metafizikainál szűkebb körű: csak az anyagi világra terjed ki s a magyar atomfizikus, Bay Zoltán fogalmazásában így hangzik: „Ha egy A jelenségre mindig B következik és B csak A után jöhet létre (megfordítva nem áll: A létrejöhet B nélkül), akkor A oka B-nek, B pedig okozata A-nak.” Az elv lényegi tartalma tehát, hogy egyrészt az anyagi világban egyenlő okoknak mindig egyenlő az okozatuk, hatásuk, másrészt minden történés szükségképen és egyértelműen van meghatározva az őt közvetlenül megelőző okban. Minden fizikai rendszer jövő sorsa adva van a rendszer összes részecskéinek egy adott pillanatban meglévő geometrikus és dinamikus állapotában (elhelyezkedésükben és sebességükben). A fizikai okság elvében tehát két lényegi mozzanat különböztethető meg: egy mennyiségi (egyenlő okoknak egyenlő a hatásuk) és a teljes determináltság, szükségképiség. Az újkori természettudomány matematizáló szenvedélye természetesen itt is arra törekedett, hogy a kvantitatív mozzanatot matematikailag is meg-

formulázza. A metafizikai okság elvével szemben tehát a fizikai kauzalitásban elhomályosul a dinamikus (létesítés) mozzanat, mint amely a szemlélet számára megközelíthetetlen, s a súlypont áttolódik a szükségképiségre, az okozatnak az okra való determinált következtetésére, mint amit egyedül figyelhetünk meg. (Unum post aliud.) A fizikai okság elvének ilyenén értelmezése természetes következménye az újkori természettudomány célkitűzésének, amely Galilei óta a fizikai történeteknél nem a Miért-re, hanem a Hogyan-ra keres feleletet. A fizikai okság elvétől sem a Miért-re, hanem a Hogyan-ra vár ez a természettudomány választ. A klasszikus fizika egyik legelölkelőbb képviselője, Mach szerint: „Wo wir eine Ursache angeben, drücken wir nur ein Verknüpfungsverhältnis, einen Tatbestand aus, d. h. wir beschreiben!“ Azaz: okot megadni csak annyit jelent, mint egy jelenséget leírni. Ilyenképpen a fizikai okság elve két történés, valóság közti funkcionális viszony megállapításává zsugorodik össze, a létesítés lényeges mozzanata, tehát az oksági elv voltaképeni lelke elsikkad.

A fizikai okság elve a természettudósok részéről az utolsó időkben egy még veszedelmesebb tartalmi szűkítést, illetőleg torzítást volt kénytelen elszenvedni. A kauzalitás értelmében az ok-okozati viszonyban álló két jelenség közül az okozat-jelenség az ok-jelenségnek szükségképi folyománya. Ez a kapcsolat léti (ontológiai) objektívum. Az objektívumnak a megismerő alany részéről megfelel az okozat-jelenségnek előre megmondhatósága, ha az ok-jelenség teljesen ismeretes. A makrokozmoszban a fizikai rendszer teljes ismerete lehetséges, tehát egy okozat előremegmondhatósága sem lehetetlen, amint ezt számtalan, sokszor meglepő példa igazolja. Ez a körülmény az oksági elvnek olyatén értelmezésére vezetett, hogy az oksági viszony lényege az előremegmondhatóságban rejlik. Jordan szerint a mikrofizikában a fizikai okság elvét azért kell elvetnünk, mert egy rendszer kezdeti állapotából nem tudjuk előre meghatározni annak véghelyzetét. Bay Zoltán nyíltan kimondja, hogy „a kauzalitás lényege éppen az, hogy adott kezdőhelyzet-

ből a véghelyzet kiszámítható". Az oksági viszony értelmezése tehát az objektívumból teljesen a szubjektívumba siklott át.

Láttuk, hogy a szubatomáris világban a pontos jövődőlés, véghelyzetek előre megmondhatósága nem lehetséges. Az oksági viszonyra támaszkodó jövődőlés alapföltétele, hogy a fizikai rendszert a kezdeti helyzetben teljesen ismerjük. Ez a lényeges föltétel a szubatomáris világban megvalósíthatatlan. Az atom belsejébe való benyomulásunkkal olyan létsíkra értünk le, amelyen megismerésünk a hullám-korpuszkula-dualizmus, illetőleg a határozatlansági relációk következtében legyőzhetetlen akadályokba ütközik: csak viszonylagos meghatározásig juthatunk el. A Laplace-féle világszellem nem azért nem boldogul a szubatomáris világban, mert akauzális jelenségekkel áll szemben, hanem azért, mert a kezdeti állapot teljes, abszolút megismeréséig, tehát a fizikai jövődőlés alapföltételéhez nem tud eljutni. A kvantumelmélet a maga akauzális fölfogásában voltaképpen az oksági elv lényegi tartalmának meghatározása körül tévedett. Grete Hermanné az érdem, hogy erre a tévedésre fölhívta a figyelmet. Az előre megmondhatóság a fizikai oksági elvnek kritériuma, de nem lényeges eleme. Ez a kritérium a makrokozmoszban akadálytalanul alkalmazható, de a szubatomáris világban érvényesítése már nem lehetséges. A kritérium csődje azonban nem jelentheti az oksági elv csődjét. A két mozzanat: az okozatnak az okból való forrásozása s az előre megmondhatóság közt különböztetni kell: az előbbi az oksági viszony lényege, az utóbbi annak csak kritériuma. Ha a lényegét a szubatomáris világban másképpen, más kritériummal igazolni tudjuk, akkor az oksági viszonyt abban az esetben is igazoltnak kell tekintenünk, ha az előre megmondhatóságról le is kell mondanunk. Ennek lehetőségét mutatta meg egy gondolat-kísérlet átszámításával Heisenberg egykori asszisztense, W. Weizsäcker.

Eltekintünk a Weizsäcker-féle gondolat-kísérlet részletezésétől s csak a kapott eredmény megállapítására szorítkozunk. A gondolat-kísérlet igazolja, hogy a szub-

atomáris világban a kezdőállapotból a végállapot előre nem határozható meg, de a történés lefolyása után a végállapot ismeretében, éppen ez utóbbi közvetítésével a történés, illetőleg változás oka s ezzel a két jelenség közti oksági viszony igazolható. Az ok-jelenségből az okozati jelenségnek előremegállapítása az oksági viszony közvetlen kritériuma. Erről a szubatomáris világban a jelzett okokból le kell mondanunk. Ha az előremegmondhatóság mint az oksági viszony közvetlen kritériuma a mikrokozmoszban nem is érvényesíthető, az oksági kapcsolat lényege, hogy t. i. az okozat az ok szükségképi folyamánya, igazolható. Végső következtetésünk G. Hermann fogalmazásában: „A kvantummechanika arra kényszerít bennünket, hogy a különböző természetbölcséleti elveket egymástól élesen elkülönítsük, természetismertünk abszolút jellegéről lemondjunk s az oksági elvet attól függetlenül kezeljük. A kvantummechanika nem cáfolta meg az oksági törvényt, hanem csak tisztázta s más elvektől, amelyekkel nem szükségképen kapcsolódik, elkülönítette.”

Következtetésünkhöz a fizika vezetett el. A problémához természetesen a bölcseletnek is van szava. Röviden a kérdés ezen oldalára is rá szeretnénk mutatni.

A fizikai okság a fizikának a tapasztalatra támaszkodó emberi elme által spekulatív megállapított, szükségyszerűen igényelt egyetemes törvénye. Tehát nem mérő tapasztalati törvény. Mint ilyennek lényegéhez tartozik, hogy csak akkor ejthető el, ha azt nem-igaz voltát bizonyító tények követelik. Semmiképen sem tekinthető ilyennek, ha érvényesülését nem figyelhetjük meg. „A non-observai ad non-esse non valet illatio” — a nem-megfigyelhetőségből nem lehet a nem-létre következtetni. „Nicht das Nichtsehen des Vorhandenseins der Kausalität vermag eine Instanz gegen dieselbe zu sein, sondern nur das Sehen des Nichtvorhandenseins” (G. Kahl-Furthmann). Nem az okság érvényesülésének nem-látása, hanem csak a nem-érvényesülésnek látása lehet érv az elv ellen. Ilyen érvet a kvantumfizika nem tud fölmutatni. Hönigswald-dal még tovább mehetünk: még annak iga-

zolása sem téveszthető össze az akauzalitással, hogy egy fizikai jelenség okát lehetetlen megadni. A fizikai okság elve szilárd bölcséleti alapokra támaszkodik.

Hogy a mai fizikusok oly jelentős számban földadják a klasszikus fizika alapvető elvét, annak egyik okát a kvantumfizika pozitivista célkitűzésében kell keresnünk. Ez a célkitűzés megelégszik a szubatomáris jelenségek leírásával, a bennük megnyilvánuló törvényszerűség föl-kutatásával — a megfigyelhetőség, mérhetőség határ-vonalán túl eső kérdések elől elvileg elzárkózik. Ilyen célkitűzés mellett az oksági elv a tudományos munka szempontjából főleg annyiban értékesíthető, amennyiben folyamatok, mérések előre megmondhatóságát teszi lehetővé. E lehetőség elestével a mai fizikus szemében érdeketelenné, sőt értéktelenné válik. A legújabb fizikában ez az eset állott elő.

A fizikai okság körül támadt zavar mélyebb okát abban a főntebb röviden vázolt torzításban kell keresnünk, amelyet ez az alapvető fizikai és természetbölcséleti elv az újkori természettudomány kezelésében elszenvedett. „Az újkori természettudomány leghatalmasabb alkotásaival, a törvénnyel az oksági kategóriában való gondolkozást ismeretelméleti követelménynek tekinti, de magának az okságnak metafizikai természetébe nem mélyed bele” — állapítja meg helyesen Faragó László. Amennyiben az oksági viszonynak természettudósaink közt divatos értelmezése csak tudománymódszertani elhatárolást jelent, nem eshetik kifogás alá. Sajnos, a természettudósok a Hume-féle ismeretelméleti fölfogásnak megfelelően sokszor az oksági viszony lényegét is kizárólag a jelenségek időbeli egymásrakövetkezésében, illetőleg az okozat előre megmondhatóságában látják. A pozitívizmus — úgy látszik — még mint tudománymódszertani elhatárolás is veszedelmes, kihívja a tévedés végzetét.

A legújabb fizika nem a helyesen értelmezett oksági elvet döntötte meg, hanem a Laplace-féle világsszellem ábrándját oszlatta szét. A keresztény gondolkozás ezt örömmel veszi tudomásul, a szélsőséges mechanikai

determinizmussal sohasem rokonszenvezett. (Prohászka Soliloquiá-iban „sült tökvirágnak” nevezi.) A világot sohasem tekintettük pusztá gépezetnek. De ugyanaz a keresztény gondolkozás arra sem hajlandó, hogy az ok-sági elv föladásával a számúzótt világszellem helyét a Véletlennek adja át. A világot a véletlenek játékánál is többre tartjuk. Számunkra a világ a teremő Isten testet öltött felséges gondolata, amelynek mélységeibe semmi-féle pozitivistá mérőón le nem ér, amelyet hódoló tisztelet, csodálat illet meg.

Az újkori természettudomány s a kereszténység

Az újkori természettudomány megalapozását a 17. századnak köszönjük. Ez a hatalmas, korszakos munka főleg három névhez fűződik: Galilei, Kepler és Newton. Mind a három szellemóriás abban a szilárd meggyőződésben élt, — Kepler nyíltan hirdeti is — hogy munkásságukkal egyengetik, járhatóbbá teszik az emberiség számára az Istenhez vezető utat. Föl sem merült bennük a gondolat, hogy közvetve úttörői lehetnének annak a szellemnek, amely majd a természettudományokra hivatkozva intéz heves támadásokat a kereszténység ellen. A három nagy fizikus esete nem áll egyedül a természettudományok történetében. A természettudományokra támaszkodó keresztényellenes áramlatok egyik kedvelt, gyakran alkalmazott fegyvere — különösen a szellemileg igénytelenebb rétegek felé — annak hangoztatása, hogy a természettudósok hitetlenek. A sajátságos érv belső ereje több mint kétes, s hatása csak ott lehet, ahol a krisztusi hit lényege, lelke ismeretlen. Ettől eltekintve az állításban durva történelmi hamisítással állunk szemben. A történelmi igazság az, hogy a természettudomány legkülönbözőbb ágainak nagynevű munkásai közt a reneszánsztól kezdve napjainkig száz és száz maradt a kereszténység hűséges, hitvalló fia. Akinek e történelmi ténnyel szemben kétségei vannak, olvassa el Kneller K. (A kereszténység és a modern természettudomány úttörői, a budapesti papnövéndékek Magyar Egyházirodlmi Iskola fordítása és kiadása, 1908.), legújabban pedig E. Dennert (Die Natur — das Wunder Gottes, Verlag Martin Warneck, Berlin, 1939) munkáit, amelyek a szóbanforgó kérdést tudományos tárgyilagossággal tisztázzák. Tragi-

kusnak kell mondanunk azt a tényt, hogy az a természettudomány adott támaszpontokat a krisztusi hit elleni támadások számára, amelynek számtalan hőse, lángelméje zavartalan harmóniába tudta olvasztani a hitet s a tudományt.

A kereszténység és a természettudományok viszonyának sajnálatos alakulását még tragikusabbá teszi az az ugyancsak tudománytörténeti tény, hogy a természettudomány egyetlen ponton sem cáfolt rá a kereszténységre. Állításunk ténybeliségét, igazságát nem lehet eleget hangoztatni. Féligazságokat, hipotéziseket, elméleteket, amelyek a krisztusi hitigazságokba ütköztek, a keresztényellenes természettudomány sokszor föltálat a világnak, azok merészsége, határozottsága sokszor a hívőt is megdöbbsentette, de kétségtelen, tudományos lelkiismeretességgel igazolható természettudományos igazság még egyetlen keresztény hittételt sem döntött meg. A természettudományos kutatások eredményeinek s a kereszténység dogmatikai tartalmának összeegyeztetésében többször jelentkeztek nehézségek, de azok mindig nemcsak a hit, hanem a lelkiismeretes tudomány emberét is kielégítő módon megoldhatóknak bizonyultak. Mindig kiderült, hogy a látszólagos összeütközések okozója vagy a kereszténység hézagos, téves ismerete, vagy a természettudományok eltévelyedése volt. Gondoljunk csak a Kepler-féle naprendszer által sok hívőben keltett zavarokra. Ki lát ma e pont körül bárminő ütközést?! Érdekes és sokatmondó tünet, hogy ilyen jellegű nehézségek annál ritkábbak lesznek, minél hitel-vesztettebbé lesz a materialisztikus tudomány.

Az újkori természettudomány sem a maga munkásaiban, sem tárgyilagos, komoly eredményeiben nem nyújt kellő magyarázatot annak a sajnálatos viszonynak megértéséhez, amelybe a kereszténységgel szemben az utolsó századok folyamán került. Az emberi igazságkeresésnek örök tragikuma érvényesül abban a romboló munkában, amely a természettudományokra támaszkodva folyik évszázadokon keresztül a keresztény világnézetel szemben. Tévesen húzzuk meg megismerésünk határ-

vonalaít, túlbecsüljük erőinket, hamisan értelmezzük eredményeinket, magunkhoz egyszerűsítjük azt a világot, amelyben isteni gondolatok öltének testet, legfőképen pedig a tagadás szellemének esünk áldozatul, amikor e gondolatok meghódolást követelnek tőlünk. Így válhatott a rohamosan fejlődő természettudomány egyik leggazdagabb forrásává annak az újkori szellemiségnek, amely a kereszténységtől egyre messzebb sodródott. Az újkori természettudomány elsősorban nem a maga munkásai, nem is elért komoly eredményei révén, hanem részben a kor szellemiségére, lelkeségére kifejtett hatásaival, részben módszertani s létszemléleti egyoldalúságával vált a krisztusi hit egyik kártevőjévé.

Az újkori Krisztus-hívő hitének sorvadásáért mindenekelőtt a kor nagyfokú elevilágiasodása felelős. Más helyütt már rámutattunk erre a végzetes áramlatra. Az áramlat egyik erős lendítője a természettudomány volt.

A természettudomány az érzékelhető világ tudománya. Tehát már tárgyában is az a veszély lappang, hogy a szellemi élet figyelmét egyoldalúan az anyagi létszféra felé tereli. Ennek a veszélynek az utolsó századok egyre nagyobb mértékben áldozatul is estek. Bergson joggal panaszolja föl az újkor tudományos életének elanyagiasodását. Minél mélyebbre nyomult a természettudomány a világ megismerésében, titkainak föltárásában, annál lenyűgözőbb hatást gyakorolt a kor egész gondolkozására. A különböző szellemtudományok háttérbe szorúlnak: a természettudomány lesz a tudományok királynője, az „exakt” tudomány, a természettudós a szellemi világ legtiszteltebb embertípusa. A kor figyelmé a lelkiekről egyre jobban az anyagiak felé terelődik.

A folyamatot nagyban előmozdította és siettetette az újkori természettudomány sajátos jellege, amelynél fogva a kontemplatív célkitűzés háttérbe szorításával a világnak nem is annyira pontos ismerője, mint inkább ura akart lenni. Nem a titokzatos Létnék kijáró tisztelettel, hanem az emberi tudás s főleg birtoklás égő vágyával áll a természettel szemben. Ezzel párhuzamosan a kor lelkivilágában egyre jobban halványul a középkor jel-

legzetes tudata, hogy a világ isteni gondolatok megtestesítője s mint ilyen az isteni hatalom és jóság védelme alatt áll. Egyes természettudósok rá-rácsodálkoznak a világegyetemre, a természetre mint az Alkotó létének, nagyságának hirdetőjére, de a természettudományokból az egyetemes életre rásugárzó szellemiség egyre sikeresebb, érzéketlenebb lesz ezzel az evangéliummal szemben. A természettudományos ismeretek rohamos gyarapodásával a korszellem is egyre jobban rabja lesz a véges létnek, a szentpáli figyelmeztetés, hogy „nincs itt maradandó lakásunk”, a pusztába kiáltó szava lesz. A hit titokzatos világa a természettudományok titkokat föltáró világával szemben elveszíti vonzóerejét, még a hívőkben is inkább csak elmosódott, bizonytalan álmoként s nem mint legfelsőbb fokú valóság él.

Az elevilágiasodás folyamatának az említett ráhatásoknál is nagyobb lendületet adott az újkori természettudomány a maga büszke elsőszülöttjével, a technikával. A nagy természettudósok munkásságuk elsőrendű célját ugyan nem technikai csodák felfedezésében látták, de a természettudományok óriási fejlődése a legérzékeltetőbben, a korra kifejtető hatás szempontjából legerőteljesebben a technika előretörésében jelentkezik.

A technika fejlődéséből sok áldás sugárzott az emberiségre, de hogy romboló, sőt démonikus erők is lappanganak benne, arról a mai embert nem kell kioktatni: a világ fölött tomboló vihar ezt vészesen szemlélteti. A technikából kisugárzó romboló erők hatása elől a hit világa sem menekült meg.

A gép az elevilágiasodásnak egyik hathatós élesztője. Ha nem is mindenkinek, de millióknak puhán béleli ki a földi élet fészket. A sok csalódás ellenére is hirdeti, hogy paradicsommá fogja varázsolni ezt a Földet. S az újkor hisz az új ígéhirdetőben — hisz egészen a gép imádásáig, a machinolatriáig. Ismeretesek Lenin káromló szavai, hogy a kereszténység csak ígérte a hegyek áthelyezését a hit erejével, az istentelen Szovjet ezt meg is valósítja a gép erejével. Az Egyház természetesen sohasem állott a géprombolók sorában, de kezdettől fogva

látta és fájoan érezte az új csodatevő káros, romboló hatását a lelki emberre. XI. Pius szomorúan panaszkodik, hogy a gép világából „az alaktalan anyag megnemesedve, az ember pedig testében és lelkében megrontva kerül ki”. A technika a maga gyárkémény-erdeivel, gépcsodáival egész tömegek előtt zárta el a kilátást a nagy kérdések felé. Hogy a 19. század metafizikailag annyira vak volt, azért nem utolsó sorban a gépember felelős.

A technika nemcsak mint veszedelmes kísértés az evilágiságra gyengítette a krisztusi hit erejét, hanem főleg a nagy tömegben közvetlenebbül is rombolt. Az egymást rohamosan követő technikai fölfedezések a szó szinte teljes értelmében a csoda erejével hatottak. A 19. század materialisztikus természettudományi dogmatizmusának, amely oly könnyen oldotta meg az Isten, lélek, halhatatlanság stb. kérdéseit, egyik erős támasza a gép volt. Hogy lehetne más az igazság kizárólagos birtokosa, mint az a természettudomány, amely napról-napra új gépcsodával ejti bámulatba a világot?! Az új csodák különösen a szellemileg igénytelen tömegek felé az anyagelvűség mellett hathatós érveknek bizonyultak.

A természettudomány az újkor lelkiségének elevilágiasításában s ekként a krisztusi hit gyöngítésében azzal is hathatósan működött közre, hogy kiépítette a homo oeconomicus, a gazdasági élet rabjának útját. Ez az ember a kapitalisztikus gazdasági rendszer szülötte. E rendszert viszont elsősorban a technika vitte győzelemre azzal a mérhetetlen energiaállománnyal, termelési és elosztási apparátussal, amelyet a gazdasági élet rendelkezésre bocsátott.

A homo oeconomicus, a gazdasági ember az újkori szekularizálódás legmélyebb hatású tényezője. Ez az élet súlypontját, célját mindenestül a gazdasági tevékenységbe lesüllyesztő ember az újkor legnagyobb szakadára, aki a keresztény értékvilág fölforgatásával többet rombolt a lelkek világában, mint a történelmi múlt folyamán bármelyik egyházszakadás vagy forradalom. Ez az ember létének legfőbb föladatát a gazdasági erők állandó, lázas fokozásában keresi. A „lucris rabies”, a gazdagodás

démonjának megszállottja, aki templomtornyok helyett gyárkémenyeket épít, aki gépeinek, gazdasági életének zakatolásában nem hallja már a harangszót, az arany vakító fényétől nem látja már az Eget. Ennek az embernek lelkiismeretét terheli a munkástömegek elszakadása a kereszténységtől, a többi társadalmi réteg hallatlan elanyagiasodása, a krisztusi értékvilág fölforgatása, az evangéliumi lelkiség, erkölcsiség, a hitélet szomorú süllyedése. Az újkori Krisztus-hívő egyik legveszedelmesebb ellensége a Mammon-hívő.

A krisztusi hit világának az elevilágiasodásnál is nagyobb kártevője az újkori racionalizmus. Az újkorral kapcsolatban már vázoltuk ezt a gögben fogant szellemiséget. Nem túlozunk, amikor a racionalisztikus szellem ébrentartásában, élesztésében mint legnagyobb hatású tényezőt a természettudományt marasztaljuk el.

Az emberi értelem az utolsó századok alatt a maga legnagyobb diadalait kétségkívül a természettudományok terén aratta — teljesítményei e téren valóban csodával határosak. A kor vélekedése szerint nem lehet a legteljesebb bizalmat megvonni attól az értelemről, amely ezeket a csodákat életre hívta. Ez az értelem a természettudományokon keresztül fogja megoldani az emberiség nagy kérdéseit. S a racionalisztikus természettudomány vállalta is a nagy feladatot. A technikán keresztül az anyagi boldogság feltételeit fogja megteremteni, elméleti erőfeszítéseivel pedig az emberiség világnézeti igényeit fogja kielégíteni. Tudjuk, hogy erre a materializmusban kísérletet is tett. A racionalista-materialista természettudomány a 19. század folyamán nemcsak a metafizika helyét foglalta el, hanem egyenesen vallási színeket öltött, a válás pótlására vállalkozott. Merész elméletek születnek a Lét nagy kérdései körül, amelyek a természettudományoktól kölcsönzik a maguk valóság-látszatát. Az új természettudományos mitológiának sok az apostola. Materialista természettudósok világnézeti kérdések elbírálásában mint döntő tényezők jutnak szóhoz, illetén vélt jogukat sűrűn érvényesítik is egyetemi tanszékeken, kultúrelőadásokban, irodalmi termékeken keresztül. Az áram-

lat hullámai messze elhatolnak. Nemcsak az értelmiség körében rombolnak, hanem a marxizmuson keresztül benyomulnak a munkásság világába is. Milliók rendülnek meg, szenvednek hajótörést keresztény hitükben.

Hogy mily szoros és szerves volt a kapcsolat a racionalizmus s a 19. századi világnézetes természettudomány között, annak legkétségtelenebb bizonyítéka, hogy az antiintellektualista áramlat erősödésével a természettudomány világnézeti súlya, tekintélye csökkent, világnézeti hivatástudata szerényebb lett, reálisabb keretek között mozog.

Az újkori természettudomány s a kereszténység közti viszony sajnálatos alakulásában az eddig mondottakon kívül nagy szerepet játszott az előbbinek sajátos módszertana. Ezt a metodikát kettő jellemzi: a pozitivistá hajlamosság s az analízis szenvedélye.

A modern természettudomány már kezdettől fogva élesen elhatárolja a maga tárgykörét. Galilei óta nem a Miért?, hanem a Hogyan? érdekli: minden metafizikai kérdés elől tudatosan elzárkózik. Tudatosan kitér ama kérdések elől, amelyek a fizikai világ valóságának — legyenek azok testek vagy folyamatok — lényegére, végső okaira, célosságára vonatkoznak. Ez a tárgyköri elhatárolás még élesebb, szűkebb a természettudomány 19. századi fejlődésében. Így pl. a pozitivistá fizika „elvként tagadja annak lehetőségét, hogy megismerésünkkel a megfigyelt tények gyűjtésénél, rendezésénél és leírásánál messzebb érhetnénk” (P. Jordan). A fizika tárgya nem lehet más, mint a megfigyelhető és mérhető. Mindazzal szemben, ami a valóságok világából az érzékeink által megvont határon túl esik, a pozitivistá természettudomány teljes érdektelenséget mutat. Az értelem feladata nem lehet a megfigyelt jelenségek mögé fúródni, meg kell elégednie azok leírásával, a bennük megnyilvánuló törvényszerűségek megállapításával. A természettudományos megismerés határait a megfigyelhetőség, mérhetőség vonja meg.

A másik természettudományos módszertani sajátosság a szenvedélyes analízis. A valóságok megismerésé-

hez csak úgy juthatunk, ha azokat alkatrészeikre bontjuk. Minél messzebb jutunk ebben a fölbontásban, annál mélyebb, finomabb lesz a valóság ismerete. A valóságok világa — akár testekről, akár történeésekről, folyamatokról van szó — akkor tárul föl előttünk tökéletesen, ha mint végtelenül kicsiny alkatrészek összegeződése, integrálja áll előttünk. Ezt a jellegzetesen újkori természettudományos módszert átvették úgyszólván az összes tudományok.

Mindkét módszertani sajátosság bámulatosan gyümölcsözőnek bizonyult a természettudományos munkában. Az újkori természettudomány rohamos fejlődésének egyik titka kétségkívül módszertanában keresendő. De mind a pozitivista színezetű elhatárolásnak, mind a szélsőséges analízisnek megvannak a maga veszélyei.

Ami a természettudományok tárgykörének szigorú megvonását illeti, minden tudománygazdasági előnye mellett elzárja az utat a valóságok teljes megismerése elől. A valóságok nemcsak érzékelhető elemekből tevődnek össze. A valóságokban gondolatok testesülnek meg, célok valósulnak. A természetet éppen ezek az érzékfölötti elemek teszik természetté. Ha tehát a világ megismerésére irányuló munkánkban ezeket tudatlanba vesszük, a természetről, valóságokról alkotott képünk csak csonka, hiányos lehet. Számos természettudós a természettudomány tárgykörének szigorú meghúzásánál nem vonja ugyan kétségbe egy érzékfölötti létszféra lehetőségét, de szellemtörténeti tény, hogy a kísértés erre is megvan. Az érzéki megismerésnek a pozitívizmusban kapott kihangsúlyozása fölötté alkalmas az érzékfölötti világgal szemben a kétely, szkepszis támasztására, élesztésére. Ez be is következett. A természettudomány pozitivista irányzatából a kor lelkiiségére sugárzó szellem a kételkedés melegágya lett. Ez a szellemiség nem különböztet már olyan lelkiismeretesen a tudatosan megvont természettudományos tárgykör s az egyetemes létkör közt, hanem a kettőt azonosítja. Ismételten elhangzik a tétel: „Csak a mérhető létezik.” Ez a hit világának teljes

tagadása: Krisztus országa, amely „nem e világból való”, valóban nem mérhető.

Amiként a természettudományi pozitivizmus, akként az egyoldalú analízis sem juthat a valóság teljes megismeréséhez. Az elemzés, részekre-bontás kétségkívül magasan kamatoztatható a valóság megismerésében. Az alkatrészek ismerete nélkül nincs teljes ismeret. Az újkori természettudomány fejlődésében legjelentősebb szerepet az analitikai módszer játszott. Ismeretes, hogy a differenciál-integrál-számításban a módszer számára külön matematikai formanyelv is kifejlődött, amely a természet megismerésében felbecsülhetetlen szolgálatot teljesít. Azonban az egyoldalú analízisnek is megvannak a maga veszélyei. Legfőbb veszélye, hogy az alkatrészeire bontott valóságot a kapott elemek egyszerű matematikai összegeként tekinti. A modern természettudomány ennek a veszélynek is áldozatul esett. Analitikus-mechanisztikus szenvedélyében tudatlanba vette, hogy a világ nem matematikai összegekből, integrálokból, hanem természetbölcséleti értelemben vett egészekből áll. A világ valóságaiban az analízis által kapott elemekkel, alkatrészekkel szemben mindig többlet mutatkozik, amely az elemek összegezéséből sehogy sem adódik. Már az atom sem egyszerűen az elektronok, protonok stb. összege. Az alkatrészek összegével szemben meglévő többlet, amely a valóságot azzá teszi, ami, gondolat jellegű mozzanat, s mint ilyen, mechanikus analízis útján el sem érhető. E többlet hallatlanba-vevésével a valóságokról csak torzképet kaphatunk. Az analitikus-mechanikus szenvedély — N. Hartmann szavaival élve — erőszakot követett el a világ valóságain.

Az újkori természettudomány analitikus szélsősége, amely különben más tudományokra is áttért, a hit világának különösen az embertanon keresztül okozott súlyos károkat. Az egyoldalú analízis, mert sem az élő egyedet, sem a lelki világot nem mint egészet, a maga totalitásában, hanem csak mint az értelem által kiana-lizált elemek összegét nézte, a lélek értelmes, színes, gazdag világát érzetek, képzetek mechanikus egymásba-

kapcsolódásává torzította el. Így lett a szélsőséges, egyoldalú analitikus módszer áldozata az egyedi, személyes létű halhatatlan lélek. Hogy ez az emberre vonatkozó tévedés a krisztusi hit világát alapjaiban kezdi ki, az nem szorul részletezésre.

Mérhetetlen károkat okozott a hit világában az újkori természettudomány a maga mechanisztikus szellemével. Ez a szellem, amely rideg létszemléletével a világot ellélektelenítette, legerőteljesebben a klasszikus fizika világképéről áradt a korra. Erre már rámutattunk. A klasszikus világkép megalkotói — elsősorban Galilei, Kepler és Newton — hívő keresztények voltak. A világkép tehát a maga alapgondolataival nem állhat elvi ellentétben a keresztény gondolatvilággal. A gépezet Alkotót, a mozgás Mozgatót, a törvény Törvényhozót követel. A klasszikus világkép veszedelme a maga mechanisztikus egyoldalúságában rejlik, amellyel a világ-egyetemet lélektelen, minden szellemiséget nélkülöző gépezetté süllyeszti.

Á legújabb természettudomány s a hit

Az előzőkben megkíséreltük fölsorakoztatni azokat az okokat, amelyek a kereszténység s az újkori természet-tudomány közti viszony mélyen sajnálatos alakulását magyarázzák. A válasszal egy kérdésre még adósak vagyunk: milyen a viszony a két szellemi nagyhatalom közt napjainkban?

Aggasztó tünet, hogy a legújabb fizika munkásai közt sok a pozitivistá. Az 19. századi pozitivizmus, amely minden célgondolat, metafizikai kérdés elől mereven elzárkózott, az új fizikában, bár enyhített formában, de erősen tért hódít. Ez a fizikai neopozitivizmus élesen megvonja a fizika határvonalát. A fizika tárgya csak azok a valóságok és történések, amelyekkel érzékeink útján, megfigyeléssel és méréssel szerzünk tudomást. A fizikus elégedjék meg a jelenségek leírásával, a bennük megnyilvánuló törvényszerűségek felkutatásával, és vegyen hallatlanba minden kérdést, amelynek csak némileg is metafizikai zengéje van. Jellemző a legújabb fizika egy neves munkásának, Heisenbergnek egy nyilatkozata: „A modern atomfizikának nem lehet tárgya az atomok lényege, fölépítése, hanem csak azok a folyamatok, amelyeket megfigyelhetünk.” A fizikai neopozitivizmus kimondottan nem azonosítja ugyan az érzékeink útján megismerhető létkört magával a léttel, de a megfigyelő alany s a megfigyelt tárgy közti határvonalat veszedelmesen elhalványítja, s minden kérdést, amely az érzékelhetőség határát átlépi, mint értelmetlent („sinnlos”) elvet. Féltő, hogy a pozitivistá fizikus könnyen pozitivistá bölcslővé vedlik. Így pl. Jordan számára a fizikai valóság voltaképpen „a megfigyelés eredményeinek összessége”. Hallunk fizikusok részéről merészebb véle-

kedést is: „Csak a mérhető létezik.” Ezek már nem fizikus-nyilatkozatok.

Utóbbi aggodalmunkat fokozza egy érdekes jelenség. Eddington azzal az ajánlattal jön, hogy a legújabb fizika hatalmas épületének portását ki kellene oktatni, hogy a kíváncsi bölcselektől tagadja meg a belépési engedélyt. A fizikusok sorompókkal zárják el a bölcselek elől a fizika területét, de maguk ugyancsak sűrűn csapnak át — sokszor veszedelmes vakmerőséggel — a bölcsélet területére. Jellemző, hogy a legújabb fizikai irodalomnak alig van olyan terméke, amelynek egy-két bölcséleti, főleg ismeretelméleti, néha még világnézeti, sőt vallásbölcseleti fejezete ne volna. Az ilyen vendégszerplések az egyes szaktudományok közt mindig veszedellemmel járnak. A 19. századi tudománytörténetből ilyen vonatkozásban rossz emlékeink vannak. Gondoljunk Haeckelnek és társainak „teologizálására”. Helyesen jegyzi meg Pozsonyi Frigyes: „A fizikus kétségkívül nemcsak fizikus, hanem egyéb szellemi képességekkel rendelkező ember is, akinek szükségszerűen van véleménye azokról a szigorúan fizikai tételekről, amikkel a tudományban találkozunk. Ez az a pillanat, amelyben a fizikus megfedelkedik pozitívizmusáról és meg is kell feledkeznie róla, ha olyan kérdésekre akar feleletet kapni, amelyek őt nem mint fizikust, hanem mint gondolkodó embert érdeklik: ha a fizikában megismert tételeknek, a tapasztalati törvényeknek és azok logikai összefüggéseinek egzisztenciális értelmét, a pusztán pozitív tényállás-mivoltukban megnyilvánuló szellemi jelentést kutatja.” A fizika mint exakt tudomány lehet pozitívista, — az egyes tudományok önmaguk határolhatják el magukat — de a pozitívista fizika sohasem léphet elő metafizikává, nem mondhat ítéletet metafizikai kérdésekben. Ezt teszi, amikor pl. az előremegmondhatóság lehetetlenüléséből lételméletileg is az okság elvének érvénytelenségére következtet, amikor tagadásba veszi a létet behálózó célgondolatokat stb.

A neopozitívizmusban, amennyiben nemcsak a fizika tárgyának elhatárolását, hanem lételméleti állásfoglalást

is jelent, ismeretelméleti dogmatizmussal állunk szemben. Mint ilyennek cáfolata feladatunkon kívül esik. Csak arra szeretnénk rámutatni, hogy a merev neopozitivistá állásfoglalásnak maga a fizika is kárát vallhatja. Az „érzéki megfigyelhetőség” nem szilárd, változhatatlan határvonal: amihez a ma fizikusa még nem tud érzéki megfigyeléssel, méréssel hozzáférközni, az a holnap számára megközelíthető lehet. A tudománytörténet ismer ilyen eseteket. Comte, a bölcséleti pozitívizmus atyja, lehetetlennek nyilvánította, hogy a természettudomány az égitestek kémiai összetételének titkát valaha felföldje. Asztrofizikai laboratóriumaink valóban pozitív cáfolatai a comtei pozitívizmusnak. A híres fizikus, Mach tagadta az atomnak mint érzékileg meg-nem-figyelhető valaminek valós létét s csak segédfogalmat látott benne. A mai fizikai szemlélet számára az atom éppen olyan valóság, mint pl. a Hold.

A neopozitívizmustól eltekintve örömdetes változás állt be a legújabb fizikának a kereszténységhez való viszonyában. Néhány kedvező jelenségre szeretnénk rámutatni.

Az első ilyen kedvező tünet, hogy a 19. század természettudományának racionalista gőgje megtört. Ebben bizonyára része van korunk erős antiintellektualista áramlatának is, amely már nem áll föltétlen hódolattal az Ész istennője előtt. De ezen túl a természettudományok a saját területükön belül is olyan tapasztalatokkal gazdagodtak, amelyek szerénységre kényszerítenek. Különösen az atom világába való benyomásunk gazdag ilyen tapasztalatokban. Rá kellett eszmélnünk arra, hogy a természet, a világ sokkal titokzatosabb és nehezebben megközelíthető valóság, mint ahogy azt racionalista mámorunkban hittük. Megismerésünk elé olyan akadályok tornyosulnak, amelyekről az előző kor hallani sem akart. Számos véglegesnek hitt tételt föl kellett adnunk. A klasszikus természettan nem egy fontos fogalmánál úgyszólván csak a szókeret maradt meg, a tartalom kicsérélődött. Mind olyan jelenségek, amelyek a komoly tudományt szerénységre intik.

A legújabb fizikában nemcsak az előző idők tudo-

mányos gögje hiányzik, hanem határozott jóindulat is érződik a hit világa iránt. Egyre gyakrabban hallatszanak illetékes szakkörökből hangok, amelyek nemcsak elítélik a 19. század természettudományának ellenséges érzületét a kereszténységgel szemben, hanem a kettő közti békét, sőt kölcsönös támogatást sürgetik. A már többször idézett neves német fizikus, Jordan (aki pedig a fizikában a neopozitívizmus képviselője s mint ilyen élénken tiltakozik annak metafizikai célok szolgálatába való állítása ellen) megállapítja, hogy a természettudománynak vallásellenes célokra való fölhasználása, mint azt Haeckelnél és szellemi barátainál látjuk, ma már nem lehetséges. „A materialisztikus mechanikus világkép modern likvidálása — írja egyhelyütt — határozottan mozgási szabadságot biztosít a vallásos gondolkozás számára.” Egy másik, ugyancsak többször idézett jónevű természettudós, Bavink még határozottabb: „A modern fizika annak, aki benne elmélyed, egészen közvetlen, nem kikényszerített vagy mesterkéltné, hanem természetes, egyszerű, éppen azért annál határozottabb benyomást nyújt az Isten nagyságáról és felségéről a teremtésben. Ez a benyomás önkénytelenül sugárzik ki legnagyobb fizikusaink, mint Planck, Einstein, Sommerfeld, Eddington, Jeans műveiből. Miért ne használná ki a kereszténység az Isten tükröződését alkotásaiban, a természetben!” Jeans szerint „fölismertük, hogy a világegyetem olyan Hatalom bizonyítékait tárja elénk, amely a mi szellemünkkel bizonyos közösséget mutat, nevezetesen a gondolkozásnak olyan formáját, amelyet jobb kifejezés híján matematikainak nevezhetnénk”. Lehetetlen meghatódás nélkül olvasni az agg fizikusnak, a kvantumelmélet elindítójának, Plancknak ama sorait, amelyekben irányt szab a természettudománynak: „Das richtungsweisende Lösungswort lautet von jeher und in alle Zukunft! Hin zu Gott!” — az iránymutató jelszó, miként a múltban, a jövőben is csak ez lehet: Isten felé!

A legújabb természettudománynak a kereszténység iránti érzületében észlelhető változásokról fontosabbak azok a tárgyi adalékok, támogatások, amelyeket a hit

világa az utolsó évtizedek természettudományos munkájától kapott. A két legfontosabbra rá kell mutatnunk.

Alapjaiban ingott meg a mechanisztikus létszemlélet. Nemcsak az élők, de a holt anyag világa sem merő gépezet.

A legújabb fizika föltámasztotta a célgondolatot. Láttuk, hogy még az atomban is többet kell látnunk, mint merő mechanizmust. A neves angol fizikus, Jeans szerint „a világegyetem kezd egyre inkább egy nagy gondolathoz hasonlítani. A szellem már nem olyannak tűnik föl előttünk, mint aki az anyag birodalmába betolakodott, kezdjük sejteni, hogy inkább az anyag birodalmának alkotóját és királyát kell benne üdvözölnünk”. Hogy a mechanisztikus létszemlélettől mily messze kerültünk, annak kézzelfogható bizonyítéka a Bavink—Wenzl-féle irányzat. (Idehaza Faragó László egyik képviselője.) Az irányzat elveti a mechanikai okságot a szubatomás világban s a történések végső okait szellemi erőkben keresi. „Lehetséges, hogy a történések a bizonytalansági reláció ellenére is a maguk mivoltában determináltak folynak le s a határozatlanság az ár azért, hogy mi azokat csak térbe és időbe szorítva akartuk megérteni, de most már tudjuk, hogy a természet mélyéből eredő megkööttség semmiképen sem lehet térbeli jelenségek időbeli egymásutánjára építő mechanikus okozottság... A természet jelenségeiben szellemi lények kifejezésére, munkájára ismerünk rá” — írja Faragó László. Ugyanúgy A. Wenzl is. „Azzal az anyagi világgal, — t. i. amelybe az új fizikán keresztül benyomultunk — amelyről már nem lehet tudni, vajjon nem színtere-e szabad, kényszer nélküli történéseknek is, amely folytonosság helyett ugrásszerűen változik, amely előttünk térben és időben jelentkezik ugyan, de lényege szerint — úgy látszik — tér-idő-fölötti... ezzel az anyagi világgal már nem szabad valami holtnak képzetét összekapcsolni. Ez a világ, ha már lényegéről valamit mondanunk kell, sokkal inkább... alacsonyabb rendű szellemek világa, amelyeknek egymáshoz való viszonya matematikai formában fejezhető ki.” (Az irányzat értékelő vizsgálata

célkitűzésünkön kívül esik.) A mechanisztikus létszemlélet legplasztikusabb kifejezője, Laplace merész álma, hogy a világegyetem multja és jövője egyetlen keresztmetszetének pontos, teljes ismeretéből meghatározható, szétfoslott.

A természettudományok legújabb fejlődésének legértékesebb teljesítménye, hogy a 19. századi materializmus alól kirántotta a talajt. Nem bölcselek, teológusok, hanem természettudósok állapítják meg a durva anyagelvűség csődjét. A nagy Bálvány, amely a hit embereinek soraiból annyi áldozatot követelt, összeomlott. Nem bölcseleti eszmélődés, hanem természettudományos kutatások győztek meg bennünket arról, hogy az az anyag, amelyben a materializmus minden lét végső magyarázatát kereste, sem a maga mivoltában, sem létnyilvánulásaiban nem az, aminek az anyagelvűség hitte. „Az értelmes ontológus mindig eljutott egy ponthoz, amelyről vizsgálódva eleve lehetetlennek látszott, hogy teret kitöltő anyag (még ha csak tömegpontokból állana is, amelyek aránytalanul nagy, üres térben száguldanak) valami végső legyen, mert hiszen anyag és tér éppenúgy kölcsönösen föltételezik egymást, mint fizikai véges történés és idő, éppen azért kell egy transzfizikus létsíknak lennie, amelyből történés és idő, anyag és tér forrásoznak. De hogy maga a fizika kísérleti úton, matematikai számítások révén jusson el ehhez a transzfizikus alaphoz, az nemcsak a fizikusra hat valósággal megdöbbentően, hanem arra is alkalmas, hogy a lételméletileg mélyebbre tekintőkben elállítsa a lélekzetet. Az ontológus legmerészebb sejtései váratlanul a kísérleti asztalon igazolódnak be.” (H. Conrad-Martius.)

Láttuk, hogy az új atomfizika a maga létszemléletében mint utolsó lételelemhez, a „h” állandóhoz, az elemi hatáskvantumhoz jutott el. Tudjuk, hogy a „h” voltaképpen határozott viszonzyszám, amely a szubatomáris világban a dinamikumot s az idő-térbeliséget a legszorosabban összefűzi. A legújabb fizika tehát a fizikai lét elemzése közben mint utolsó lételelemnél, nem valami ősanagnál, hanem egy határozott számnál köt ki, amely

semmiféle mechanikai oksággal nem magyarázható, amely egyszerűen van, mert Valaki így akarta. A világ esetlegességét, kontingenciáját erőteljesebben aligha lehetne kifejezni. Nem lepődünk meg, ha a természettudós Bavink ehhez a következtetéshez jut: „Nincs a szó legszorosabb értelmében egyetlen hatáskvantum a világon, amely egyenesen és közvetlenül nem Isten kezéből eredne. Létét semmiféle természettörvény — statisztikai sem — kényszeríti ki.”

Csak néhányra mutatunk rá ama szolgálmányok közül, amelyeket a hit embere a legújabb természettudományos fejlődésnek köszön. A mondottak is meggyőzhetnek bennünket arról, hogy az a hadjárat, amelyet a 19. század racionalista-materialista természettudománya a krisztusi hit világa ellen indított, összeomlott. Hányszor hallottuk írásban és szóban a tudomány katedráiról a gőgös káromlást: „Detronizáltuk az Istent!” Ma ugyan csak egyetemi katedrák birtokosaitól halljuk egyre gyakrabban: „Olyan világ lakóinak érezzük magunkat, amelynek létalapja az isteni hatalom hűsége, megbízhatósága és bölcsesége.” (Eibl, bécsi egyetemi tanár szavai.) A zürichi orvosprofesszor, K. V. Neergaard szerint egyre nagyobb lesz ama fizikusok száma, akik szaktudományukból kiindulva jutnak el a vallás nagy kérdéseinek megértéséhez.

A középkori ember a Hittel jegyezte el magát. Hitből sokat, nagyokat alkotott. Sokkal többet, mint amennyit bizonyos újkori történetírás elismerni hajlandó. Természettudományos ismeretei, világgépe naívak, kezdetlegesek voltak ugyan, de valljuk az orosz bölcselővel, Berdiaeffel, hogy a középkor hitből táplálkozó energiái nélkül az újkori természettudomány büszke palotája soha föl nem épült volna. Az újkor nagy kultúrlendületében ott lüktetnek a középkor gazdag erőtartálékai. Spengler még az újkori ember legnagyobb büszkeségének, a Gépnek bölcsőjét is a középkori barátcellákban keresi.

Az újkori ember a Tudással, főleg a Természettudománnyal kötött frigyét. A frigyből sok áldás áradt, de

sok kár is szakadt az emberiségre. Ez utóbbiak közt a legvégzetesebb a krisztusi hit meggyengülése volt. Azt hittük: mert sokat tudunk, nem kell hinnünk. E hitünk téves voltáról kezdünk megbizonyosodni. Ennek a tanulságnak levonására jogosít bennünket a természettudományszer világ sok jelensége. A kereszténységet más pontokról sok és kegyetlen támadás éri, de a szellemi világból egyre többen eszmélnék rá, hogy Krisztus nélkül el nem lehetünk...

A legújabb természettudomány felől kibontakozó hatalmas problematika tanulmányozása azt, akinek szellemi, lelki élete végső fokon a kereszténységben gyökerezik, különös élményhez juttatja. Az emberi szellem erőfeszítései, teljesítményei iránti tisztelete fokozódik, ugyanakkor azonban keresztény biztonsági érzete is izmosodik. Mint meleg, biztató valóságot éli át a hit és tudás közti összhangot, amelynek lehetőségét annyiszor kétségbevonták. Tizenkilencedik századi eleink félelmét a természettudományok előtt mi, mai Krisztus-hívők már nem ismerjük. Úgy látszik, nemcsak a bölcseletre, de a természettudományokra is áll, hogy kevés belőlük elvezet Istentől, sok az Istenhez vezet.

HITETLENEK, HIVÓK

Krisztus emberének s a nyugati kultúréletnek viszonyáról az előbbieken adott vázlat talán nyer élethűségben, teltségben, színezetben, ha az újkor két nagyhatású szellemóriásának tükröződésében is látjuk. Nem véletlen, hogy választásunk Pascalra és Nietzsche esett. Mind a kettő a Ma szellemi életének hatékony tényezője. Lélekalkat szerint rokonok, Nietzsche kiváló francia ismerője, Ch. Andler szerint egyenesen „testvérlelkek”. Pascal Krisztus lelkes embere, Nietzsche Krisztus szenvedélyes ellensége volt. Az újkor két beszédes, hatalmas szimbolumát látjuk bennük. Erős meggyőződésünk, hogy Nyugat szellemtörténetében, — mondjuk még pontosabban — lélektörténetében mind a kettőnek küldetése van: Pascal hitével, Nietzsche aposztáziájával tanúskodik Krisztus mellett.

Nietzsche, a Krisztus-tagadó

Az újkor problematikája a maga teljes kifejelettségében, sőt a megoldás lehetséges irányának megjelölésével a 19. század három nagy szellemében: a teológusbölcsele Kierkegaarban, a regényíró Dosztojevszkijben s a költő-bölcsele Nietzscheben tükröződik talán legélesebben, legtisztábban. Mind a hárman nemcsak az újkor fölszámolását jelentik, hanem már a vajúdo új történelmi korszakba is vetítenek egy-egy fénycsóvát. Ez utóbbi szerepük kézzelfogható bizonyítéka az a nagy érdeklődés, amely napjaink komoly köreiből feléjük fordul. A három közül Kierkegaard, az „abszolút paradoxon” dán teológusa, a „vadnövésű aszkéta”, akiben „egy szent veszett el”, s Dosztojevszkij, a nagy orosz lélekbuvár különböző utakon bár, de egyformán a kereszténységben találják meg az újkor problematika megoldásának egyetlen lehetőségét. Nietzsche utolsó tiszta tudatú üzenete a korhoz nemcsak „Der Antichrist” címet viseli, hanem annak szellemében is fogant. Nietzsche Európa megmenekülésének alapföltételét a kereszténység megtörésében, eltűnésében keresi.

A három nagy romantikus közül kétségkívül elsősorban Nietzsche felé fordul napjaink komoly érdeklődése. A 19. század tragikus sorsú káromlójának visszhangja ma sokkal erősebb, mint életében volt. Amíg a századforduló körül elsősorban bizonyos irodalmi sznobizmus, világnézeti hisztéria rajongott érte s magyarázta tökéletesen félre, az utolsó évtizedekben forradalmi gondolatvilága, szellemtörténeti elhelyezkedése, szerepe a legkomolyabb világnézeti, bölcseleti irodalmat foglalkoztatja. Nyelvművészetének bódító varázsa alól többekévesbbé fölocsudva higgadtan, tárgyilagosabb mér-

legeléssel keressük a Nietzsche-misztérium magyarázatát. Különösen az utolsó 10—15 év irodalma sok Nietzschevel kapcsolatos kérdést állított új megvilágításba. Ezek közül egyik legfontosabb a költő-bölcseletnek a kereszténységhez való viszonya. Bennünket elsősorban ez a kérdés érdekel. A kérdés komoly vizsgálatának elengedhetetlen feltétele Nietzsche gondolatvilágának legalább vázlatos ismerete. Annál is inkább, mert az utóbbinak képe a legutolsó évek bölcseleti szemléletében szintén sokat változott.

I.

Nietzsche bölcseletéről áttetsző, világos képet adni nem tartozik a legkönnyebb feladatok közé. Nietzsche ismételten változtatott irányt. „Nur wer sich wandelt, bleibt mit mir verwandt“ — hangoztatja a „Jenseits von Gut und Böse“ utóéneke. Nietzsche azonban siet megállapítani, hogy a bölcseletében mutatkozó törések, változások a „kígyó-okosság” megnyilvánulásai, amely törét időről-időre leveti ugyan, de azért lényegében mindig ugyanaz marad. A bölcselet fejlődésében különben három időszakot szokás megkülönböztetni. Az első szakaszt kitölti a Wagner Richárddal való barátság. Nietzsche hisz a germán kultúra újjászületésében, a görög s a germán szellem közti „hieros gamos”, szent frigy termékenységében. A második időszakban Nietzsche szenvedések közt felszabadult szelleme, „nem hisz már semmiben”, a „kor pusztaságán” keresztül maga keres új utakat. „Most lerázok magamról mindent, ami nem hozzám tartozik, embereket, — jóbarátokat és ellenségeket egyaránt — megszokásokat, kényelmességeket, könyveket” — írja egyik levelében. A harmadik időszak végre megérleli Nietzsche igazi bölcseletét. Nietzsche, ez a vérbeli „homo religiosus” (vallásos ember) az „amor fati”-ban, a vaksors szeretetében, az Übermensch eszményében s mindenekelőtt az „ewige Wiederkehr”, az örökös visszatérés tanában megtalálja a maga hitét. „Életem, azaz a reám váró feladatok tetőpontján

állók" — írja hűséges barátjának, Overbecknek. A harmadik időszak vége 1889 első napjaiban az örület éjtszakaijában vész el.

Ami Nietzsche bölcséletét érdemileg illeti, alapdogmája az atheizmus. Tételünket helyesbíteni kell: Nietzsche atheizmusa voltaképpen antitheizmus. A kettő nem ugyanaz. A Nietzsche-irodalom egyik legfontosabb termékének írója, Bernoulli figyelmeztet: „Nietzsche azt monddta: Isten halott! — s ez más mint: nincs Isten! — azaz nem lehet, nincs, nem lesz, nem is volt Isten. Sokkal inkább: Isten volt!” Nietzsche sokféleképpen hirdette ki a világnak a maga harcos atheizmusát, legmegdöbbentőbben Zarathustran keresztül. „Az Isten halott. Mi öltük meg Őt — ti és én. Mi mindnyájan gyilkosai vagyunk... Nincs ennél nagyobb tett — s mindaz, aki utánunk születik, e tettből kifolyólag magasabb történelembe tartozik, mint az összes eddigi történelmek.” Nietzsche atheizmusa tehát nem a 19. századi nyárspolgárnak gyakorlatilag vagy akár elméletileg is vallott istentagadása, amely lényege szerint vallási közömbösség volt, hanem a támadás szenvedélyétől fűtött, elszánt antitheizmus. Ez az antitheizmus nem elégszik meg az Isten megtagadásával, hanem (az emberi végesség dacos igénye mellett) mindazt, amit előző korok Istenben láttak, szerettek, imádtak, az ember számára igényli.

Az Isten egyik legfélelmetesebb felségjoga, hogy az ember felé kötelező erővel „Du sollst”-ot hangoztat, azaz erkölcsant, etikát sürget. Aki az Isten-eszmét kioltja, az ennek a „Du sollst”-nak, tehát az erkölcsiségnek rabláncát is széttöri. Nietzsche büszkén hirdeti: „Ich bin der erste Immoralist!” Ezer ponton, a legnagyobb kíméletlenséggel támadja a keresztény etikát, mint amely szerinte az emberiség tökéletesedésének legvégzetesebb gátlója. Ez az immoralista csak egy törvényhozót ismer: az egészséges, életerős ösztönt. „Csak az cselekszik tökéletesen, aki ösztönösen cselekszik.” Bűnös tehát mindenki, aki az élet különböző ösztöneit fojtogatja, kiöli.

Az Isten halálával, a keresztény erkölcsant száműzésével az ember visszanyerte a maga teljes szabadsá-

gát. „Végre a láthatár újra szabad... hajóink minden veszéllyel dacolva újra kifuthatnak... A tenger, a mi tengerünk újra megnyílt előttünk. Talán sohasem létezett még ennyire nyílt tenger!” A visszanyert szabadságnak a legvégsőbb foka a „Freiheit zu Tode”, az egyéni létünk fölötti szabad rendelkezés, a szabad halál joga. „A szabad halálnak szól dicséretem, amely akkor jön, amikor én akarom... A Föld tele van fölöslegességekkel, az életet megrontják a túlon-túl sokan.” Az élet megszépülne, ha sokan önként itthagynák.

A visszanyert korlátlan szabadság, az eddigi értékvilág fölrobbantása nihilizmus felé sodor. Nietzsche úgy látja, hogy Európa e szörnyű létforma felé rohan. A Ma embere fázósan, félelemmel olvassa a nietzschei jövődőlést: „Amit elbeszélék, az a legközelebbi két század történelme. Elmondom, ami következik, ami már nem is történhetik másként: a nihilizmus uralomra-jutása. Ez a történet már most elbeszélhető: a történelmi szükségképiség áll itt munkában. A jövő már száz jelben beszél magáról, ez a sors már mindent jelentkezik... A mi egész európai kultúránk már régen kínos feszültségben vonaglik. A feszültség évtizedről-évtizedre fokozódik.” Európa rohan végzete felé.

Nietzsche, az élet megbűvöltje természetesen nem állapodhatik meg a nihilizmus mélypontján. Önmagában látja Európa első tökéletes nihilistáját, aki „a nihilizmust már önmagában végigélte”, átvészelte. A „Du sollst”-nak szóló engedelmesség megtagadásánál nem állhatunk meg, az így támadt űrt mással kell kitölteni. A meghalt Isten s száműzött etikája helyébe álljon az „Ich will” — az én akarat-istene. „Én vagyok Zarathustra, az istentelen, hol találok hozzám hasonlókat? Mindazok hozzám hasonlóak, akik önmagukat az akarattal ajándékozzák meg s elvetnek maguktól minden megadást.” A nietzschei etika legfőbb törvénye: állítsd munkába akaratod minden erejét — akarj! „A hit helyébe, amely számunkra már nem lehetséges, állítsuk önmagunk erős akaratát!” „Die Welt ist der Wille zur Macht und nichts ausser-

dem" — a világ a hatalom akarása és semmi más. Az akarat alkotó, teremő erő.

A „Wille zur Macht” 940. aforizmája ezt mondja: „Magasabban mint a ‚Du sollst’, áll az ‚Ich will’ (a hősök); magasabban, mint az ‚Ich will’ áll az ‚Ich bin’ (a görögök istenei).” Nietzsche bölcselete ez utóbbi változáson is átesett: végső szakaszában föllendül a Lét szenvedélyes igenléséig. Ennek az igenlésnek legerőteljesebb kifejezése s egyúttal Nietzsche bölcseletének legközpontibb gondolata az „Ewige Wiederkunft” — az örökös visszatérés tana. E gondolat megszületésében találja meg Nietzsche is életének utolsó és legfontosabb fordulóját. Az örökös visszatérés gondolatával lett Nietzsche saját szavai szerint „Besieger Gottes und des Nichts” — az Isten s a nihilizmus legyőzője — „Antichrist und Antinihilist”. A gondolat megszületését pszeudomisztikus titokzatosságba burkolja. Ez a híres 1881. augusztusi élmény, amelyről a bölcselő még legbizalmasabb barátai előtt is hallgatott, csak az „Ecce homo” révén vált ismeretessé. Történetét maga Nietzsche az „Ecce homo”-ban így beszéli el. „Az örökös visszatérés gondolata, az igenlés e legmagasabb formája, ami egyáltalában elérhető, 1881 augusztusában született meg, egy lapra van odavetve, ezzel az aláírással: „6000 lábnyra túl emberen és időn. Azon a napon a Silvaplane tava mellett az erdőkben jártam, egy hatalmas, gúlaszerűen föltornyosuló sziklatömb mellett, nem messze Surleithól megálltam. Ekkor támadt ez a gondolatom.” Halhatatlannak mondja a pillanatot, amelyben ez a gondolat megszületett. „E pillanat kedvéért elviselem a visszatérést is.”

A tan tartalmát a Fröhliche Wissenschaft 114. aforizmája ekként vázolja. „Ember! a te egész életed mint egy homokóra mindig újra megfordul s újra lefut, közben egy hosszú-hosszú perc, amíg az összes feltételek, amelyekből lettél, a világ körforgásában újra találkoznak. S akkor újra megtalálász minden fájdalmat és minden gyönyört és minden barátot és minden ellenséget és minden reményt és minden fűszálat és minden napfényt, az összes dolgok teljes együttesét.” Rövid, egyszerű

fogalmazásban ez annyit jelent, hogy az egész Lét nem folytonos, örök újjálevés, hanem óriási időközökben tör-ténő, örökös ismétlődés. Minden, ami van, már számtalanszor volt és még végtelenül sokszor lesz.

A gondolat első hatása mélyen lesújtó Nietzsche. „Ah, az ember mindig visszatér! A legkisebb ember örökösén visszatér... Túlon-túl kicsiny még a legnagyobb is közöttük.” A gondolatban, hogy a Lét állandó körforgásban van „ohne ein Finale ins Nichts”, a nihilizmus legszélsőbb formáját látja. Az első megdöbbenés aztán átcsap a legszenvedélyesebb igenlésbe.

Közelebről vizsgálva a tant, mindenekelőtt egy kozmológiai elméletet kell benne látnunk. Nietzsche fizikai alapon igazolni is megkísérelte — természetesen eredménytelenül. Más oldalról tekintve, mint önkényes tételekből fölépített metafizika jelentkezik — mondjuk rövidebben: mint hit. Nietzsche szerint a tan „gazdagabb tartalmú, mint az összes vallások, amelyek ezt a földi életet mint mulandót megvetik”. Zarathustrának egy ünnepélyes pillanatban ki kell hirdetnie, hogy a tanban „a vallások vallását” kell látni. Mint ilyen, Jaspers szerint is „üres: hiszen a régebbi létformákra való minden emlékezés nélkül a visszatérés közömbös volna, vajjon teljesen azonos módon egyszer vagy számtalanszor létezem, az éppen olyan jó, mintha csak egyszer létezem, ha az egyszeri lét a többire se nem emlékszik, se előre nem lát, sem átalakító hatással azokra nincsen.” Hogy Nietzsche egészen elméje elborulásáig oly kitartóan, annyi szenvedéllyel csüngött e tanon, annak magyarázata abban a hatásban keresendő, amelyet az élet alakításában, emelésében tőle várt.

Az Isten-eszme föladásával, a keresztény etika száműzésével az emberi élet céljavesztetté lesz, a nihilizmusba torkollik. Az összes célok megsemmisültek — az embernek magának kell az élet számára valaminő célt adnia. Az adandó cél, amelytől az élet a maga értelmét várja, nem vetíthető ki valaminő földöntúli, transzcendens világba. „Kérve-kérlek, testvérek, — maradjatok hűek a Földhöz!” Ez Nietzsche alapkövetelménye. A transzcen-

dencia kizárásával a cél nem lehet más, mint maga az élet, az ember. Az embert kell Übermensch-é, emberfölötti emberré fölnemesíteni. „A mi lényegünk nálunknál magasabb lény kitermelése.” Ádventi hangulatban hirdeti a „Zur Genealogie der Moral”: „Egyszer csak el kell jönnie a megváltó Embernek... aki a Földnek célt ad... az Isten s a Semmi e legyőzőjének.”

Az Übermensch kialakításának titka Nietzsche szerint az örökös visszatérés tana. „Der Mensch ist das, was überwunden werden muss” — az ember valami, amit le kell győzni. Itt tartom a kalapácsot, amely le fogja győzni.” A „kalapács”, amelynek pörölycsapásai alól ki fog kerülni az emberfölötti ember, az a rendületlen meggyőződés, hogy az élet újra és újra meg fog ismétlődni. „Ha meggyökerezteted magadban a gondolatok gondolatát (az örökös visszatérés hitét), az átváltoztat téged. A legnagyobb lendítő erő minden ténykedésed előtt ennek a kérdésnek föltevése: „Vajjon a szándékolt cselekvés olyan-e, hogy számtalanszor megismételni akarhatom.” Egy másik helyen ezt írja: „Az én tanom: úgy élj, hogy kívánczoddal újra élni — mindeképen úgy is ezt fogod tenni.” (K. Löwith joggal kérdezi: hogy és miért kívánjunk valamit, ami úgyis be fog következni?)

Az örökös visszatérés tana tehát lényegében az élet, a lét lelkes igenlése. Nietzsche a „Du sollst”-ból az „Ich will”-en keresztül eljut az „Ich bin”, a lét istenítéséig. Kétségbeesett harcot vív az Isten eszméje ellen, de sem a megsemmisülésben, sem az Isten megtagadásával felidézett nihilizmusban nem tud megnyugodni. Az örökös visszatérésre vonatkozó hagyatékának 105. aforizmája nyíltan beszél: „Aki nem hisz a Mindenség körforgásában, annak az önkényes Istenben kell hinnie.” Másrészt egész lénye tiltakozik a megsemmisülés ellen. Zarathustra a „Ja- und Amen-Lied”-ben újra és újra vallo-mást tesz: „Denn ich liebe dich, Oh Ewigkeit!” — Szeretlek, Örökkévalóság! Az „Also sprach Zarathustra” utolsó előtti fejezete (Das trunkene Lied) ebben a felejt-hetetlen strófában csendül el:

Oh Mensch! Gieb Acht!
Was spricht die tiefe Mitternacht?
„Ich schlief, ich schlief, —
Aus tiefem Traum bin ich erwacht —
Die Welt ist tief,
Und tiefer als der Tag gedacht.
Tief ist ihr Weh, —
Lust — tiefer noch als Herzeleid,
Weh spricht: Vergeh!
Doch alle Lust will Ewigkeit, —
— Will tiefe, tiefe Ewigkeit!“

(Oh ember, figyelj! mit mond a sötét éjfé! „Aludtam, aludtam — Mély álmából ébredtem: A világ mély. Mélyebb, mint ahogy a Nappal gondolta. Mélységes a világ fájdalma, de fájdalománál is mélyebb vágya. A fájdalom így beszél: Múlj el! De minden vágy örökkévalóságot, mélységesen mély örökkévalóságot akar.“) A transzcendencia, minden másvilágiság e kétségbeesett tagadójának, aki azonban a létről lemondani nem tud, csak egy menekülése marad: örökkévalóságot igényelni a földi Lét számára. Viszont ennek az Örökkévalóságnak azon a Földön, hol minden Nappalt az Éj nyel el, hol minden Élet szükségképen Halálban süllyed el, csak egy formája lehetséges: az örökös ismétlődés. Nietzsche tehát ellentmondásokon, képtelenségeken áttörve veti magát az örökös körforgás, visszatérés hitének sötét szakadékába. Hiszi, hogy ez a hit legyőz minden akadályt, minden terhet, minden szenvedést, magát a halált, sőt az Istent is. „War das Leben? Wohlan! Noch Ein Mal!“ Úgy érzi, hogy a legnagyobb szakadékból, a nihilizmusból a legnagyobb magaslatra, a győzelmes életigenlés, az örökös visszatérés magaslatára emelkedett. „Honnan törnek elő a legmagasabb hegyek? Ezt kérdeztem egykor magamtól s megtanultam, hogy a tengerből emelkednek ki.“

A harcoss antiitheizmus, amely hivatva van az Isteneszmé utolsó gyökérszálát is kitépni az európai lelkiségből, az ennek nyomán szükségszerűen bekövetkező nihilizmus, ez a szörnyű mélypont, s ennek diadalmas legyő-

zése az Übermenschben, illetőleg az Übermenschet kitermelő örökös visszatérésben, a földi lét e dionysosi igenlésében — íme, a nietzschei bölcselet alappillérei. Nietzsche s vele bölcseletének megrendítő tragikuma, hogy ezek az alappillérek még tervezőjük egyéni életét sem bírták el. Nietzsche tudatos életének utolsó szakában megkísérelte bölcseletét átváltani életté — mégpedig saját egyéni életében. A kísérlet döbbenetes vége az örület. Nietzsche megrendítő sorsa elválaszthatatlan bölcseletének végső értékelésétől. Az újkor titáni feladatainak olyatén megoldása, hogy a kereszténységtől teljesen elszakított embert az örökös visszatérés mítoszában belevetjük a világ körforgásának örvényébe, Nietzsche egyéni életében és bölcseletében egyaránt szörnyű csődöt mondott. Nietzsche bölcsellete nem gazdagabb, boldogabb jövő megalapozása, hanem az újkor antitheisztikus áramlatának utolsó hulláma. Maga Nietzsche nem a vajúdo új világ meghallgatandó evangélistája, hanem az újkor elbukó tragikus hőse. Nem a jövő prófétája, hanem a mult megrendítő szimbolikusa. Nem kezdet, hanem vég!

II.

Nem kétséges: Nietzsche szenvedélyesen „homo religiosus”, vallási gondolatvilág hordozója. A nietzscheizmus mint minden ízében vallási gondolatvilág, a „Wille zur Macht” negyedik könyvének 1052. aforizmájában bontakozik ki talán a legkifejezőbben. Az aforizma két vallási típust állít egymással szembe: Dionysosét s a Megfeszítettét. A keresztén függő Isten az élet megátkozója, az emberben lappangó teremő erők letörője. Ezzel szemben Dionysos „az élet, a teljes, meg nem tagadott, föl nem darabolt élet vallásos igenlése, a legelőkelőbb embereszmény nagy ígérete. A föladat nem lehet kétséges: az európai életnek vissza kell verekednie önmagát Krisztus, sőt Platon, Sokrates mögé, Dionysos mellé. Nietzsche szerint a reneszánsz ennek a visszatérésnek kezdete volt, s a protestantizmus legnagyobb bűne, hogy a már-már fölbomló katolicizmus támadásával ez utóbbi

erőit újra fölszította s ekként képessé tette a reneszánsz elgáncsolására.

Vissza a dionysosi embertípushoz: ez Nietzsche bölcseletének ezerszer hangoztatott jelszava. A visszatérés útját egy hatalmas akadály zárja el: a kétezer éves kereszténység. Nem csoda, hogy Dionysos papja bölcselei, prédikátori szenvedélyének minden erejével támad a kereszténységre. Nietzsche a 19. század Julián aposztátája, akinek egyik legfőbb életföladata: a szerinte bomladozó kereszténység teljes fölszámolása, hogy ezzel az út szabaddá lgyen a dionysosi ember számára. A legkáromlóbb vádak özönét zúdítja a kereszténységre. Minél közelebb sodródik az örület örvényéhez, annál hevesebbek, kíméletlenebbek lesznek a támadások. Közvetlenül az örület széléről dörgi el a „Der Antichrist” s az „Ecce homo” szörnyű fejezeteit. Ez utóbbiról maga írja Georg Brandesnek Koppenhágába: „A könyv kíméletlen merénylet a Megfeszített ellen.”

Bármilyen szenvedéllyel támadja is Nietzsche a kereszténységet, bármilyen lelkesedéssel áll is a régi görög életszemlélet, életalakítás szolgálatába, megrázó tragikuma már ott kezdődik, hogy lényegében nem tudott kitörni a keresztény gondolat-, értékvilágból, életbölcseletében voltaképen sohasem ért el a bálványozott görög világba. Nietzsche nem Dionysos apostola, papja, hanem Krisztus tagadója — tehát félelmetes Negatívum. A Nietzsche-irodalomnak éppen legújabb termékei egyre nagyobb világosságot derítenek Nietzschének a kereszténységhez való viszonyára, s ezzel egyre közelebb jutunk a Nietzsche-misztérium magyarázatához is.

Minél figyelmesebben és nyugodtabban járunk Nietzsche tragikus világában, annál szilárdabban ver bennünk gyökeret az a meggyőződés, hogy voltaképen az Evangélium elvilágiasításával, szekularizálásával állunk szemben. Nietzsche minden erőfeszítése ellenére sem tud kiszakadni azok világából, akiknek ereiben saját szavai szerint olyanok vére folyik, akik hitükért vértanúi halált haltak. Még elbűvölő nyelvművészete is félreismerhetetlen keresztény hatásokat tükröztet. Meglepően nagy a

hasonlóság Nietzsche nyelvezete s az evangéliumok stílusa között. Zarathustra sokat tanult azoktól, akiket anynyit támadott.

Nietzsche kapcsolata a kereszténységgel természetesen nem merőben formai. Ime, néhány rövid utalás azokra a szálakra, amelyek Nietzsche-t elszakíthatatlanul fűzték a krisztusi eszmevilághoz. Nietzsche is Megváltót igényel, hogy az élet teljessé lehessen, csak nem Krisztusban, hanem Dionysosban találja meg. Krisztus az isteni kegyelemből, a megváltás gyümölcseképpen megszületendő új embert sürget — Nietzsche ezt az evilági, immanens erőkből majdan kialakuló Übermensch evangéliumává írja át. Magának az Übermenschnak Nietzsche munkáiból csak vázlatosan kirajzolódó képén is evangéliumi vonások tükröződnek. „Der römische Cäsar mit der Seele Christi” — ez a nietzschei embereszmény! Krisztus az örök élet ígéretével jött — Nietzsche az evangéliumi tantakként szekularizálja, hogy az örökkévalóságot az örökös visszatérés alakjában a földi élet számára igényli. (Még a keresztény világtól távol álló Jaspers is keresztény eredetűnek gyanítja az örökös visszatérés tanát.) Az Evangélium világvégi megrázkódtatást, az Antikrisztus uralmát jövendőli, — Nietzsche az Übermensch eljövetelét megelőző nihilizmus borzalmait vetíti ki. Az egész nietzschei értékvilág voltaképpen az evangéliumi értékek ellenkező előjelzéséből áll elő. „Az Antikrisztus vallása nem egyéb, mint a kereszténység pszeudomorfózisa egy teljesen elvilágiasodott tudatvilágban. Nietzsche mint az örökös visszatérés tanítómestere, a keresztény üdvösségígéret egész tartalmát magához ragadja, a meghaló és föltámadó Krisztus alakjától elválasztja s a keresztény üdvözülést, amely csak a földi életen, történelmen túl valósulhat meg, evilági, a történelmen belül majdan bekövetkező állapottá torzítja... Ez a vallási bitortlás (Usurpation) ma egyre jobban úgy jelentkezik előttünk, mint Nietzsche igazi titka, bölcséletének középpontja.” (F. Höntzsch.)

Nietzsche nem jutott el Dionysoshoz, minden támadása, tagadása mellett is a kereszténység foglya maradt.

A kereszténységhez való viszonyának tragikus volta még komorabban bontakozik ki előttünk, ha arra a kérdésre keresünk feleletet, milyen erős, mennyire biztos hittel hitt Nietzsche a maga evangéliumában. Mert Nietzsche „hívő” volt, a szó valláslélektani értelmében, ha hite „Glaube an den Unglauben”, a hitelenségben való hit volt is. Kérdésünk tehát ez: hitt-e Nietzsche életet elbíró, rendületlen hittel a maga imádott világában, amelyről annyi tűzzel, az írói művészet annyi szépségével tudott beszélni?

A vallásos hit erősségének, biztossági tudatának föl ismerése az egyénben a kívülálló számára nehéz, sokszor megoldhatatlan föladat. Mindazonáltal adódhatnak jelek, amelyek komoly következtetésnek nyújtanak alapot. Amikor Pascal saját kézírásában villog felénk a keresztény igazságokkal kapcsolatban a „certitude” — bizonyosság szó, vagy amikor Szent Pált halljuk: „Tudom, kinek hittem, tehát biztos vagyok hitemben”, egy pillanatilag sem kételkedünk, hogy rendületlen hitvallásnak vagyunk tanúi. Vannak-e Nietzschénél ilyen jelek s mit sejtetnek? Kezdjük olyan tanúk meghallgatásával, akiket Nietzsche bizalmával ajándékozott meg, akik tehát a bölcselő forrongásának, viaskodásának szemtanúi voltak.

Nietzsche leghűségesebb barátja Overbeck volt, ugyancsak a bázeli egyetemen a protestáns teológiai szakon tanár. Barátságukat soha semmi sem zavarta meg. Fiatal tanár korukban együtt is laktak, amikor Overbeck megnősült, Nietzsche sokszor megfordult barátja családi otthonában. A különben hitetlen Overbeck közvetlen közletről, a történettudós tárgyilagosságával kísérté figyelemmel barátja fejlődését, alakulását. Kit-mit látott a hűséges barát Nietzscheben? „Nietzsche minden erőfeszítése, gondolata csak kísérlet önámításra, Nietzsche optimizmusa — kétségbeesés” — állapítja meg Overbeck egy nyilatkozatában. Nietzsche a kétségbeesés esztétája, aki a maga bölcséletének finom, művészi fátyolával akarja beborítani azt a tátongó szakadékot, amelynek szélére sodródott, amelybe bele fog szédülni, amely össze fogja zúzni... Az igazi Nietzsche nem a diadalmas élet, hanem

a szakadék, a metafizikai kétségbeesés költő-filozófusa.

Határozottabb, nyiltabb Overbeck feleségének egy nyilatkozata, amely a Nietzsche és Overbeck viszonyát tisztázó híres Bernoulli-féle munkában látott napvilágot. Mint említettük, Nietzsche gyakran megfordult Overbeckék házában. Egy ilyen látogatás alkalmával, 1882 őszén — tehát a híres silvaplanai élmény utáni időben — a következő beszélgetés folyt le Nietzsche és Overbeck között. (Overbeck felesége nem volt ugyan Nietzsche-tanítvány, de nagy tisztelettel, hálával beszél a bölcslőről.)

„Már korábban mondtam Nietzsche-nak, — beszéli Overbeckné — hogy a keresztény vallás nem tud nekem vigaszt és kiteljesedést nyújtani; az a gondolat és érzés él bennem, hogy ebben az egész emberiség sorsát hordozom. Ki mertem mondani, hogy számomra az Isten-eszmének nagyon kevés valós tartalma van. Nietzsche meghatódottan válaszolt: „Ezt csak azért mondja, hogy mellem álljon — sohase adja föl az Isten gondolatát! Az Isten-eszme Önben öntudatlanul él: amilyen Ön, amilyennek én mindig ismertem s most látom, a maga életét egy nagy gondolat járja át. Ez a nagy gondolat az Isten eszméje.” Nietzsche nagyot nyelt. Arca föl volt dülva, majd valami dermedt nyugalom tükröződött róla. Szavait így folytatta: „Ich habe ihn (t. i. den Gottesgedanken) aufgegeben, ich will neues schaffen, ich will und darf nicht zurück. Ich werde an meinen Leidenschaften zugrunde gehen, sie werfen mich hin und her: ich falle fortwährend auseinander, aber es liegt mir nichts daran.” (Én föladtam, t. i. az Isten gondolatát, én újat akarok alkotni, nem akarok, nem is szabad visszakoznom. Én szenvedélyeimben pusztulok el, azok ide-oda dobálnak: állandóan szétesőben vagyok, de nem törődöm vele.) Ezek Nietzsche saját szavai 1882 őszén. Ilyen nyíltsággal ajándékozott meg bennünket!” Eddig Overbeckné közlése. Világos szavak, amelyek további magyarázatot nem igényelnek.

Az „Also sprach Zarathustra” negyedik részéhez tartozó irodalmi hagyatékban Nietzsche az örökös vissza-

térés tanával foglalkozik. Megnyugtatót keres azokra a kétségekre vonatkozólag, amelyek a tan érvényesülésének, illetőleg hatásainak meg nem figyelhetőségéből támadhatnak. „A hatást nem lehet előre látni. A legnagyobb gondolat a leglassabban és legkésőbbben hat! A legközelebbi hatása, hogy pótolja a halhatatlanság hitét, fokozza az élethez való erős akaratot.” A kis szakaszt ez a mondat zárja: „Vielleicht ist es nicht wahr: — mögen andere mit ihm ringen.” (Az örökös visszatérés gondolata talán nem is igaz: — viaskodjanak mások vele.) Tudjuk, hogy Nietzsche legkedvesebb, saját vallomása szerint legnagyobb gondolatáról van szó. Nietzsche eme vallomása sem szorul részletezésre.

Az eddig mondottak már előre rávilágítanak a Zarathustra-dalok titkára. A Zarathustra-dalok Nietzsche utolsó idejéből valók, csak halála után jelentek meg „Dionysos-Dithyramben” cím alatt. A hihetetlenül kiterjedt Nietzsche-irodalomban aránylag kevés szó esik róluk, pedig e néhány költeményben, véleményünk szerint, sokkal többet kell látnunk, mint Nietzsche lírikus hangulathozszlányait. Amit a költő-bölcselelő már korábban így fejezett ki: „Én vagyok az első tragikus bölcselelő — én ismertem föl elsőnek a tragikumot” — ugyanaz a komor vallomás sír ki e költeményekből. „Te, — az igazság kérője? Nem, csak bolond! Csak költő!” — fordul marú gúnnyal önmaga ellen. Mily büszkén mutatta be önmagát mint atheistát a világnak, s most azt kell hallanunk, hogy „két semmi közé lapulva, kérdőjel — fáradt talány”-ként áll maga előtt. Zarathustra volt a fejlődés igézetes eszménye, az élet telje. — „Oh Zarathustra! Selbskenner! Selbsthenker!” — szakad ki a sóhaj Nietzscheből egy komor órában.

Nem — a nagy Krisztus-hívők: egy Szent Ágoston, egy Szent Anzelm, egy Dante, egy Pascal, egy Newman így nem vallottak, így nem írtak. Egy-egy hitigazság körül támadt viharba ők is kerülhettek, de a Krisztusban való bizalmuk, hitük a vihart töretlenül állta, „Dionysos-Dithyramben”-strófákká sohasem szakadozott. Akinek

lelkéből Zarathustra-dalok törhettek föl, az rendületlen hittel önmagában, világában nem hitt.

Nietzschének a kereszténységhez s a maga eszme-világához való viszonyát valóban félelmetesen világítja meg a Nietzsche-tragédia utolsó fölvonása.

Nietzsche 1888 őszét Turinban tölti. Egészsége viruló. „Éppen most néztem a tükörbe, sohasem voltam ilyen jó-színben. Kedélyem elsőrendű, jóhúsban vagyok, tíz évvel fiatalabb, mint amennyi megengedett volna” — írja egy bizalmas barátjának, Gast Péternek. Valósággal munkalázban ég. Szedésre készen áll a „Götzendämmerung” s a Zarathustra-dalok, szeptember 30-án befejezi a „Der Antichrist”-et, november 4-én készen áll az „Ecce homo”, elkészül a „Nietzsche contra Wagner” is. Közben gyenge szemeit veszedelmesen megerőltetve tisztáz a nyomda számára, korrektúráz, rengeteget levelez. Lázasan keresi az utat Rómába, Párizsba, Londonba, Stockholmba, Szentpétervárra, New-Yorkba, hogy eszméinek a világba új kaput törjön. Karácsonyi levelében boldogan írja édesanyjának: „Alapjában öreg fiad hihetetlen hírnévre vergődött. Tisztelőim sorában igazi lángelmék vannak. Szerencsémre birtokomban vannak mindazon erők, amelyeket elhivatásom megkíván. Egészségem valóban kitűnő, a legsúlyosabb föladatokat, amelyek számára ember elég erős még nem volt, könnyedén bírom. Jó öreg anyám, fogadd az év végén legszívélyesebb jókívánataimat s Te is kívánj nekem olyan esztendőt, amely a bekövetkezendő eseményeknek mindenben megfelel.”

Ilyen körülmények között éri Nietzschet 1889 első napjaiban az örület villámcsapása. A villámcsapás nem robbantja föl egyszerre a szerencsétlen bölcslő tudatvilágát. Napokon át szörnyű táncot jár az örület s az épelméjűség közti mezsgyén, félelmetes rendszertelenségben vak sötétség s ijesztő fény váltakoznak benne. Legkedvesebb foglalkozása a levélírás. E levelek nem egyszerűen egy örült játéka, hanem villámlások, amelyek fénye egy-egy pillanatra kísértetiesen világítja meg Nietzschének az örülettel viaskodó lelkét. Egy-egy pillanatra — úgy látszik — még ez a viaskodás is tudatossá

vált benne. A viaskodásban fölpattannak olyan zárok is, amelyeket a tiszta öntudatú Nietzsche biztos kézzel fogott. A turini levelek utolsó üzenetek egy sülyyedő világból. Egy közülük, a híres bázeli történészhez, Burckhardthoz intézett különösen erős fényt vet az örület éjt-szakájában elmerülő lelki világra. Ime, ez utóbbinak jellegzetes szakaszai.

„Kedves Tanár Úr, sokkal szívesebben volnék bázeli tanár, mint Isten, de egyéni önzésemet nem mertem oly messze engedni, hogy miatta a világ teremtését elmulasztam. Látja, az embernek áldozatot kell hoznia, bárhol és bárhogyan él. — Egy kis diákszobát rezerváltam magamnak, amely a Palazzo-Carignano-val (amelyben mint Vittorio Emánuele születtem) szemben fekszik és lehetővé teszi, hogy az alattam lévő Galleria Subalpina nagyszerű zenéjét íróasztalom mellől hallgathassam. Nem győzők az Égnek hálát adni a régi világért, amelynek számára az emberek nem voltak elég egyszerűek, elég csendesek... Diák-kabátomban mindenfelé járok-kelek, itt-ott ráütök az emberek vállára s azt mondom: Elégedettek vagyunk? Isten vagyok, ezt a karikatúrát alkottam... Figaróval természetesen közeli vonatkozásban állok... Kedves Tanár Úr, ezt az alkotást meg kell néznie, mivel teljesen tapasztalatlan vagyok a dolgokban, amelyeket alkotok, Önnek jogában áll bírálatot mondani, én hálás leszek a nélkül, hogy megígérhetném, hogy valami fogamatja is lesz... Gondolja meg a dolgot, jól elbeszélgetünk, Turin nincs messze, egyelőre nincsenek nagyon komoly hivatásbeli kötelességek sem, egy pohár Veltliner (Burckhardt kedvenc bora!) is kapható lenne... A legszívélyesebb szeretettel Nietzscheje.”

Ha a levélben az örület torzításait kisimítjuk, tisztán előttünk áll a Nietzsche-tragédia utolsó szakaszának fejlődése, menete. A silvaplanai élmény óta Nietzsche élete egészen új irányba csapott. Nem elégszik meg a zarathustrai ígéhirdetéssel, a történelem kormánykerekéhez akar férközni. „Meine Stunde ist da!” (ütött az én óráim) — írja már 1881-ben nővérének. Másfél évvel a turini katasztrófa előtt ezt írja Overbecknek: „A jelen-

legi Európa nem sejti, mily borzasztó elhatározás körül forog egész lényem, a problémák minő sorskerekéhez vagyok én kötözve, s hogy katasztrófa előtt állok, amelynek nevét ismerem, de kiejteni nem akarom." Nem kétséges: Zarathustra-Nietzsche a filozofémák, elméletek hőborította, ködbevesző csúcsairól a történelmi valóságok porondjára szállt le. Amit a Burckhardt-levél írója hangoztat, hogy t. i. nem mulasztja el egy új világ teremtését, az az épelméjű Nietzschének is minden vágya. Ugyanez az elhivatás-tudat jelentkezik az örület szomorú torzításában a turini levelek ilyen aláírásában is: „Nietzsche-Caesar“, „Dionysos“, „Der Gekreuzigte“. Amikor a Burckhardt-levél a „régí világot“ siratja, a nietzschei világteremtés eszménye is utoljára fölcsillámlik: Dionysos világa. Amikor Nietzsche elszántan belefog ennek az új világnak fölépítésébe, akkor ugrik ki sarkaiból a saját egyéni világa.

Aminek sejtése az utolsó években halálmadárként ismételtlen el-elsuhant Nietzsche fölött, az most bekövetkezett: az örület szakadékába zuhant. A kérdés: mi vitte az örületbe a szerencsétlen bölcselőt? — sokat foglalkoztatta már a világirodalmat. Minél mélyebbre nyomulunk Nietzschének az ő egyéni létével legszorosabban összeforrott világában, annál erősebb lesz a meggyőződésünk, hogy a katasztrófa előidézésében lélektani okok működtek döntően közre.

Nietzsche ismételtlen foglalkozik az örület szomorú problémájával. Legmeglepőbb a „Morgenröte“ 14. aforizmája, amely „Az örület jelentősége a moralitás történetében“ címet viseli. Nietzsche különösen a „Morgenröte“-ben gyakran fejteget gondolatokat, amelyek saját egyéniségével, sorsával állnak szoros kapcsolatban. Az említett aforizma a következőket mondja: „Ki merne egy tekintetet vetni a legkeserűbb, legnagyobb lelki nyomorúságok vadonjába, amelyekben valószínűleg minden idők legtermékenyebb emberei senyvedtek. Ki merne odafigyelni a magánosok és földúltak sóhajaira: „Ah, bár végre tudnék magamban hinni! Hozzatok lázba, vonaglásba, adjatok hirtelen fényeket és elsötétedéseket,

ijesszetek rám olyan fagglyal vagy parázssal, aminőt még egyetlen halandó sem érzett, ijesszetek rám lármával, ólálkodó kísértetekkel, hadd ordítsak, nyöszörögjek, mint az állat, csússzak-másszak: csak tudjak hinni önmagamban! Elnyel a kétely, megöltem a Törvényt, úgy rémit a Törvény, mint élő a holttetem. Ha nem vagyok több, mint a (meghalt) Törvény, az emberek legelvetemültebbje vagyok.”

Nietzschenek itt-ott elejtett nyilatkozatai, a Zarathustra-dalok önvallomásai mellett talán a most idézett aforizma mond a legtöbbet a Nietzsche-tragédiáról. Nietzsche sarkaiból akarja kiforgatni a kereszténységen alapuló világot. „Hat man mich verstanden? Dionysos gegen den Gekreuzigten!” Így hangzik az elindított munka döbbenetes jelszava, az „Ecce homo” utolsó mondata. Nietzsche egész szenvedélyével veti magát a Dionysos melletti harcba — a nélkül, hogy Dionysosban rendületlenül hinni tudna. A szellemi mámor óráiban eksztatikus mondatokban vall hitet merően tagadásban fogant Eszménye mellett, aztán rácsap a kételyek, e „ragadozó madarak” egész raja. Aki a fönti 14. aforizmát írta, annak szörnyű órákat kellett átélnie. Természetes emberi lélektanon át nézve a Nietzsche-tragédia legmélye: Nietzsche nem tudott hinni Nietzscheben. A fönti Burckhardt-levél az örület torzítóján keresztül mutatja ezt a legvégzetesebb lelkiállapotot. Az egyik pillanatban istennek érzi magát, aki új világot épít — a másikban Figaróként, bohócként áll saját maga előtt. „So ging der Weg nicht weiter” — állapítja meg Jaspers — az istentudat és Figaro közt ide-odavágódó lelki világnak valóban ki kellett ugrania sarkaiból. Ez a természetes emberi lélektan megállapítása Nietzsche örületével kapcsolatban.

A Nietzsche-tragédiának Krisztusban hívó szemlélője természetesen még mélyebben nyomul az ok keresésében. Nietzsche valóban a 19. század Julian aposztatája: Krisztusnak hadat üzent — a harcot elvesztette. Christus vincit...

Nietzsche „Fröhliche Wissenschaft”-jának egy híres mondata: „Seit Kopernikus rollt der Mensch aus dem

„Zentrum ins X.“ — Kopernikus óta az emberiség a közép-pontból ismeretlen tájak felé sodródik. Rövidebben, velősebben alig lehetne összefoglalni az újkor szellemtörténetét. Talán csak a kezdet keltezése ellen lehetne kifogást emelni: a nagy folyamat nem Kopernikussal, hanem már a reneszánszsal indult meg. Egy másik helyen kissé részletesebb Nietzsche. „Nem ismerjük még a Hovát, amerre életünk sodródik, amióta a régi alapot elhagytuk. De maga ez a régi alap fejlesztette ki bennünk az erőt, amely most a távolban, egy parttalan, ki nem próbált, föl nem fedezett világ felé sodor bennünket. Nincs módunk a választásra, honfoglalóknak kell lennünk, mivel már nincs hazánk, amelyben otthonosan érezhetnők magunkat... Egy titkos Igen üz-hajt bennünket s ez erősebb a Nem-nél.“

Nietzsche az újkor tragikus szellemének, ennek a „titanischer Finitismus“-nak apostola, papja. A „végeség végtelenségének“ izzó vágyától üzetve elhagyta a kereszténység biztos révpartjait s kimerészkedett a nyílt tengerre. Hajótörést szenvedett. Hajótörésében szimbolummá vált. E vereségben rejlik tragikus énjének mélytávlatú történelmi hivatása: az örület döbbenetes negatívumában tanúskodni Krisztus mellett. Sorsunk, a születő új világ sorsa azon fordul meg, vajjon Nietzsche a Dionysos-papra, vagy Nietzsche a Szimbolumra hallgatunk.

Pascal, a Krisztus-hívő

Közel háromszáz éve, hogy Pascal, a keresztény kultúra szellemóriása kilehelte szenvedélyes lelkét. Három század ékelődik közénk s a nagy francia közé, szava, írásai mégis ma is úgy hatnak, mintha a mi lázas, nyugtalan időnkből emelkednék ki ez a „rocher solitaire” — magános szikla. A „legidősebb klasszikus”-nak nevezi egyik kutatója. Ez az idősebbség annál meglepőbb, mivel szellemi hagyatéka legnagyobb részét befejezetlenül maradt. A világirodalom örök remekei sorában is előkelő helyet igénylő munkája, a „Gondolatok” (Pensées) voltaképpen töredékek halmaza — „befejezetlen dóm”, mint J. Chevalier nevezi, „a legteltesebb zűrzavarban hagyott szellemi műhely” (R. Guardini), amelyben három század munkája próbált már sokszor valaminő rendet teremteni. Tragikus „Levelei” (Lettres à un Provincial) akkor némulnak el, amikor problematikájuk a megfelelő útra kezdett terelődni. Emlékiratok nem maradtak utána, magánlevelei legnagyobb részét elveszték. Bár Descartes mellett korának legnagyobb gondolkodója, amit tőle mint bölcselőtől örököltünk, csak nagyvonalú, hatalmas elindulások, amelyek egy bölcséleti rendszerben kifejeződő szintézishez nem jutottak el.

Pascal írói hagyatékának sajnálatos töredékessége, befejezetlensége mellett is ma idősebb, olvasottabb, vitatottabb, mint valaha. Nemes népszerűsége voltaképpen az 1914—18-as világháborúval kezdődik. A francia katonák sok-sok ezreit a „Pensées” kísérte a lövészárkba. A világháborút követő két évtized alatt nemcsak a francia irodalomban, hanem világszerte számos munka kíséri meg Pascal sajátos világának átkutatását, magyarázatát. Hatása nemcsak az irodalomra szorítkozik, hanem átte-

jed a valós életre is. A francia katolicizmus fölébredése, erősödése egyre jobban Pascal felé irányítja a figyelmet. Annak a ténynek szerencsés, gondviselészerű tisztázása, hogy Pascal az Egyházzal való teljes közösségben, töretlen hithűségben halt meg, csak fokozta a hatást. Különösen a fiatal nemzedék fordul feszült figyelemmel, meleg szeretettel feléje. Csak néhány éve a francia katolikus tanítók, tanárok ezrei fejezték ki hódolatukat Pascal szelleme előtt.

Ki volt ez az ember, aki három század távlatából, irodalmi töredékeivel, határozott bölcséleti rendszer kiépítése nélkül ennyire közel tudott férkőzni a Ma emberéhez?

Chateaubriand „Génie du christianisme” című munkájában kérdésünkre a következő feleletet adja: „Volt egy ember, aki tizenkét éves korában egyenes és görbe vonalak rajzolgatásából fölfedezte a matematikát; mint tizenhat éves a kúpokról a legtudományosabb értekezést írta meg, amit az ókor óta ismerünk; tizenkilenc évével azt a tudományt, amely csak az emberi elmében létezik, géppé alakította át; huszonharmadik évében igazolta a levegő súlyával kapcsolatos jelenségeket s ezzel a régi fizika egy nagy tévedését kiigazította; abban az életkorban, amikor más emberek alighogy öntudatra ébrednek, ő már bejárta az emberi tudományok egész körét, s ráeszmélve azok hiábavalóságára, gondolatait a vallás felé terelte s azon perctől kezdve egész haláláig, amely 39 éves korában következett be, mindig betegeskedve és szenvedve, kialakította Bossuet és Racine nyelvét, megteremtette a legfinomabb gúnyolódás s a legmélyebb eszmélődés mintaképét; végül üdülésképpen betegeskedésének rövid szünetközeiben megoldotta a geometria egyik legnagyobb problémáját s papírra vetett olyan gondolatokat, amelyekből isteni és emberi erő sugárzik ki. Ennek a döbbenetes lángésznek neve Blaise Pascal.” A nyugodt, romantika-nélküli szellemtörténet ugyanezt kényszerül elismerni Pascalról: benne az európai kultúrtörténet egyik legnagyobb alakját kell látnunk. Nagy volt mint matematikus, mint fizikus, mint bölcselő, mint író. Ha közép-

iskolai emlékeink még nem mosódtak el teljesen, nevére az iskola padjaiból is kell emlékeznünk. Szellemi nagysága előtt még Nietzsche is meghajlik, akinek pedig ugyancsak nem volt erénye a zászló meghajtása mások előtt. Pascalban a „keresztények elsejét” látja, akinek „ewige Lebendigkeit”-ot, örök időszerűséget jósol. Fáj neki, hogy ez a szellemóriás mindenestül a kereszténységé volt. „Sohasem szabad a kereszténységnek megbocsátani, hogy olyan embereket, mint Pascal, tönkre tett.” Nietzsche jól állapítja meg: Pascal mindenestül a kereszténységé volt. Romani Guardini, egyik legkiválóbb Pascal-ismerőnk, nem habozott őt „nagy kereszténynek” nevezni. Könyvünk fejezetei közt is mint „Homo religiosus”, mint a hit embere kapott helyet.

Pascal nem volt szent. Bár egyéni élete, legnagyobb valószínűség szerint, ment volt a nagyobb erkölcsi botlásoktól, keresztény mivoltának nagyságát nem abban az irányban kell keresnünk, ahonnan az Egyház arisztokratái, a szentek jönnek. Egész az utóbbi időig komoly körök is úgy tudták, hogy az Egyházzal meghasonlottan távozott az élők sorából. Híres leveleiben tárgyilag sokat vétett az igazságosság, a szeretet ellen. Életének voltak olyan szakaszai is, amikor lelkiése közel sodródott a vallási közömbösséghez. Valljuk Maurice Blondellel, hogy Pascal nyilatkozata: „Je ne suis pas de Post-Royal” (nem tartozom Post-Royalhoz), ténybeliséget, igazságot állapít meg, de igaz az is, hogy katolikus hite épségét komoly veszély fenyegette a janzenizmus felől. Ha Goethe fiataalkori elhamarkodott ítélete, amely szerint „Voltaire, Hume, La-Mettrie, Helvetius, Rousseau s egész iskolájuk távolról sem okoztak annyi kárt az erkölcsiségnek s a vallásnak, mint a szigorú, hideg Pascal s az ő hívei”, messze is jár a történelmi igazságtól, annyit sajnálattal meg kell állapítani, hogy főleg Leveleit sok lelki kártétel terheli. Nem — Pascal nem volt szent. Értékelésünket ennek ellenére és fönntartjuk: Pascalban a nagy keresztényt tiszteljük.

Pascal keresztényi nagyságának sok igazolója van. Szenvedélyes lelke főleg életének utolsó nyolc évében

izzott a kereszténység ügyének szeretetétől, annak védelmét élete legfőbb föladatának tartotta. Lehetetlen meghatódás nélkül tanulmányozni ennek a lángésznek imáéletét. A szegények iránti áldozatos, nagy szeretete ugyancsak hamisítatlan evangéliumi szépség. Érzékenysége, önérzete mellett is keresztényien alázatos tudott lenni. Pascal lelkiisége minden tévedése, szenvedélyessége mellett is gazdag volt a keresztény életértékek tükrében. Keresztényi nagyságának magyarázatát, legfőbb igazolóját azonban nem az említettekben, hanem mélységesen átélte, rendületlen hitében látjuk. Aligha csalódunk, amikor napjaink egyre erősödő szeretetének magyarázatát a „Gondolatok” alkotója iránt annak küzdelmekből, viaskodásokból győzelmesen fölemelkedő hitében keressük.

Pascal minden vonatkozásban mozgalmas, eleven kor gyermeke. Élete a 17. század derekára esik (1623—1662). Már a század elején határozottan érezhető bizonyos pogány naturalizmus áramlata. Az Egyház középkori tekintélye a reneszánsz és a reformáció hatásaként aláhanyatlott. Franciaország sok zavargás után hitében ugyan egységes maradt, de a szabadgondolkodás, az erkölcsi szabadság, szkepticizmus, sőt atheizmus egyre bátrabban kezdett terjeszkedni. A reneszánszban meginduló tudományos élet — különösen a természettudományok terén — óriás-léptekkel törtet előre, munkásai közt korszakos nevek szerepelnek. Az újkor mechanisztikus világképe alapvonásaiban most rajzolódik ki.

A sok megpróbáltatás, veszteség után a trienti zsinat nyomán az Egyházban is új élet indul meg. A különböző szerzetes-közösségekben fölvirágozik a lelki élet. Új vallási közületek alakulnak, a régiek nagy lendülettel terjeszkednek. A világi papság szelleme is fölfrissül, megtermékenyül. A koron Szalézi Szent Ferenc szelíd lelkiisége, Pauli Szent Vince megható, áldozatos felebaráti szeretete, Szent Teréz, Keresztes Szent János mély miszticizmusa ömlik el, termékenyít. Megindul a munka

— főleg Loyolai Szent Ignác fiainak vezérlete alatt — az új kultúrának a kereszténységgel való összehangolására is.

Ennek a mozgalmas, új eszmék, nagy érzelmek áramlatában álló kornak gyermeke Blaise Pascal. A kor szellemi színvonalán álló, katolikus léggörű család sarja. Anyját korán elveszíti, de atyja gondos nevelésben részesíti. Idősebbik nővére, Gilberte helyettesíti édesanyját, húga, Jaqueline, lesz legbizalmasabb barátja. Láttuk, milyen korán virágzott ki hatalmas alkotásokban Istentől egészen különös erőkkkel megáldott szellemi élete. Életének első szakában a fizikai világ kötötte le. Ennek törvényeit, titkát a matematikán és fizikán keresztül kereste. Ismeretes, milyen fényes eredménnyel.

Huszonhárom éves korában, 1646-ban jelentős fordulat állott be életében, amelyet „Pascal első megtérése” néven szokás emlegetni. A Pascal-család a családapai betegsége révén közelebbi ismeretségbe kerül két orvossal, Jansenius püspök lelkes híveivel, rajtuk keresztül jut összeköttetésbe az egyházi életben egyre határozottabban jelentkező új irányzattal, a janzenizmussal.¹ A család minden tagja híve lesz az irányzatnak, a fiatal Blaise Pascal is. Ez utóbbi fejlődésében annyi változás áll be, hogy nagyobb figyelemmel fordul a vallási gondolatvilág felé, mégpedig janzenisztikus beállítottságban. Értelme fölismeri, hogy többel tartozik Istennek, mint amennyivel eddig szolgált, de a szolgálat-többlet gyakorlására nem tudja magát még elhatározni. „Milyen

¹ A janzenizmus lényege röviden így foglalható össze: Az emberi természet az eredeti bűn következtében annyira romlik, hogy sem az igazságot megismerni, sem a jót szeretni, illetőleg gyakorolni, megvalósítani nem tudja. Ezt a végzetes veszteséget csak a Megváltás kegyelme pótolhatja. A kegyelmet az Isten a maga tetszése (egy janzenista író kifejezésében „szeszélye”) szerint osztogatja. Akinek megadja, az a „választottak” sorába kerül és üdvözülni, akitől megtagadja, az örökre elkárhozik. Ebből a gyakorlati következtetés, hogy a romlott természettől teljesen el kell fordulni s csak az isteni kegyelemre hagyatkozni.

hosszú az út az Isten megismerésétől az Isten szeretetéig" — írja később a „Gondolatok”-ban.

Pascal „első megtérése” után több figyelmet szentel ugyan vallási kérdéseknek, de egyebekben folytatja a maga tudományos munkásságát. A természettudományos kérdések mellett új problémákat is belevon érdeklődési körébe. Huszonnégy éves korában megismerkedik a híres máltai lovaggal, Mérével. A lovag az akkori élet-bölcsélet megtestesítője volt: szerette a kardot, rajongott finomlelkű hölgyek, művelt urak társaságáért, világot látott, sok nyelvet (hatot) beszélt. Méré révén Pascal élénk társadalmi életet kezd élni: szoros barátságot köt Roannez herceggel s annak nővérével, szalonokba jár, köztük Richelieu egyik rokonáéba, résztvesz eszmecserékben, utazik. Egyre nagyobb érdeklődéssel fordul az új probléma, az ember felé. Geometria és fizika helyett inkább lélektan, neveléstan kötik le figyelmét. Méré lovag révén ismerkedik meg Epiktetos, Montaigne munkáival, ez utóbbi „Essais”-ivel. Különösen Montaigne, ez a Plattart szerint „hitében katolikus, erkölcsstanában pogány és bölcséletében szkeptikus” esszéista mély hatást gyakorol Pascalra. Pascal érdeklődése egyre jobban az ember, az ember titokzatos, szövevényes, nyugtalan lelki világa felé fordul. A kor ember- és lélektani problémája a „l'homme honnête”, az erényes, az úri ember; Pascalt is a kérdés erősen foglalkoztatja. E tanulmányokból, elmélkedésekből kristályosodik ki a „coeur” (szív) s az „esprit de finesse” (a finom szellemiség) pascali fogalma. Az „esprit de finesse” a pascali gondolatvilágban elsősorban nem finom, fejlett logikát jelent, hanem módot és jártasságot a konkrét emberinek megismerésében — szemben az „esprit de géometrie”-vel, amely megelégszik egy mérőn eszmei világ kutatásával. Hasonlóan a „coeur” nem egyszerűen gazdag, mély érzelmvilágot, pusztán irracionális érzelmeket jelent, hanem határozott értékméréssel kapcsolatos megismerő tevékenységet, annyira, hogy „logique du coeur”-ról, a szív logikájáról kell beszélnünk.

Sem az élénk társadalmi élet, sem az elmélyedő, sike-

rekben gazdag szellemi munka nem hozza meg Pascal számára a lelki egyensúlyt, harmóniát. Egyre élesebben látja, hogy a világ kielégíteni nem tudja, de az Istentől eltávolítani igen. Legkedvesebb szentjének, Ágostonnak sorsa: a „cor inquietum”, a nyugtalan szív lesz az ő életsorsa is. Először úgy keres gyógyulást, hogy visszahúzódik a világtól, a társadalmi élettől s a tudományos munkára veti magát. Sikert sikerre halmoz, dicsőségének tetőpontján áll, tudós hírneve átlépi a francia határokat. Minden hiába: sem tudomány, sem hírnév nem tudja lekötni, fölmelegíteni, békével koronázni. Különösen 1654 őszén lesz szomorú, vigasztalan a lelkiállapota. Húga, Jacqueline (ekkor már a Post-Royal-kolostor apácája) 1655 január 25-én ezeket írja a másik nővérének, Gilberte-nak: „A múlt szeptember vége felé (Pascal) meglátogatott. Látogatása alkalmával úgy föltárta a lelkét, hogy megcsántam. Nagy munkájának közepette minden dolgok birtokában, amelyek pedig megszerettethetnék vele a világot s amelyekről joggal hihetik az emberek, hogy birtoklójukat teljesen kielégítik, valami annyira üzi-hajtja, hogy mindenről mondjon le.” Pascal mindig életteljességre törő lelke egyre világosabban látja, hogy az emberi megismerés, a tudomány, a szív magaslatai mögött emelkednek az igazi hegyóriások, amelyeken már az Isten lelke viharzik. Csak ezek ostroma, birtokbavétele teheti az életet boldoggá. Az Isten hegyeinek csúcsai egyre jobban kibontakoznak, kitisztulnak előtte, s ő mégis a gyarló ész, állhatatlan és szeszélyes szív lankásain bolyong. A hegyóriások vonzák — s ő mégsem tud megindulni feléjük. Fél a kierkegaardi „Sprung”-tól, attól a lendülettől, az egész életet elkapó elhatározástól, amely a hegyóriások birtokbavételének egyetlen lehetősége, módja. A nagy ugráshoz felülről jövő biztató szó kellene, s az ő osztályrésze ebben az időben „silence de Dieu” — az Isten hallgat.

Pascal lelki világára nyomasztólag hat egészségi állapota is. Betegsége egyre jobban kínozza. A remény, hogy valaha is visszanyerheti egészségét, szétfoszlik. Sokat foglalkozik a halál gondolatával. Ebben az időben íród-

tak az „Ima a betegségek helyes fölhasználásáért” címen ismert elmélkedés felejthetetlen sorai: „Uram, Te azért adtad az egészséget, hogy Neked szolgáljak s én a világ szolgálatában visszaéltem vele. Most betegséget küldesz rám, hogy jó útra terelj: ne engedd, hogy türelmetlenségemmel a Te ingerlésedre használjam... Én Istenem! elismerem, hogy szívem annyira megkérgesedett, annyira telve van eszmékkel, gondokkal, nyugtalansággal, a világhoz való ragaszkodással, hogy semmi... sem tudja elindítani megtérésemet, ha Te nem jössz segítségemre rendkívüli kegyelmeddel. Tehozzád könyörgök, Téged kereslek... Nyisd meg szívemet... szeresd szenvedéseimet, Uram!”

Ilyen lelkiállapotban találta Pascalt 1654 november 23-nak kegyelmes estéje.

Néhány nappal Pascal halála után hagyatékának rendezése közben észrevették, hogy az elhunyt ujjas mellényének bélése egy helyen feltűnően vastagabb, mintha valamit rejtegetne. A bélést fölfejtették. Egy kis pergamentlap került elő, Pascal gondos kézírásával. A pergamentlap mellett volt egy másik lap is, azonos szöveggel, ugyancsak Pascal kézírásával, de kevésbbé gondos kiállításban. A szolga tudta, hogy ezt a két összehajtott lapot az elhunyt sajátkezűleg szokta mindig új mellényébe varrni. A két kis lap tehát nagy értéket jelentett a számára. A pergamentlap elveszett, de a másik szerencsére megmaradt. Ez a híres „Mémorial”, egyik legértékesebb valóságlektani emlékünknél, amellyel a világirodalom már sokat foglalkozott. Lássuk először Pascal legkisebb, de egyik legmélyebb irodalmi hagyatékának szövegét!

A lap homlokán sugarakat lövelő kis kereszt látszik, majd a szöveg következik.

A kegyelem 1654. éve.

Hétfő, november 23-ika, Szent Kelemen pápa és vértanú s a római Martyrologium szerint más vértanúk napja. Szent Chrysogon vértanú s mások vigiliája etc. Körülbelül este fél tizenegytől mintegy éjfél után fél éjfélig.

Tűz.

Ábrahám Istene, Izsák Istene, Jákob Istene,
nem a bölcselőké és tudósoké!
Bizonyosság, bizonyosság, megérzés, öröm,
béke.

Jézus Krisztus Istene.

Az én Istenemet s a ti Istenteket. Ján. 20, 17.
A te Istened legyen az én Istenem. Ruth.
Elfeledkezés a világról s mindenről, kivéve az
Istent,
Csak azokon az utakon található, amelyeket az
Evangélium tanít. Az emberi lélek nagysága.
Igazságos Atya, a világ nem ismert meg Té-
ged, de

én megismertelek. Ján. 17.

Öröm, öröm, öröm, s az öröm könnyűi.

Elszakadtam Tőle:

Elhagytak engem, a forrást.

Istenem, elhagysz-e engem?

Bár soha el ne lennék választva Tőle.

Ez az örök élet, hogy megismerjenek Téged,
az egyetlen, igaz Istent s akit Te küldtél,
Jézus Krisztust,

Jézus Krisztust.

Elszakadtam Tőle, menekültem Előle, megta-
gadtam,

keresztre feszítettem.

Bár sohasem lennék elválasztva Tőle.

Csak az Evangéliumban tanított utakon őriz-
hető meg.

Teljes és szelíd lemondás.

Teljes engedelmesség Jézus Krisztusnak és
lelkivezetőmnnek.

Örökké örömben a Földön való egyévi meg-
próbáltatásért. Sohasem felejttem el beszédedet.

Amen.

A Mémorial Pascalnak egész élete végéig féltve őrzött, szent titka maradt. Még testvéreivel sem közölt semmit a november 23-iki eseményekről. Csak a kegyelmes estét követő tények mutatták, hogy a nagy gondolkozó szellemi és lelki élete a második, az elsőnél sokkal fontosabb fordulón ment át. Nővére, Jacqueline már december 8-iki levelében ezt írja: „Annyi alázatosságot, oly nagy engedelmességet látok benne még velem szemben is, hogy meg vagyok lepődve.” Az történt, hogy a kegyelmes november estén megtört a „silence de Dieu”, az Isten hallgatása, ez a fájó tompa csend, fölhangzott az Isten hívó szava s Pascal rálépett az új élet felé vivő útra. Ettől kezdve létének sarkköve, gondolkozásának, munkásságának legfőbb célja és irányítója a kereszténység lesz. Ennek a nagy változásnak dokumentuma a Mémorial. A megható okirattal behatóbban kell foglalkoznunk.

Pascal, a nagy pszichológus jól tudta, hogy a lelki életben mily gyakran és szeszélyesen váltakoznak a verőfényes, tisztaegű és ködös, felhős napok, s ennek nyomán mennyire hullámszik értékelésünk s annak lendítő ereje akarati világunk irányában. E szeszélyes, kiszámíthatatlan hullámvásból ki kellett menteni a november 23-iki estét s mindazt, amit az estén kapott. Sietve papírra veti a fönti rövid, szakadozott, drámai feszültségű sorokat, majd aztán gondosan pergamentlapra másolja le az első fogalmazványt s mind a kettőt élete végéig mint a kegyelmes éjtszaka emlékét, mint egész életre szóló figyelmeztetőt állandóan magánál hordja. Ez a Mémorial keletkezésének története. S tartalma, értéke?

Már a bevezető keltezés liturgikus jellege elárulja, hogy a két kis lap vallási élmény dokumentuma. A lap homlokán ez a szó izzik: Feu — tűz. Kemény vonásokkal, nagy betűkkel véste oda Pascal keze. A novemberi éjtszakán tűzbe borult Pascal hónapok óta vívódó, sötétben járó lelke. A Mémorial drámai sorai nem egyebek, mint e tűzből kilobbanó fénycsóvák. Guardini figyelmeztetése, hogy t. i. a tűz szót nem szabad képletesen, allegorikusan venni, nagyon helyénvaló. „Amikor a vallási

élet nagyjai belső világosságról, izzásról beszélnek, nem hasonlatot mondanak. Nem is a szentek életéből ismert misztikus elragadtatásról van itt szó, amint a kiváló H. Bremond kimutatja. Ez a pascali „Feu” úgy keletkezett, hogy az isteni kegyelem lángjai belekaptak egy nagy emberi elmébe s ennek nyomán a lélekben olyan fény gyúlt ki, amelynél bizonyos igazságok a közvetlen evidencia, nyilvánvalóság problémátlan élességével jelentkeztek a tudatmező gyújtópontjában. Meg kell hallanunk ezt a legfényesebb logikai fegyverzettel fölvertezett matematikus-fizikus-pszichológus Pascalt, amint kitör belőle a szó: „Bizonyosság, bizonyosság...” Tudjuk, milyen gyorsan, szegényesen tükrözteti vissza a mondat egy-egy gondolatunkat, érzelmeinket, szellemiségünk egy-egy megrezdülését. S mégis, amikor ezt a kettőzést halljuk: bizonyosság, bizonyosság — szinte belelátunk Pascal lelkébe. Látjuk, hogy olyan bizonyosság-élménye van, mint amilyen-nel függni látta a higanyoszlopot a kísérleti üvegcsőben, amilyen-nel kikristályosodott matematikai képletei álltak előtte. Ez a bizonyosság oly erővel tör a lelkére, hogy mind a bizonyosság-élményről, mind az ezen bizonyossággal jelentkező igazságokról bizonyítványt állít ki magának s azt mellényébe varrtan állandóan magánál hordja. Ennek az estének emléke szólalt meg benne, amikor később-ezeket a sorokat írta: „Az első, amit az Isten az embernek ajándékoz, amikor kegyelmével közvetlenül megérinti, a dolgoknak s a saját lelkének új megismerése, egészen rendkívüli szemlélete, mintha csak először látná azokat.”

Mit látott Pascal ilyen minden kétséget megtörő bizonyossággal?

Látta a Teremtés gyöngyét, a lelket.

A Mémorial közepéről kisugároznak e szavak: „Grandeur de l’âme humaine”, az emberi lélek nagysága. A „grandeur” (nagyság) szó nagyobb betűkkel van írva. Pascal mindig tudta, hogy az emberi lélek végtelen érték. A Mémorialt megelőző években sokat foglalkozott lélektani kérdésekkel, egyre mélyebben nyomult be a lélek titokzatos világába. A novemberi éjtszaka azonban új,

rendkívüli fényeket gyujtott ki. A kegyelmes két óra szikrázó fényében Pascal meglátta, hogy a lelket ki nem elégítheti, ami nem olyan érték, nem annyi ideig tartó, mint maga a lélek. A lélek boldog létteljessége csak az Isten örök birtoklásában érhető el. E birtokbavételért érdemes lemondani mindenről: vagyonról, tudományról, hírnévről, világról. S Pascal boldogan szemlélő, fényben, Istenben elmerült lelkén átsuhannak a mult árnyai: „Elszakadtam Tőle, menekültem Előle...” Egész lényéből föltör a vágy: „Bár sohasem lennék elválasztva Tőle!”

Pascal meglátta az Istent.

Pascal mindig hitt a személyes Istenben. Irodalmi hagyatékában sehol sem találkozunk ilyen kéttség nyomával. „Pascalnak voltak kétségei önmagával, de sohasem az Istennel szemben.” Most azonban hallatlanul több történet: az Istent mint egyszeri, személyes Valóságot látja. Nem az emberi értelem fonta hágcsókon kapaszkodik föl Hozzá („nem a bölcselők és tudósok Istene”), hanem a legrövidebb úton, a Kinyilatkoztatáson keresztül jut el Hozzá. Pascalt vádolták túlzó irracionálizmusról, agnoszticizmusról. Való, hogy az önimádó, gőgös értelmet kíméletlenül támadta. Élesen látta a descartesi racionalizmus veszélyeit. Ez azonban nem annyit jelent, hogy kizárja a krisztusi hit életéből az értelmet. Jól tudta, hogy az Istenben való hit gyökérzetének egyik főága az értelmi világba fúródik bele. „Ha mindent az észnek vetünk alá, vallásunk teljesen elveszíti titokzatos és természetfölötti jellegét; ha sértegetjük az ész elveit, hitünk lehetetlenné és nevetségessé válik... Az értelem alávetése és fölhasználása, íme, ebben áll az igazi kereszténység.” Aki így ír, nem vádolható túlzó irracionálizmusról. Nem a veszedelmes irracionalista, hanem a krisztusian hívő ember ujjong föl a Mémorial-ban, amikor a kétórás kegyelemviharban meglátja az Istent s az Istenhez legbiztosabban és legrövidebben vezető utat — azt, amelyet az Evangélium tanít. Pascal „szinte érezte az Istent, nem a test szívével, hanem közvetlenül a szellem finom érzékével, a lélek középpontjában”. (Bremond.)

Pascal látta Krisztust.

A novemberi szent estének harmadik nagy meglátása Krisztus volt. Mint boldogító, kétség nélküli valóságot élte át Pascal Krisztusnak Fülöp apostolhoz intézett mondatát: „Fülöp, aki engem lát, látja az Atyát.” Meglátja az Istent — nem a szép, jó, igaz, örök, tökéletes Eszméjét, hanem azt az Istent, aki Krisztust küldte, akinek Krisztus egylényegű, egyszülött fia, akire Krisztus gondolt, amikor azt mondta: Atyám. Megrendítő, felséges kegyelem! Hogy rá kellett feledkeznie Krisztus felséges alakjára Pascal égő, lobogó lelkének, hogy kétszer ráégette a pergameentre:

Jézus Krisztus,
Jézus Krisztus.

Az evangéliumi hit legnagyobb diadala: ésszel és szívvel Krisztusban látni az Istent.

A Mémorial kétségtelenül igazolja, hogy Pascal Krisztusban felséges „részleteket” is látott. Nevezetesen kibomlott igazságra éhes lelke előtt a nagy krisztusi mondatnak egész igazságtartalma: „Én vagyok az út, igazság és élet”. Pascal végre Krisztusban megtalálta azt az életteljességet, amelyet annyi szenvedéllyel, annyi csalódás közepette egész életén keresztül keresett. A novemberi éjszaka fényében meglátta, — nem megértette, hanem meglátta — hogy a földi életnek egyetlen értelme a maga egészében ráfonódni Krisztusra. S ha ennek a ráfonódásnak ára lemondás mindenről, ami után a világ liheg, azt is boldogan meg kell hozni — „renonciation totale et douce”. Az élethől ki kell dobálni mindent, ami Krisztus s a lélek közé ékelődik. Csak aki elveszíti lelkét, az nyeri meg...

Hogy mi minden zajlott, izzott Pascal lelkében, mi alatt Krisztust nézte, azt elmondotta a „Mystère de Jésus”, Krisztus-misztérium címen ismert s a „Pensées”-kbe illesztett elmélkedésben. Igazat kell adnunk egyik életírójának, a világhírű katolikus regényírónak, Mauriacnak: a Krisztus-misztériumot nem szabad elválasztani a Mémorialtól. Az elmélkedés, amely a világirodalom legszebb sorai közé tartozik, első részében a Getszemánikertben teljes elhagyatottságban szenvedő Krisztushoz

fűződik. A második rész Krisztus s az üdvösségeért reszkető, mert bűnökkel elborított lélek párbeszéde: „Vigasztalódjál: nem keresnél, ha meg nem találtál volna... Engedd magadat az én rendelkezéseim által vezetetni — lásd, milyen jól vezettem a Szent Szűzet s a szenteket, akik működni hagytak engem önmagukban... A te megtérésed az én ügyem, ne félj hát, csak imádkozzál... Az orvosok nem fognak meggyógyítani, végső sorsod a halál. De én hozom a gyógyulást, én teszem halhatatlanná a testet... Jobban szeretlek téged, mint te szeretted bűneidet.” S a kétségbeesés szélén vergődő lélekbe lassan-lassan visszatér a bizalom: „Seigneur, je vous donne tout!” — Uram, mindenemet Neked adom!

Pascal szenvedélye, amely egész életét fűti, az igazság keresése. Szenvédélye sokszor talált kielégítést. Az igazságok birodalmában nálánál mélyebbre kevesen nyomultak be. Elképzelhetjük, hogy kavargott különben is forró érzelmi világa azon az estén, amikor az isteni kegyelem minden igazságok hármaskorónájával koronázta meg, amikor teljes fényben gyúlt ki igazságra mindig éhes lelke előtt Isten létének, Krisztus felségének, az emberi lélek nagyságának igazsága. A „Mémorial” itt már nem elégszik meg a kettőzéssel sem: háromszor írja rá a lapra „öröm, öröm, öröm”, s szemét elfutja a könny, de az is „az öröm könnye”.

Említettük már, hogy a novemberi est, a Mémorial Pascalnak egész életén át féltve őrzött titka volt, amelyet még legbizalmasabb barátjának, Jacqueline húgának sem tárt föl. Tehát magyarázatra vagyunk utalva. A világ-irodalom természetesen a legkülönbözőbb magyarázatokat fűzi a Mémorial-hoz. Katolikus írók magyarázatai is eltérnek egymástól. Így pl. Mauriac szerint a novemberi esemény a janzenizmushoz közelálló Pascal számára a kiválasztottság, az örök üdvösség bizonyosságának bizonyítéka. Ennek a megbizonyosodásnak jele, emléke a Mémorial. Bremond körülbelül ugyanígy értelmezi. Szerinte Pascal megkapta az Istentől a „signe”-t, a jelet, a janzenista legforróbb vágyának tárgyát, hogy t. i. nem kárhozik el, a választottak közt van. Ezért tör ki belőle a szó:

„certitude” — bizonyosság. „Ez a tudós, a reflektáló s nem a misztikus szava” — jegyzi meg Bremond.

Véleményünk szerint a kiváló Barrès magyarázata a legvalószínűbb. Barrès a Mémorialban Pascal „jelentését” (bulletin) látja a „sötétség fölött kivívott győzelemről”. Pascalnak a novemberi estét megelőző gyötrődése „nem a Pokoltól való félelem; nem is Hamlet melankóliája a koponya előtt; még kevésbé egy bölcseleti szédülése, aki kétségbeesésében veti magát a kereszténység karjaiba. Pascal tudós szellem, s mint ilyen, a teljes igazságot keresi, azt az igazságot, amely fegyelemben tartja a lélek világát, szívesen venne a világegyetemből bizonyos élet-szabályt, de kénytelen megállapítani, hogy a tudomány képtelen számunkra e lényegi titkot felföldni.” Mi is úgy látjuk, hogy a november 23-ika Pascalnak a „teljes igazságot” hozta meg. A Mémorial a krisztusi hit megható győzelmi jelvénye. A krisztusi hit titka gyulladt ki Pascal előtt. Nem úgy, hogy a hit megszűnt volna számára titok lenni, hanem úgy, hogy meglátta a krisztusi hit lényegét, lelkét. Az evidencia fényében kapta meg az igazságot, hogy katolikusan hinni annyit jelent, mint mindent, amit igazságban Kinyilatkoztatásból, Egyháztól kaptunk, — még az Isten létét is — Krisztusban, Krisztusnak, Krisztusért hinni. Meglátta, hogy a hit több mint igazságok birtoklása: élet, élet Krisztus gondolatai szerint, Krisztus erejéből, Krisztus szolgálatában. „Pascal nem szűnt meg — jegyzi meg Guardini — matematikus, fizikus, mérnök, pszichológus és bölcseleti lenni... Számára a világ továbbra is világ, a bölcselet továbbra is bölcselet marad, de minden új összefüggésbe illeszkedik, s a gondolkozást új erőfeszítésre sarkallja annak tudata, hogy az az Isten, akiben a bölcselet csak az „Abszolútumot” látja, valójában az élő Isten, aki Jézus Krisztusban a világtörténelembe lépett.” Meglátta, hogy az embernek Istenhez való viszonya nem az Abszolútumhoz való vonatkozás, hanem az élő Isten felé törő élet.

Pascal hitének mélysége, ereje még megkapóbban tárul föl abban a lelki drámában, amely a kegyelmes

novemberi estét követő nyolc évet kitöltötte, állandó feszültségben tartotta.

Pascal második megtérése után elvonul a világtól, a Port-Royal lakója lesz. El van tökéelve, hogy „életének hátralévő részét az isteni akarathoz idomítja”, minden erejét a kereszténység szent ügyének védelmére és saját lelki életének gondozására szenteli. A híres zárda a janzenisztikus szellem legerősebb vára volt. Pascal, aki már első megtérésétől kezdve rokonszenvezett a janzenizmus-sal, most szoros kapcsolatba jut a veszélyes irányzattal. Janzenista barátai révén belesodródik a jezsuiták s a Port-Royal közt folyó harcokba, amelyek a katolikus teológia egyik legnehezebb körzetében, a kegyelem s a predestináció tana körül mozogtak. Pascal ragyogó tollú író volt, — a harc hevében íródott „Levelek” a francia próza remekei közé tartoznak — de fogyatékosak voltak teológiai ismeretei. A harcban való részvételét még veszélyesebbé tette tüzes, szenvedélyes, erőszakos természete, amelyet állandóan fűtött, sarkallt a „harc démonja”. Messze vezetne az áldatlan harc szövevényes történetének ismertetése. Pascal az egyre jobban föllángoló harc hevében sokszor vét a szeretet ellen is. Amikor az Egyház erélyesen, határozottan lép föl a janzenista tévtanokkal szemben, Pascal tragikus lelki összeütközésekbe kerül. Úgy érzi, hogy az Egyház követelte álláspont elfogadásával az igazság ellen vét. Viszont tudja, hogy az Egyházon kívül nincs evangéliumi kereszténység. Lelkében fölfölcsendülnek a „Krisztus-misztérium” mély sorai: „Én veled vagyok az Írásban foglalt szavaim által, az Egyházban érvényesülő szellemem által, a sugallatok által, a papokon át gyakorolt hatalmam által, a hívőkből felépítő imám által.” A harc zaklatott éveiben írja a Roannez hercegnőhöz írt levelében: „A test nem élhet a fej nélkül, a fej a test nélkül. Aki elszakad akár az egyiktől, akár a másiktól, annak már nincs része a testben, s nem tartozik Jézus Krisztushoz... Tudjuk, hogy az Egyházon s az Egyház fejével, a pápával való közösségen kívül hiábavaló minden erény, a vértanúság, a szigorúság, minden jócselekedet. Én e közösségből sohasem fogok kisza-

kadni; legalább kérem az Istent, adja meg nekem ezt a kegyelmet, mert különben örökre elvesztem." Pascal életének legkeményebb harcát vívja. Elhagyják, sőt ellene foglalnak állást barátai is, akik a tragikus harcba sodorták. Jaqueline nővérének halála megfosztotta őt legbizalmasabb barátjától is. Hozzá egészségi állapota is egyre súlyosabbá válik. A pascali dráma feszültsége eléri tetőpontját.

Ebben az ólomsúlyú időben aratja Pascal veszélyben forgó hitének legnagyobb győzelmét. „Uram, mindent Neked adok!” — suttozták a „Krisztus-misztérium” izzó szavai. Pascal most adja a minden áldozatnál nagyobbát: engedelmeskedik. Megszüntet minden harcot, visszavonul a csend magányába, hogy kizárólag Krisztusnak s a lelkének éljen. Ez Pascal harmadik s végső megtérése. Egy vágya van: mindenben „együttérezni az Egyházzal, teljesen alávetni magát Krisztus helytartójának, a szuverén pápának”.

Pascalt első megtérése közelebb vitte a katolikus gondolatvilágához. Második megtérése kigyújtotta előtte a krisztusi hit titkát, a harmadik kiragadta őt szenvedélyes énjének örvényéből s elválaszthatatlanul összefűzte Krisztussal. Ettől kezdve „úgy látja Krisztust, úgy beszél Hozzá, úgy érti, mint ahogy látták, értették, ahogy beszéltek Hozzá Péter, Magdolna s az emmauszi tanítványok”. (H. Bremond.)

Lehetetlen meghatódás nélkül olvasni a Pascal harmadik megtérését követő rövid időnek történetét. Nagy testi fájdalmai, sok szenvedés közepett valami csodálatos béke, megnyugvás szállja meg sokat hányódott lelkét. Legkedvesebb foglalkozása az ima. Nagy szeretettel, forró buzgósággal végzi napról-napra az Egyház liturgikus imáit, különösen a miseimákat s a kisebb órákat. Bűnbánati gyakorlatokban, önmegtagadásban, hallgatásban, lelkiismeretvizsgálással heteket tölt el. Teljesen elmerül a Szentírás tanulmányozásába, amelyet nővére tanúsága szerint kívülről tudott. A 118. zsoltár szépségei, mint nővére beszéli, mindíg elragadták. Legkedvesebb érénye a szegénység gyakorlása. „Szeretem a szegénységet, mert

Krisztus is szerette. Szeretem a földi javakat, de csak azért, mert velük a szegényeken tudok segíteni." Eladta kocsját, lovait, szőnyegeit, bútorait, ezüstjét, a Szentírás, Szent Ágoston s még néhány más munka kivételével egész könyvtárát s a kapott pénzt szétosztotta a szegények között. Hősies fokban valóra vált a Mémorial mondata: „Teljes és szelíd lemondás, teljes engedelmesség Jézus Krisztusnak és lelkivezetőmnek." A „Mystère de Jésus"-ben, lelke áradozásában Krisztusnak tett ígérete: „Uram, mindent Neked adok!" — is most lett valósággá.

A november 23-iki est titokzatos csendjéből, a Mémorial közepéről tör föl a sóhaj: „Bár soha el ne lennék választva Tőle." Ugyanezt sóhajtja bele az 1662 augusztus 19-iki éjszakába is lelkileg oly viharos, oly gazdag életének hattyúdallaként: „Csak az Isten el ne hagyjon!" Egyházának hű fiaként, a szentáldozásban Krisztussal egyesülten lépte át a halál küszöbét.

Pascal nem volt szent. Egész első megtéréséig hívő légkörben nevelődött, élt, a vallási gondolatvilág iránt melegebb érdeklődést azonban nem tanúsított. Első megtérése után ez a közömbösség fölengedett, de életszemléletének, világnézetének középpontjává a katolicizmus csak a Mémorial után lett. Vallási életének mély tragikuma, hogy a janzenista áramlat sodrába került. Mit vettünk azzal, hogy ez a minden ízében homo religiosus éveken át Jansenius Arnauld s nem Szalézi Szent Ferenc tanítványa volt! A krisztusi lelkiségnek milyen merész, felséges íveit bírta volna el Pascal nagy hite, ha Port-Royal szelleme le nem köti a királyi sas szárnyait. Menynyivel gazdagabbak volnánk, ha a „Levelek" írására fordított idő a „Gondolatok"-nak jutott volna. Mindezt fájóan érezzük, mégis mélységes hálával köszönjük Istennek, hogy Pascalt nekünk adta.

Mert minden janzenizmusa mellett is Pascal a katolicizmusé volt. Nemcsak azzal, hogy életének legvégső szakában a krisztusi életszentség magaslatait járta, hanem lényének legbensőbb valójával. Egész terjedelmében magunkévá tesszük a francia katolikus lelkiség nagy történetírójának, Henri Bremondnak Pascalra vonatkozó

végso értékelését. „Pascal teljesen a mienk. A mienk mindabban, ami valóban páratlan a „Pensées”-ban, a mienk győzedelmes apologetikájának alapelveiben; még inkább a mienk azzal a hamisítatlan tanúságtétellel, melyet Krisztus személyének adott. Ha a szívnek megvan a maga gondolatai („raisons”), amelyeket az ész nem ért meg, Pascal szeretetének az Udvözítő iránt megvan a maga teológiája, amely a kegyelemről írt vitairatok szerzőinek kegyetlen eszmélődésain túláramlik, azokat bőségesen megcáfolja. Ha Pascal eleinte Jansenius Krisztusát vélte is keresni, biztos, hogy az Evangélium, az Egyház Krisztusát találta meg. Azt, aki így tanított meg bennünket imádkozni: „Mi Atyánk!”, aki minden emberért halt meg. Én azt hiszem, minden túlzás nélkül elmondható: századok óta senki sem beszélt a Megváltónak, az Istenembernek valóságáról, szeretetéről meggyőzőbben, mint Pascal.”

Nicole, Pascalnak port-royali fegyvertársa azt jövendölte, hogy „Pascal kevésbé lesz ismert az utókor előtt”. Nicole rossz prófétának bizonyult. Pascal ma előbb, hatékonyabb, mint valaha. A Ma embere nem az elért eredmények, hanem a krisztusi hitért, e hit tisztaságáért vívott harcok nagy hőjét látja benne. Pascal e harcokban sok sebet kapott, sokszor tévedett, szeretetlen, igazságtalan volt, de szenvedélye mindig az igazság volt. A racionalizmus bódulatából kiábrándult mai ember szerető, lelkes bizalommal fordul a szív nagy emberéhez, akiben a hódolatra kényszerítő, ragyogó elme lángjai sem tudták kiszikkasztani az érzelmi világot. A fölvilágosultság, a 19. századi gőgös racionalizmus mindent elkövetett, hogy Pascalt az európai kultúrköztudatban hitelevesszé tegye. Idők jele, hogy e törekvések a mai embernél hajótörést szenvednek. Örülünk e változásnak. Örülünk, hogy Pascalnak egyre több a lelkes hallgatója. Korunk, amelynek újra meg kell tanulnia, mit is jelent Krisztusban hinni, hivatottabb világi katekétát nehezen találna Pascalnál. Örülünk az erősödő Pascal-kultusznak azért is, mert autarchiás bódulatban élünk, az emberi természet elesettségéről, az isteni kegyelem szükségességéről nem szívesen

hallunk. A mai ember e nagy kísértése között jó hal-
lani azt a Pascalt, aki megrázóan, sokszor túlzásba sod-
ródva tárta föl szegénységünket, az isteni kegyelemre
való utaltságunkat. Végül Pascal, ez a matematikus-
fizikus-filozófikus lángelme a maga rendületlen hitével
egymagában cáfolhatatlan, fölényes bizonyíték a mellett,
hogy hit és tudomány nem zárják ki egymást. Pascal hite
belesodródott ugyan a viharba, de ezt a vihart nem a
tudomány keltette.

Nietzsche „Der Wille zur Macht”-jának 923. pont-
ját így fejezi be: „Pascal semmit sem akart kockáztatni,
tehát keresztény maradt: ez talán erényes cselekedet
volt. Az ember mindig hoz áldozatot.” Nietzsche tehát
kockáztatott. A kockáztatás döbbenetes eredménye, hogy
az örülettel vívott tusájában nem tudja, isten-e vagy
csak — Figaró... Pascal nem kockáztatott: utolsó pillá-
natáig Krisztus embere maradt. Rendületlen hitének földi
hozama:

Bizonyosság, bizonyosság —

Öröm, öröm, öröm...

Ime, a hívő és hitetlen életének örök, változatlan
mérlege.

UTÓHANG

Egy csendes augusztusi estén — kerek tíz eszten-deje — a salzburgi dómban hallottuk először Beethoven *Missa solemnis*-ét. A hatalmas ívek alatt, az est télhomályában a zeneművészet királyának egyik legszebb ékköve csodálatos erővel villogott. Sohasem álltunk oly metafizikai megrendüléssel a zeneművészet titokzatos erőinek sugárzatában. Beethoven úgyszólván összes alkotásaiban az örök értékek utáni vágy lüktet, nyugtalankodik. A *Missa solemnis*-ből egyenesen az Isten utáni sóvárgás tör fel vulkanikus erővel. Amikor a „*Dona nobis pacem...*” metafizikai mélységekből fölszárnyaló, örökszépségű dallama elhal, megrendülten állunk nemcsak egy teremő lángelme csodálatos művészetének, hanem a szentnek mondandó igazság ígézetében is. Amiként Szent Ágoston az egyetemes emberiség izzó lelkű tolmácsa volt, amikor megfogalmazta örökéletű mondatát: „Nyugtalan a mi szívünk, amíg benned, Isten, meg nem pihen!” — azonképen a *Missa solemnis*-ben nemcsak Beethoven, hanem az évezredek Isten utáni vágya, sóvárgása szólal meg a legragyogóbb művészet tökéletes nyelvén.

Mialatt e munka gondolatait rendezgettük, egymásba fűztük, sokszor megelevenedett bennünk a salzburgi est felejthetetlen emléke. Minden zeneesztétikai értékeléstől függetlenül az est, a nagy mű szívét a *Credo*-ban láttuk, hallottuk. *Credo... credo... csap föl újra meg újra a kar. Credo... credo... verik vissza innen is, onnan is a templom falai. Mintha a dóm, az est nem lett volna más, mint egyetlen nagy hitvallomás. Az egész halhatatlan művön áttörő Isten utáni váagnak ezek a Credo-k a szárnyai. Beethoven Missa solemnis-ének Credo-ja a Krisztus emberének fölséges himnusza. Hiszek Istenben. Hiszek Krisztusban. Hiszek a Szentlélekben. Hiszek az*

Egyházban. Hiszek az Örökkévalóságban. Ezek a himnusz nagy strófái, a Krisztus-hívő életerői, szárnyai. Szárnyaszegett, pusztulásra ítélt a kor, amelyben e strófák meghalkulnak vagy éppen elhalnak.

Apokaliptikus időket élünk. Senki sem tudja, senki sem sejtí, milyen sors elé vágtat, száguld a Föld. Évszázados bálványok inognak, töredeznek, buknak le trónjukról. Végleg eldöntötteknek hitt nagy kérdések élednek föl és sikongatnak. Ebben a szörnyű viharban keményen, biztosan állunk mi, Krisztus emberei. Tudjuk, kinek hittünk s biztosak vagyunk... Hogy vagyunk, ez ennek a sarkaiból kiugrott világnak juttatott egyik legnagyobb kegyelem. Talán a vesztébe rohanó kor a szakadék szélén mégis rádöbben, hogy az „új ember”, akit oly lázasan keres, akinek megtestesülésétől a boldogabb jövőt várja, mi vagyunk. Talán a sok csalódás után végre elhiszi, hogy nélkülünk semmiképen sem boldogul. Talán a nagy éjtszakában, a fölkorbácsolt tenger hullámain mégis meglátja Krisztust...

Egyebekben, bármire is szánja el magát a világ, mi, Krisztus emberei, hiszünk történelmi küldetésünkben, hiszünk evangéliumi embereszményünkben, hiszünk örök igazságainkban, hiszünk a

N Á Z Á R E T I J É Z U S B A N .

TARTALOM

Előszó	3
Homo Christianus	5

KRISZTUS EMBERE.

A Krisztus-hívő léttana	25
A hit krisztusi értékelése	33
A hit lelke	38
Hit és Egyház	56
A hit válságai	72
„Tudom, kinek hittem...”	90
A Krisztus-hívők Királynéja	105

KRISZTUS EMBERÉNEK TÖRTÉNETÉBŐL.

Úrjövetes idők	114
A keresztény ókor Krisztus-hívője	120
A középkori Krisztus-hívő	124
Az újkori Krisztus-hívő	128
A Krisztus-hívő s a modern ember	140
Két világégés között	147
A Krisztus embere korunk sodrában	157

KRISZTUS EMBERE S A KULTÚRA.

Vallás és kultúra	180
Kereszténység és a nyugati kultúra	190

KRISZTUS EMBERE S A TERMÉSZETTUDOMÁNY.

A klasszikus fizika világképe	207
A klasszikus világkép kultúrhatásai	215
A klasszikus világkép bomlása	220
A fizika új útjai	223

Az új világkép	232
A legújabb fizika s az okság elve	241
Az újkori természettudomány s a kereszténység	249
A legújabb természettudomány s a hit	259

HITETLENEK, HIVŐK.

Nietzsché, a Krisztus-tagadó	270
Pascal, a Krisztus-hívő	289
Utóhang	309

Ugyanezen szerzõtől megjelentek:

A legfájóbb válság. (Korda kiadása.)

A csend mélységeiből. (Korda kiadása.)

A nagy szfinx. Újkori emberarcok. (Szent István-Társulat.)

A fizikai okság elve s a kvantumfizika. (Pannonhalma.)

